

Jahon va milliy turizm rivojlanishida zamonaviy trendlar

Xalqaro ilmiy-amaliy
konferensiya materiallari to'plami

2024-yil 20-noyabr

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI DIN ISHLARI BO‘YICHA
QO‘MITASI
O‘ZBEKISTON XALQARO ISLOM AKADEMIYASI**

**“JAHON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHIDA
ZAMONAVIY TRENDLAR”**

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

Материалы международной научно-практической
конференции на тему:

**“СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ
МИРОВОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ТУРИЗМА”**

International scientific and practical conference on the topic
**“MODERN TRENDS IN WORLD AND NATIONAL TOURISM
DEVELOPMENT”**

2024-yil 20-noyabr

Toshkent – 2024

“Jahon va milliy turizm rivojlanishida zamonaviy trendlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – T.: O‘zXIA, 2024. – 268 b.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-200-son Qarori 9-bandi beshinchi xatboshisida belgilangan “2024-yilda xalqaro miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi”ga muvofiq hamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 18-yanvardagi 16-son buyrug‘i ijrosini ta’minlash maqsadida 2024-yil 20-noyabr kuni O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasida “Jahon va milliy turizm rivojlanishida zamonaviy trendlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya tashkil etildi.

Ushbu xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasida amalga oshirilayotgan “Buxoro ziyoratgohlarining elektron 3D modelini yaratish” innovatsion loyihasi doirasida, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi, professor N.Tuxliyev rahbarligida tashkil etildi.

Mazkur konferensiyada jahon va milliy turizm rivojlanishini o‘rganishning nazariy va uslubiy jihatlari; jahon turizmi rivojlanishida tarkibiy o‘zgarishlar va yangi trendlar; milliy turizm rivojlanishida yangi tendensiyalar va o‘ziga xos xususiyatlar; jahon va milliy turizm rivojlanishida innovatsion yondashuvlar va axborot-kommunikatsion texnologiyalarining o‘rni; “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy masalalari kabi yo‘nalishlar bo‘yicha mamlakatlarning tarixiy-madaniy merosi va turizmning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan dolzarb masalalar muhokama etilgan va ular bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Konferensiyaning ilmiy-amaliy tavsiyalardan mamlakat iqtisodiyoti va turizm sohasini rivojlantirish masalalari bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlar mutaxassislari, ilmiy tadqiqotchilar, mustaqil izlanuvchilar, oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, magistrant va talabalar foydalanishlari mumkin.

Mas’ul muharrir:

akademik, i.f.d., prof. N.Tuxliyev

Tahrir hay’ati:

*i.f.d., prof. O.T.Astanakulov, i.f.d., prof. R.V.Abdullayev, i.f.d., prof. A.A.Isadjanov,
i.f.n., i.f.n., dots. G.P.G‘ulomova, i.f.n., dots. A.A.Xudoyarov,
dots., PhD N.Sh.Botirova, PhD S.I.Mamurov, U.P.Jiyanov, K.A.Jahongirov*

Taqrizchilar:

*i.f.n., dots. Z.R.Sodikov
PhD, dots. S.Z.Abrorov*

Mazkur to‘plamga kiritilgan ma’ruza maqolalarning mazmuni, ulardagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlar, sanalarning to‘g‘riligiga hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari shaxsan mas’uldirlar.

KIRISH SO‘ZI

Bugungi kunda turizm sohasi jahon miqyosidagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim drayverlaridan biri sifatida qaralmoqda. Turizm nafaqat mamlakatlarning yalpi ichki mahsuloti o‘shida, balki aholi bandligini oshirish, milliy madaniy merosni keng targ‘ib qilish va millatlararo muloqotni mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, xalqaro hamda milliy turizmning rivojlanishida zamonaviy trendlar – raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, barqaror turizm tamoyillariga asoslangan yondashuvlar va turistlar talablaridagi o‘zgarishlar sektorning dinamik rivojlanishini ta‘minlayotgan asosiy omillardan bo‘lib qolmoqda.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida ham mamlakatimizni yanada rivojlantirish, xalqimiz farovonligini ta‘minlash, fuqarolarimizning huquq va erkinliklarini kafolatlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadi – “Inson qadri uchun” tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, milliy iqtisodiyotning yuqori o‘shish sur‘atlarini ta‘minlashdan iboratdir. Milliy iqtisodiyot jadal rivojlanishini ta‘minlashda drayver sohalardan biri bo‘lgan turizmni rivojlantirish muhimdir.

O‘zbekistonda pandemiyadan keyingi davrda turizmni tiklash, sohaga investisiyalar jalb etish, yangi ish o‘rinlari yaratish, kadrlar salohiyatini oshirish, pirovardida, turizmni iqtisodiyotning lokomotiv sohalardan biriga aylantirish masalasi bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan sanaladi.

Xususan, 2023-yilda qabul qilingan respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ham sohada erishilgan natijalar va olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlarni yanada jadallashtirgan holda xorijiy turistlar sonini 15 millionga, ichki sayyohlar sonini 25 millionga, ziyorat turizmi bo‘yicha keladigan turistlar sonini 3 million nafarga oshirish, xususiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga 30 ta yirik turizm klasterlarini tashkil etish, mehmon o‘rinlari sonini kamida 2 barobarga oshirish, tog‘li hududlarda 25 ta dor yo‘llari qurish, turizm mahallalari sonini 175 taga yetkazish, turizm xizmatlari eksportini 5 milliard dollarga yetkazish maqsadi qo‘yilgan. Bu bilan mamlakatda iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda turizmning multiplikativ samarasidan foydalanish va pirovard natijada aholining turmush farovonligi o‘shishga erishish ko‘zda tutilgan.

Ushbu ilmiy-amaliy konferensiya materiali to‘plamida turizm sohasining dolzarb masalalari, jumladan, raqobatbardoshlikni oshirish uchun innovatsion yechimlar, ekologik turizmning ommalashuvi, turistik xizmatlar sifatining yaxshilanishi, shuningdek, qishloq turizmi va qisqa muddatli sayohatlarning ahamiyatini ochib berishga qaratilgan ilmiy maqola va tezislar o‘rin olgan. Mazkur to‘plam turizm industriyasida mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal qilishga qaratilgan amaliy tavsiyalar bilan boyitilgan.

Konferensiya materiallari turizm bozoridagi yangi trendlarni chuqur tahlil qilish, turizm markazlari infratuzilmasini rivojlantirish hamda xalqaro ilmiy hamkorlikni kengaytirish maqsadida tayyorlangan. Ushbu to‘plam xalqaro ekspertlar

va milliy tadqiqotchilar tomonidan bildirilgan fikrlar va amaliy yondashuvlar orqali ilmiy jamoatchilikka muhim ilmiy-analitik ma'lumotlarni taqdim etadi.

Shuni qayd etish lozimki, O'zbekistonda turizm salohiyatidan foydalanish uchun tegishli infratuzilmani yaratish, samarali davlat yordami, ishonchli statistik ma'lumotlar, professional kadrlarni tayyorlash, shuningdek, mamlakatning ijobiy imijini shakllantirish zarur.

Bundan tashqari zarur huquqiy bazani ishlab chiqish, shaharlarda hayotiy zarur biznes infratuzilmasini yaratish, mehmonxonalar, zamonaviy biznes-markazlari, telekommunikatsiyalar, axborot xizmatlarini tashkil etish yo'li bilan turizmning barcha sohalarini rivojlantirish uchun muhim poydevor bo'lib hisoblanadi.

Mazkur anjuman materiallari ham mana shu poydevorni yaratishdagi muhim qadam bo'lib, O'zbekistonda yangi iqtisodiy islohotlar sharoitida ziyorat turizmining rivojlanishi, undagi muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha yechimlarni ochib berishga xizmat qiladi.

*Nurislom TUXLIYEV,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi professori, i.f.d.,
O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi
Shahlo MAKSUDOVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi talabasi*

TURIZMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TRANSFORMATSIYASINING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Annotatsiya. So'nggi yillarda yurtimizda va jahon miqyosida turizmni rivojlantirish va raqamlashtirish tobora rivojlanib bormoqda. Maqolada turizmni raqamlashtirish haqida ma'lumotlar keltirilgan. Mehmonxona va turizm sektoridagi raqamli transformatsiya sektorining 6 ta bo'limi ko'rib chiqilgan va tahlil qilingan.

Tayanch atamalar: raqobat bosimi, virtual reallik, sayyohlik kompaniyalari, sun'iy intellekt, bloglar, xizmat, chatlar, marketing, pochta ro'yxati, veb-saytlar.

Абстрактный. В последние годы развитие и цифровизация туризма в нашей стране и в мировом масштабе развивается все больше. В статье представлена информация о цифровизации туризма. Были рассмотрены и проанализированы 6 разделов сектора цифровой трансформации в гостиничном и туристическом секторе.

Ключевые слова: конкурентное давление, виртуальная реальность, туристические компании, искусственный интеллект, блоги, сервис, чаты, маркетинг, список рассылки, веб-сайты.

Abstract. In recent years, the development and digitization of tourism in our country and on a global scale has been developing more and more. The article provides information about digitization of tourism. 6 sections of the digital transformation sector in the hotel and tourism sector were reviewed and analyzed.

Key words: competitive pressure, virtual reality, travel companies, artificial intelligence, blogs, service, chats, marketing, mailing list, websites.

Fan-texnika taraqqiyoti mehnat unumdorligi va iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim omilidir. Texnik taraqqiyot nafaqat yangi ishlab chiqarish usullarini, ishlab chiqarishni boshqarish va tashkil etish balki yangi shakllarni ham o'z ichiga oladi. Umuman olganda, fan va texnologiyalar ishlab chiqarishni yuksaltirish uchun mavjud resurslarning yangi kombinatsiyasini talab qiladigan ilg'or usullarning paydo bo'lishini anglatadi. Hozirgi vaqtda mamlakatimiz iqtisodiyotini innovatsiya negiziga o'tkazishdagi asosiy vazifa ishlab chiqarishda yangi texnika va texnologiyalardan keng foydalanish, yangi usul va shakllarni joriy etishdan iborat.

Raqamlashtirish konsepsiyasi asosan 1950-yillarda kompyuterlar paydo bo'lishi bilan boshlangan. O'shandan beri raqamlashtirishning to'xtovsiz o'sish inson faoliyatining deyarli barcha jabhalarini o'zgartirdi va ishlash, muloqot qilish, do'konlarga, banklarga borish va hattoki dam olish va sayohat qilish uslublarini

o'zgartirdi.

Raqamlashtirish – bu analog ma'lumotlar va ish jarayonlarini raqamli formatga aylantirish jarayonidir. U biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, xizmatlar sifatini oshirish, ishlab chiqarishni optimallashtirish va umuman tashkilot va korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Buning samarasida ijtimoiy hayot o'zgarmoqda, uning sifati yaxshilanmoqda, aholi axborot va xizmatlardan elektron foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmoqda, sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlari takomillash-tirilmoqda.

Korxonada raqamlashtirish – bu kompaniyaning samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish maqsadida uning biznes jarayonlariga raqamli texnologiyalar va vositalarni joriy etish jarayonidir. U ish jarayonini avtomatlashtirish, bulutli texnologiyalardan foydalanish, ma'lumotlar tahlili, narsalar interneti, sun'iy intellekt va boshqa innovatsion texnologiyalarni o'z ichiga oladi. Korxonada raqamlashtirishning asosiy xususiyati ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish va inson mehnatini odatiy faoliyatdan chetlashtirishdir. Qaror qabul qilishda bunday kompaniya kompaniya ichidagi turli manbalardan olingan ma'lumotlar va hisobot natijalari, tahliliy ko'rsatkichlardan foydalanadi¹.

– kompaniyaning raqamlashtirish natijaviylik va ish samaradorligini oshirishga olib keladi. Raqamli texnologiyalar jarayonlarni avtomatlashtirish, inson mehnatini yo'qotish va dasturiy ta'minot orqali ma'lumotlarni yanada samarali boshqarish orqali tezlashtiradi, bu esa operatsion xatolarni kamaytiradi;

– xizmatlar sifatini oshirishni ta'minlash. Raqamli texnologiyalar mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash imkonini beradi, natijada mijozlar bazasi ko'payadi va kompaniya nufuzi ortadi.

– xarajatlarni kamaytirishda ahamiyat katta. Raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish, mijozlarga xizmat ko'rsatish va kompaniyaning boshqarish xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

– raqobatbardoshlikni oshirishga olib keladi. Raqamli texnologiyani qo'llaydigan kompaniyalar yuqorida sanab o'tilgan imtiyozlar tufayli bozorda bunday bo'lmaganlarga qaraganda ko'proq raqobatbardosh bo'lishi mumkin.

– yaxshilangan aloqa va hamkorlikni ta'minlaydi. Raqamli texnologiyalar tufayli xodimlar va kompaniya bo'limlari o'rtasidagi aloqa yaxshilanadi va bu ularning ishini samaraliroq qiladi va tezroq qaror qabul qilishga olib keladi.

– biznes jarayonlarini avtomatlashtiradi. Raqamli texnologiyalar ko'plab biznes jarayonlarini avtomatlashtiradi. Bu ish vaqtini qisqartiradi va diqqatni e'tibor talab qiladigan boshqa masalalarga qaratish imkonini beradi.

– ma'lumotlar tahlilini yaxshilaydi. Raqamlashtirish yordamida kompaniyaga ko'proq asosli qarorlar qabul qilishga yordam beradigan katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish mumkin.

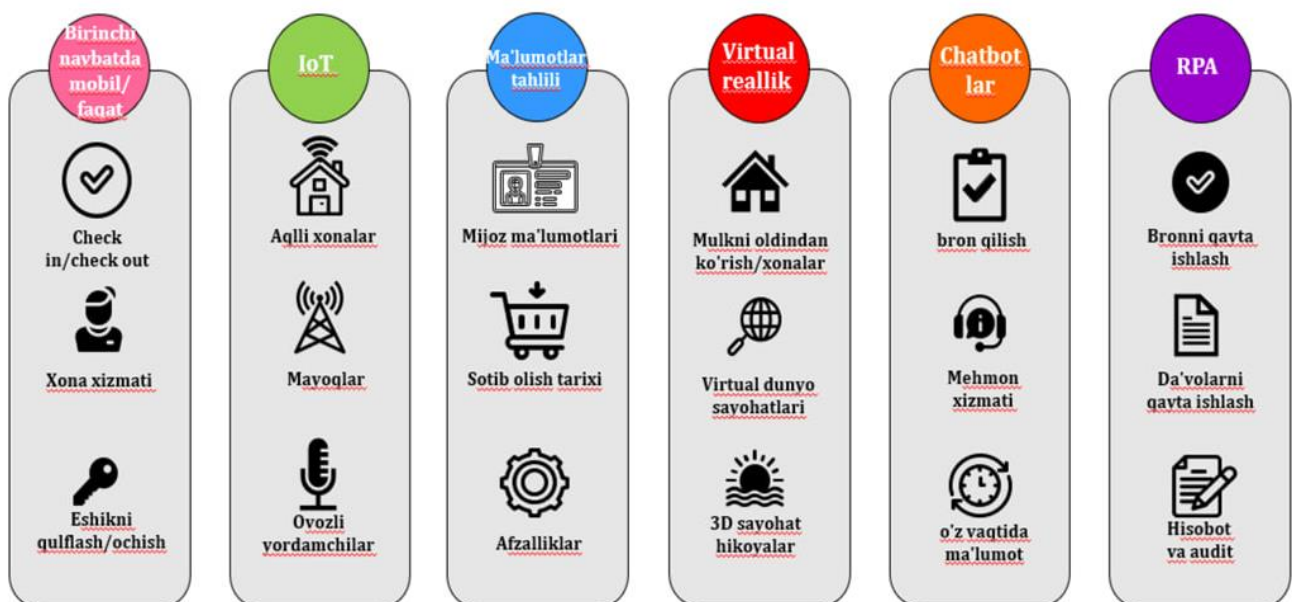
Mehmonxona va turizm sektoridagi raqamli transformatsiya, ya'ni texnologiyalar va raqamli platformalardan foydalanish, turizm sohasini o'z ichiga olgan yangiliklar va imkoniyatlarga ega bo'lishni anglatadi. Bu, turizm sohasidagi

¹ <https://dis-group.ru/blogs/czifrovizacziya-chto-eto-takoe-prostymi-slovami/>

xizmatlarni yaxshilash, mijozlarga eng ko‘p qulayliklar yaratish, marketingni rivojlantirish va tadbirkorlikni kengaytirishga yordam beradi.

Mehmonxonalarning veb-saytlari, mobil ilovalari yoki onlayn platformalar orqali mijozlar mehmonxonaga joylashish va xizmatlarni bronlashlari oson bo‘ladi. Raqamli platformalar va ma’lumotlar analitikasi yordamida, mehmonxonalarga shaxsiyatlariga mos xizmatlar taklif qilish mumkin. Ma’lumotlar tahlili yordamida, mehmonxonalar mijozlar haqida ko‘proq ma’lumot olishadi va ularning talablari va istaklari aniqlanadi. Bu esa xizmatlarni yaxshilash va marketing strategiyalarini rivojlantirishga imkon beradi. Virtual realitet (VR) va 360 darajali video texnologiyalari orqali mijozlarga virtual sayohatlar tajribasi taklif etish, ularni mehmonxonaga jalb qilishga yordam beradi.

1.1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, mehmonxona va turizm sektoridagi raqamli transformatsiya sektori 6 ta bo‘limga bo‘lingan bo‘lib, bular, birinchi navbatda mobil, IoT, ma’lumotlar tahlili, virtual reallik, chatbotlar, RPAdir. Har bir bo‘limda o‘z funksiyalarini amalga oshirib, mijozlarga xizmat ko‘rsatishga yondashuvlarni faol ravishda o‘zgartirmoqda. Onlayn bron qilish sayohatchilarga turar joy topish va bron qilishni osonlashtiradi, sharhlar va reytinglar esa kompaniyalar obro‘cini shakllantirishga yordam beradi. Mijozlarning xohish-istaklarini tahlil qilish orqali xizmatlarni shaxsiylashtirish noyob tajriba yaratadi, bu esa sodiqlikni oshiradi. Mobil ilovalar ma’lumot va xizmatlarni istalgan vaqtda foydalanishga imkon beradi va tahlillar korxonalarga bozordagi o‘zgarishlarga moslashishga va xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilashga yordam beradi. Shunday qilib, raqamli transformatsiya nafaqat jarayonlarni optimallashtiradi, balki sanoatda o‘sish va rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

1.1-rasm. Mehmonxona va turizm sektoridagi raqamli transformatsiya sektori²

Bu kabi raqamli transformatsiya jarayonlari turizm sohasini yanada rivojlantirib, mehmonxonalarga va turistlarga ko‘proq imkoniyatlar ochadi.

Statistikaga ko‘ra, butun dunyo bo‘ylab raqamli texnologiyalar va xizmatlarga

² Manba: mualliflar ishlanmasi

sarflanadigan xarajatlar o'sishda davom etadi. 2017-yildan buyon ikki baravar ko'paydi, 2025-yilga kelib esa uch barobar ortadi.

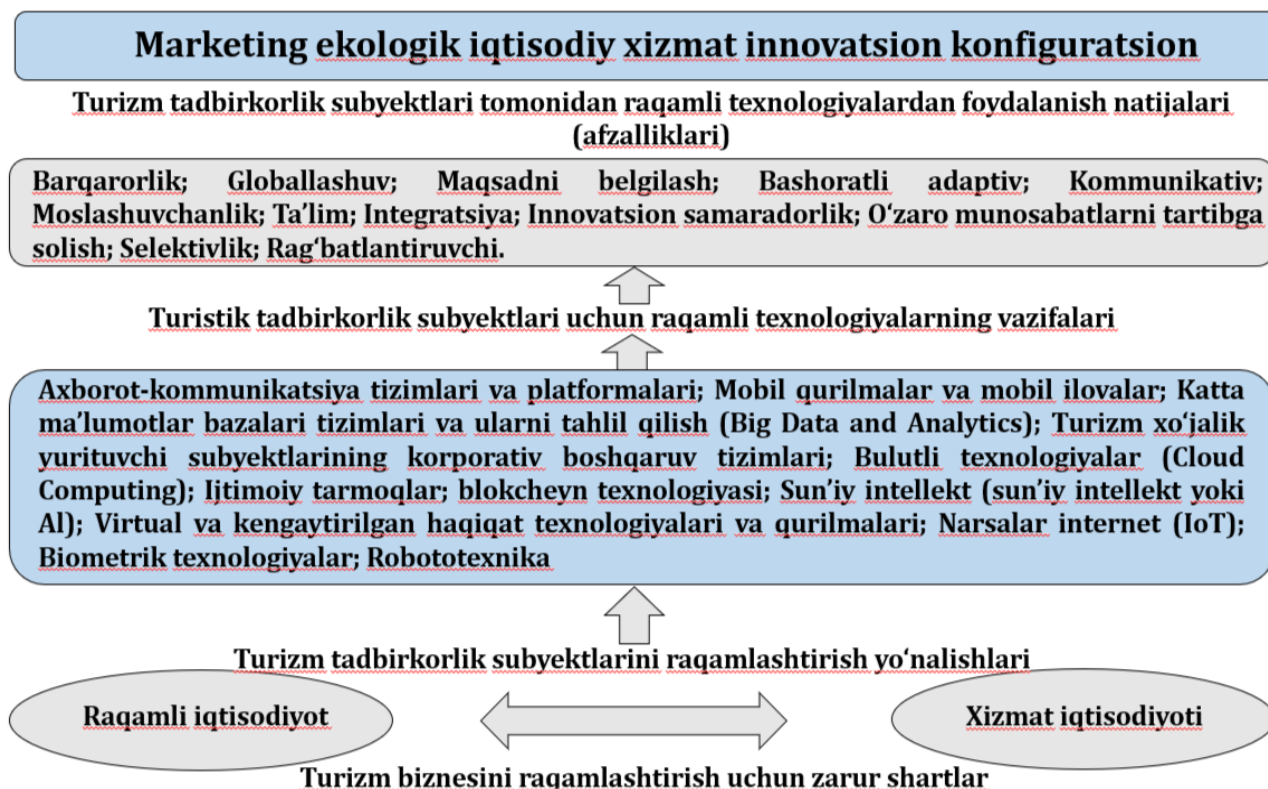
Ushbu o'sishning bir nechta sabablari bor:

– *COVID-19 pandemiyasi*. Bu masofaviy xizmatlar va raqamli operatsiyalarga bo'lgan ehtiyojga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

– *Texnologiyadagi yutuqlar*. Bulutli hisoblash, katta ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellektning yuksalishi kompaniyalarga innovatsiyalar kiritish va xizmatlarini yaxshilashni osonlashtirdi.

– *Raqobat bosimi*. Kompaniyalar raqamli texnologiyalarni o'zlashtirar ekan, bozor ulushini saqlab qolish uchun innovatsion yechimlarni taklif qilish va mijozlar tajribasini oshirishda faollashdi.

1.2-rasmda keltirilganidek, Turizm biznesi subyektlari tomonidan raqamli texnologiyalardan foydalanishning shart-sharoitlari va natijalaridan ko'rinib turibdiki, raqamlashtirish sharoitida turizm biznesining rivojlanishi uning ko'p mezonli mukammalligini turli natijalar va ko'rsatkichlar to'plami bilan baholash mumkinligini nazarda tutadi. Bu esa, o'z navbatida, obyektiv ravishda raqamli texnologiyalarni joriy etish ustuvor o'zgarishlarning (marketing, iqtisodiy, innovatsion) tegishli koordinatalari bo'yicha tadbirkorlik subyektiga raqamli texnologiyalarning maqsadli tasiriga bog'liq.

1.2.-rasm. Turizm biznesi subyektlari tomonidan raqamli texnologiyalardan foydalanishning shart-sharoitlari va natijalari³

Raqamli turizmga o'tish sayyohlar uchun ham, butun turizm industriyasi uchun ham bir qator foyda keltirishi mumkin:

1. *Qulaylik va foydalanish imkoniyati*. Raqamli texnologiya sayohatni

³ Manba: mualliflar ishlanmasi

rejalashtirishni yanada qulay qiladi. Turistlar joylar, mehmonxonalar, restoranlar va turistik diqqatga sazovor joylar haqidagi ma'lumotlarni osongina va tez topishlari mumkin.

2. *Shaxsiylashtirish.* Raqamli texnologiyalar yordamida sayyohlik kompaniyalari har bir alohida turistning xohish-istaklarini inobatga olgan holda individuallashtirilgan xizmatlar va tavsiyalarni taklif qilishlari mumkin.

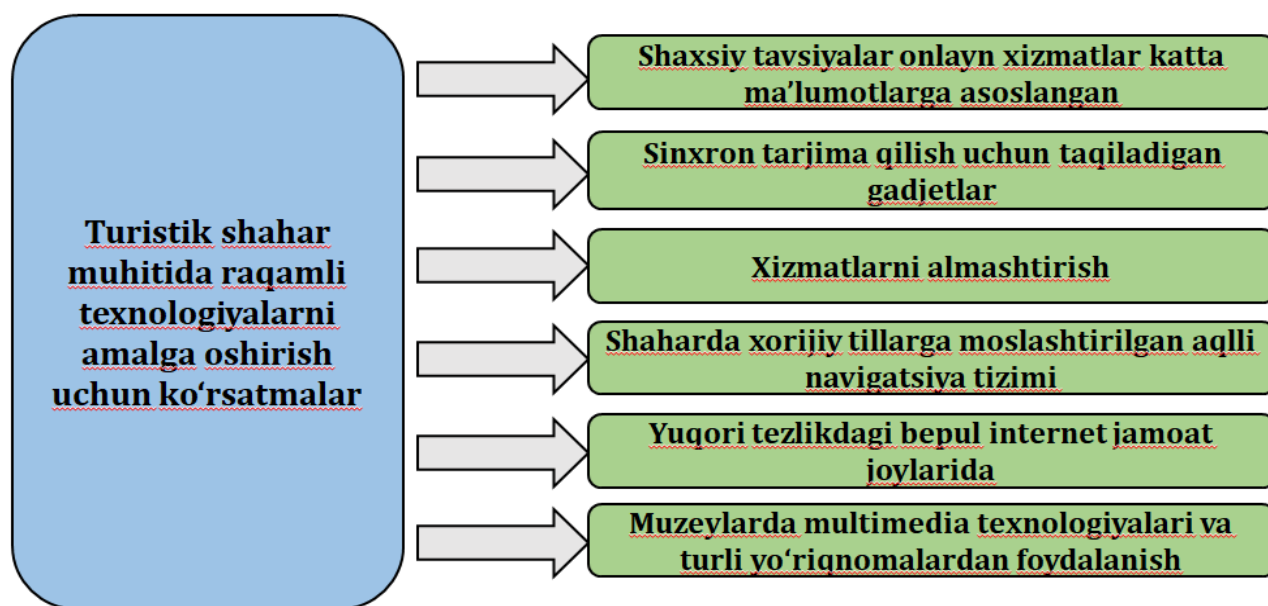
3. *Jarayonni optimallashtirish.* Raqamli vositalar chiptalar, mehmonxonalar, avtomobil ijarasi va boshqa xizmatlarni bron qilishni optimallashtirish imkonini beradi, bu esa vaqtni tejaydi va sayohat xarajatlarini kamaytiradi. Forekast – bu mehmonxonaning ma'lum davrdagi to'lish darajasi prognozi.

4. *Sayohat tajribasini yaxshilash.* Raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali sayyohlar mobil navigatsiya ilovalari, audio qo'llanmalar va boshqalar orqali ko'proq ma'lumot beruvchi va boyitilgan sayohat tajribasiga ega bo'lishlari mumkin.

5. *Tahlil va menejment.* Sayyohlik kompaniyalari uchun raqamli turizmga o'tish mijozlar ehtiyojlari va imtiyozlari bo'yicha ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish imkoniyatini beradi, bu esa xizmat ko'rsatish va biznes boshqaruvini yaxshilashga yordam beradi.

6. *Ekologik samaradorlik.* Raqamli texnologiya qog'oz chiptalar, broshyuralar va boshqa materiallardan foydalanishni kamaytirishga yordam beradi, bu esa turizm industriyasining ekologik barqarorligiga hissa qo'shadi.

Shu sababli, raqamli turizmga o'tish sayyohlar uchun ham, sanoat kompaniyalari uchun ham tajribani sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

1.3.-rasm. Shahar muhitiga raqamli texnologiyalarni joriy etish yo'llari⁴

1.3-rasmda keltirilganidek, Turistik shahar muhitida raqamli texnologiyalarni amalga oshirish uchun ko'rsatmalar keltirilgan va ular 6 ta qismga bo'lingan. Bular turistik shahar muhitida raqamli texnologiyalarni amalga oshirish uchun ko'rsatmalar, sinxron tarjima qilish uchun taqiladigan gadjetlar, xizmatlarni almashtirish, shaharda xorijiy tillarga moslashtirilgan aqlli navigatsiya tizimi, yuqori tezlikdagi bepul

⁴ Manba: mualliflar ishlanmasi

internet jamoat joylarida, muzeylarda multimedia texnologiyalari va turli yo‘riqnomalardan foydalanish haqida keltirilgan. Bu qismlarning hammasi eng asosiy bo‘lib, boshqa jihatlari bilan ajralib turuvchi bu shaharda xorijiy tillarga moslashtirilgan aqlli navigatsiya tizimi hisoblanadi.

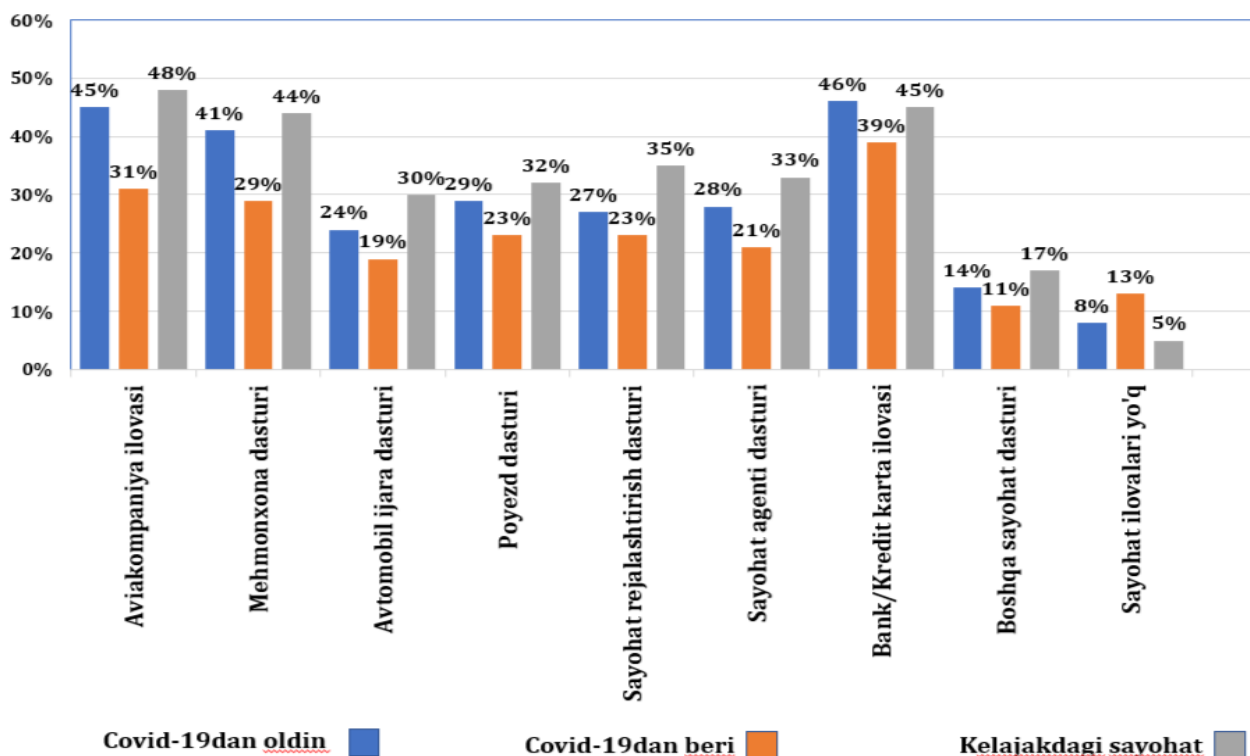
Shu sababli, raqamli turizmga o‘tish sayyohlar uchun ham, sanoat kompaniyalari uchun ham tajribani sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Raqamli transformatsiyaning bir nechta asosiy yo‘nalishlari mavjud:

1. Yangi raqamli biznes modelini ishlab chiqish.
2. Raqamli tovarlar va xizmatlarni yaratish.
3. Mahsulotning hayot aylanishini boshqarish.
4. Avtomatlashtirilgan ma'lumotlarni yig‘ish, saqlash va qayta ishlash.
5. Raqamli dizaynni joriy etish.
6. Ishlab chiqarish jarayonlari va ta'minot tarmoqlarini boshqarish.
7. Ma'muriy funksiyalarni bajarish.

8. Robotlar va elektron hujjat aylanishini qo‘llash orqali qo‘l mehnatini avtomatlashtirish.

1.4-rasmda keltirilganidek, 2021-yil raqamli texnologiyaning statistikasida keltirilganidek, 2021-yil fevral oyida o‘tkazilgan tadqiqotga ko‘ra, so‘ralgan global sayohatchilarning 28% i koronavirus (COVID-19) pandemiyasidan oldin sayyohlik agentligi ilovalaridan foydalangan, so‘ralganlarning qariyb 21%i esa sog‘liqni saqlash inqirozi boshlangandan beri bunday ilovalardan foydalanganliklarini aytishgan. Biroq, respondentlarning 33% i kelajakdagi sayohatlar uchun sayyohlik agentliklaridan foydalanishni kutishgan.

1.4-rasm. 2021-yil raqamli texnologiyaning statistikasi⁵

Turizmning ko‘plab sohalari raqamlashtirishga muhtojdir. Ommaviy turizmni

⁵ Manba: mualliflar ishlanmasi.

rivojlantirish uchun yangi sayyohlarni, xususan, yosh auditoriyani jalb qilish uchun raqamli xizmatlar zarurdir. Bular o‘z-o‘zidan boshqariladigan sayohatlar, audiogidlar, jumladan, kengaytirilgan reallik elementlariga ega ilovalarni o‘z ichiga olishi mumkin.

Hordiq chiqarish – bu charchoqni yozadigan, kuchquvvatni asliga keltiradigan, ish qobiliyatini tiklashga yordam beradigan faoliyat yoki orom holat.

Avtosayohat yoshlarni ham qiziqtiradi, biroq raqamli xizmatlarni yaratish va turizmning ushbu turini ommaviylashtirish bilan bir qatorda, avtoturizmning dastlabki shartlariga – avtoturizmga ham e‘tibor qaratish lozim. Masalan, marshrutlarning yagona tizimining yo‘qligi, shuningdek, yo‘llar bo‘ylab transport va infratuzilmani, shu jumladan mehmonxonalar, oziq-ovqat va dam olish joylarini ijaraga olishning butun tizimda nazoratga olinmaganligidir. Yo‘llarga tutashgan hududlar turli manfaatdor tomonlarning nazorati ostida: Bu esa transport vazirligi uchun muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Yo‘l sayohatchilari uchun xizmatlarni ishlab chiqishda tashqi bozorda taqdim etilgan bir qator platformalarni namuna sifatida keltirish mumkin. Masalan, Road.Travel ilovasi avtomashinalarga integratsiyalashgan original avtomobil marshrutlari bozori bo‘lib, u mutaxassislar va sayohatchilarni bir-biri bilan bog‘laydi. Yoki haydovchiga yaqin atrofdagi barcha diqqatga sazovor joylar, mehmonxonalar, kafelar va yo‘l bo‘ylab tadbirlarni ko‘rsatadigan Roadtrippers navigatoridir.

Agar butun mamlakat bo‘ylab xususiy tashkilotlar shu jumladan, kichik shaharlarda va Toshkent kabi megapolislarda joylashganlar raqamli texnologiyalar kengaytirsalar, butun raqamli ekotizimga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi va yo‘nalishlar, o‘z navbatida, potensial sayyohlar uchun jozibadorligini oshiradi.

Mahalliy hukumat idoralari mahalliy biznesni raqamli ilg‘or tajribalarga o‘rgatish uchun resurslarni ajratishi hamda innovatsiyalarni integratsiyalash uchun yanada mustahkam platformani ishlab chiqish uchun oliy ta‘lim muassasalari va raqamli texnologiya kompaniyalari bilan hamkorlik qilishi kerak.

Sayyohlik kompaniyalarining raqamli ekspertlar, soha yetakchilari ta‘lim va axborot resurslariga kirish imkoniyatini oshirish raqamli qabul qilishni rag‘batlantiradi va raqamli transformatsiyaning afzalliklari haqida xabardorlikni oshiradi. Bunday kirishni ta‘minlashning yana bir usuli – an‘anaviy sayyohlik kichik va o‘rta korxonalar va ta‘lim muassasalari yoki raqamli kompaniyalar o‘rtasidagi hamkorlikni rag‘batlantirishdir.

Davlat idoralari ushbu texnologiyalarni integratsiyalashuvini qo‘llab-quvvatlash va ulardan foydalanish istiqbollarini rag‘batlantirish bo‘yicha maqsadli tashabbuslarni ishlab chiqish orqali O‘zbekistonda turizm sohasida kichik va o‘rta korxonalar tomonidan ma‘lumotlar tahlilidan foydalanishni rag‘batlantirishi mumkin. Tashabbuslar yakkama-yakka targ‘ibot dasturlaridan tortib sayohat texnologiyalari inkubatorlari va akseleratorlari, moliyalashtirish va qo‘llab-quvvatlash dasturlarigacha bo‘lishi mumkin.

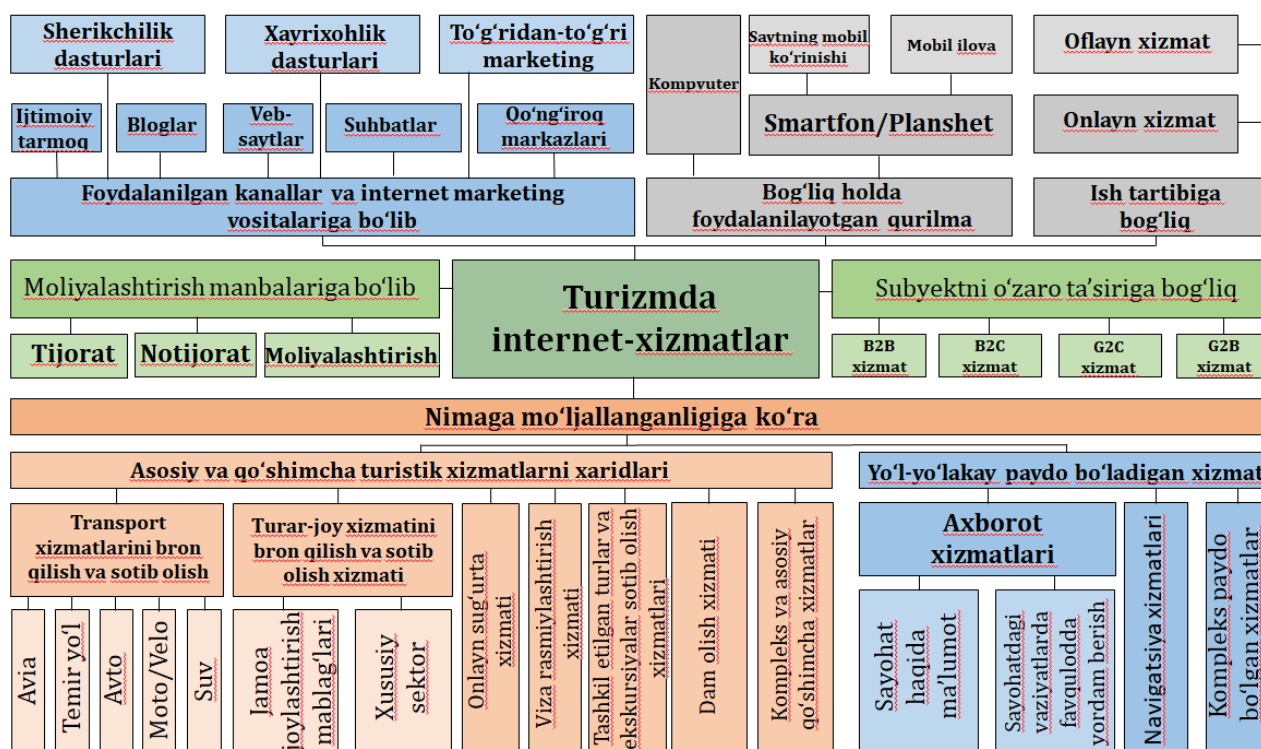
The Telegraph nashriga ko‘ra, “ming yillikning o‘sishi va globallashtirish korxonalar raqobatbardoshligini saqlab qolish uchun global miqyosda 24 soat ishlashi kerakligini anglatadi”. Internet asrida faqat dushanbadan jumagacha bo‘lgan 9 dan 5 gacha standart soatlar oralig‘ida biznesni yuritish tobora qiyinlashib borayotgani

haqiqat. Shu sababli butun dunyo bo'ylab korxonalar mijozlarga 24/7 xizmat ko'rsatish tizimiga tobora ko'proq o'tmoqda. Bu bugungi bozorda mijozlarga xizmat ko'rsatishning yuqori standartlarini saqlab qolishning yagona yo'li bo'lmoqda.

24/7 mijozlarni qo'llab-quvvatlash xizmati mijozlarga kunning istalgan vaqtida, haftaning har kuni, hech qanday uzilishlarsiz xizmat ko'rsatishga ishora qiladi. Bu shuni anglatadiki, mijozlar telefon qo'ng'iroqlari, chat, elektron pochta yoki boshqa aloqa kanallari orqali yordam so'rashlari va soat yoki kundan qat'i nazar yordam olish mumkin.

Tasniflash tizimining keyingi umumiy xususiyati ishlatiladigan kanallar va onlayn marketing vositalariga bog'liq. Xizmat foydalanadigan reklama vositalariga qarab, bu daraja sinflarga bo'linadi: ijtimoiy tarmoqlar, chatbot, sodiqlik dasturi, sheriklik dasturi, pochta ro'yxati, veb-saytlar va Internet platformalaridir.

1.5-rasmdagi ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, deyarli barcha xizmatlar aralash turdagi va bir nechta reklama vositalaridan foydalanadi. Bu fakt integratsiyalashgan marketing kommunikatsiyalari konsepsiyasiga to'liq mos keladi. Barcha xizmatlar kerakli interfeys variantlari va unga kiritilgan barcha texnologiyalar bilan to'ldirilgan o'z veb-saytiga ega. Shuni ta'kidlash kerakki, asosiy vazifaga qarab, Internet xizmatlari axborot xizmatlari va bozorlar (elektron tijorat saytlari) bo'lishi mumkin.

1.5.-rasm. Turizmda internet xizmatlarini tasniflash tizimi⁶

Moliyalashtirish manbasiga ko'ra turizmdagi internet xizmatlarini tijorat, notijorat bo'lishi mumkin. Aksariyat xizmatlar tijorat bo'lib, hamkorlik dasturi ishlab chiqilgan. Bunday xizmatlarga quyidagilar kiradi: Onlinetours, 12GoAsia, HopaYacht va boshqalardir. Tijorat bo'lmaganlarga Kayak, Flightradar24 kabilar kiradi. Moliyalashtirishning juda kam uchraydigan manbai bu investorni jalb qilish bo'lib, u o'z pullarini ixtiyoriy ravishda birlashtirgan odamlarning jamoaviy

⁶ Manba: mualliflar ishlanmasi

hamkorligini o'z ichiga oladi. Ushbu turkumda eng keng tarqalgan va mashhur bu Couchsurfing kabi xizmatdir.

O'zaro ta'sir predmetiga ko'ra turistik internet xizmatlarini quyidagi sinflarga bo'lish mumkin: B2B (yuridik shaxslar va kompaniyalar o'rtasidagi savdo munosabatlari), B2C (mahsulot oxirgi iste'molchi tomonidan qabul qilinadigan har qanday biznes), C2C (jismoniy shaxslar o'rtasidagi munosabatlar) va G2B (biznes uchun davlat xizmatlari). Masalan, B2B savdosidan foydalanadigan xizmatlarga quyidagilar kiradi: Sputnik8, Kassir hisoblanadi. Eng keng tarqalgan biznes modeli, B2C, tijorat munosabatlarini o'z ichiga oladi. Ular Airbnb, Tourex, Dreamlines boshqalardir. Yakuniy iste'molchi elektron tijorat sxemasidan foydalanadigan xizmatlar mavjud, ularda xaridor va sotuvchi huquqiy ma'noda tadbirkor emas. "iste'molchi uchun iste'molchi" sxemasi bo'yicha ishlaydigan Couchsurfing xizmati misolini ko'rib chiqish mumkin. Tarmoq a'zolari sayohat vaqtida bir-birlariga yordam va turar joy bilan ta'minlaydilar va birgalikda sayohatlar tashkil qiladilar. Keyingi G2B subyekti biznesni qo'llab-quvvatlash, huquqiy masalalar bo'yicha ma'lumot beruvchi turli markazlarni va elektron xaridlar tizimini o'z ichiga oladi. Masalan, VisaToHome va Cherepacha xizmatlari ushbu sinfga kiritilgan.

Yuqoridagilarni sarhisob qilsak, turizmdagi Internet xizmatlari quyidagi asosiy guruhlarga bo'lingan degan xulosaga kelish mumkin:

1. Maqsadiga ko'ra: xarid qilish xizmatlari va qo'shimcha turistik xizmatlar va tegishli xizmatlar;
2. O'zaro ta'sir predmetiga ko'ra: B2B, B2C, C2C, G2B;
3. Foydalaniladigan kanallar va onlayn marketing vositalariga qarab: ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, chatlar va boshqalar;
4. Amaldagi qurilmaga qarab: ish stoli yoki smartfon;
5. Ishlash rejimiga qarab: onlayn/oflayn;
6. Moliyalashtirish manbalariga qarab: tijorat, notijorat va investorlarni jalb qilish.

Tanlangan xususiyatlardan foydalangan holda internet xizmatlari ma'lum bir ko'rsatkichning nomi va tasniflash xususiyatiga muvofiq darajalarga, guruhlarga va sinflarga bo'linadi. Shunday qilib, xizmatlarni turli mezonlar bo'yicha qismlarga ajratish va ularni ma'lum sinflarga aylantirish orqali turizmda internet xizmatlarini tasniflash tizimini ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, turizmda raqamlashtirish turizm uchun iqtisodiyot uchun imkoniyatlar yaratib, sayyohlar bilan yanada samarali va interaktiv muloqot qilish imkonini beradi. Raqamli qo'llanmalar va ilovalar yordamida gidlar diqqatga sazovor joylar, marshrutlar va xizmatlar bo'yicha eng so'nggi ma'lumotlarni tezda olishlari mumkin, bu ularga ekskursiyalarga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rish va yaxshi xizmat ko'rsatishga yordam beradi.

Raqamli vositalar, shuningdek, gidlarga interaktiv marshrutlar yaratish, audio va video materiallar qo'shish, onlayn turlar o'tkazish va chat va forumlar orqali sayyohlar bilan muloqot qilish imkonini beradi. Natijada raqamlashtirish turizmni o'z faoliyatini yaxshilash, ko'proq mijozlarni jalb qilish va xizmat ko'rsatish darajasini oshirish uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda, bu esa butun turizm sohasini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Turizmda ma'lumotnomalarni raqamlashtirish sayyohlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, ma'lumotlarning hajmini oshirish va ma'lumotlarni tarqatish xarajatlarini kamaytirish uchun ulkan imkoniyatga ega.

Bundan tashqari, ma'lumotnomalarni raqamlashtirish sayyohlik kompaniyalari va tashkilotlariga axborotni mijozlarning o'zgaruvchan ehtiyojlariga tezda yangilash va moslashtirish imkonini beradi, bu esa biznesning raqobatbardoshligi va samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Чудновский А.Д., Королев Н.В., Гаврилова Е.А., Жукова М.А., Зайцева Н.А. Менеджмент туризма: учебник / Федеральное агентство по туризму, 2014. – 576 с.
2. Nikulin D. Yu., Krasnov S. V. Axborot-kommunikatsiya platformasi asosida turizm sanoatining rivojlanishi. Turist-dizayner // Volga universitetining xabarnomasi. VN Tatishcheva. – 2017. – T. 1. – 4. – 204-212-betlar.
3. Qayumovich KO va boshqalar. O'zbekistonda raqamli turizm va turizm axborot tuzilmasini takomillashtirish yo'nalishlari //Tanqidiy sharhlar jurnali. – 2020. – T. 7. – Yo'q. 5. – 366-369-betlar.
4. Almeida F., Almeyda J., Mota M. Turizmda onlayn to'lovlarni bron qilish tushunchalari va tendentsiyalari // Turizm va xizmatlar jurnali. – 2019. – T. 10. – №. 18. – S. 1-15.
5. Mandalia S. Raqamli davrda turizm ta'limi: innovatsiyalar va transformatsiyalarni boshqarish // Ijtimoiy fanlar va ta'lim bo'yicha xalqaro konferentsiya – Atlantis Press, 2023. – 509-530-betlar.
6. Sobolevskaya T. G. Raqamlashtirish - raqamli texnologiyalar davrida turizm sanoatini o'zgartirish mexanizmi //Marketing va logistika. – 2021. – 3. – 35-bet.

أحمد بن محمد الحاسب
الأكاديمية الإسلامية العالمية بأوزبكستان

هذا عنصر خاص بالفرغاني نفسه

ورد هذا الاسم في بعض كتب التراث العربي إشارة إلى الشخص الذي أشرف على بناء المقياس الهاشمي. ويرى البعض أن هذا الشخص هو نفسه أحمد بن محمد بن المديبر، وهو أحمد الفرغاني. وفي هذا الأمر خلاف كثير.

وكنية الفرغاني أبو العباس. وهو رياضي وفلكي مسلم، أشارت مصادر إلى أنه من أصول عربية، لكن هناك من قال إن أصوله فارسية.

للرجل إنجازات كثيرة في علوم الجغرافيا والفلك والرياضيات، لكن من أهم إنجازاته فيما يتصل بنهر النيل، أنه ساهم بشكل فعال في بناء مقياس النيل بالقاهرة في عهد الخليفة المأمون.

ويتضمن المقياس لوحة تذكارية تحوي تعريفا بالفرغاني وأنه ولد عام 789م، وتوفي في القاهرة عام 856م، وكان أحد أبرز علماء بغداد في عصر الخليفة المأمون وحضر إلى مصر بتكليف من الخليفة المتوكل لإنشاء مقياس النيل الرابع في مصر.

أما من يقولون إن مهندس المقياس هو أحمد بن محمد الحاسب، فيشيرون إلى أن قبره موجود بجوار

ضريح الإمام الليث بن سعد، وكتب على شاهد القبر: "أحمد بن محمد الحاسب، مهندس المقياس" (7).
وتفيد كتب التراث العربي بأن أحمد بن محمد الحاسب بدأ عمله في مصر خلال سنة 247هـ وهي السنة التي نقش فيها ابن الحاسب المقياس (8).
وهذا عنصر عام عن المقياس

المقياس

المقصود مقياس النيل، وهو المكان/ البئر الذي يتم فيه قياس منسوب المياه ومدى زيادته طوال العام، خاصة في وقت الفيضان في شهر مسر المقابل لشهر أغسطس من كل عام.
وتوجد مقاييس مختلفة في دول حوض النيل، لكن أكثر دول الحوض اهتماماً بالمقاييس وتدشينها هي مصر. وأكثر مقاييسها شهرة مقياس الروضة الذي ما زال موجوداً جنوب جزيرة الروضة بالمنيل حتى وقتنا هذا.

تأتي أهمية مقياس الروضة أنه المقياس الرئيسي والذي كانت تحدد الضرائب على الفلاحين وغيرهم بناء على ما يؤكد من زيادة في ماء النيل كل عام.
تم تدشين مقياس الروضة بعد دخول الإسلام مصر، لكن المصريين عرفوا في تاريخهم أنواعاً كثيرة من المقاييس التي تجعلهم على صلة دائمة بحال النيل ومناسيبه في أي وقت من أوقات العام وفي كل مكان من المعمور المصري.

وقد احتاج بناء المقاييس، خاصة مقياس الروضة جهداً هندسياً وإنشائياً خاصاً، فقد بني- مثل كل المنشآت العظيمة على نهر النيل- في فترة التحريق حتى لا يتسبب الماء في إعاقة العمل.
وبدأ العمل في المقياس بحفر بئر مربعة (10 أمتار × 10 أمتار) وبارتفاع 12 متراً. وحفر ثلاثة أنفاق. ومن ثم بناء الجدران والعمود في منتصف البئر. وهذا العمود رخامي مدرج مثنى يعلوه تاج روماني طوله 19 ذراعاً. وقد تم حفر علامات القياس من أذرع وأصابع على هذا العمود. وحول جدران البئر من الداخل درج يصل إلى القاع.

وتتلخص مهمة الأنفاق في أنها تصل بين المقياس والنيل من الجانب الشرقي.
وتوجد داخل المقياس كتابات وآيات قرآنية بالخط الكوفي. وفي الجانب الجنوبي والغربي نقوش ترجع إلى عصر أحمد بن طولون سنة 259هـ.
وقد تم تجديد المقياس أكثر من مرة بعد إنشائه، كان أهمها عام 1927م بمعرفة وزارة الموارد المائية المصرية.

في تاريخ بناء المقاييس في العصر الإسلامي في مصر قيل بدأت مع أسامة بن زيد (انظر). لكن مقياس الروضة بني في عصر المأمون وقيل بل في عصر المتوكل عام 247هـ. غير أن السيوطي نقل عن التيفاشي أن المأمون هدم مقياس الجزيرة، وأسس "ولم يتمه، فآثم المتوكل بناءه وهو الموجود الآن" (9).
لكن اللافت في أمر المقياس هو الربط الذي ربطه علي مبارك حينما تحدث عن شكل المقياس وعلاقته بـ "مفتاح الحياة" عند المصريين القدماء، مشيراً إلى أن "جميع العارفين بالأمر القديمة يطلقون عليه اسم مفتاح الحياة. ويقولون: إن المصريين كانوا يقيمون به ويجعلون منه صوراً يأخذها المرضى ويجعلونها في أعناقهم بقصد الشفاء من الأمراض" (10) ويستطرد علي مبارك بعد ذلك رابطاً ربطاً رائعاً بين شكل مفتاح الحياة وشكل نهر النيل.

وفي توالي بناء مقاييس للنيل في مصر يورد ابن ظهيرة فقرة كبيرة تكاد تكون جامعة لكل مقاييس النيل، إذ يقول: "قال ابن ظهيرة عن مقياس النيل: أول من قاس النيل يوسف عليه السلام، بنى مقياساً بمنف، وهو أول مقياس وضع. وقبل كان يقاس قبل ذلك بأرض غلة. وكانت القبط بمصر تقيس على مقياس منف هذا إلى أن بطل، ثم من بعده مقياس "دلوكة" العجوز في نواحي إخميم، وكانت هناك، ومقاس آخر بأنصنا، وهو صغير الذرع، والعمل عليه عندهم، ثم عملت القبط مقياساً آخر في قصر الشمع عند قيسارية الصوف، ثم عملت الروم مقياساً آخر بالقصر خلف الباب الصغير، بمئة الداخل.

7 facebook.com/1209877165730875/posts/2129333943785188 صفحة فيس بوك

(8) انظر: محمد حمدي المناوي: مصدر سابق، ص 150.

(9) جلال الدين السيوطي: حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة. تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم. دار إحياء الكتب العربية- عيسى البابي الحلبي وشركاه- مصر. 1967 م. ج 2، ص 374.

(10) علي مبارك: الخطط التوفيقية، مصدر سابق، ج 18، ص 8.

ثم بنى عمرو بن العاص مقياساً بأسوان، ثم بنى في أيام معاوية مقياساً بأنصنا، فلم يزل يقاس عليه إلى أن بنى عبد العزيز بن مروان مقياساً بخلوان، وكانت منزلته، وكان صغير الذرع، ثم وضع أسامة بن زيد أساس المقياس القديم بأنف الجزيرة القبلي، وقيل إنه كسر فيه ألفي أوقية، وبنى أيضاً بيت المال بمصر، ثم عمل محمد بن عبد الله، خازن الإخشيد، مقياساً بصاغة مصر، وهو باق إلى اليوم، ثم بنى المتوكل مقياساً بالجزيرة أول سنة سبع وأربعين ومئتين في ولاية يزيد بن عبد الله التركي على مصر، وهو المقياس الكبير المعروف بالجديد، والعمل عليه إلى يومنا هذا.

وأمر المتوكل بعزل النصارى عن قياسه، وورد كتابه إلى القاضي بكار بن قتيبة بأن لا يتولى ذلك إلا مسلم يختاره، فاختار يزيد وبكار أبا الرداد، واسمه المعلم عبد الله بن عبد السلام بن عبد الله بن أبي الرداد المؤدب العجمي، أصله من البصرة، قدم مصر وحدث بها، فجعل على قياس النيل، وأجرى عليه سليمان بن وهب، صاحب خراج مصر يومئذ، سبعة دنائير في كل شهر، فلم يزال المقياس من ذلك الوقت في يد أبي الرداد وولده إلى هذا اليوم. وتوفي أبو الرداد سنة ست وستين ومئتين. ثم ركب أحمد بن طولون في سنة تسع وخمسين ومئتين، ومعه أبو أيوب، صاحب خراجه، وبكار بن قتيبة القاضي، سار على المقياس، وأمر بإصلاحه، وقدر له ألف دينار فعمر. ثم بنى محمد بن عبد الله، خازن كافور الإخشيد، مقياساً بصاغة مصر، لا يعتمد عليه، وهو باق إلى اليوم⁽¹¹⁾.

وهناك مقاييس مختلفة على طول النهر أو بالأحرى محطات لقياس تصرف النيل خاصة في موسم الفيضان، ومنها محطات دنقلة وعطيرة والخرطوم وسنار والروصيرص، وكدين وسنجا وقد تعددت المقاييس في تاريخ التحكم في النيل ومعرفته ومعرفة مناسبيته، ومن بين أهم هذه المقاييس:

مقياس أحمد بن طولون

ربما المقصود هو مقياس الروضة المعروف إلى الآن وهو ليس من إنشاء أحمد بن طولون بل إنه قام فقط بتجديده في سياق ما قام به من تطوير لكل مناحي الحياة في مصر في عهده، من شق الترع وتطهيرها ومساعدة الفلاحين وتخفيض الضرائب عليهم وتوفير البذور. ويبدو أن إطلاق اسم مقياس أحمد بن طولون بسبب ما قام به من تجديد شامل لمقياس الروضة. لكن السيوطي ينقل عن غيره أن أحمد بن طولون بنى مقياسين؛ أحدهما بقوص وهو قائم اليوم، والآخر بالجزيرة وقد انهدم⁽¹²⁾.

مقياس أخميم

الذي سبقت الإشارة إليه في كلام ابن ظهيرة، وقال إنه بنى في عهد دلوكة العجوز.

مقياس أسامة

المراد أسامة بن زيد التنوخي، والإشارة هنا إلى مقياس الروضة المتقدم ذكره.

مقياس أسوان

وهو المقياس الذي أشار ابن ظهيرة إلى أن من بناه عمرو بن العاص.

مقياس أنصنا

وهو المقياس الذي نقل السيوطي أن من بناه في أنصنا هو أشمون بن قفطيم بن مصر. ويقال: إنه من بناء دلوكة، وبناؤه كالتيلسان، وعليه أعمدة بعدد أيام السنة من الصوان الأحمر⁽¹³⁾.

مقياس حلوان

الذي بناه عبد العزيز بن مروان، وكان مقياساً صغيراً. وحول هذا المقياس أورد السيوطي أنه "لما فتحت مصر عرف عمر بن الخطاب ما يلقي أهلها من الغلاء عند وقوف النيل عن مده في مقياس لهم فضلاً عن تقاصره، وإن فرط الاستشعار يدعوهم إلى الاحتكار، ويدعو الاحتكار إلى تصاعد الأسعار بغير قحط، فكتب عمر بن الخطاب إلى عمرو بن العاص، يسأله عن شرح الحال، فأجابه: إني وجدت ما تروى به مصر حتى لا يقحط أهلها أربعة عشر ذراعاً، والحد الذي يروى منه سائرها حتى يفضل عن حاجتهم ويبقى عندهم قوت سنة أخرى ستة عشر ذراعاً، والنهائيتين المخوفتين في الزيادة والنقصان - وهو الظمأ والاستبحار - اثنتا عشر ذراعاً في النقصان، وثمانية عشرة ذراعاً في الزيادة؛ هذا والبلد في ذلك محفور الأنهار، معقود الجسور،

(11) ابن ظهيرة، جمال الدين محمد بن محمد، الفضائل الباهرة في محاسن مصر والقاهرة، تحقيق كامل المهندس ومصطفى السقا، القاهرة: وزارة الثقافة، 1969، ص: 178 - 179.

(12) جلال الدين السيوطي: مصدر سابق. ج 2، ص 376.

(13) المصدر السابق: ج 2، ص 374.

عندما تسلموه من القبط وخمير العمارة فيه.
فاستشار عمر بن الخطاب علي بن أبي طالب في ذلك، فأمره أن يكتب إليه أن يبني مقياسا، وأن ينقص ذراعين على اثنتي عشرة ذراعا، وأن يقر ما بعدها على الأصل، وأن ينقص من ذراع بعد الستة عشر ذراعا إصبعين.

ف فعل ذلك وبناءه بخلوان، فاجتمع له ما أراد من حال الإرجاف، وزال ما منه كان يخاف، بأن يجعل الاثنتي عشرة ذراعا أربع عشرة ذراعا؛ لأن كل ذراع أربعة وعشرون إصبعًا، فجعلها ثمانية وعشرين من أولها إلى الاثنتي عشرة ذراعا، تكون مبلغ الزيادة على الاثنتي عشرة ثمانية وأربعين إصبعًا؛ وهي الذراعان، وجعل الأربع عشرة ست عشرة والستة عشرة ثمان عشرة والثماني عشرة عشرين ذراعا⁽¹⁴⁾.
مقياس دندرة

من المقاييس التي يروى أن عمرو بن العاص بناها وهما مقياسان واحد في أسوان والثاني في دندرة. ويقال إن مقياس أنصنا من بنائه أيضا، غير أن السيوطي نقل كما تقدم رواية تعود به قبل عمرو بن العاص وإن لم تكن رواية موثوقة.

مقياس الديم

هو أقدم مقاييس النيل الأزرق على الحدود الإثيوبية السودانية والذي يقوم برصد منسوب النيل الأزرق. وهو مقياس تابع للدولة السودانية.

مقياس قصر حصن بابلون

ورد في مرويات مختلفة أنه ليس مقياسا واحدا بل كان مقياسين. أهمهما باسم قيسارية الأكسية. والمقياسان من المقاييس التي وجدها العرب المسلمون عند دخول مصر.

مقياس منف

من أقدم المقاييس التي وجدت في مصر، وعليه كان يعتمد العرب بشكل أساسي عند إدارة مصر عند فتحها. ويبدو أنه استمر في العمل فترة طويلة قبل بناء مقياس الروضة.

المقياس النقال

أشار إليه صاحب الخطط التوفيقية، حيث ذكر أن ما سماه "المقياس النقال"، كان اسمه نيلومتر، ويعني قياس النهر أو نيلو عكوب ومعناه رصد النهر، وكان عبارة عن " خشبة أو قصبة مقسومة على أقسام معلومة في طرفها حلقة"⁽¹⁵⁾.

المقياس الهاشمي

هو نفسه مقياس الروضة الذي أشرنا إليه سابقا. آخر ترميم له كان في عهد الملك فاروق. من أسمائه: المقياس الهاشمي، والمقياس الجديد، والمقياس الكبير، ومقياس الروضة.

انظر أيضا:

أبو الرداد- أحمد بن محمد الحاسب- أربعة وعشرين قيراط- أسامة بن زيد التنوخي- الإصبع- أيام التحاريق- جامع المقياس- جزيرة الروضة (جزر النيل)- الجنية والمسحور- خدم المقياس- دلوكة العجوز- الذراع- ذراع النيل- ستر المقياس- سحر النيل- صبة بابة- عمود النيل- فتح الخليج- فسقية المقياس- قاضي المقياس- قراء الحضرة- يوم التخليق.

(14) المصدر السابق: ج2، ص375.

(15) علي مبارك: الخطط التوفيقية. مصدر سابق: ج 18 ص 7.

Олим АСТАНАКУЛОВ,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
“Ислом иқтисодиёти ва молияси, зиёрат
туризми” кафедраси мудири, и.ф.д., профессор

ТУРИЗМ ЗАМОНАВИЙ ШАКЛЛАРИНИНГ ЖАҲОН БОЗОРИГА ТАЪСИРИ

Пандемиядан кейинги дунёда ва барқарор ривожланишга эътибор кучайган шароитда туризмнинг янги шакллари (экотуризм, агротуризм, рақамли туризм) нафақат замонавий саёҳатчиларнинг эҳтиёжларига жавоб, балки иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва маданий ўзига хосликни сақлашнинг стратегик воситасига айланмоқда¹⁶.

Бугунги сайёҳлар табиат, маданият ва маҳаллий турмуш тарзи билан боғланиш имкониятини берувчи ноёб тажрибани тобора кўпроқ танламоқда. Шу нуқтаи назардан, экотуризм ва агротуризм маҳаллий маданият ва табиат билан чуқур алоқада бўлишни рағбатлантириш орқали экологик тозалик ва барқарорликка бўлган талабни қондиради¹⁷. Ушбу турдаги туризм нафақат дам олишни таклиф қилади, балки табиий ва маданий мероснинг аҳамияти ҳақида хабардорликни оширади.

Рақамлаштириш туризм соҳасига ҳам сезиларли ўзгаришлар киритиб, сайёҳлик тажрибасини янада қулайроқ қилади¹⁸. Виртуал саёҳатлар, кенгайтирилган реаллик ва онлайн брон қилиш платформаларини ўз ичига олган рақамли туризм экотизимларга жисмоний таъсирларни минималлаштириш ва хизмат кўрсатиш даражасини яхшилаш билан бирга туризм маҳсулотларига киришни кенгайтиради.

Туризмнинг ушбу шакллари, айниқса, қишлоқ ва экологик жиҳатдан таъсирли ҳудудларда иқтисодий диверсификацияга ёрдам беради, маданий ва табиий меросни сақлаш орқали маҳаллий ҳамжамиятларни қўллаб-қувватлайди. Айниқса, экотуризм ва агротуризм туризмнинг табиатга салбий таъсирини камайтиришга ёрдам беради, бу эса БМТнинг барқарор ривожланиш мақсадларига мос келади.

Экотуризм, агротуризм ва рақамли туризм жаҳон бозорига сезиларли таъсир кўрсатадиган туризмнинг янги ва истикболли йўналишларидир. Туризмнинг ушбу шакллари барқарор ривожланишни қўллаб-қувватлайди, барқарорлик, маданий бойиш ва рақамли технологияларга оид замонавий талабларга жавоб бериб, туризм соҳасида иқтисодиётни диверсификация ва инновацияларга ёрдам беради. Ушбу туризм турларининг ҳар бири иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшади, шунингдек, барқарор ресурсларни бошқариш учун саноат учун янги муаммолар ва имкониятлар яратади.

¹⁶ Cardoso, C. (2020). The contribution of tourism towards a more sustainable and inclusive society: Key guiding principles in times of crisis. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 12(6), 679-689.

¹⁷ Jovanović, L., Živković, D., Janković, M., Šiljak, V., & Toskić, D. (2019). Significance of sustainable eco-tourism for Serbia's economic development. *Zbornik radova-Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, (67-2), 53-67.

¹⁸ Marinakos, K., & Tserga, S. (2019). The Emergence of Cultural Resources, with the Aid of High Technology, as a Tool for Developing Tourism Enterprises. *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 7(2), 56-63.

Экотуризм сайёҳларни экологик онгли саёҳатга қизиқтирувчи ва табиатга салбий таъсирни минималлаштириб, энг машҳур туризм турларидан бирига айланди¹⁹. Статистик маълумотларга кўра, 2023 йилда экотуризм бозори 210,4 миллиард долларга баҳоланди ва 11,7 фоизлик йиллик ўсиш суръати кутилмоқда, бу эса 2035 йилга келиб 829,8 миллиард долларни ташкил этиши прогноз қилинмоқда²⁰. Саёҳатчиларнинг табиат ва маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича саъй-ҳаракатларнинг бир қисми бўлиш истаги туфайли экотуризмга талаб ортиб бормоқда, бу эса барқарор ривожланишнинг долзарблигини ҳисобга олган ҳолда туризмнинг ушбу турини жозибадор қилади.

Экотуризмнинг машҳурлигининг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат:

- туристларнинг атроф-муҳитга салбий таъсирини минималлаштириш истаги.

- ноёб табиий ва маданий диққатга сазовор жойларга қизиқиш, уларнинг аслигини сақлашга эътибор бериш.

- маҳаллий ҳамжамиятларни қўллаб-қувватлаш ва экологик жиҳатдан муҳим ҳудудларда иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшиш.

Экотуризм табиатни муҳофаза қилиш ташаббусларини қўллаб-қувватлаш ва сайёҳлар ўртасида экологик онгни ривожлантириш орқали барқарор ривожланишда муҳим рол ўйнайди.

Агротуризм туризм индустриясининг ривожланаётган йўналишларидан бири сифатида жаҳон бозорига сезиларли таъсир кўрсатиб, туризмни диверсификация қилиш ва қишлоқ ҳудудларини қўллаб-қувватлашга ёрдам беради²¹. Туризмнинг бу тури қишлоқ ҳудудларининг маданий ва табиий ресурсларига эътиборни қаратади, сайёҳларга қишлоқ ҳаётига шўнғиш учун ноёб имкониятлар яратади. Агротуризмнинг таъсирини унинг машҳурлиги, иқтисодий аҳамияти ва туристларга маданий таъсири орқали кўриш мумкин²².

Агротуризм ноёб маданий ва табиий тажрибаларга қизиқувчи сайёҳлар орасида тобора оммалашиб бормоқда. Агротуризм Италия, Франция ва Испанияда энг катта машҳурликка эришди, бу ерда фермер хўжаликлари қишлоқ ҳаётига иммерсион дастурлари, йиғим-теримда қатнашиш ва маҳаллий маҳсулотларни ишлаб чиқариш бўйича маҳорат дарсларини таклиф қилишади²³. Америка Қўшма Штатларда агротуризм ҳам фаол ривожланмоқда, бу ерда сайёҳларга вино экскурсиялари ва органик қишлоқ хўжалиги билан танишиш таклиф этилади²⁴. Маълумотларга кўра, агротуризмнинг глобал

¹⁹ Kiper, T. (2013). Role of ecotourism in sustainable development. InTech.

²⁰ <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/4099Presentation%200.1%20Kelly%20Bricker%20-%20full%20presentation.pdf>

²¹ Sayfulloev O. (2020). Agrotourism as one of the prospective directions of the tourist industry. *The America Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(09-39), 254-259.

²² Kazmina, L., Makarenko, V., Provotorina, V., & Shevchenko, E. (2020). Rural tourism (agritourism) of the Rostov region: condition, problems and development trends. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 175, p. 10001). EDP Sciences.

²³ Caprio, V. D., Wiltshier, P., & Corte, V. D. (2018). The Development of the Agritourism Sector in Campania, Italy. In *The Branding of Tourist Destinations: Theoretical and Empirical Insights* (pp. 83-95). Emerald Publishing Limited.

²⁴ Barbieri, C., & Streifeneder, T. (2019). Agritourism advances around the globe: A commentary from the editors. *Open Agriculture*, 4(1), 712-714.

йиллик ўсиш суръати, 10% дан 11,4% гача прогноз қилинмоқда, бу маҳаллий ва экологик тоза маҳсулотларга бўлган талабдан келиб чиққан²⁵. Бу сайёҳларнинг маҳаллий фермер хўжаликларини ва экологик тоза озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш истаги билан изоҳланади.

Қишлоқларни ривожлантириш, иш ўринлари яратиш ва қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлашда агротуризм муҳим ўрин тутди. Агротуризм йўналишлари фаол ривожланаётган мамлакатларда фермер хўжаликлари сайёҳлардан қўшимча даромад манбаи олади, бу эса қишлоқ ҳудудлари иқтисодий барқарорлигини таъминлаш ва анъанавий ҳунармандчиликни сақлаб қолишга хизмат қилади. Мисол учун, Италияда 100 мингдан ортиқ одамни бевосита иш билан таъминлади, бу бошқа тармоқларга, хусусан, қишлоқ хўжалиги ва меҳмондўстликка сезиларли билвосита ҳисса қўшган²⁶.

Агротуризм сайёҳларга ҳудудларнинг қишлоқ ҳаёти ва маданияти билан танишиш учун ноёб имкониятлар яратади. Табиат билан мулоқот қилиш, вино, пишлоқ ва зайтун мойи каби маҳсулотлар ишлаб чиқаришда иштирок этиш сайёҳларнинг маҳаллий маданиятга ҳурматини оширади ва экологик тоза маҳсулотларнинг кадр-қиммати ҳақида хабардорликни оширади. Бу сайёҳлик тажрибасига ҳам ижобий таъсир кўрсатиб, уни янада мазмунли ва бойитади.

Рақамли туризм жаҳон сайёҳлик бозорининг муҳим элементига айланди, саёҳат тажрибасини янги технологиялар орқали ўзгартирди ва аҳолининг турли қатламлари учун фойдаланиш имкониятини кенгайтирди²⁷. Рақамли туризмнинг таъсирини инновациялар, талабга таъсири ва иқтисодий аҳамияти нуқтаи назаридан кўриб чиқиш мумкин.

Виртуал ҳақиқат (VR) ва кенгайтирилган ҳақиқат (AR) виртуал саёҳатлар ва навигация тизимларини таклиф қилиш орқали сайёҳлар ва туризм бизнеси операторлари учун янги имкониятлар очмоқда. Бундай технологияларга Франциядаги Луврга 3D саёҳат ва Япониядаги қадимий ибодатхоналарга виртуал ташрифлар мисол бўла олади. Google хариталар каби платформаларда ARдан фойдаланиш интерактив элементлар ва реал вақтда маълумотни қўшиш орқали навигацияни яхшилади. Ушбу технологиялар фойдаланувчиларга диққатга сазовор жойларни виртуал тарзда “ташриф қилиш” имконини беради, бу саёҳат чекловлари шароитида айниқса муҳимдир.

Рақамли туризм саноатдаги талабга сезиларли таъсир кўрсатиб, пандемия ва саёҳат чекловлари шароитида виртуал саёҳат қилиш имкониятини беради. Виртуал туризм жисмоний саёҳатнинг ўзига хос “ўрнини босувчи” бўлиб хизмат қилади, шу билан бирга янги йўналишларга қизиқиш уйғотади, сайёҳларга келажакдаги саёҳатларини режалаштириш имконини беради. Бутунжаҳон саёҳат ва туризм кенгаши маълумотларига кўра, COVID-19 пандемияси даврида виртуал саёҳатларга қизиқиш 30 фоизга ошди, бу сайёҳлик хизматларига талабни қўллаб-қувватлашда рақамли ечимлар муҳимлигини

²⁵ <https://straitsresearch.com/report/agritourism-market/>

²⁶ <https://www.istat.it/en/>

²⁷ Palmi, P., & Lezzi, G. E. (2020). How authenticity and tradition shift into sustainability and innovation: Evidence from Italian agritourism. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 5389.

таъкидлайди²⁸.

Рақамли туризм ҳам иқтисодиётда муҳим рол ўйнайди, ногиронлар ва жисмоний саёҳатга қодир бўлмаганлар учун туризмдан фойдаланиш имкониятини оширади²⁹. Google Arts & Culture каби платформалар уйдан чиқмасдан бутун дунё бўйлаб маданий объектлар ва музейларга ташриф буюриш имконини беради, бу эса сайёҳликни янада қамраб олувчи ва қулайроқ қилади. Иқтисодий жиҳатдан рақамли туризм AR ва VRдан булутли ечимлар ва онлайн бронлаш платформаларигача тегишли технологияларни ривожлантиришга ёрдам беради, IT ва юқори технологияли соҳаларда бандлик ва даромадларни рағбатлантиради.

Экотуризм, агротуризм ва рақамли туризм каби туризмнинг янги шакллари жаҳон бозорига сезиларли таъсир кўрсатмоқда, бироқ уларнинг таъсири иқтисодий, экологик ва ижтимоий жиҳатларга қараб фарқ қилади. Туризмнинг ушбу шаклларнинг қиёсий таҳлилида, уларнинг афзалликлари ва камчиликлари, шунингдек муаммолари ҳамда интеграция истиқболлари аниқланади.

Жаҳон туризм бозорига таъсири

№	Туризм шакллари	Иқтисодий таъсир	Экологик таъсир	Ижтимоий таъсир
1	Экотуризм	Маҳаллий иқтисодиётни рағбатлантириш ва экологик тоза ҳудудларда иш ўринларини яратиш; янги йўналишларни ривожлантиришга ёрдам беради	Атроф-муҳит муҳофазасига ҳисса қўшади, лекин экотизимларга ортиқча босимни келтириб чиқариши мумкин	Атроф-муҳит ва маданий мерос муаммолари ҳақида хабардорликни оширади
2	Агротуризм	Маҳаллий қишлоқ хўжалиги ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлайди; қишлоқ жойларда янги иш ўринлари яратишга ҳисса қўшади.	Табиий ресурслардан барқарор фойдаланиш ва маданий меросни муҳофаза қилишни қўллаб-қувватлайди, аммо самарали бошқарилмаса, салбий оқибатларга олиб келиши мумкин	Туристик тажрибани бойитади ва маҳаллий аҳоли билан маданий алмашинувни ривожлантиради
3	Рақамли туризм	Туризм хизматлари оширади ва технология соҳасида янги бизнес имкониятларини яратади.	Экотизимларга жисмоний таъсирни минималлаштиришга имкон беради, лекин технологияни ривожлантириш учун катта ресурсларни талаб қилади	Инклюзивликни оширади, ногиронлар учун маданий жойларга киришни таъминлайди

²⁸ Akhtar, N., Khan, N., Mahroof Khan, M., Ashraf, S., Hashmi, M. S., Khan, M. M., & Hishan, S. S. (2021). Post-COVID 19 tourism: will digital tourism replace mass tourism?. *Sustainability*, 13(10), 5352.

²⁹ Cvetkovski, T., & Tomanović, V. (2021). Digital communication—convenience or necessity of modern tourism. *Megatrend revija*, 18(3), 35-52.

Туризмнинг янги шакллари ривожланиши бир қатор муаммолар билан боғлиқ:

– аниқ меъёрий-ҳуқуқий базанинг йўқлиги ресурсларни нотўғри бошқариш ва ортиқча фойдаланишга олиб келиши мумкин. Масалан, экотуризм унинг тамойилларига зид бўлган оммавий туризмга айланиши мумкин.

– туризмнинг янги шакллари барқарор бўлиши ва атроф-муҳитга салбий таъсирни минималлаштириши керак. Бу туристик оқимларни режалаштириш ва бошқаришга комплекс ёндашувни талаб қилади.

– туризмнинг янги шакллари ривожлантириш мавжуд инфратузилмани модернизация ва мослаштиришни талаб қилади. Бунга йўллар, уй-жой ва ахборот технологиялари киради³⁰.

Экотуризм, агротуризм ва рақамли туризм интеграцияси саёҳатчиларнинг кенг доирасини жалб қиладиган ноёб гибрид туризм маҳсулотларини яратиши мумкин. Ўзаро ҳамкорлик имкониятлари қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

– экотуризм ва агротуризм элементларини рақамли технологиялар билан бирлаштирган саёҳат пакетларини ишлаб чиқиш, масалан, агротуризм фермаларига виртуал саёҳатлар.

– туризмнинг атроф-муҳит ва маҳаллий ҳамжамиятларга таъсирини бошқариш ва мониторингини яхшилаш учун технологиядан фойдаланиш.

– туризмнинг турли шакллари ўртасида тажриба алмашиш барқарор ривожланиш ва илғор тажрибаларни яратишга ҳисса қўшиши мумкин.

Туризмнинг янги шакллари интеграциялашуви янада барқарор ва инклюзив туризм тажрибасини яратишга олиб келиши мумкин, бу эса жаҳон туризм бозорининг келажагида асосий омил бўлади.

Экотуризм, агротуризм ва рақамли туризмнинг жаҳон бозорига таъсирини таҳлил қилиш жараёнида бир нечта асосий хулосаларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Биринчидан, учала соҳа ҳам иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, маҳаллий ҳамжамиятларни қўллаб-қувватлаш ва атроф-муҳитни асраш учун салмоқли салоҳиятни намойиш этади. Экотуризм табиий ресурсларни сақлашга ёрдам беради, агротуризм қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлайди ва қишлоқ жойларда иш ўринларини яратади, рақамли туризм эса маданий ва табиий ресурслардан фойдаланиш имкониятини оширади, инклюзивликни ва замонавий технологияларга мослашишни таъминлайди.

Бироқ туризмнинг янги шакллари ҳам самарали бошқарув, барқарорлик ва инфратузилмани янгилаш зарурати каби муаммоларга дуч келмоқда. Тегишли тартибга солиш ва бошқаришсиз бу йўналишлар нафақат ўз қийматини йўқотибгина қолмай, балки атроф-муҳит ва маҳаллий ҳамжамиятларга зарар этказиши мумкин.

Экотуризм, агротуризм ва рақамли туризмни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш мақсадида қуйидагилар тавсия этилади:

– аниқ меъёрий-ҳуқуқий базаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш:

³⁰ Астанақулов, О.Т. (2024). Туризм 4.0: туризм индустриясида рақамли технологияларни ривожлантиришнинг замонавий тенденциялари. Science and innovation, 3(Special Issue 28), 662-667.

Давлат органлари барқарорликни таъминлайдиган ва табиат ва маданиятга салбий таъсирларни минималлаштирадиган туризмнинг янги шакллари учун қоидалар ва стандартларни ишлаб чиқиши керак.

– инфратузилмага инвестиция киритиш: туризмнинг янги шакллариининг барқарор ривожланиши тегишли инфратузилмага, жумладан, йўллар, уй-жой, алоқа тизимлари ва интернетга киришга инвестиция киритишни талаб қилади.

– таълим ва ўқитиш: маҳаллий аҳоли ва туристлар учун барқарор туризм, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва маданий мерос бўйича таълим дастурларини ўтказиш. Бу туризмга барқарор ёндашув муҳимлиги ҳақида хабардорликни оширишга ёрдам беради.

– ҳамкорликни рағбатлантириш: экотуризм, агротуризм ва рақамли технологиялар элементларини ўзида мужассам этган интеграциялашган туризм маҳсулотларини яратиш учун давлат идоралари, хусусий сектор ва маҳаллий ҳамжамият ўртасидаги ҳамкорликни рағбатлантириш.

– мониторинг ва таъсирни баҳолаш: туризмнинг турли шакллариининг иқтисодиёт, атроф-муҳит ва жамиятга таъсирини баҳолаш учун мониторинг тизимларини ишлаб чиқиш. Бу сизга стратегияларни ўзгартириш ва бошқарув амалиётини яхшилаш имконини беради.

Шундай қилиб, экотуризм, агротуризм ва рақамли туризмни самарали ривожлантириш замонавий саёҳатчиларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган ва маҳаллий ҳамжамиятларни қўллаб-қувватловчи янада барқарор ва хилма-хил туризм бозорини яратишга ёрдам беради.

Равшан АБДУЛЛАЕВ,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси профессори, и.ф.д.

ҚАТАР ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИ РИВОЖИДАГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Аннотация. Мазкур мақолада рақамли технологияларнинг туризм индустриясига таъсири ва Қатар давлатининг туризм соҳасидаги ўсиш тенденциялари таҳлил қилинган. Мақолада Қатар туризм соҳасидаги ютуқлар, жумладан, МІСЕ туризмининг ривожлантириши, йирик спорт тадбирларининг ташкил этиши, мамлакат инфратузилмасининг модернизация қилишига қаратилган инвестицияларнинг аҳамияти ёритилган.

Калим сўзлар: туризм индустрияси, рақамли технологиялар, халқаро тадбирлар, МІСЕ туризми, инфратузилма инвестициялари, жаҳон чемпионати, спорт туризми, иқтисодий диверсификация, барқарор туризм, сайёҳлар оқими, ЯИМ, халқаро ҳамкорлик.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние цифровых технологий на индустрию туризма и тенденции роста туризма в государстве Катар. В статье освещены достижения Катара в сфере туризма, включая развитие МІСЕ-туризма, организацию крупных спортивных мероприятий и модернизацию национальной инфраструктуры.

Ключевые слова: индустрия туризма, цифровые технологии, международные мероприятия, MICE-туризм, инвестиции в инфраструктуру, чемпионат мира, спортивный туризм, экономическая диверсификация, устойчивый туризм, поток туристов, ВВП, международное сотрудничество.

Abstract. This article analyzes the impact of digital technologies on the tourism industry and tourism growth trends in the State of Qatar. The article highlights Qatar's achievements in the tourism sector, including the development of MICE tourism, the organization of major sporting events, and the modernization of national infrastructure.

Keywords: tourism industry, digital technologies, international events, MICE tourism, infrastructure investments, World Cup, sports tourism, economic diversification, sustainable tourism, tourist flow, GDP, international cooperation.

Рақамли технологияларнинг мисли кўрилмаган даражада ўсиши ва унинг жаҳон иқтисодиёти тармоқларига, хусусан, туризм индустриясига шиддат билан кириб бориши натижасида сўнгги йилларда мазкур соҳалар ривожига сезиларли ижобий силжишлар кўзга ташлана бошлади.

Бугунги кунга келиб туризм индустрияси халқаро хизматлар савдоси соҳасида нисбатан динамик тарзда ривожланиб бораётган тармоқлардан бирига айланиб улгурди. Халқаро Саёҳат ва Туризм Хайъати (WTTC) маълумотларига кўра, жорий аср бошидан ҳозирга қадар дунё бўйича хорижий сайёҳлар сонининг йиллик ўсиш суръати ўртача 5 фоиздан зиёд, туризмдан келадиган даромад эса ўртача 14 фоиздан ўсиб бормоқда [1]. Шунингдек, Япониянинг Осака шаҳрида бўлиб ўтган Туризм лидерларининг халқаро анжуманида қабул қилинган Декларацияда мазкур соҳанинг миллий иқтисодиётларга қўшаётган салмоқли ҳиссасини инобатга олиб, “туризм - замонавий иқтисод феномени”, деб эътироф этилган [2].

Юртимизда туризмнинг барча турларини ҳар томонлама ривожлантириш ва унга рақамли технологияларни кенгроқ жорий қилиш масаласи ниҳоятда долзарб аҳамият касб этмоқда. ”Бизда туризм кўпинча қадимий шаҳарларимиз, тарихий-маданий ёдгорликлар доирасида чекланиб қолмоқда. Ваҳоланки, мамлакатимизнинг бетакрор табиати, миллий қўриқхоналар, тоғли ҳудудларда туризмни ривожлантириш учун катта салоҳият мавжуд. Айниқса, тиббиёт туризми, зиёрат туризми ва экотуризмни ривожлантириш нафақат иқтисодиёт, балки ижтимоий соҳалар ривожига ҳам катта туртки беради” [3]. Бинобарин, бу борада илғор мамлакатларнинг тажрибасини ўрганиш ва рақамлаштириш жараёнларига татбиқ этиш ҳар жиҳатдан соҳа ривожига салмоқли ҳисса қўшади.

Бугунги кунда Қатар давлати туризм индустрияси жадал ривожланаётган илғор мамлакатлар сирасига киради. Унинг пойтахти Доха шаҳри ҳам замонавий, ҳам тарихий анъаналар уйғунлашган тарзда динамик ривожланиб бораётган мегополислардан ҳисобланиб, бу ерда MICE туризми, хусусан, юқори даражадаги анжуман ва симпозиумларни ўтказиш, халқаро миқёсда спорт мусобақаларини ташкил этиш ҳамда мароқли дам олиш учун барча шароитлар мавжуд. Хорижлик бизнесменларга самарали мулоқотлар

ўтказишлари учун керакли бўлган замонавий техник воситалар билан жиҳозланган конгрес-марказлар ва олий даражадаги индивидуал сервис хизматлари таклиф этилади.

2020 йилда Қатарга 582 минг сайёҳ ташриф буюрган бўлса, 2022 йилга келиб, бу кўрсаткич 2,6 млн. кишини ташкил қилди. Рақамлардан кўриниб турибдики, ковид пандемияси даврида ташрифлар сони ўзининг энг паст даражасига тушган. Аммо тез орада у 2015 йилдаги ўзининг рекорд даражасига (2,9 млн.) яқинлашган. Бундан келган даромад 2020 йилда 14 млрд. АҚШ долларини ва унинг ЯИМ даги ҳиссаси 9,4 фоизни ташкил этган. Qatar Tourism эълон қилган маълумотларга кўра, 2023 йилда мамлакатда бўлган хорижликлар сони 4,05 млн. кишини ташкил этган [4].

Қатар ички ишлар вазирлиги берган маълумотларга кўра, жорий йилнинг июнь ойига қадар мамлакатга 2 639 000 нафар сайёҳ ташриф буюрган. Ушбу рақамлардан кўриниб турибдики, 2024 йилнинг ярмидаёқ 2022 йил даражасига чиққан. Буни агар давлатлар кесимида кўрадиган бўлсак, энг кўп ташриф Саудия Арабистонидан (29%) бўлгани ва кейинги ўринларда эса Ҳиндистон (8%), Баҳрайн (5%), Қувайт (4%), Ўмон (4%), Германия (4%), АҚШ (3%), БАА (3%), Италия (2%) турганининг гувоҳи бўламиз [5].

Маълумки, Қатар давлати 2022 йилда бўлиб ўтган футбол бўйича жаҳон чемпионатига тайёргарлик кўриш асносида меҳмонхона индустрияси ва бошқа инфраструктура лойиҳаларига жами 220 млрд. доллар миқдорида маблағ инвестиция қилди. Спорт тадбирларига бир пайтнинг ўзида 1,4 млн. киши ташриф буюрган. Мазкур чемпионат давомида 64 та мусобақа ўйинлари ўтказилган бўлса, уларда 3,4 млн. кишидан зиёд томошабин бевосита иштирок этган [6]. Юқори савияда ўтган бу тадбирлар Қатарнинг халқаро миқёсда йирик спорт мусобақалари ва бошқа халқаро тадбирлар ўтказа олиш салоҳиятига эга эканини ёрқин намоён этди. Эндиликда эса ҳукумат олдида турган энг муҳим вазифа яратилган туристик инфраструктурадан тўлақонли фойдаланиш бўлиб қолмоқда.

Qatar Tourism ташкилоти раҳбарининг таъкидлашича, Қатар 2030 йилга қадар сайёҳлар сонини йилига 6 млн. кишига, шунингдек, туризмнинг ЯИМ даги ҳиссасини эса 7 фоиздан 12 фоизга кўтаришни режалаштирган [7].

Хулоса қилиб, шуни айтиш мумкинки, Қатар давлати бугунги кунда ўз иқтисодиётини диверсификация қилиш, яъни мамлакатни газ ва нефть экспортига бўлган қарамликдан халос қилиш мақсадида иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига, хусусан, халқаро туризмни ривожлантиришга устувор аҳамият қаратмоқда. Пировардида, Қатар туризм индустрияси барқарор ўсиш тенденциясига эга бўлиб қолмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. WTTC статистик маълумотлари асосида.
2. Осакая декларация современности (Принята Конференцией лидеров туризма Тысячелетия 30 сентября – 1 октября 2001. в г. Осака, Япония) <http://www.unwto.org>

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасидан, 28.12.19й.
4. <https://www.qatartourism.com/en/news-and-media>
5. <https://www.qatartourism.com/content/dam/qatar-tourism>
6. Ахмедова Ю., Остонова Ш. Развитие туризма в Катаре. International Journal of Intellectual and Cultural Heritage. №3, 2023.
<https://www.unwto.org/news/un-conference-on-least-developed-countries>

Dr. Irtaza NAWAZ,
*Senior Lecturer of Tashkent State University of Oriental Studies,
PhD Scholar Management Sciences, The Institute of Business Management
and Administrative Sciences (IBMAS), The Islamia University of
Bahawalpur, Pakistan*
Dr. Mehri VOKHIDOVA,
*Associate Professor of Tashkent State University of Oriental Studies,
Uzbekistan*

EXPLORING THE LANGUAGE BARRIERS FACED BY FOREIGN RELIGIOUS TOURISTS IN UZBEKISTAN: AN ANALYSIS OF CHALLENGES AND PROPOSED SOLUTIONS

Abstract. This article analyzes the challenges and opportunities in the development of Uzbekistan's religious tourism sector. The study highlights the country's rich historical and religious heritage and its tourism potential. Special attention is given to the language barriers faced by international tourists and how these obstacles affect their understanding of religious and cultural sites. The research examines measures taken by the Uzbek government to improve language accessibility, such as infrastructure development, multilingual guides, and other initiatives aimed at expanding language resources.

Keywords: religious tourism, language barriers, cultural heritage, international tourists, language accessibility, infrastructure development, cultural exchange, Uzbekistan, tourism strategies, language innovations.

Аннотация. В данной статье анализируются проблемы и возможности развития сектора религиозного туризма Узбекистана. В исследовании подчеркивается богатое историко-религиозное наследие страны и ее туристический потенциал. Особое внимание уделяется языковым барьерам, с которыми сталкиваются международные туристы, и их влиянию на восприятие религиозных и культурных объектов. В статье рассматриваются меры, предпринимаемые правительством Узбекистана для улучшения языковой доступности, такие как развитие инфраструктуры, многоязычные гиды и другие инициативы по расширению языковых ресурсов.

Ключевые слова: религиозный туризм, языковые барьеры, культурное наследие, международные туристы, языковая доступность, развитие инфраструктуры, культурный обмен, Узбекистан, туристические стратегии,

Introduction

Religious tourism has emerged as a significant segment of global travel, driven by the desire to explore spiritual and cultural heritage sites. Uzbekistan is home to a variety of historic religious sites that attract thousands of international visitors each year. For centuries, the country has been a cultural crossroads, serving as a central point along the Silk Road and preserving architectural monuments, mosques, mausoleums and shrines, many of which date back to the Timurid and earlier Islamic eras tied to Islamic and Sufi heritage. These landmarks play a pivotal role in drawing religious tourists from around the world. Uzbekistan's cultural heritage is closely tied to its Islamic history, making it a center of attraction for religious tourism.

Every year, Uzbekistan witnesses a significant number of visitors from different countries who are eager to explore the rich Islamic culture of the country. The government has prioritized tourism development, yet the linguistic needs of international visitors have often been secondary to infrastructure improvements. The majority of tour guides, signage, and informational resources are limited to Uzbek and Russian, with only partial support in English or other global languages. For tourists seeking a deeper connection with the religious significance of the sites, this language disconnect can diminish their overall experience. Islam, as the predominant religion in the country, plays an important role in regulating visitors' behavior and lifestyle to some extent. For that reason, foreign Muslim tourists are required to comply with local and religious regulations and observe local customs related to the site in order for them to visit historical graves, mausoleums, and mosques. These local prohibitions include but are not limited to the observation of proper etiquette, dietary restrictions, and an appropriate dress code. Due to the official language barrier raised by the language communication, a clash of different forms of behavior, rules, and ethnic identity occurs.

Since tourism is a service sector, the root of service is good two-way communication. The reputation of a destination with its intended audience plays an important role. In doing so, the host country has a visible responsibility to provide an accessible environment. If these circumstances are not met, misunderstandings, dissatisfaction, frustration, and overall complaints could raise protest draws where the host should not accept the challenge of meeting the expressed needs and priorities of its valued guests. However, a significant barrier to these tourists' full engagement with Uzbekistan's religious offerings lies in language. While the national language, Uzbek, is widely spoken, Russian remains dominant among older generations, and English—widely used by international travelers – is not commonly spoken by locals.

Historical and Cultural Context.

The rise of Islam in the region during the 8th century significantly influenced Uzbekistan's culture and architecture. Uzbekistan's religious heritage is strongly linked to its role as a cultural hub during the Islamic Golden Age. Cities like Samarkand, Bukhara, and Khiva became centers of Islamic learning and spirituality, hosting scholars such as Imam al-Bukhari and Al-Tirmidhi. The region is home to numerous Islamic scholars, whose contributions to Islamic theology have drawn

religious pilgrims for centuries. Their legacies continue to attract Muslim pilgrims seeking to connect with their spiritual heritage (Ochilova, 2022).

Key architectural landmarks, such as the Shah-i-Zinda necropolis, the Kalon Minaret, and the Registan complex, reflect centuries of Islamic artistry and devotion. Muslim pilgrims and tourists visit these sites wanting to discover more about them spiritually and historically. Bukhara has earned the title "Pillar of Islam," because it still boasts of Islamic architecture, with the Po-i-Kalyan complex and the Ark Fortress. Samarkand also has its wonders, notably the Registan Square and the Shah-i-Zinda necropolis, ones that stand for spiritual and historic values. Khiva Old Town, on the other hand, boasts more than 50 historic monuments and 250 old houses. Most of them were constructed in the 18th and 19th centuries. These places once signified much to the Islamic world. They were once great learning and cultural centers and hubs for trade along the Silk Road. Religious and historical sites garner popularity among Muslim pilgrims and other religious tourists around the world. However, that does not mean that it does not have the obstacle of language. A foreign tourist visiting Uzbekistan would find himself in a situation of huge language barriers which will be a hindrance to the overall experience and a hindrance to the contact with local culture and history for him. Uzbek, along with Russian, dominates communication, creating challenges for tourists who primarily speak English, Urdu, Arabic, or other languages.

This research focuses on:

1. Identifying the specific language challenges faced by foreign religious tourists in Uzbekistan.
2. Analyzing the impact of these barriers on their overall experience.
3. Proposing actionable solutions to improve linguistic accessibility and cultural understanding.

Significance of Religious Tourism

Religious tourism is not only a cultural bridge but also a vital economic contributor. Pilgrims visiting shrines such as those of Imam al-Bukhari near Samarkand contribute to local economies through spending on accommodations, food, and souvenirs. Moreover, the spiritual and cultural experience fosters international goodwill, strengthening Uzbekistan's image as a destination for Islamic tourism (Ambassador (Ret.) Robert F. Cekuta, 2019).

Literature Review

Background of Religious Tourism in Uzbekistan

Uzbekistan, situated at the heart of the Silk Road, has a rich history that intertwines with Islamic culture and civilization. The country is home to an array of religious sites, including mosques, madrasas, mausoleums, and shrines, many of which date back to the Timurid and earlier Islamic eras. These landmarks play a pivotal role in drawing religious tourists from around the world.

Modern Development of Religious Tourism

In recent years, Uzbekistan has prioritized the development of its tourism sector, including religious tourism. Currently, some policies initiated by the government relate to the modernization of infrastructure as well as the improvement

of accessibility for international travellers. Among them is such a reform as allowing citizens from several predominantly Muslim nations to travel without visas; thus, increasing the number of incoming religious tourists (Ambassador (Ret.) Robert F. Cekuta, 2019; Najmiddinova, 2021).

Establishment of the *Silk Road International University of Tourism* in 2018 is a stepping stone towards training specialists in the field. The main goal for this is to enhance the quality of service provision for religious tourists and to deepen their understanding of Islamic heritage in Uzbekistan (Ambassador (Ret.) Robert F. Cekuta, 2019; Najmiddinova, 2021).

Current Trends

In recent years, there has been an upsurge in the number of foreign religious tourists, with the government announcing a steady increase of arrivals from the Middle East and Southeast Asia. Various initiatives like multilingual training for tour guides, signage in English and Arabic at famous sites, among many others, are initiated to cater to this emerging market also (Ochilova, 2022).

Government Initiatives

The Uzbek government has prioritized the promotion of religious tourism through various policy measures, including:

i. **Infrastructure Development:** Investments in transport and accommodation facilities have improved admittance to religious sites, particularly in smaller townships like Termez, which hosts the mausoleum of Al-Termezi, a well-regarded Islamic scholar (Ambassador (Ret.) Robert F. Cekuta, 2019).

ii. **Cultural Diplomacy:** Uzbekistan collaborates with international organizations like UNESCO to preserve and encourage its religious and cultural landmarks. This partnership has boosted the global prominence of its Islamic heritage sites (Ambassador (Ret.) Robert F. Cekuta, 2019).

iii. **Specialized Tourism Packages:** Religious tourism packages are now offered, focusing on Islamic landmarks and the lives of historical figures like Imam Bukhari and Al-Khwarizmi. These packages attract visitors from predominantly Muslim countries, including Turkey, Malaysia, and Indonesia (Ochilova, 2022).

Language Barriers in Religious Tourism

Language plays a critical role in the tourist experience, shaping visitors' ability to navigate, communicate, and understand the cultural and spiritual context of their destinations (Cohen & Cooper, 1986). According to Cohen and Cooper (1986), effective communication is essential for enhancing tourists' satisfaction and their understanding of the cultural and religious context of destinations. Miscommunication due to language barriers often leads to frustration, misinterpretation of cultural practices, and a diminished sense of connection with the destination. Foreign religious tourists in Uzbekistan have come to face problems due to a lack of communication skills in the main languages of the country: Uzbek and Russian. This resulted in limited access to information about religious sites, and their inability to mingle with the local people loses out on immersing themselves into the rituals or traditions. Such barriers deny a sound communication experience and probably a fulfilling spiritual and educative experience that religious tourism is meant

to provide (Richards & Wilson, 2007).

There have been established initiatives in Uzbekistan to promote tourism within the country, including improvements in infrastructure development and organizing guided tours in major foreign languages, but not much has been done to cater for the requirements of religious tourists (UNWTO, 2020). Current study investigates the effects of language barriers on the experiences of religious tourists from other countries to Uzbekistan in the local context regarding accessibility, ways of resident interaction, and participation in cultural-religious practices. The resulting findings are used to make policy recommendations for improving access and inclusiveness in tourism development within this region. Such challenges become even more serious when it comes to the dimensions of religious tourism, where, in addition to rituals and symbols, local customs make being part of the experience.

Language Accessibility in Central Asia

Notably, Uzbekistan's tourism sector has recorded tremendous growth, including religious tourism, over the past decade, mainly due to government initiatives for promoting cultural heritage (Tourism Development Committee of Uzbekistan, 2023). However, despite the studies, there are indications of the inadequacy of multilingual resources at heritage sites and poor linguistic proficiency of local service providers. Language barriers are particularly pronounced for tourists from non-Russian or non-English-speaking regions, such as the Middle East and Southeast Asia.

A comparative study by Rahimova (2023), examining religious tourism in Central Asia reveals that Uzbekistan lags behind neighboring countries like Kazakhstan in implementing multilingual digital solutions. This gap underscores the need for targeted interventions to address the linguistic needs of diverse tourists.

Language Landscape in Uzbekistan

Uzbekistan is a linguistically diverse country. The official language, Uzbek, is a Turkic language with unique grammatical and phonetic characteristics. Russian is also widely spoken, a remnant of Soviet influence. In tourist regions, there is a growing emphasis on English to cater to an international audience. However, proficiency in English remains limited, particularly in smaller cities and rural religious sites, where language resources are often scarce (Petrova & Sciences). This limited linguistic infrastructure stances a challenge for religious tourists, specifically those who are not proficient in Uzbek or Russian.

The Impact of Language Barriers on Tourist Experience

Language barriers affect multiple aspects of the tourist journey, including pre-trip planning, on-site navigation, and post-trip reflections. A study by Smith (2015) on cultural tourism highlights that inadequate linguistic support reduces the perceived authenticity of the experience. Similarly, foreign religious tourists visiting Uzbekistan often struggle to access accurate information about historical and spiritual sites due to a lack of multilingual signage and guides.

These challenges extend to daily interactions with local communities, leading to missed opportunities for cultural exchange and mutual understanding (Cohen & Cooper, 1986). Tourists often rely on ad-hoc solutions such as mobile translation

apps, which may fail to capture nuanced religious terminology.

Research Methodology

The focus of this research is on employing a qualitative research design to investigate the language barriers that foreign religious tourists encounter while in Uzbekistan and to understand the challenges they face with possible solutions. Qualitative, on the other hand, because it allows for in-depth understanding of experience, perception, and suggestions in regard to the issue among the participants (Creswell & Poth, 2016).

Research Design

The descriptive and exploratory approach adopted to capturing the nuances of language barriers and their impacts on the religious tourism experience has been cast in this study. Engaging member respondents directly, this study aims at bringing to the fore some patterns, themes, and cultural insights pertaining to religious tourism in the Uzbekistan context.

Sampling Method

Purposive sampling was used to identify participants who could provide rich and relevant insights. The sample consisted of:

- a) **Foreign religious tourists** visiting key religious sites in Uzbekistan (e.g., Samarkand, Bukhara, Tashkent).
- b) **Tour guides and local hospitality professionals** involved in religious tourism.
- c) **Policy-makers and cultural experts** from Uzbekistan's tourism department.

The sample size was determined based on the principle of saturation, where data collection continued until no new themes emerged (Guest, Bunce, & Johnson, 2006).

Data Collection

Data was collected using the following methods:

- a) **Semi-structured Interviews.** Conducted with 25 participants, including tourists, guides, and tourism officials. These interviews explored topics such as language challenges, their effects on religious and cultural understanding, and suggestions for improvement.
- b) **Focus Groups.** Two focus group discussions were held with 6-8 participants each, comprising foreign tourists and local guides. The discussions emphasized collaborative brainstorming on solutions to language barriers.
- c) **Participant Observations.** Observations were made at prominent religious sites to understand real-time interactions and identify communication challenges tourists encounter with local service providers.
- d) **Document Analysis.** Reviewed tourism policy documents, marketing materials, and language-related resources provided by Uzbekistan's tourism agencies to analyze existing support for multilingual accessibility.

Data Analysis

Thematic analysis was used to analyze the data (Braun & Clarke, 2006). This process involved:

i. **Familiarization with Data:** Transcribing interviews and focus group discussions verbatim.

ii. **Coding:** Identifying key phrases and ideas related to language barriers and solutions.

iii. **Theme Development:** Grouping similar codes into broader themes, such as “communication breakdown,” “cultural misunderstandings,” and “technology as a solution.”

iv. **Interpretation:** Interpreting findings in the context of religious tourism and Uzbekistan’s cultural landscape.

Limitations

While the study provides rich qualitative insights, it is limited by:

i. Language differences during interviews, as not all participants were fluent in English. Translators were used where necessary, which may have affected the nuance of some responses.

ii. The study focuses on religious tourism and may not generalize to other forms of tourism in Uzbekistan.

Discussion and Conclusion

Findings

Challenges Faced by Foreign Religious Tourists

i. Limited Multilingual Signage

Most religious sites in Uzbekistan feature information primarily in Uzbek and Russian, with minimal or inaccurate English translations. This makes it difficult for foreign tourists to understand the historical and spiritual significance of the locations.

ii. Limited English Proficiency

Uzbekistan ranks low in global English proficiency, creating difficulties for foreign visitors during interactions with local vendors, transport providers, and accommodation staff. Efforts to improve English language education at all levels have yet to yield significant results (Ochilova, 2022).

iii. Lack of Specialized Training

Tour guides often lack advanced language skills or training in religious history tailored to foreign audiences.

iv. Inadequate Language Skills Among Local Guides

While some tour guides are proficient in English, there is a lack of guides fluent in Arabic, French, or other common languages spoken by religious tourists.

v. Cultural Misunderstandings

Language barriers often lead to difficulties in understanding local customs, religious practices, and etiquette, potentially causing discomfort or offense.

vi. Challenges in Daily Communication

Tourists report difficulties in navigating transportation, accommodation, and dining due to a lack of English-speaking staff in these sectors.

vii. Limited Communication Tools: The absence of effective translation services or applications exacerbates the language barrier, making it hard for tourists to navigate and engage with their surroundings.

Discussion

The results emphasize how critical it is to remove language obstacles in order to assist Uzbekistan's growing religious tourism industry. The government, business community, and local communities must work together to implement the suggested solutions. In addition to helping foreign visitors, language service investments enhance Uzbekistan's reputation as an approachable and culturally stimulating travel destination.

Language obstacles provide both short-term and long-term difficulties, which the suggested solutions seek to resolve. Improving language accessibility benefits travelers and enhances Uzbekistan's standing as a friendly and culturally diverse travel destination worldwide. Coordination between local communities, business sector stakeholders, and government agencies is necessary for the successful implementation of these policies.

Global Best Practices in Overcoming Language Barriers

Globally, several destinations have adopted innovative strategies to enhance linguistic accessibility in religious tourism. For instance:

- **Saudi Arabia:** With millions of pilgrims visiting annually for Hajj and Umrah, Saudi Arabia has invested in multilingual signage, apps, and AI-based translation tools to cater to diverse linguistic groups.
- **Turkey:** Major Islamic heritage sites like the Hagia Sophia offer comprehensive multilingual audio guides and virtual tours, ensuring accessibility for international visitors.
- **India:** Religious tourism hubs such as Varanasi provide language-specific guided tours, facilitated by partnerships between the government and private tour operators.

Conclusion

By investigating these issues, this study contributes to the broader discourse on sustainable tourism and cultural preservation, emphasizing the importance of language in facilitating meaningful cross-cultural exchanges. It highlights the need for tailored interventions, such as multilingual interpretation services, culturally sensitive training for local guides, and the development of technology-driven solutions to bridge linguistic divides. Through these efforts, Uzbekistan can strengthen its position as a leading destination for religious and cultural tourism, while ensuring a fulfilling experience for all visitors.

Language barriers significantly hinder the religious tourism experience in Uzbekistan, diminishing the country's potential as a world-class destination for cultural and spiritual travelers. By adopting multilingual solutions, leveraging technology, and fostering international partnerships, Uzbekistan can overcome these challenges. Enhancing linguistic accessibility is a key step toward creating a welcoming and immersive environment for all visitors.

Uzbekistan's rich religious heritage offers a unique experience for foreign tourists, yet language remains a persistent barrier. Addressing this issue requires collaboration between government entities, religious institutions, and tourism agencies. By improving linguistic accessibility, Uzbekistan could enhance its appeal

as a religious tourism destination, enabling visitors to fully engage with the country's cultural and spiritual landscape. Further research could explore the effectiveness of specific interventions and monitor changes in tourist satisfaction as language barriers are addressed.

Proposed Solutions

i. Multilingual Training for Tour Guides. Developing training programs to teach tour guides popular languages spoken by religious tourists, such as Arabic, English, and Turkish, can improve engagement. Government support through subsidies or incentives could enhance participation.

ii. Improved Signage and Informational Materials. Installing multilingual plaques, brochures, and digital displays at religious landmarks in key languages would provide tourists with a self-guided, informed experience.

iii. Technology Integration

- **Mobile Applications:** Create apps with virtual guides offering audio descriptions and translations in multiple languages.

- **AI-Based Translation Tools:** Encourage the use of real-time translation devices or apps that can bridge communication gaps.

iv. Collaboration with International Organizations

Partnering with Islamic cultural organizations and tourism boards in countries that are significant sources of religious tourists can ensure tailored services.

v. Language Exchange Programs

Encouraging local students to engage in language exchange programs with international tourists can foster mutual understanding and language skill development.

vi. Training Local Guides

Equipping local guides with language skills and cultural competency can facilitate better communication and understanding between tourists and locals

vii. Community Engagement

- Encourage local communities to participate in language exchange programs, fostering cultural exchange and mutual understanding.

- Establish partnerships between local mosques, madrassas, and tourism boards to offer cultural orientation sessions for foreign visitors.

Future Research Directions

Building on the findings of this study, several potential areas for future research emerge that could deepen our understanding of language barriers faced by foreign religious tourists in Uzbekistan and enhance the development of effective solutions. Below are some proposed research directions:

i.Exploring the Role of Technology in Overcoming Language Barriers

Future studies could examine how digital tools, such as translation apps and AI-powered language platforms, influence the experiences of religious tourists. Research could focus on the accessibility, reliability, and cultural sensitivity of these tools in the context of Uzbekistan's religious tourism. Additionally, understanding the extent to which such tools integrate local religious terminology and cultural nuances would be valuable.

ii.Comparative Studies Across Regions

Comparative research could analyze the language challenges faced by religious tourists in Uzbekistan with those encountered in other culturally rich destinations like Turkey, India, or Saudi Arabia. This would help to contextualize Uzbekistan's unique linguistic and cultural dynamics within a global framework.

iii. Cultural Mediation Training for Tourism Stakeholders

Investigating the effectiveness of training programs for local guides, tourism officials, and service providers in linguistic and cultural mediation could provide insights into bridging communication gaps. Future studies could evaluate how these programs improve tourist satisfaction and cultural understanding.

iv. Language and Identity in Religious Tourism

Further exploration of how language barriers impact the spiritual and emotional dimensions of religious tourism experiences is needed. This line of inquiry could examine how language shapes pilgrims' perceptions of sacred spaces and their sense of connection to local religious communities.

v. Sustainability and Inclusion in Tourism Development

Future research could investigate how inclusive language policies and multilingual infrastructure contribute to the sustainability of Uzbekistan's religious tourism sector. This might involve assessing the economic, social, and cultural benefits of reducing language barriers through long-term planning and investments.

vi. Impact of Language on Marketing Religious Tourism

Another area for investigation could involve studying how language affects the marketing and branding of Uzbekistan as a religious tourism destination. Future research could assess the effectiveness of multilingual promotional materials and digital campaigns in attracting diverse groups of tourists.

vii. Interdisciplinary Approaches

Interdisciplinary studies combining linguistics, tourism studies, cultural anthropology, and religious studies could provide a more holistic understanding of language barriers. For instance, integrating ethnographic methods with tourism analytics could reveal deeper insights into tourists' lived experiences and coping strategies.

By addressing these areas, future research could not only contribute to the academic discourse on religious tourism and language barriers but also inform policy-makers and practitioners aiming to enhance Uzbekistan's attractiveness as a global religious tourism destination.

References

- Ambassador (Ret.) Robert F. Cekuta, N. S. (2019). *SPECIAL POLICY BRIEF: Tourism Development in Uzbekistan – Challenges and Opportunities*. Retrieved from <https://www.caspianpolicy.org/research/report/special-policy-brief-tourism-development-in-uzbekistan-challenges-and-opportunities-9656>
- Braun, V., & Clarke, V. J. Q. r. i. p. (2006). Using thematic analysis in psychology. 3(2), 77-101.
- Cohen, E., & Cooper, R. L. J. A. o. t. r. (1986). Language and tourism. 13(4), 533-563.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design:*

Choosing among five approaches: Sage publications.

Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. J. F. m. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *18*(1), 59-82.

Najmiddinova, N. J. A. r. i. e. s. (2021). FOCUS ON FOREIGN LANGUAGES IN UZBEKISTAN AND IMPORTANT WORK IN PRACTICE. *2*(Special Issue 2), 115-120.

Ochilova, N. K. (2022). Language Tourism and its Issues in Uzbekistan. *International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*.

Petrova, V. J. E. P. o. S., & Sciences, B. On The Study Of English As A Lingua Franca: Challenges And Perspectives.

Rahimova, N. J. Э. и. т. м. н.-и. ж. (2023). SUSTAINABLE TOURISM OBSERVATORY-PATH TO BETTER ANALYSIS OF THE TOURISM SECTOR. *3*(11).

Richards, G., & Wilson, J. (2007). *Tourism, creativity and development* (Vol. 10): Routledge London.

Smith, M. K. (2015). *Issues in cultural tourism studies*: Routledge.

UNWTO. (2020). *International Tourism Highlights, 2020 Edition*.

Равшанжон РИСКУЛОВ,

Тошкент давлат шарқишунослик университети катта ўқитувчиси

ЖАҲОН ТУРИЗМ АУТСОРСИНГ АМАЛИЁТИНИ ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ҚўЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Аннотация. Мазкур ишда туризмда аутсорсингдан фойдаланиш омиллари ва сабаблари қатор тадқиқотчилар ишларини таҳлил қилиш асосида ёртилган ҳолда Ҳиндистон туризм аутсорсинг муносабатлари мухтасар тўхталинган. Шунингдек, мақоланинг сўнгги қисмида олинган илмий тажрибалардан Ўзбекистон туризм секторида аутсорсингдан фойдаланиш бўйича бир нечта таклиф ва мулоҳазалар ишлаб чиқишга ҳаракат қилинди.

Калит сўзлар: аутсорсинг, бизнес жараёнлари аутсорсинги, ахборот технологиялар, меҳмонхона киптинг хаус аутсорсинги.

Аннотация. В данной работе на основе анализа работ ряда исследователей выделены факторы и причины использования аутсорсинга в туризме, а также кратко рассмотрены отношения аутсорсинга в сфере туризма в Индии. Также на основе научного опыта, полученного в последней части статьи, была предпринята попытка разработать несколько предложений и комментариев по использованию аутсорсинга в туристической сфере Узбекистана.

Ключевые слова: аутсорсинг, аутсорсинг бизнес-процессов, информационные технологии, аутсорсинг гостиничного бизнеса.

Abstract. In this work, the factors and reasons for the use of outsourcing in tourism are highlighted based on the analysis of the works of a number of researchers, and the Indian tourism outsourcing relationship is briefly discussed.

Also, from the scientific experiences obtained in the last part of the article, an attempt was made to develop several suggestions and comments on the use of outsourcing in the tourism sector of Uzbekistan.

Key words: *outsourcing, business process outsourcing, information technology, hotel kipping house outsourcing.*

Туризм саноати тез ўзгарувчан муҳитда кечадиган жараёнлар мажмуасидан иборат бўлиб, соҳада етарлича муваффақиятлар аутсорсинг ва ундан фойдаланиш омилларига боғлиқ. Омиллар турли шарт – шароитлар негизида шаклланади ва муайян сабаблар таъсирида қўлланилади. Мазкур сабаблар мавжуд стандартларнинг янгиланиб бориши ва такомиллашуви доирасида ўзгариб боради. Ўзгаришлар глобаллашувнинг кучайиши, турли инқирозлар ва пандемия оқибатлари каби тенденциялар билан боғлиқ жараён ҳисобланади. Бу эса, компаниялар олдида фойдали турли мезонлар доирасида мувофиқлаштиришни ва такомиллаштириб бориш талабларини қўя бошлайди. Муайян талаблар, ўз навбатида, соҳада илмий ёндашувларга бўлган заруриятни келтириб чиқаради.

Бу борада Т.Лам, К.Мингу, Б.Криштоф, Т.Г.Сомова кабиларнинг тадқиқотлари шулар жумласидандир.

Туризм саноатининг доимий ўзгаришлар динамикаси хусусиятига эга эканлиги унинг мижозлари талабининг турфа хиллиги билан изоҳланади. Бу омилларнинг стратегик мақсадларини ифодалайди. Т. Лам³¹ туризм соҳасида аутсорсингдан фойдаланишда ишлаб чиқаришни кенгайтириш, даромадларни ошириш, эксплуатацион ва аутсорсинг хавфларини қисқартириш сабабларини стратегик омиллар сифатида баҳолайди. Муаллиф омиллардан фойдаланиш механизмларини туризм саноати ва ташқи етказиб берувчи компаниялар ўртасидаги муносабатларга қаратади. Мазкур категориялар аутсорсинг мақсадлари доирасида ўзаро тушуниш ва ишончли ҳамкорлик зарурлигини таъкидлайди. Аутсорсинг муносабатларида категорияларнинг барча бўғинлари бирдек, бошқарувдан то қуйи поғона ходимларигача жалб этилишини англатади. Бу эса, аутсорсингдаги барча масалаларга ўзаро ечим топиш имконини беради. Шундагина аутсорсинг муваффақияти таъминланади. Муаллиф фикрича, аутсорсинг доимий равишда узоқ муддатли стратегияга асосланишни зарур.

Тадқиқотчи К.Мингу³² паст харажатли ишлаб чиқариш ва барқарор рақобат устунлигини таъминлаш механизмлари етишмаслиги шароитида компанияларнинг аутсорсингдан фойдаланиш зарурияти юзага келишини таъкидлайди. Бунда харажатларни қисқартириш ва бир қанча омиллар аутсорсингни қўлланилишига имкон беради. Трансаксион чиқимларни тартибга солишда Кралич ҳаржатлар портфели моделидан фойдаланишни таклиф этади.

³¹ Lam T., Han M.X.J. 2005. A study of outsourcing strategy: a case involving the hotel industry in Shanghai, China. *Hospitality Management*, Vol. 24, 41–56. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2004.04.002> (13.02.2024 да <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7130884/> мурожаат қилинган).

³² Ming K., Xiaobo Wu, Paul C Hong. Strategic Outsourcing for Sustainable Competitive Advantages: Case studies of Multi-National Corporations (MNCs) in China. November 2009 *Strategic Outsourcing An International Journal* 2(3):240-256. DOI: 10.1108/17538290911005153. P 240-256.

Унда асосан иккита, фойдага таъсир этиш ва аутсорсинг ҳавфи кўрсаткичлари муҳим саналади. Шу орқали компаниялар стратегик аутсорсингда премиал товар ва хизматлар яратиш, бозорда рақобатбардошликка хизмат қилишини таъкидлайди.

Туризм саноатида аутсорсингдан фойдаланиш бир босқичдан иккинчи ҳолатга ўтиш жараёни ҳисобланади. Бунда танланган мақсад аутсорсинг механизмларини белгилайди. Юқорида танишиб ўтган муаллифлар ишларида ҳам туризмда стратегик, тактик, инновацион мақсадлар доирасида аутсорсинг омиллари қўлланилган.

Меҳмонхона бизнеси ҳам кўп босқичли ҳаёт циклига эга. Бу борада Т.Г.Сомова³³ ҳар бир босқичда юзага келадиган турли сабаблар, жумладан харажатларни қисқартириш, ресурслардан фойдаланишни оптималлаштириш шароитларда аутсорсинги қўллаш муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлайди.

Юқоридаги тадқиқотчилар ишларидан келиб чиққан ҳолда, аутсорсингдан фойдаланиш омилларини қуйидаги сабаблар юзасидан келиб чиқади дейиш мумкин. Булар:

- рақобат кескинлашуви;
- харажатларнинг ортиши;
- фаолият самарадорлиги пасайиши;
- хизмат кўрсатиш сифати ва даромадлар тушиши;
- ички бозорда импорт товарларнинг тўлиши;
- автоматизация ва инновациянинг эскириши;
- тариф нархлари ошиши кабилар шулар жумласидандир.

Мазкур сабаблар натижасида компания асосий фаолиятга концентрациясини кучайтириши ортидан иккиламчи вазифлар диққат эътибордан қолади ва уларни аутсорсингга бериши механизми юзага келади.

Жаҳон туризмида аутсорсингдан фойдаланиш амалиёти Ҳиндистон ва Филиппин давлатларида катта муваффақиятларга хизмат қилмоқда.

Ҳиндистон туризм ривожланишида аутсорсингнинг роли компанияларнинг рақобатда устувор стратегик ва тактик имкониятларга эришишида кузатилмоқда. Пировардида компаниялар янги функционал мажбуриятларга ва истиқболли салоҳиятга интилмоқда. Ҳиндистонда туризм компаниялари вазифа ва мажбуриятларни ташқи компанияларга бажариб беришини буюртма қилиш аутсорсинг амалиётидан кенг фойдаланади. Мазкур хизматларга Ахборот технологиялари (Information technologies – IT) (бронлаш, захирага олиш, электрон почта ва мобил иловалар яратиш, меҳмонхоналарни бошқариш тизимларини тадбиқ этиш), мижозлар билан ишлаш (алоқа марказлари, саёҳат маслаҳати), рақамли технологиялар ва маркетинг (реклама, ижтимоий тармоқ, ахборот ва маълумотларни қайта ишлаш ва киритиш), бухгалтерия ва молия ҳисобларини юритиш ҳамда меҳмонхона хизматлари аутсорсинги киради.

Ҳиндистон туризмида тур консультант аутсорсинги ривожланган. Қайд

³³ Сомова Татьяна Григорьевна. Повышение эффективности применения услуг аутсорсинга на разных этапах жизненного цикла гостиничных предприятий. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М.: 2020. С185, с 50-58.

этиш керакки, саёҳат маслаҳатчиларининг роли асосан халқаро сайёҳлик маршрутларида хорижий тур компаниялар томонидан аутсорсинга топширилади. Бугунги кунда мамлакатда мазкур аутсорсингнинг оммалашувининг асосий омилларидан бири сифатида меҳнат ҳақи пастиги ҳисобланади. Мисол тариқасида оладиган бўлсак, АҚШда бир консултантнинг йиллик иш ҳақи 21000 дан 71000 АҚШ доллари ташкил этса, бу кўрсаткич Ҳиндистонда атиги 3-9 минг АҚШ долларига тенг бўлади³⁴³⁵.

Шу ўринда қайд этиш керакки, жаҳон онлайн туризм ва веб – сайтлар орқали қилинган электрон тижорат миқдори 517,8 млрд. АҚШ долларига тенг бўлиб, у умумий жаҳон туризм индустрияси даромадларининг 66 фоизни ташкил этмоқда³⁶. 2021 – 2030 йиллар давомида онлайн туризм савдолар йиллик ўртача 10,6 фоиз динамик ўсиш билан, 23,3 млрд.дан 57,9 млрд. АҚШ долларига етиши кутилмоқда³⁷. Ушбу кўрсаткич билан Ҳиндистон 2023 йил жаҳон онлайн сайёҳлик бозоридаги улуши 4,5 фоизга тенг бўлган бўлса, 2030 йилга келиб, 5,3 фоизни ташкил этишини прогноз қилиш мумкин.

1-жадвал

Ҳиндистон ва АҚШ тур консултантларининг йиллик ўртача иш ҳақи миқдорлари, АҚШ долл.да³⁸

№	АҚШ тур консультантлари	Йиллик ўртача иш ҳақи миқдори, (АҚШ долларида)			Ҳиндистон тур консультантлари
		АҚШ	Ҳиндистонга нисбатан улуши	Ҳиндистон	
1.	American Express	71000	95,5%	3333	TravelTriangle
2.	Liberty Travel	56000	91,2%	4887	BCD Travel
3.	Viking Cruises	29000	88,9%	3204	Riya Travel
4.	Vacation To Go	59000	93,5%	3805	Trip Factory
5.	American Express Global Business Travel	47000	89,8%	4791	FCm Travel Solution
6.	American Automobile Association	27000	84,4%	4192	Satguru Travels and Tour Services
7.	Avant destinations	24000	74,5%	6109	Etraveli Group
8.	cxLoyalty	21000	77,1%	4792	Brightsun Travel
9.	CWT	45000	91,2%	3953	Akbar Travels
Ўртача жами		42000	87,3%	4340	

Шуни қайд этиш жоизки, жаҳон онлайн туризм бозорининг йирик иштирокчилари Германия ва Буюк Британия бўлиб, Ҳиндистон ва Хитой мазкур бозорнинг шиддат билан ўсиб келаётган иштирокчилари ҳисобланади. Юқорида таъкидланганидек, Ҳиндистоннинг онлайн туризм бозорининг 2021 – 2030 йилларда 10,6 фоизга ўсиш ҳажми ҳам прогноз қилинаётган жаҳон онлайн

³⁴ <https://www.indeed.com/career/travel-consultant/salaries> (11.09.2024).

³⁵ https://www.glassdoor.co.in/Salaries/travel-consultant-salary-SRCH_KO0,17.htm,

<https://www.ambitionbox.com/profile/travel-consultant-salary> (11.09.2024).

³⁶ <https://fabric.inc/blog/commerce/travel-ecommerce> (14.09.2024).

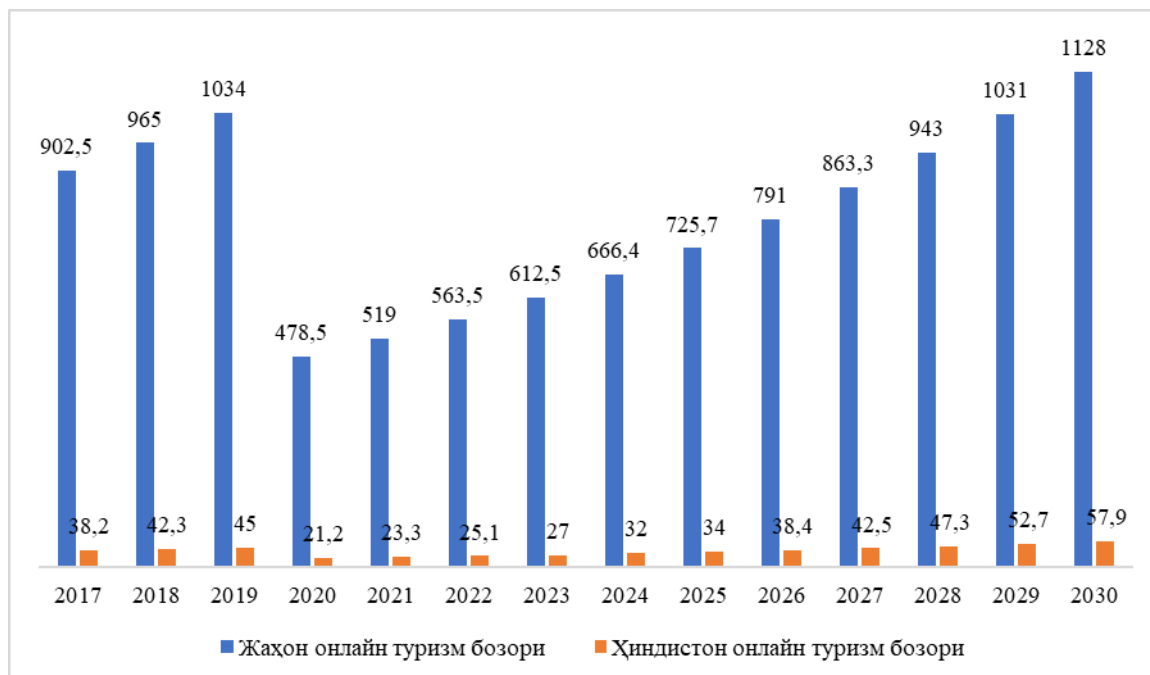
³⁷ <https://www.grandviewresearch.com/horizon/outlook/online-travel-booking-service-market/india#> (14.09.2024).

³⁸ https://www.glassdoor.com/Salaries/travel-consultant-salary-SRCH_KO0,17.htm,

<https://www.ambitionbox.com/profile/travel-consultant-salary?page=2> асосида тузиб чиқилди.

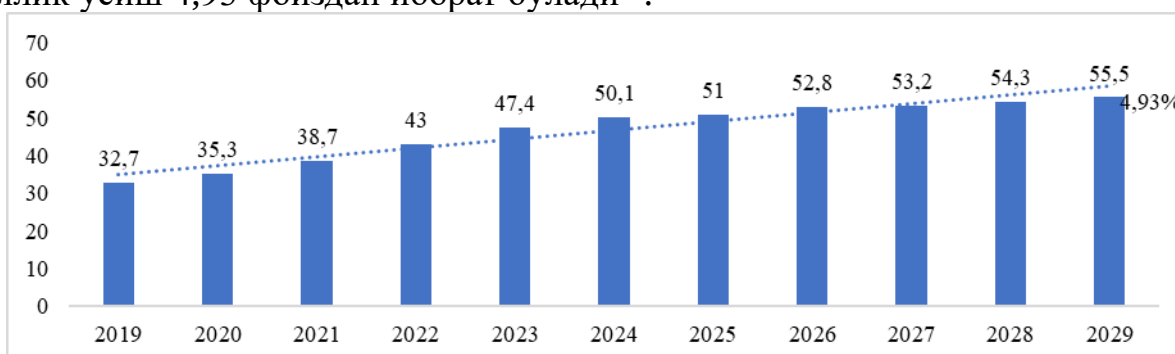
бозори ҳажмининг мазкур давр учун кутилаётган 8,9 фоизлик ўсишидан юқори эканлиги билан изоҳлаш мумкин.

Ҳиндистон туризми халқаро ва ички сайёҳлар талабларини таъминлашда компанияларга бўладиган қўнғироқлар ва турли таклифлар билан чиқувчи муурожаатларни аутсорсинг қилиш амалиёти ривожланган. Шунингдек, жаҳон туризм тажрибаси хизматнинг юқори профессионалликда бўлишини талаб этмоқда. Туризм алоқа марказлари компанияларга мижозлар базасини мустаҳкамлаш, туристлар оқимларини таъминлаш, тур бизнесни кенгайтириш имкониятларини беради. Мамлакат алоқа марказлари кирувчи ва чиқувчи марказларга бўлинади.

1-расм. Ҳиндистон ва жаҳон туризмида онлайн савдолар ҳажми динамикаси, 2017 – 2030 йиллар (млрд.АҚШ долл.)³⁹

Ҳиндистон алоқа марказлари динамик ривожланмоқда. 2029 йилда 55,5 млрд. АҚШ доллар даромад прогноз қилиган. 2019 йилдан 2029 йилгача ўртача йиллик ўсиш 4,93 фоиздан иборат бўлади⁴⁰.

2-расм. Ҳиндистон алоқа марказлари даромади динамикаси, прогноз (млрд. АҚШ долл.)

³⁹ <https://www.grandviewresearch.com/horizon/outlook/online-travel-booking-service-market/india#> асосида тузиб чиқилди.

⁴⁰ Adroit Market Research.

Ҳиндистонда онлайн туризм хизматлари ҳам аутсорсинг қилинади. Қайд этиш керакки, 2023 йилда жаҳон онлайн туризм даромади 600 млрд. АҚШ доллари⁴¹ тенг бўлган бўлса, Ҳиндистон онлайн туризм бозори ҳажми 15,6 млрд. АҚШ доллар⁴², 2024 йилда 17,24 млрд. АҚШ доллари деб баҳоланиб, 2029 йилга кўрсаткич 28,40 млрд. АҚШ доллари⁴³га ўсиши прогноз қилинган. 2023 – 2029 йилларда бозорнинг ўртача йилик ўсиши 22,1 фоизни, мамлакат ЯИМда 6,2 фоизни ташкил этади. Бугунги кунда Ҳиндистон туризми Интернет хизматлари, ижтимоий тармоқ, қидирув платформалари ва мобиль иловалар орқали тур маҳсулот ва хизматларни оммалаштириш, компания брендлари маркетингини юритиш, виртуал маконда компания кўримлилигини ошириш, мижозлар билан мулоқотни кучайтириш жараёнлари аутсорсингини амалга оширади.

Жаҳон туризми ривожланиши шароитида рақобат кучайиб, бозор ҳажми ва миқдори торайиб бориш тенденцияларида Ўзбекистон миллий туризм компаниялари ўз мавқеи ва ўрнига эга бўлишга интилиши зарурий омил ва сабаблардан саналади. Тадқиқотлар натижасида маҳаллий туризм компаниялари катта эътиборни асосий фаолиятни белгилаб олган ҳолда ёрдамчи функция ва мажбуриятларни ташқи компанияларга бажариб бериш асосида топшириши керак бўлади. Бунда компаниялар харажатларни қисқаришига ва фаолият самарасига эришади. Шунингдек, катта тажрибага эга тур компаниялар янги ташкил топган сайёҳлик компанияларнинг муайян вазифаларини келишилган ҳақ эвазига олишни таклиф этиши мақсадга мувофиқдир. Бунда асосан Интернет оламида компаниялар кўримлилигини ошириши юзага келади.

Қайд этиш керакки, Ҳиндистон ва Филиппин давлатлари туризм секторида аутсорсинг муносабатлари саноат категорияларининг қўшимча ва асосий бўлмаган вазифа ва мажбуриятларига товар ва хизматлар етказиб берувчи ташқи компанияларга тақдим этилиши билан характерли бўлса, Ўзбекистонда асосан меҳмонхона тармоғида тўлиқ равишда аутсорсингга тақдим этилиши амалиёти шаклланимуда. Мазкур тенденцияни соҳада мутахассислар ва уларнинг туризм кўникма ҳамда малалкалари етишмаслиги билан изоҳлаш мумкин.

***Muslimaxon SOXIBOVA,
Turizmni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti***

ZIYORAT TURIZMI INFRATUZILMASINI BOSHQARISHNING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ziyorat turizmi infratuzilmasini boshqarish, infratuzilmani boshqarishda turistik firmalar, turizm markazlari, davlat bilan hamkorlikdagi boshqaruv, xalqaro korporatsiyalar boshqaruvi modellaridan foydalanish xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

⁴¹ <https://www.statista.com/topics/2704/online-travel-market/> (26.08.2024).

⁴² Statista Research Department, Aug 19, 2024.

⁴³ Mordor Intelligence. India Online Travel Market Size & Share Analysis - Growth Trends & Forecasts (2024 - 2029).

Kalit soʻzlar: turizm, ziyorat turizmi, infratuzilma, boshqaruv, boshqaruv modellari, turistik resurslar, joylashtirish vositalari, umumiy ovqatlanish shahobchalari, transport.

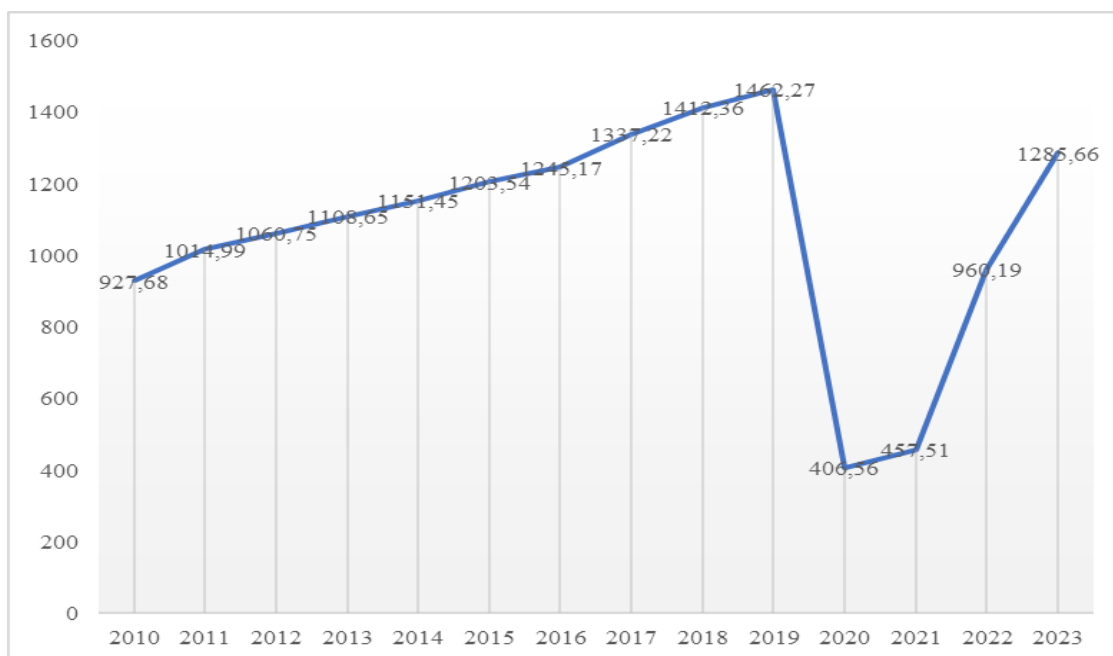
Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности управления инфраструктурой паломнического туризма, использование моделей управления туристическими фирмами, туристическими центрами, управление в сотрудничестве с государством, управление международными корпорациями.

Ключевые слова: туризм, паломнический туризм, инфраструктура, менеджмент, модели управления, туристские ресурсы, средства размещения, рестораны, транспорт.

Abstract. This article analyzes the characteristics of the management of pilgrimage tourism infrastructure, the use of management models of tourist firms, tourism centers, management in cooperation with the state, and management of international corporations.

Key words: tourism, pilgrimage tourism, infrastructure, management, management models, tourist resources, accommodation facilities, restaurants, transport.

Jahon iqtisodiyotida turizm sektori yuqori daromadli sohalardan biri hisoblanadi. Pandemiya davrida mehmondoʻstlik sanoati bevosita va bilvosita dunyodagi barcha ish oʻrinlarining 10,5% (334 million) hamda jahon yalpi ichki mahsulotining 10,4% (10,3 trillion AQSh dollari), shu bilan birga xalqaro sayyohlar xarajatlari 1,91 trillion AQSh dollarini tashkil etgan⁴⁴. Albatta, pandemiya davrida iqtisodiyotning boshqa sohalari kabi turizm ham oʻrnatilgan cheklovlar taʼsirida inqirozga yuz tutdi, biroq sanitariya-epidemiologik cheklovlarning maʼlum vaqt mobaynida qisqarib borishi natijasida sektor yana oʻzini tiklay boshladi.

1-rasm. 2010-2023-yillarda xalqaro turistik tashriflar soni (million kishi)⁴⁵

⁴⁴ <https://wtcc.org/research/economic-impact>

⁴⁵ <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance> maʼlumotlari asosida muallif ishlanmasi

1-rasmda 2010-2023-yillar kesimida xalqaro turistik tashriflar soni aks etgan bo'lib, unga ko'ra 2010-2019-yillar oralig'ida turistik tashriflar soni yildan yilga o'sib, 2019-yilda 1462,27 millionni tashkil etgan. Biroq 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi sababli tashriflar soni qariyb 72% ga kamaydi. 2021-yilga kelib pandemiya cheklovlari kamayganligi bois, turistik tashriflar soni 2020-yilga nisbatan 12,5% ga oshdi, biroq pandemiya bo'lgan davrdagi holatini tiklay olmadi. 2022-yilda o'sish 110% ni, 2023-yilda esa sayyohlar oqimi hajmi 2022-yilga nisbatan 34%, jami 1285,66 millionni tashkil etdi, ammo bu ko'rsatkich ham 2019-yilga nisbatan 12% ga kamligicha qolmoqda.

Ta'kidlash joizki, o'tgan yili sayohat va turizm sektori jahon yalpi ichki mahsulotiga 9,1% hissa qo'shdi, mazkur ko'rsatkich 2022-yilga nisbatan 23,2% ga o'sdi va pandemiya bo'lgan davrni 95,9% tikladi. 2023-yilda turizm sektori yangi 27 million ish o'rinlarini yaratdi⁴⁶.

Bugungi kunda mamlakatimizda ham turizm sektorini rivojlantirish, infratuzilmani yaxshilash va xizmatlar sifatini oshirish orqali ko'proq sayyohlar jalb etish, yangi ish o'rinlarini yaratish masalalariga alohida urg'u berilmoqda. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun, avvalambor, mavjud resurslarni hisobga olgan holda turizmning istiqbolli yo'nalishlarini aniqlab olish va aynan shi yo'nalishlarni rivojlantirish hamda targ'ib qilish lozim. O'zbekistonda mavjud turistik resurslar: turga ko'ra tavsiflanadigan resurslar, infrastruktura va ishchi kuchini inobatga olgan holda, mamlakatda qishloq turizmi, joyloo turizmi, gastronomil turizm, ekoturizm, ziyorat turizmi va yana bir qator yo'nalishlarni rivojlantirish mumkin.

O'zbekiston ziyorat turizmini rivojlantirish uchun yetarlicha salohiyatga ega. Respublika hududida 8,4 mingga yaqin madaniy meros obyektlari mavjud bo'lib, ulardan 209 tasi to'rtta muzey shaharlarda joylashgan⁴⁷. Respublikamiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev 16-20-oktabr kunlari Samarqandda bo'lib o'tgan Butunjahon turizm tashkiloti Bosh Assambleyasining 25-sessiyasi ochilish marosimidagi nutqida ayni paytda ziyorat turizmi dasturi doirasida sayohatga keluvchilar sonini hozirgidan uch barobar ko'proqqa oshirish mo'ljallayotganini ta'kidladi⁴⁸. Shu sababli, ziyorat turizmi infratuzilmasini boshqarish masalalari bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega.

Mehmondo'stlik sanoatida iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishning asosi – yaxshi shakllantirilgan tashkiliy tuzilmalarning mavjudligi, mazkur tuzilmaning sohada amalga oshirilayotgan iqtisodiy munosabatlarning barqarorligini ta'minlashga ta'siridir.

Ziyorat turizmi infratuzilmasini boshqarishning o'ziga xos jihatlari turizmning transport va joylashtirish vositalarini o'z ichiga olgan kompleks xizmat tizimini ifodalaydi⁴⁹. Ziyorat turizmi infratuzilmasini boshqarishda transport tarmog'ining ahamiyati katta. Xalqaro aeroportlar, temir yo'llar, umumiy transport vositalari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar sayyohlarni shaharlar, turar joylash va

⁴⁶ <https://wtcc.org/research/economic-impact>

⁴⁷ <https://madaniymeros.uz/>

⁴⁸ <https://president.uz/oz/lists/view/6764>

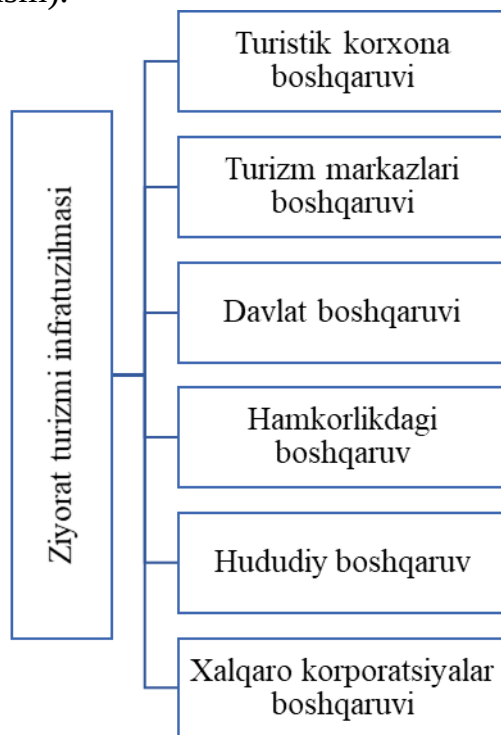
⁴⁹ Astanakulov O., & Soxibova M. (2023). O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishda xalqaro tajribadan foydalanish: Malayziya misolida. Scientific Journal of "International Finance & Accounting" Issue 6, December 2023.

ziyoratgohlarga yetkazish vazifasini bajaradi.

Umumiy joylashtirish vositalari, xususan, mehmonxonalar, hostellar, mehmon uylari va mehmonxona tipidagi obyektlar nafaqat ziyorat turizmi, balki butun turizm infratuzilmasi tarkibida muhim rol o'ynaydi. Ziyorat turizmida joylashtirish vositalari naqafat yaxshi ta'mirlangan, qulay bo'lishi, balki maxsus standartlarga javob berishi lozim.

Ziyorat turizmi infratuzilmasi turli institutlar tizimi sifatida turistik faoliyatga xizmat ko'rsatuvchi turli xil tashkiliy tuzilmalar va mexanizmlar majmuidan iborat, turizm bozorining barqaror rivojlanishi uchun huquqiy, tashkiliy va ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan boshqaruvini amalga oshirishda qulay imkoniyatlar va shart-sharoitlarni taqdim etish, turizm infratuzilmasini boshqarishda innovatsion yondashuvlar, ta'lim va kadrlarni rivojlantirish, xizmatlarni diversifikatsiyalash katta ahamiyatga ega⁵⁰.

Ziyorat turizmi infratuzilmasini samarali boshqarish uchun bir necha modellardan foydalanish mumkin. Muayyan mamlakat yoki mintaqa turizm salohiyati va resurslarini inobatga olgan holda turizm infratuzilmasini boshqarishda o'ziga mos modelni tanlaydi va rivojlantiradi. Ushbu modellarga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin (2-rasm).

2-rasm. Ziyorat turizmi infratuzilmasini boshqarish modellari⁵¹

2-rasmda ziyorat turizmi infratuzilmasi va turizm industriyasi infratuzilmalarining shakllanishi va faoliyat ko'rsatishi o'zaro bog'liq bo'lib, ushbu boshqaruv modellarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

1. Turistik korxona boshqaruvi – ziyorat turizmini tashkil etuvchi korxonalar, turistik obyektlar, umumiy joylashtirish vositalarining korxona egalari yoki tadbirkorlar tomonidan boshqarilishini nazarda tutadi. Ushbu model ziyorat turizmi sohasidagi investitsiyalarni jalb etish, xizmatlarni takomillashtirish va daromad

⁵⁰ Soxibova M. (2024). O'zbekistonda ziyorat turizmi resurslarini samarali boshqarishning nazariy asoslari. Servis ilmiy-amaliy jurnal, 1-son, 2024-yil, 90-96.

⁵¹ Muallif ishlanmasi.

olishni asosiy maqsad sifatida belgilaydi.

2. Turistik markaz boshqaruvi – ziyorat turizmiga oid markazlar, turistik obyektlar, xususan, ziyoratgohlar va ziyorat turizmi xizmatlarini boshqarishda yagona markazga birlashtirilgan tashkilot sifatida faoliyat olib boradigan muassasalarning boshqaruvini o'z ichiga oladi, hamda boshqaruv organlari, korxonalar va tadbirkorlar bilan hamkorlikda boshqaruvni nazarda tutadi.

3. Davlat boshqaruvi deganda davlatning ziyorat turizmidagi turistik infratuzilmani boshqarishi tushuniladi. Mazkur model ichki va mintaqaviy darajada ziyorat turizmini rivojlantirish uchun qo'llaniladi.

4. Hamkorlikdagi boshqaruv – davlat va xususiy sherikchilik asosida hamkorlikka asoslangan boshqaruv modeli. Bu usulda davlat va tadbirkorlar bir-birlarini o'zaro qo'llab-quvvatlaydi, kapitalni jalb qiladi va risklarni o'zaro bo'lishadi.

5. Hududiy boshqaruv – ziyorat turizmi infratuzilmasini o'z ichiga olgan hududiy bo'linmalar boshqaruvini o'z ichiga oladi. Ziyorat turizmini hududiy ko'nikma, g'oya va madaniyatga asoslanib rivojlantiradi va turistik mahsulotlarni ishlab chiqish, targ'ib qilish, sotish va xizmat ko'rsatishni nazarda tutadi.

6. Xalqaro korporatsiyalar boshqaruvi – xalqaro kompaniya yoki korporatsiyalar tomonidan boshqaruv amalga oshiriladigan model. Ushbu modeldan xalqaro investitsiya va tajribani olib kirish uchun foydalaniladi.

Ziyorat turizmi infratuzilmasini boshqarish, mamlakatda turimning muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlash uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Xususan, turistik obyektlar, transport korxonalari, joylashtirish vositalari, umumiy ovqatlanish shoxobchalari va boshqa ziyorat turizmiga oid tashkilotlarni boshqarish shular jumlasidandir. Xulosa o'rnida mamlakatda ziyorat turizmi infratuzilmasini samarali boshqarish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozimligini ta'kidlash lozim:

- ziyorat turizmi infratuzilmasining tarkibiy elementlarini uzluksiz takomillashtirib borish;
- ziyorat turizmi xizmatlar sifatini oshirish evaziga turizmdan tushayotgan daromadni oshirish;
- infratuzilma elementlarini mutanosib rivojlantirish;
- xizmatlar sifati va raqobatbardoshligini oshirish;
- infratuzilma obyektlariga investitsiyalar kiritish, investitsiyalashning zamonaviy usullaridan foydalanish.

Ziyorat turizmi infratuzilmasini boshqarishda muvaffaqiyatga erishish uchun yuqorida qayd etilgan modellardan foydalanish, turizm sohasidagi innovatsiyalarni jalb etish maqsadga muvofiq.

I SHO'BA

JAHON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHINI O'RGANISHNING NAZARIY VA USLUBIY JIHATLARI

*Абдували ИСАДЖАНОВ,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси профессори, и.ф.д.*

БАРҚАРОР ТУРИЗМ СТРАТЕГИЯСИ: ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ УСТУВОРЛИКЛАРИ

Аннотация. Мақолада барқарор туризм ривожланишининг хусусиятлари, омиллари ва устувор йўналишлари, экологик, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатларнинг ўзаро боғлиқлиги ҳамда барқарор туризмни ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари кўриб чиқилди.

Калит сўзлар: экология, барқарор туризм, туристлар оқими, туризм инфратузилмаси, туризм саноатининг иқтисодий, экологик ва ижтимоий сизими.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности, факторы и приоритеты развития устойчивого туризма, взаимосвязь экологических, экономических и социальных аспектов, стратегические направления развития устойчивого туризма.

Ключевые слова: экология, устойчивый туризм, туристический поток, туристическая инфраструктура, экономическая, экологическая и социальная емкость туристической отрасли.

Abstract. The article discusses the features, factors and priorities of the development of sustainable tourism, the relationship of environmental, economic and social aspects, strategic directions for the development of sustainable tourism.

Key words: ecology, sustainable tourism, tourist flow, tourism infrastructure, economic, environmental and social capacity of the tourism industry.

Барқарор туризмнинг ривожланишнинг мақсади маҳаллий аҳоли, сайёҳлик компаниялари ва сайёҳларнинг ўзлари учун ижобий тажриба олиб келишини таъминлашдан иборатдир. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф-муҳит дастури (UN Environment Program) ва Жаҳон сайёҳлик ташкилоти (UNWTO) томонидан барқарор туризм “ўзининг ҳозирги ва келажакдаги иқтисодий, ижтимоий ва экологик таъсирини тўлиқ ҳисобга оладиган, ташриф буюрувчилар, саноат, атроф-муҳит ва мезбон жамоаларнинг эҳтиёжларини қондирадиган туризм” деб таърифланган⁵².

Туризм ва сайёҳат билан боғлиқ хизматлар мамлакатларнинг хизмат кўрсатиш соҳасининг асосий қисмларидан биридир. Туристлар оқимини яратиш орқали туристик хизматлар капитал ўтказиш, иш ўринлари яратиш,

⁵² UNEP & UNWTO, 2005: 11-12. Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers). <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/8741>

маданий алмашинув фаровонликнинг ошишига олиб келиши мумкин⁵³.

UNWTO маълумотларига кўра, халқаро туризм 1995 йилдаги 522,2 миллиард АҚШ долларидан 2019 йилда қарийб 1,86 триллион АҚШ долларига ошган. Ж.Жеячея (Jeyacheya J.) ва М.Хамптон (Hampton M.) туризм хизматлари COVIDдан кейинги даврда иқтисодий ўсишни тиклашнинг асосий омили бўлиши мумкинлигини таъкидлайдилар⁵⁴.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Жаҳон сайёҳлик ташкилоти (UNWTO) маълумотларига кўра, 2023 йилда глобал туризм фаоллиги пандемиядан олдинги даражанинг 88 фоизига етди. Талабнинг ортиши, ҳаво алоқаларининг кучайиши ва Осиё бозорлари ва йўналишларининг кучлироқ тикланиши 2024 йил охиригача глобал туризмнинг тўлиқ тикланишига асос бўлиши кутилмоқда.

Яқин Шарқ минтақаси пандемиядан олдинги даражадан ўта олган ягона минтақа ҳисобланади. Шу билан бирга, Яқин Шарқ мамлакатларига халқаро келганлар сони 2019 йилга нисбатан 22 фоизга кўпдир. Европага ташриф буюрган сайёҳлар сони 2019 йилдаги даражанинг 94 фоизига етди, бу минтақалараро талабнинг ошиши ва АҚШдан келган саёҳатларнинг ташрифи эвазига юзага келди. Африкадаги чет эллик меҳмонлар сони пандемиягача бўлган кўрсаткичнинг 96 фоизига, Америкада – 90 фоизга етди. Осиё-Тинч океани минтақаси фақат 65 фоизга тикланди. Бироқ, Жанубий Осиё аллақачон 2019 йил даражасига нисбатан 87 фоизга, Шимолий-Шарқий Осиё эса 55 фоизга етган. Тўрт субминтақадаги халқаро ташрифлар 2019 йил даражасидан ошди: Жанубий Европа, Кариб ҳавзаси, Марказий Америка ва Шимолий Африка⁵⁵.

Туризмда барқарор ривожланиш орқали:

аҳолининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳақидаги хабардорлигини ошириши мумкин;

маҳаллий анъанавий маданият билан идентификация туйғусини ривожлантириши ва маҳаллий иш ўринларини яратиш орқали аҳолига даромадларини оширишга ёрдам бериши мумкин;

туризм занжири бир нечта саноат тармоқларини ўз ичига олганлиги сабабли, барқарор туризм минтақадаги турли соҳаларни яшил ва паст углеродли саноатга яхлит ўзгартиришга ёрдам беради.

Шу сабабли, туризмнинг барқарор ривожланишини ўрганиш учун туризмнинг маҳаллий атроф-муҳит, иқтисодиёт ва жамиятга ижобий ва салбий таъсирини таҳлил қилиш катта аҳамиятга эга.

Умуман олганда, барқарор туризм ривожланиш муаммоси унинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик омилларини ўртасидаги мувозанатни сақлаб қолиш муҳим эканлигини таъкидлаш мумкин.

⁵³ Yunfeng Shang, Chunyu Bi, Xinyu Wei, Dayang Jiang, Farhad Taghizadeh-Hesary & Ehsan Rasoulinezhad H. Eco-tourism, climate change, and environmental policies: empirical evidence from developing economies. <https://www.nature.com/articles/s41599-023-01777-w>

⁵⁴ Jeyacheya J. and Hampton M. Pathway choice and post-Covid tourism: Inclusive growth or business as usual? July 2022World Development Sustainability 1(8):100024 July 20221(8):100024. DOI:10.1016/j.wds.2022.100024

⁵⁵ Международный туризм в 2024 году достигнет допандемийного уровня. <https://news.un.org/ru/story/2024/01/1448742>

Жумладан, амалий жиҳатдан барқарор туризм тушунчасини аниқлаш ва ўлчаш кўп мезонли вазифа бўлиб, бундай кенг қамровли масалани ўрганишда, туризмнинг “ўсиш чегаралари” ва салбий оқибатларига жавобан вужудга келган дестинациянинг “қабул қилиш имконияти” концепциясидан фойдаланишни тавсия этиш мумкин.

Ушбу концепциянинг тарафдорлари “рекреация географияси”⁵⁶ масаласида барча ҳудудларнинг экотизимига зарар етказилмайдиган оптимал сиғим мавжудлиги, туристик ҳудуд майдони ва туристик инфратузилма сиғими, транспорт ўтказувчанлиги каби кўрсаткичлар асосида баҳолаш мумкин. Бинобарин, туристик ҳудуднинг “қабул қилиш имконияти”нинг қуйидаги омиллари мавжуд:

- жисмонан қабул қилиш сиғими, яъни туристик ҳудуднинг сайёҳларни қабул қилишнинг максимал сони;

- атроф-муҳит ёки экологик сиғим, ҳудуд экотизими ва атроф-муҳитига салбий таъсир қилмайдиган ташриф буюрувчиларнинг максимал сони;

- иқтисодий сиғим, туристик ҳудуддаги уй жой ва ер майдонлари нархининг ошишига олиб келиши мумкин бўлган ташриф буюрувчиларнинг максимал сони;

- ижтимоий сиғим, ҳудуд аҳолисининг маданияти ва яшаш тарзига қайта тиклаб бўлмайдиган даражада таъсир ўтказилиши мумкин бўлган ташриф буюрувчиларнинг максимал сони;

- ҳис-туйғуга оид сиғим, саёҳатдан норози бўлиб қайтиш оқибатига олиб келувчи ташриф буюрувчиларнинг максимал сони;

- туристик инфратузилма сиғими, ташриф буюрувчиларни қабул қилишнинг максимал сони.

Яъни барча туристик ҳудудларда ташриф буюрувчиларни қабул қилишининг максимал чегараси мавжуд бўлиб, туризмни ривожлантириш миллий дастурларини ишлаб чиқишда айтиш ҳолатга эътиборни қаратиш лозим.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, барқарор туризмни ривожлантириш борасида бир қатор стратегик йўналишларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш лозим бўлади. Шу жумладан:

биринчидан, туризмни режалаштиришни барқарор ривожланиш стратегиялари билан уйғунликда амалга оширилиб, туристик фаолиятни бошқа фаолиятлар билан бир қаторда барқарор ривожланишнинг бир қисми сифатида ҳамда бошқа тармоқларга таъсирини кўриб чиқиш;

иккинчидан, туризм соҳасида банд кишиларнинг ҳамкорлик қилишга мойиллигини ошириш механизмларини ишлаб чиқиш орқали ижтимоий ҳамкорликка эришиш;

учинчидан, қисқа муддатли ёндашувларга йўл қўймасдан, узоқ муддатли стратегик режаларни рағбатлантириш керак ва мустақил ташаббусларни қўллаб-қувватлаш ва молиялаштирилган кичик ва қисқа муддатли лойиҳаларнинг бардавомлигини таъминлаш чораларини кўриш;

тўртинчидан, туризмнинг маҳаллий аҳолининг маданияти ва анъана-

⁵⁶ Рекреационная география. <https://geo.bsu.by/images/pres/ecofor/RG.pdf>.

ларига ҳамда ҳудуд атроф-муҳитига таъсири тез кўриниб, глобал муаммоларни ҳал қилиш сиёсатига эмас, маҳаллий таъсирларни бартараф этишга қаратилган сиёсатларни қўллаб-қувватлаш зарур;

бешинчидан, барқарор ривожланиш масаласи фақат таклиф (ишлаб чиқарувчилар) томонидан эътиборга олинадиган муаммо бўлмасдан, туризм маҳсулоти истеъмолчиси (талаб) нинг сони, сифати, кадриятлари, саёҳат давомида истеъмол қиладиган хизматлар тури танловига таъсир ўтказиш мумкин. Яъни истеъмолчилар учун барқарор ривожланишга олиб келувчи истеъмол моделларини тарғиб қилиш тавсия этилади;

олтинчидан, истеъмолчи ва ишлаб чиқарувчилар онгида, юқори сифатли туристик ҳудуд “барча эҳтиёжларни қондиришга ихтисослашган жой” эмас, балки барқарор ривожланишнинг иқтисодий, ижтимоий, экологик омиллар уйғунлиқда ривожланаётган ҳудуд мақомини шакллантириш тавсия этилади.

еттинчидан, туризмни барқарор ривожлантириш стратегияси XXI асрда кенг оммалашган туристик ҳудудларни ривожлантириш йўлларида бири бўлиб, иқтисодий, ижтимоий ва экологик мувозанатни сақлаган ҳолда ривожланишни таъминлаб беради.

Abdumuxtor ABDULLAYEV,
Andijon iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori, f.m.f.n.

TURIZM FAOLIYATIDA TRANSPORT HARAKATLARINI OPTIMALLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada, turizm sohasida transport harakatlarini optimallashtirishning ahamiyati, mavjud muammolar va ularni hal qilish uchun taklif etilgan chora-tadbirlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Turizm transport optimallashtirish, sayyohlar oqimi, yo‘l masofasini minimallashtirish, transport xarajatlarini kamaytirish, xizmat samaradorligi.

Аннотация. В данной статье рассмотрены основные принципы математических моделей в туристической отрасли, области их применения и результаты.

Ключевые слова: Оптимизация туристического транспорта, поток туристов, минимизация дорожного расстояния, снижение транспортных расходов, эффективность обслуживания.

Abstract. In this article, the main principles of mathematical models in the tourism industry, their areas of application and results are considered in detail.

Key words: Tourism transport optimization, flow of tourists, minimization of road distance, reduction of transport costs, service efficiency.

Turizm sohasida transport tizimi muhim o‘rin tutadi. Chunki sayyohlarning qulay, xavfsiz va samarali harakatlanishini ta‘minlash bevosita turizm xizmatlarining sifatiga ta‘sir ko‘rsatadi. O‘zbekistonda turizmni rivojlantirish uchun transport

infratuzilmasini modernizatsiya qilish va transport harakatlarini optimallashtirish dolzarb masalalardan biridir. Bugungi kunda mamlakatda sayyohlik obyektlariga yetib borishni osonlashtirish va transport xizmatlari sifatini oshirish bo'yicha turli loyihalar amalga oshirilmoqda. Turizm sohasida transport harakatlarini optimallashtirish jarayoni samaradorlik, vaqt va xarajatlarni kamaytirish kabi omillarga bog'liq. Bu jarayonlarda matematik modellash va hisoblash usullari muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, transport marshrutlarini tanlash, yo'lovchilar oqimini samarali taqsimlash va optimal yo'llarni aniqlash uchun matematik usullardan foydalanish samaradorlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Transport harakatlarini optimallashtirish uchun turli matematik modellar va usullar qo'llaniladi. Quyida bu usullarning ayrimlari va ularni turizm transport tizimida qo'llash yoritiladi.

1. Yo'l masofasini minimallashtirish. Sayyohlarni turistik maskanlarga eng qisqa yo'llar orqali olib borish turizm transport harakatlarini optimallashtirishda asosiy omillardan biridir. Dijkstra algoritmi orqali eng qisqa yo'lni aniqlash mumkin. Bu algoritm yo'l uzunligi va vaqtni minimallashtirish orqali optimal marshrutni aniqlashda yordam beradi.

Misol uchun, har bir turistik maskanlar va ular orasidagi masofani d orqali belgilasak, shunda Dijkstra algoritmi asosida har bir maskan o'rtasidagi eng qisqa masofani hisoblashimiz mumkin:

$$d(i, j) = \min(d(i, k) + d(k, j))$$

bu yerda:

- $d(i, j)$ – i va j maskanlar o'rtasidagi eng qisqa masofa,
- k – oraliq nuqta.

Bu formulani qo'llash orqali turizm marshrutlarining umumiy masofasi qisqa bo'lishi ta'minlanadi.

2. Transport vositalari va yo'lovchilar oqimini balanslash. Sayyohlik transportida har bir transport vositasining sig'imi va yo'lovchilar oqimini balanslash uchun matematik formulalar qo'llaniladi. Masalan, agar har bir avtobusning o'rtacha sig'imi S bo'lsa va kun davomida Q miqdordagi sayyohlarni tashish kerak bo'lsa, unda kerakli avtobuslar sonini quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$N = \frac{Q}{S}$$

bu yerda:

- N – kun davomida kerakli avtobuslar soni,
- Q – umumiy yo'lovchilar soni,
- S – bitta avtobusning sig'imi.

Bu formula transport vositalaridan foydalanishni optimal rejalashtirishga yordam beradi. Agar sayyohlar oqimi yuqori bo'lsa, ortiqcha vaqt va resurslar sarflashning oldini olish uchun sig'imi kattaroq avtobuslardan foydalanish lozim bo'ladi.

3. Transport xarajatlarini minimallashtirish modeli. Transport xarajatlarini minimallashtirish turizm faoliyatida muhim o'rin tutadi. Har bir yo'l va transport turi uchun sarflanadigan xarajatlarni hisobga olinib, umumiy xarajat minimallashtiriladi.

Bunda chiziqli programmalash usullari qo'llanilishi mumkin. Agar har bir i -yo'nalishning xarajatini C_i orqali belgilasak va har bir i – transport turining soni x_i bo'lsa, umumiy xarajat Z quyidagicha ifodalanadi:

$$Z = \sum (C_i \times x_i)$$

bu yerda:

- Z – umumiy xarajat,
- C_i – har bir yo'nalish uchun sarflanadigan xarajat,
- x_i – transport vositasi soni.

Bu formulani qo'llash orqali transport xarajatlarini minimallashtirish va samarali yo'nalishlarni belgilash mumkin bo'ladi.

4. Sayyohlar oqimini optimal taqsimlash modeli. Sayyohlar oqimini transport yo'nalishlari bo'ylab optimal taqsimlash orqali tiqilinch va ortiqcha yuklanishning oldini olish mumkin. Max Flow (Maksimal oqim) modeli bu holatda qo'llanadi. Agar sayyohlar oqimi har bir yo'nalish uchun $f(i,j)$ orqali ifodalansa, unda ushbu modelni quyidagi formula bilan ifodalaymiz:

$$F = \sum_{i,j} f(i,j)$$

bu yerda:

- F – umumiy maksimal oqim,
- $f(i,j)$ – i va j nuqtalari o'rtasidagi oqim.

Bu modelni qo'llash orqali sayyohlar oqimini optimal taqsimlash va transport vositalarining yuklanishini me'yorida saqlashga erishiladi.

5. Tizimning vaqt va samaradorlik ko'rsatkichlari. Transport harakatini optimallashtirishda vaqtni qisqartirish va samaradorlikni oshirish maqsadida xizmat ko'rsatish tezligini baholash zarur. Agar har bir sayyohning o'rtacha yo'l davomiyligi va umumiy tashriflar soni ma'lum bo'lsa, unda xizmat ko'rsatish samaradorligi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$E = \frac{Q}{T}$$

bu yerda:

- E – xizmat ko'rsatish samaradorligi,
- Q – umumiy sayohatlar soni,
- T – o'rtacha yo'l davomiyligi.

Bu ko'rsatkich orqali turizm transportida xizmat ko'rsatish sifati va samaradorligini baholash mumkin bo'ladi.

Turizm faoliyatida transport harakatlarini optimallashtirishda matematik yondashuvlar juda muhim. Dijkstra algoritmi orqali eng qisqa yo'lni aniqlash, Linear Programming yordamida xarajatlarni minimallashtirish, Max Flow modeli yordamida sayyohlar oqimini optimal taqsimlash va xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish kabi matematik usullar turizm sohasida transport tizimini samarali tashkil etishga yordam beradi. Ushbu usullar orqali sayyohlar uchun qulaylik yaratilib, turizm sektorining yanada rivojlanishiga zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shamsiyev, A., & Xolmirzayev, D. (2023). O'zbekistonda turizm transport infratuzilmasini rivojlantirish masalalari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Karimov, B. & Tursunov, M. (2023). Transport harakatlarini optimallashtirish usullari va ularning turizmga ta'siri. O'zbekiston Transport va Logistika Jurnal, 12(3).
3. Raximova, G. (2023). Sayyohlik transportida zamonaviy matematik modellashirish usullari. Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Ilmiy Jurnal, 8(2).

Гулнора ГУЛЯМОВА,

Ўзбекистон халқаро ислом академияси доценти, и.ф.н.

ЗАМОНАВИЙ ЗИЁРАТ ТУРИЗМИ: НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАР ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Аннотация. Мақолада зиёрат туризми ривожланишининг замонавий тенденциялари таҳлил этилган. Зиёрат туризми, диний туризм моҳияти ва уларга қарашлар кўриб чиқилган. Диний туризмнинг мазмуни ўзгарганлиги ва бу ўзгаришлар хусусиятлари баён қилинган.

Калит сўзлар: зиёрат туризми, диний туризм, зиёрат дестинациялари, илмий диний туризм.

Аннотация. В статье анализируются современные тенденции развития паломнического туризма. Рассмотрены особенности паломнического туризма, религиозного туризма и взгляды на них, основные изменения в содержании религиозного туризма и описаны характеристики этих изменений.

Ключевые слова: паломнический туризм, религиозный туризм, места паломничества, научный религиозный туризм.

Abstract. The article analyzes modern trends in the development of pilgrimage tourism. The features of pilgrimage tourism, religious tourism and views on them, the main changes in the content of religious tourism are considered and the characteristics of these changes are described.

Key words: pilgrimage tourism, religious tourism, pilgrimage sites, scientific religious tourism.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда зиёрат туризмини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу, аввало, давлат томонидан олиб борилаётган туризмни ривожлантиришга қаратилган сиёсат билан боғлиқ бўлиб, мамлакатимизда туризмни тиклаш, соҳага инвестициялар жалб этиш, янги иш ўринлари яратиш, кадрлар салоҳиятини ошириш, пировардида, туризмни иқтисодийнинг локомотив соҳаларидан бирига айлантириш масаласи бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан саналади. Мамлакатимизда қабул қилинган “Ўзбекистон — 2030” стратегиясида хорижий туристлар сонини 15 миллионга, ички сайёҳлар сонини 25 миллионга, зиёрат туризми бўйича келадиган

туристлар сонини 3 миллион нафарга ошириш, хусусий инвестицияларни жалб қилиш ҳисобига 30 та йирик туризм кластерларини ташкил этиш, туризм хизматлари экспортини 5 миллиард долларга етказиш мақсади қўйилган⁵⁷. Бу борадаги вазифаларни амалга оширишда мамлакат туризмнинг турли турларини ривожлантириш муаммоларини ўрганиш долзарб масала бўлиб қолади.

Шуни таъкидлаш зарурки, тарихий ва диний диққатга сазовор жойларга бой Ўзбекистон зиёрат туризмини ривожлантириш учун улкан салоҳиятга эга. Юртимизда дунёнинг турли бурчакларидан келган зиёратчиларни ўзига тортадиган кўплаб зиёратгоҳлар, мақбаралар, масжидлар ва тарихий обидалар жойлашган. Бу мамлакатимизнинг зиёрат туризми имкониятларидан тўлиқ фойдаланиш зарурлигини ифодалайди. Шу билан бирга, мамлакатда бошқа динларга эътиқод қилувчилар учун ҳам азиз бўлган тарихий қадамжолар бор. Ўзбекистон ҳудудида турли конфессиялар – ислом, христианлик (православия ва католицизм), иудаизм, буддизм, зороастризмнинг ривожланиши билан боғлиқ 500 дан ортиқ ёдгорликлар ва тарихий жойлар мавжуд. Бу эса зиёрат туризмини ривожлантириш учун жиддий асос ва имкониятдир.

Туризмнинг ушбу турини ривожлантириш нафақат ҳудудларнинг иқтисодий юксалиши, балки мамлакат маданий меросини асраб-авайлаш ва тарғиб қилишга ҳам хизмат қилади.

Шу билан бирга туризм соҳасидаги мутахассислар томонидан диний туризм, зиёрат туризми тушунчалари, уларнинг таркиби бўйича яқдиллик мавжуд эмас. Кўпчилик мутахассисларнинг фикрига кўра, диний туризм бу — ўзи яшаш ҳудудидан ташқарида жойлашган муқаддас жойлар ва диний марказларга саёҳат қилувчи туристлар эҳтиёжини қондириш ва уларга хизмат кўрсатиш билан боғлиқ фаолият туридир⁵⁸.

БМТ (Бирлашган миллатлар ташкилоти)нинг туризм ташкилоти диний туризмга таъриф беришда уни кишилар томонидан у ёки бу динда муқаддас ҳисобланган жойларга бориш ва маълум диний амалларни бажариш билан боғлайди⁵⁹. Мутахассислар унинг таркибига зиёрат туризми, диний-экскурсия туризми ва диний илмий туризм киритилади. Бунга боғлиқ ҳолда ўз яшаш ҳудудидан бир йилдан кўп бўлмаган муддатга, турли хил диний марказлар ва муқаддас жойларни кўриш, маълум ибодат талабларини бажариш, динни, диний манбаларни ўрганиш мақсадида саёҳат қилувчи шахслар диний мақсад билан саёҳат қилувчи турист деб аталади.

Зиёрат – кишиларнинг муқаддас жойларга ташриф буюриши ва у ерларда маълум амалларни амалга оширишидан иборат, зиёрат туризми эса зиёрат қилиш учун саёҳат қилувчиларга хизмат кўрсатишга йўналтирилган фаолият туридир. Диний экскурсия туризми диний марказларга саёҳат қилишни ўз ичига олади, бу ерда сайёҳлар диний обидаларни, музейларни кўриши, диний

⁵⁷ «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон Фармони.

⁵⁸ Христов Т.Т. Религиозный туризм: учебное пособие. Москва: Издательский центр "Академия", 2020. – 288 с.

⁵⁹ Tourism and Religions. A Contribution to the Dialogue Among Religions, Cultures and Civilizations: Summary of the Report. UNWTO. 2007. URL: http://sdt.unwto.org/sites/all/files/pdf/summary_en.pdf

тадбирларда қатнашиши мумкин. Ушбу турдаги туризм илмий туризм билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Олимлар мавжуд диний марказларга, бой диний анъаналарга эга бўлган мамлакатларга мамлакатлар ва минтақаларга ташриф буюриб, диний мерос — қўлёзмалар, диний меъморчилик объектларини ўрганадилар.

Сўнгги йилларда диний, зиёрат туризми масалаларига бағишланган илмий ишларни таҳлил қилиш асосида қуйидаги йўналишларда тадқиқотлар олиб борилаётганлигини кўришимиз мумкин:

- зиёрат ва туризм тушунчаларининг уйғунлиги билан боғлиқ бўлган атамашунослик масалалари;
- туристларни зиёратга ундовчи мотивацияларни аниқлашга ёндашувлар;
- зиёрат туризмини, хусусан, айрим дин, конфессиялар ва минтақаларда уни ташкил этиш масалалари;
- зиёрат туризми иқтисодиёти ва маркетинги масалалари;
- зиёрат туризми фалсафаси масалалари;
- зиёрат туризмнинг алоҳида объектларини ўрганиш, зиёрат маршрутларини тузиш масалалари.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги даврда исломда диний туризм, зиёрат туризми бўйича яхлит назарий қарашлар мавжуд эмас, уни ривожлантириш учун зарур туристик-рекреация салоҳиятининг хусусиятлари, ўзига хос жиҳатлари, салоҳиятни баҳолаш мезонлари масалалари етарли даражада ўрганилган эмас. Қатор муаллифларнинг фикрига кўра, мусулмонларнинг ер юзи бўйлаб турли мақсадларда, диний ибодатларни адо этиш (ҳаж ва умра), ризқ излаш ва умуман бошқа сабаблари билан саёҳат қилиши туризм соҳасида ўзига хос ёндашув ва стандартларга асос солинишига сабабчи бўлди⁶⁰.

Туризм мутахассислари мусулмонларнинг диний талабларидан чиқмаган ҳолда ҳар қандай сабаб билан саёҳат қилишларини барча учун бирдай тушунарли бўлиши учун қандай номланиши устида фикрлар билдирганликларини таъкидлаш лозим. Зиёрат туризми, Исломий туризм, диний туризм, шаръий туризм, ҳалол туризм каби тақлиф этилган атамаларнинг муаммоли жиҳатлари бўлганлиги сабабли, баҳс ва мунозара, диний соҳа ва туризм мутахассисларининг фикрларидан келиб чиқиб Muslim-friendly travel (мусулмонлар учун қулай туризм) атамаси маъқул кўрилган.

Ислом туризм маркази ислом туризмига шундай таъриф берган: саёҳат давомида ислом қоидаларига амал қилинган ҳолда амалга оширилган ҳар қандай ҳодиса, учрашув, зиёрат ислом туризми деб аталади. Шунингдек, ушбу марказнинг таърифига кўра, ислом туризми йўналишлари сифатида қуйидагилар белгилаб берилган:

- турли йўналишларда саёҳат қилувчи мусулмонлар;
- мусулмон мамлакатларига саёҳат қилувчи мусулмонлар;
- ислом тамойилларига амал қилган ҳолда саёҳат қилиш;
- ислом меросини ўрганиш учун саёҳат қилувчи мусулмонлар;

⁶⁰ Холхўжаев С. Зиёрат туризми, Исломий туризм, диний туризм, шаръий туризм ва ҳалол туризм? Қай бир атама тўғри? <https://azon.uz/content/views/ziyorat-turizmi-islomiy-turizm-diniy-tur>.

- ислом меросини ўрганиш учун саёҳат қилувчи мусулмон бўлмаганлар.

Диний туризм масалаларига бағишланган деярли ҳар бир илмий тадқиқотда зиёрат ва туризм ўртасидаги ўзаро боғлиқлик, зиёратчилар ва сайёҳлар ўртасидаги ўхшашлик ва фарқлар масаласи кўтарилади. Ушбу масала бўйича илмий нашрларда турли хил фикрлар мавжуд, масалан, баъзи муаллифлар зиёрат ва туризм инсоний хатти-ҳаракатларнинг турли хил ва бир-бирини истисно қиладиган тоифалари эканлигини таъкидлайдилар, бошқалари эса бундай аниқ фарққа қарши чиқадиладар.

Жумладан, Н.Коллинс Крейнер ва А. Моринис зиёратни юксак қадрият ва чуқур маънога эга жойларга саёҳат деб тушунадилар, ёки Ж.Диганс, А.Моринис ва В.Смит фикрича, зиёратчи муқаддас хилқат билан муносабатда бўлиш, бошқача айтганда, чуқур диний қадриятларни ўзида мужассам этган ўзига хос жойни зиёрат қилишга интилади⁶¹.

Бремер Т. бу икки тушунча ўртасида боғлиқни белгиловчи учта ёндашувни ажратиб кўрсатиб, уларга қуйидагиларни киритади:

- ҳудудий ёндашув – турист ва зиёратчи турли сабабларга кўра битта ҳудудга боради;

- тарихий ёндашув – саёҳатнинг диний шакллари билан туризм ўртасидаги ўзаро муносабат;

- маданий ёндашув – зиёрат ва туризм ҳозирги даврнинг замонавий фаолият турлари сифатида қабул қилинади⁶².

Баъзи ҳолларда зиёрат туризмнинг бир тури сифатида тан олинади. Сабаби, меҳмонхона, транспорт ва овқатланиш ва бошқа туризмга оид хизматлар ва инфратузилмадан зиёрат даврида ҳам фойдаланилади.

Д.Гладстоне фикрига кўра ҳам туризм ва зиёрат ўртасида умумийлик мавжуд, жумладан, уларнинг мавсумийлиги, туризм инфратузилмасидан, гидлар хизматларидан фойдаланиш, тижорат фаолияти билан шуғулланмаслик кабиларни кўрсатиш мумкин⁶³.

Шу билан бирга зиёратга чиққан киши кўп ҳолларда ўз қизиқишларини қондириш, билимларини кенгайтириш, табиат манзараларидан баҳра олиш учун ҳам ҳаракат қиладди. Бу зиёрат дестинацияларининг умумий туристик дестинацияга айланиши учун имкон яратади. Бу ерда 3R (Religion+Rest+Relax) (Дин+Дам олиш+Соғломлашиш) формуласи амал қиладди. Бу ерда шунингдек, тарих, маданият ва архитектура билан танишиш каби жараёнларни кўзда тутиш керак. Демак, ҳозирги даврда диний туризм тушунчаси кенгайиб бормоқда ва бу билан боғлиқ ҳолда баъзи муаллифлар унинг ўрнига маънавий-маърифий

⁶¹ Collins-Kreiner, N. (2018). Pilgrimage-Tourism: Common Themes in Different Religions. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 6(1), 8-17. doi: 10.21427/D73428; Morinis, A. (1992). Introduction: The Territory of the Anthropology of Pilgrimage. In: *Sacred Journeys: The Anthropology of Pilgrimage*. Westport: Greenwood Press, 1-28; Smith, V. L. (1992). Introduction: The quest in guest. *Annals of Tourism Research*, 19(1), 1-17. doi: 10.1016/0160-7383(92)90103-V.

⁶² Bremer, T. S. (2001). *Religion on Display: Tourists, Sacred Place, and Identity at the San Antonio Missions*. Princeton: Princeton University Press.

⁶³ Gladstone, D. L. (2013). *From pilgrimage to package tour: Travel and tourism in the Third World*. Abingdon: Routledge.

туризм тушунчасини киритишни таклиф этмоқдалар⁶⁴

О.Е.Афанасьев, А.В.Афанасьева фикрига кўра, диний туризм индустриясининг муҳим тенденцияси бу диний туризмнинг маънавий туризмга айланиши ҳақида таъкидлаш имконини берувчи унинг дифференциацияси ва чегараларининг кенгайишидир⁶⁵. Бу муаллифлар диний туризм нинг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатади:

- зиёрат туризми;
- диний илмий ва таълим туризми;
- диний маданий-ўрганиш туризми;
- диний бизнес туризми;
- “сохта диний” туризм⁶⁶.

Фикримизча, уларнинг “сохта диний” туризм тушунчаси изохни талаб этади, бу туризм турлари диний соҳадан олинган маълум элементлар асос қилиб олинади, бунда зиёратнинг фалсафий маъноси қайта кўриб чиқилиб, хизматлар бозорининг эҳтиёжлари ва талабларига мослаштирилади. Сўнгги йилларда урф бўлган Тибетга муқобил тиббиёт асосида даволаниш, Ҳиндистонга йога билан шуғулланиш учун турли дин вакиллариининг боришини бунга мисол қилиш мумкин.

Шундай қилиб, сўнгги йилларда зиёрат туризмининг хусусиятлари ўзгариб бораётганлиги унинг таърифига ҳам ўзгартириш киритиш заруриятини вужудга келтирмоқда.

Igamnazar MAMUROV,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, f.m.f.n.

TURIZM INDUSTRIYASINING RIVOJLANISHIDA MATEMATIK MODELLARNING ZARURIYATI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada turizm industriyasidagi matematik modellarning asosiy tamoyillari, ularning qo'llanish sohalari va natijalari batafsil ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *turizm industriyasining rivojlanishi, matematik modellashtirish, turizm talabini bashorat qilish, iqtisodiy samaradorlik, resurslarni boshqarish, barqaror turizm.*

Аннотация. *В данной статье подробно рассмотрены основные принципы математических моделей в туристической отрасли, области их*

⁶⁴ Афанасьев О.Е., Афанасьева А.В. Религиозный туризм как тренд мировой и российской туриндустрии: концептуальная сущность и модели развития // Современные проблемы сервиса и туризма. 2019. Т.13. №3. С. 7-27. DOI: 10.24411/1995-0411-2019-10301.

⁶⁵ Афанасьев О.Е., Афанасьева А.В. Религиозный туризм как тренд мировой и российской туриндустрии: концептуальная сущность и модели развития // Современные проблемы сервиса и туризма. 2019. Т.13. №3. С. 7-27. DOI: 10.24411/1995-0411-2019-10301.

⁶⁶ Афанасьев О.Е., Афанасьева А.В. Религиозный туризм как тренд мировой и российской туриндустрии: концептуальная сущность и модели развития // Современные проблемы сервиса и туризма. 2019. Т.13. №3. С. 7-27. DOI: 10.24411/1995-0411-2019-10301.

применения и результаты.

Ключевые слова: развитие туристической отрасли, математическое моделирование, прогнозирование туристического спроса, экономическая эффективность, управление ресурсами, устойчивый туризм.

Abstract. In this article, the main principles of mathematical models in the tourism industry, their areas of application and results are considered in detail.

Key words: tourism industry development, mathematical modeling, tourism demand forecasting, economic efficiency, resource management, sustainable tourism.

Turizm bugungi kunda global iqtisodiyotning muhim qismi sifatida ko‘rinadi va ko‘plab mamlakatlar uchun asosiy daromad manbai hisoblanadi. Ushbu sohaning jadal rivojlanishi nafaqat iqtisodiy daromadning ortishiga, balki madaniy aloqalarning kengayishi va yangi ish o‘rinlari yaratishga ham yordam beradi. Turizm industriyasining rivojlanishi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda innovatsion texnologiyalar va zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish talab etiladi. Ayniqsa, bu sohaning iqtisodiy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish, resurslarni boshqarish va xizmatlar sifatini oshirishda matematik modellarning o‘rni beqiyosdir.

Matematik modellar orqali turizmga oid ma’lumotlarni tahlil qilish, statistik ko‘rsatkichlarni keltirib chiqarish va sohani rivojlantirish uchun turli takliflarni shakllantirish mumkin. Bugungi kunda turizm sohasida talab va taklifni prognoz qilish, turistlar oqimini nazorat qilish va xarajatlarni optimallashtirish uchun matematik modellashtirishdan keng foydalanilmoqda. Turizm talabining mavsumiy va geografik o‘zgaruvchanligini hisobga olishda, shuningdek, resurslar samaradorligini oshirish uchun matematik modellashtirish zaruriy vosita sifatida tan olinmoqda.

Matematik modellar turistik oqimlarni bashorat qilish, infrastrukturani rivojlantirish va turizm xizmatlari sifatini oshirishda foydali instrument hisoblanadi.

Ayniqsa, turistlarning sayohat yo‘nalishlari va talablariga ko‘ra infratuzilmani boshqarish uchun modellar qo‘llanishi, ularning bozor talablarini qondirishda samaradorlikni oshiradi. Shu tariqa, matematik modellar yordamida turizm sohasidagi investitsiya loyihalarini rejalashtirish, turistlarning xohish-istaklarini chuqur tahlil qilish va ularning mintaqalar bo‘yicha taqsimlanishini boshqarish mumkin.

Matematik modellashtirish turizm sohasida iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, eng yuqori mavsumlarda turistlar oqimini samarali boshqarish orqali mehmonxonalar va boshqa xizmatlar hajmini optimallashtirish, resurslarni tejash va daromadlarni oshirish mumkin bo‘ladi. Shu bilan birga, matematik modellar nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy masalalarni ham e’tiborga olish imkonini beradi, bu esa barqaror turizm rivoji uchun asosiy talab hisoblanadi.

Shu sababli, turizm industriyasining barqaror va samarali rivojlanishi uchun matematik modellarni ishlab chiqish va qo‘llash zaruriyatga aylanib bormoqda.

Turizm sohasida matematik modellashtirish quyidagi yo‘nalishlarda keng qo‘llaniladi:

1. Bashoratlash. Matematik modellar yordamida turizm talabi prognoz qilinadi. Turistik mavsumlar, mehmonxona o‘rinlarining bandligi va boshqa omillarni

hisobga olgan holda kelgusida qancha turist kutilayotganini aniq bashorat qilish mumkin.

Masalan, turizm talabining yil davomida o'zgarishini aniqlash uchun vaqt bo'yicha o'zgaruvchanlik modeli qo'llanilishi mumkin. Bu holda, bashorat formulasi quyidagicha ko'rinishga ega bo'ladi:

$$T(t) = a \cdot \sin(b \cdot t + c) + d$$

Bu yerda:

$T(t)$ – turizm talabi vaqtga bog'liq o'zgaruvchanlik,

a, b, c , va d – model parametrlari,

t – vaqt o'zgaruvchisi.

Ushbu formula yordamida turistik oqimlarning mavsumiy o'zgaruvchanligi hisobga olinadi va bu asosda resurslarni optimal taqsimlash imkoniyati yaratiladi.

2. Resurslarni boshqarish. Turizm sohasida mehmonxona, transport va infratuzilma resurslarini boshqarish dolzarb hisoblanadi. Shuningdek, xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish uchun matematik modellashtirish yordamida optimallashtirish muammolari hal qilinadi. Mehmonxonalar va boshqa turistik obyektlarning bandligini maksimal darajada ta'minlash uchun quyidagi optimallashtirish modeli qo'llanilishi mumkin:

$$\text{Maximizatsiya qilish: } P = \sum_{i=1}^n r_i \cdot x_i$$

Bu yerda:

P – umumiy foyda,

r_i – i -turdagi xizmatning narxi,

x_i – i -turdagi xizmatlardan foydalanish soni,

n – xizmat turlari soni.

Ushbu model xizmatlardan foydalanishni maksimal darajada oshirish bilan birga, mehmonxona resurslarini samarali taqsimlash imkonini beradi.

3. Marketing strategiyalarini takomillashtirish. Turizm sohasida marketing samaradorligini oshirish uchun matematik modellashtirish orqali mijozlar talabi va ehtiyojlarini o'rganish mumkin. Shu orqali turli segmentlarda xizmatlar reklamasini optimallashtirish va turistlarning kelishini rag'batlantiruvchi chora-tadbirlarni qo'llash mumkin. Masalan, mijozlarning ehtiyojlarini tahlil qilish uchun regressiya modeli quyidagicha yozilishi mumkin:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon$$

Bu yerda:

Y – turistlar oqimini bashorat qiluvchi natija o'zgaruvchisi,

$X_1, X_2, \dots, X_n$ – turistlar qarorlariga ta'sir qiluvchi omillar,

$\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_n$ – model koeffitsiyentlari,

ε – xatolik yoki qoldiq.

Ushbu model turistlarning sayohat qilish qarorlariga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganishga yordam beradi va marketing strategiyasini ushbu omillarga asoslanib o'zgartirish imkonini beradi.

Turizm industriyasida matematik modellardan foydalanish bir necha amaliy

natijalarga olib keladi. Ulardan eng muhimlari quyidagilar:

- *resurslar va xizmatlarning optimal taqsimlanishi*. Matematik modellar yordamida turizm resurslarini optimal boshqarish yo'llari ishlab chiqiladi. Natijada, mehmonxona o'rinlari, transport va boshqa infratuzilma elementlari samarali foydalaniladi.

- *xizmat ko'rsatish sifatini oshirish*. Model asosida qilingan bashoratlar asosida turistlar oqimlarini boshqarish xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga olib keladi, chunki har bir mijoz uchun individual yondashuvni qo'llash imkoniyati yaratiladi.

- *moliya va iqtisodiy samaradorlikni oshirish*. Matematik modellar turizm sohasida iqtisodiy samaradorlikni oshirishga hissa qo'shadi. Bashoratlar va optimallashtirish vositalari orqali xarajatlarni kamaytirish va daromadni oshirish imkoniyati yaratiladi.

Turizm sohasida matematik modellarning zaruriyati rivojlanish va samaradorlikka erishish uchun katta ahamiyatga ega. Matematik modellashtirish turizm talabini prognoz qilish, resurslarni optimal boshqarish va marketing strategiyasini takomillashtirish orqali soha samaradorligini oshiradi. Shu sababli, turizm industriyasining rivojlanishida matematik modellashtirish texnologiyalari va metodologiyalaridan foydalanishni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Smith, J., & Miller, R. (2023). Mathematical Modeling in Tourism Demand Forecasting: Applications and Challenges. *Journal of Tourism Economics*, 45(2), 134-150.

2. Ahmed, L., & Chen, Y. (2023). Optimizing Resource Allocation in Tourism: A Mathematical Approach to Sustainable Development. *International Journal of Tourism Management*, 60(1), 87-102.

3. Kim, S., & Johnson, P. (2023). The Role of Predictive Analytics and Mathematical Models in Enhancing Tourism Services. *Advances in Tourism Research*, 32(4), 210-225.

Anvar XUDOYAROV,

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti, i.f.n.

O'ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA TASHKILIY- IQTISODIY MEKANIZMLARI SAMARADORLIGI

Butunjahon turistik tashkiloti ma'lumotlari bo'yicha sayyoramizdagi ishlab chiqarish-xizmatlar bozori aylanmasining 10 foizi turizm sohasining hissasiga to'g'ri keladi. Tahlil natijalariga kura, 2024-yilga borib, xalqaro turistik sayohatlardan olinadigan daromadlar ortishi kutilmoqda. Bu esa, jahonda turizm salohiyatidan tobora kengroq va samarali foydalanishga harakat qilinayotganini anglatadi. Ushbu ko'rsatkichning mamlakatimizda xam jadal o'sishi kuzda tutilgan.

O'zbekistonda turizmning turli sohalarini tez sur'atlar bilan rivojlantirishga katta imkoniyatlar yaratilib, turizmni davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-

quvvatlash masalalari yuzasidan samarali va tezkor chora-tadbirlar ko‘rilmoqda, huquqiy asoslari takomillashtirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan 2019-2025-yillarda turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasida jozibador va raqobatbardosh turistik mahsulotlar, shu jumladan, mamlakat hududlarida tematik turistik zonalar va klasterlarni yaratish vazifasi qo‘yilgan.

Klasterlar, jumladan, turistik klasterlar o‘ziga xos innovatsion tizim bo‘lib, butun mintaqa iqtisodiyotining samarali rivojlanishi, uning raqobatbardoshligini oshirish, fan, kadrlar tayyorlash tizimi va biznes o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish uchun asos bo‘ladi. Mamlakat mintaqalarini rivojlantirish, iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish uchun klasterlarni shakllantirish va rivojlantirishning turli jihatlarini ko‘plab iqtisodchi olimlarning ishlarida tahlil etilgan. Jumladan, M.Porterning ilmiy ishlari mamlakat yoki mintaqaning raqobat ustunligiga erisha olishi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarga juda katta hissa bo‘lib qo‘shilgan.

Shu bilan bir qatorda mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan N.Tuxliyev, M.Pardayev, M.Muxammedov, I.Tuxliyev, R.Xayitboyev, N.Ibodullayev, R.Amriddinov, N.Norchayev va boshqalar mamlakatimizda turizmni rivojlantirishning iqtisodiy-ijtimoiy va nazariy tomonlari, turizm sohasini davlat tomonidan tartibga solish va boshqarish usullarini takomillashtirish, turizmning mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishdagi, shu bilan birga aholini ish bilan ta‘minlashdagi yo‘nalishlar yoritib berilgan.

Soha mutaxassislari tomonidan milliy turizm industriyasining raqobatbardoshligini oshirish orqali uni rivojlantirishda klaster siyosati mexanizmlari ilgari surilgan “turizm industriyasida raqobat kurashida klasterlarga alohida o‘rin ajratiladi, natijada bozor iqtisodiyotining boshqa institutlari, xususan, hukumat, universitetlar, kompaniyalar, logistik xizmatlar va boshqalarning samarasini oshirishga imkon beradi”⁶⁷.

Shunday qilib, turistik klaster geografik jihatdan yaqin joylashgan, faoliyati bevosita yoki bilvosita turizm bilan bog‘liq bo‘lgan tadbirkorlik faoliyati subyektlari, davlat muassasalari, jamoatchilik tashkilotlarining yig‘indisidan iborat bo‘lib, ularning o‘zaro hamkorligi va ta‘sirining asosiy maqsadi joylashgan hududning innovasiya salohiyatidan foydalangan va uni rivojlantirgan holda sifatli, raqobatbardosh turistik mahsulotni ishlab chiqishdan iboratdir.

Ilmiy adabiyotlarda turistik klasterning mohiyati bo‘yicha quyidagi fikrlarni ko‘rish mumkin:

- turistik klaster turistik korxonalar, asosiy va qo‘shimcha xizmatlarni ko‘rsatuvchi subyektlarning turistik mahsulotni yaratish yuzasidan ishlab chiqarish, texnologik va axborot almashinuvi bo‘yicha o‘zaro munosabatlarda faoliyat yurituvchi tizimidir;

- turistik klaster turizm faoliyati bilan shug‘ullanuvchi kompaniya va muassasalarning geografik hududda to‘planishidir. Bu kompaniya va muassasalar tarkibiga turli tegishli institutlar, davlat muassasalari, xususiy sektor vakillar, ta‘minotchilar, xizmat ko‘rsatuvchilar kiradi.

⁶⁷Xudoyarov A.A.“O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari” monografiya. – T.: “COMPLEX PRINT” nashriyoti, 2021. 285-bet.

Demak, turistik klasterlarga aniq hududiy chegaraga egaligi, raqobatbardosh turistik mahsulot ishlab chiqishga ixtisoslashganligi, klaster qatnashchilari o'rtasida turli xil o'zaro ta'sirning mavjudligi, qo'llab-quvvatlovchi tarmoqlarning mavjudligi kabi xususiyatlar xosdir. Shu bilan birga klasterlarning tuzilma sifatida innovatsionlik xususiyatlari hamda mintaqaning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashdagi rolga alohida e'tiborni qaratish zarur.

Mintaqaning innovatsiya salohiyatidan foydalanish va uni kengaytirishda turizm klasterlarini tashkil etish quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- turizm biznesi, fan va davlat boshqaruv tashkilotlarining birgalikdagi harakatlarining muvofiqlashtirilishi;
- turistik klaster qatnashchilari faoliyatining resurslarga ega bo'lish imkoniyatini (axborot, innovatsiya va texnologik) kengaytirish hamda infratuzilma obyektlaridan birgalikda foydalanish yo'li bilan xarajatlarni, jumladan, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish asosida samaradorligini oshirish;
- turizm xizmatlarini ishlab chiqaruvchilari va iste'molchilari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni kuchaytirish asosida innovatsion mahsulotlarni yaratish va bozorga olib chiqish jarayonini jadallashtirish;
- klasterlarni shakllantirishda ishtirok etuvchi investorlar uchun imtiyozlarning mavjudligi sababli mintaqada qulay investitsiya muhitini shakllantirish;
- yangi biznesni yaratish va rivojlantirish sharoitlari yaxshilanishi tufayli raqobatning rag'batlantirilishi;
- turistik mahsulotni iste'molchilarga yetkazib berishning barcha zarur bo'g'inlari bitta hududda to'planishi natijasida qo'shilgan qiymat o'sishining yopiq zanjiri shakllanishi.

Turizmni rivojlantirishda klaster siyosatini qo'llash, klasterlarni shakllantirish va rivojlantirish jarayonlari klaster subyektlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi rasmiy va norasmiy institutlar yig'indisidan iborat bo'lgan qulay institutsional muhit sharoitida yuz beradi. Turizm industriyasida klaster siyosatining samaradorligi yuzasidan M.T.Alimova tomonidan "O'zbekistonda turistik hududning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan yangicha nazariy yondashuvlarni ishlab chiqishga bo'lgan ehtiyoj dunyo tajribasini o'rganib chiqishni talab etmoqda.

Bu borada to'plangan amaliy va nazariy tajribalarni tahlil qiladigan bo'lsak, innovatsion yondashuvlarga asoslangan turizmi klasterlari raqobatbardoshligini oshirishning eng samarali shakllardan biri hisoblanadi"⁶⁸ deb ta'kidlangan.

Mazkur fikrni qo'llab-quvvatlagan holda, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida tashkil etilgan turistik klasterlarning rivojlanish xususiyatlarini tahlil etish, ularning muvaffaqiyati klaster qatnashchilari o'rtasida shartnoma munosabatlari shakllanish tartibi hamda amaliy tajribalarni joriy etish sohani rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jihatdan yetakchi o'rin davlat va huquq institutlariga tegishli bo'lishi kerak. Jumladan, davlat klasterga tadbirkorlik subyektlari, investorlar, fan va ta'lim vakillarini jalb etish yo'li bilan ular o'rtasidagi munosabatlar rivojlanishini rag'batlantirishi mumkin.

⁶⁸ Alimova M.T. Hududiy turizm bozorining xususiyatlari va tendensiyalari (Samarqand viloyati misolida). Doktorlik dissertatsiya ishi. – Samarqand, 2017.

Shuni ta'kidlash lozimki, keyingi yillarda mamlakatimizda turistik klasterlarni shakllantirish masalasiga alohida e'tibor berilmoqda. 2019-yil 18-iyulda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risidagi" Qonunida turistik klasterlarga quyidagicha ta'rif berilgan: "Kompleks turistik xizmatlar hamda turistning va ekskursantning ehtiyojlarini qanoatlantirish uchun zarur bo'lgan boshqa qo'shimcha xizmatlar ko'rsatuvchi mustaqil tashkilotlar hamda yakka tartibdagi tadbirkorlar majmui turistik klasterdir.

Turistik klasterlar kompleks turistik xizmatlar ko'rsatish, turistik faoliyatning raqobatbardoshligi va sifatini oshirish maqsadida turistik mahsulotni shakllantiradi, targ'ib etadi va realizatsiya qiladi"⁶⁹.

Shuningdek, mamlakatda maxsus turistik hududlarni, jumladan, klasterlarni tashkil etish masalasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611-son "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmonida tasdiqlangan "2019 – 2025 yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi"⁷⁰ da alohida o'rin berilgan.

Xulosa sifatida jahon iqtisodiyotida soha bo'yicha bugungi kungi nazariy va amaliy tajribalarni tahlil qilish natijasida sayyohlik bozorlarida innovatsion yondashuvlarga asoslangan klasterlar ziyorat turizmining raqobatbardoshligini ta'minlashda eng samarali shakllaridan biri deb hisoblaymiz. Jahon iqtisodiyoti amaliyotiga e'tibor beradigan bo'lsak, yigirma yil davomida klasterlarning shakllanish jarayoni jadal harakatga ega bo'lgan.

Jahon iqtisodiyotiga, dunyo hamjamiyatiga tobora kuchliroq integratsiyalashayotgan mamlakatimizda ham klasterlarni tashkillashtirish dolzarblashib, muhim iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Zokir SODIKOV,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti, i.f.n.

EKOTURIZM RIVOJLANISHINING ILMIY-USLUBIY JIHATLARI

Annotatsiya. Maqolada ekoturizmning paydo bo'lishi, uning mohiyati, ekoturizmning vujudga kelishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va ularning xususiyatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: ekotur, ekosarguzasht, turoperator, xalqaro turizm, mahalliy turizm.

Аннотация. В статье рассматривается возникновение экотуризма, его сущность, факторы, влияющие на возникновение экотуризма, и их особенности.

Ключевые слова: экотур, экоприключения, турсоператор, международный туризм, местный туризм.

Abstract. The article examines the emergence of ecotourism, its essence, factors

⁶⁹ O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risidagi" Qonuni. Toshkent sh., 2019 yil 18 iyul, O'RQ-549-son. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.07.2019 y., 03/19/549/3446-son. <http://www.lex.uz/docs/4428097>.

⁷⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611-sonli "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Farmoni. <http://lex.uz/docs/4143188>.

influencing the emergence of ecotourism, and their characteristics.

Key words: *ecotour, ecoadventure, tour operator, international tourism, local tourism.*

Ekoturizmning tabiatga asoslangan turizmning tarkibiga kirganligi ma'lum bo'lsa-da, biroq ba'zi jihatlarga ko'ra, u tabiatga asoslangan turizm sifatida belgilanmaganligini ko'rish mumkin. Chunki o'tmishdagi ayrim turistik obyektlar ekoturizmning ikkinchi komponentini tashkil etishi mumkinligi qabul qilingan.

Ekoturizm – yaylov (plato) turizmi, tog' turizmi, g'or turizmi, qishloq xo'jaligi va fermer turizmi, tabiatda sayr qilish, qushlarni tomosha qilish, yovvoyi tabiatni kuzatish, botanika turizmi, velosiped turizmi, daryo turizmi, ov turizmi, kemping va karvon turizmi kabi turizm turlarini o'zida mujassam qiluvchi hamda ommaviy turizmga muqobil yo'nalish hisoblanadi.

Shu bois, ekoturizm bilan tabiatga asoslangan turizm quyidagi rasmda keltirilgan tarzda tasavvur qilinishi va unga nisbatan talqinlarning doiraviy chegarasini belgilash mumkin. Bu rasmda ekoturizm bilan tabiatga asoslangan turizmning umumiy va xususiy jihatlari ifodalangan.

Bundan maqsad tabiatga zarar yetkazmagan holda turistik munosabatlarni tashkil etish va tabiat sog'lom saqlashga erishishdir. Zero, bu maqsadga erishish uchun ekoturizmni rivojlanishiga zamin hozirlaydigan sarmoya qo'yilmalari ustidan milliy nazoratni joriy etilishiga, turizmning mahalliy darajada minimal salbiy ijtimoiy ta'sirlari orqali tabiatni muhofaza qilinishiga yordam beradigan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash hamda uning sur'ati va sifatini yaxshilashga xizmat qiladigan faoliyatni amalga oshirish talab etiladi. Mazkur nazorat faoliyati yerdan foydalanishni kuzatib borish, atrof-muhitni tartibga solish va infratuzilmalarni rivojlantirish kabi bilvosita jarayonlar va dasturlar, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish masalalarini kuchaytirish va boshqa shu kabi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi.

Asosiy darajada, turistlar va tabiiy muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni nazorat qilishga mo'ljallangan boshqaruv strategiyalarining umumiy maqsadi ikki yo'nalishda bo'lib, ulardan, birinchisi, atrof-muhitni zararli ta'sirlardan himoya qilish bo'lsa, ikkinchisi, zavqli turistik muhitlarni ta'minlash va targ'ib qilishdan iboratdir.

Ekoturizm va tabiatga asoslangan turizm biologik xilma-xillikni saqlashga xizmat qiladigan bo'lishi uchun qator shartlarga rioya etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Jumladan:

- turistik tadbirlar tashkil etiladigan va o'tkaziladigan joylar raqobatbardosh, xususan, jozibali va noyob maskan bo'lishi kerak.

- muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarning ma'murlari himoyalangan maskan maqsadlariga muvofiq keladigan barqaror ekoturizmni loyihalashtirish, amalga oshirish va boshqarish uchun salohiyatga va vakolatga ega bo'lishlari zarur.

- turizm jarayonida yig'ilgan badallar va keladigan daromadlar hududning muhofazasini tashkil etish hamda rivojlantirish uchun ketadigan sarf-xarajatlarni aks ettirishi lozim.

- ekologik badallardan keladigan daromadlar avvalo, mamlakatdagi umumiy biologik xilma-xillikni muhofaza qilishga va parklar ochishga sarflanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ma'lumki, turizm o'zining dinamik tuzilishi bilan rivojlanishga va har xil turlarni namoyon qilishga davom etayotgan dengiz-qum-quyosh uchligi bilan bir qatorda tabiiy, eko, sog'liq, kongress, qish, termal, ta'lim, diniy, sport va boshqa shu kabi ko'plab turizm turlari orqali tobora yuksalib bormoqda. Shu bois bu holat natijasida turizmning muqobil turlari paydo bo'lmoqda. Oxirgi yillarda juda keng tarqalgan ommaviy turizm tasavvuri natijasida tabiat vayron qilinganligi, atrof-muhit ifloslantirilganligi va dengiz – qum – quyosh turizmiga asoslangan sayyohlik avj olganligi uchun ekoturizm rivojlangan, degan tushuncha paydo bo'lgan.

Hozirgi kunda ekologiya borasidagi tabiatga nisbatan sezgir, qiziquvchan, farqli jihatlarni o'rganadigan va talabchan bo'lgan turistlar toifasi shakllanib bormoqda. Aynan, ushbu talablarni qondirish uchun juda muhim bo'lgan "ekoturizm" tushunchasi vujudga kelgan. Ekoturizmning paydo bo'lishi va rivojlanishining asosida dunyodagi tabiiy resurslardan yanada barqaror tarzda foydalanish g'oyasining paydo bo'lishi va turistik ma'noda, ommaviy turizm vayron qilgan atrof-muhit zararini minimallashtirish hamda mavjud tabiiy resurslardan barqaror foydalanish borasida ortib borayotgan onglilik yotibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xaitboyev R. Ekoturizm asoslari. O'quv qo'llanma. – T.: "Barkamol fayz media", 2018. – 248 b.
2. Orams, M.B. (1995). Towards a more desirable form of ecotourism. *Tourism Management*, 16(1), 3-9.
3. Higgins Desbiolles, F. (2008). Justice tourism and alternative globalisation. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(3), 345-364.
4. Hvenegaard, G.T. (2002). Using tourist typologies for ecotourism research. *Journal of Ecotourism*, 1(1), 7-18.
5. www.uzbektourism.uz (Turizm qo'mitasi).

Kamoliddin JAHONGIROV,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi o'qituvchisi
Ominaxon ABABAXRIYEVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi talabasi

TA'LIM TURIZMI XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHDA DINIY TA'LIM MUASSASALARINING O'RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim turizmini rivojlantirishda diniy ta'lim muassasalarining ahamiyati ko'rib chiqilgan. O'zbekistonning madaniy va diniy merosiga asoslangan holda, madrasalar va ilmiy markazlarning xalqaro ta'lim turizmiga qo'shayotgan hissasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim turizmi orqali iqtisodiy va madaniy aloqalarni rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, hamda xorijiy talabalar uchun imkoniyatlarni kengaytirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim turizmi, diniy ta'lim muassasalari, madrasalar, O'zbekiston, xalqaro talabalar, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение религиозных образовательных учреждений в развитии познавательного туризма. На основе культурного и религиозного наследия Узбекистана анализируется вклад медресе и научных центров в международный познавательный туризм. Также было подчеркнуто развитие экономических и культурных связей посредством образовательного туризма, внедрение современных технологий, расширение возможностей для иностранных студентов.

Ключевые слова: Образовательный туризм, религиозные учебные заведения, медресе, Узбекистан, иностранные студенты, экономическое развитие.

Abstract. This article examines the importance of religious educational institutions in the development of educational tourism. Based on the cultural and religious heritage of Uzbekistan, the contribution of madrassas and scientific centers to international educational tourism is analyzed. Development of economic and cultural relations through educational tourism, introduction of modern technologies, and expansion of opportunities for foreign students were also highlighted.

Key words: Educational tourism, religious educational institutions, madrassas, Uzbekistan, international students, economic development.

Ta'lim turizmi bugungi kunda global rivojlanish yo'lidagi eng muhim sohalardan biriga aylanmoqda. Bu turizm nafaqat ma'lumot olish, balki madaniy va diniy meros bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. Ayniqsa, diniy ta'lim muassasalari ta'lim turizmi jarayonida alohida o'rin egallaydi. O'zbekiston kabi boy madaniy va diniy tarixga ega mamlakatlarda ta'lim turizmi milliy merosni dunyo miqyosida targ'ib qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, diniy ta'lim muassasalari xalqaro ziyoratchilar va talabalar uchun noyob bilim manbasi hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim turizmi dunyo miqyosida eng tez rivojlanayotgan sohalardan biri hisoblanadi. U nafaqat madaniy muloqotni rivojlantiradi, balki iqtisodiyotga sezilarli darajada hissa qo'shadi. Ayniqsa, O'zbekistonda, diniy ta'lim muassasalari bu jarayonda muhim o'rin tutmoqda.

Ta'lim turizmi – bu ilm-fan va ta'lim olish maqsadida boshqa davlatlarga safar qilishni o'z ichiga olgan turizm turi. U xalqaro talabalar oqimini oshirish orqali mamlakatlarning madaniy merosini ommalashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, u iqtisodiy va madaniy aloqalarni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi.

O'zbekiston tarixi boy va ko'p qirrali. Bu yerda islom sivilizatsiyasi uchun muhim bo'lgan madrasalar joylashgan. Samarqanddagi Ulug'bek madrasasi va Buxorodagi Mir Arab madrasasi kabi joylar har yili minglab sayyohlarni o'ziga jalb qiladi. Bu joylar nafaqat diniy ta'lim, balki dunyoqarashni kengaytiruvchi ta'lim turizmi markazlariga aylangan.

Diniy ta'lim muassasalari insonning ma'naviy taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ular orqali mahalliy va xalqaro talabalar o'z bilimlarini boyitib, yangi ma'lumotlarni o'zlashtiradi. O'zbekistondagi madrasalar bu borada xalqaro miqyosda yetakchi o'rinlardan birini egallamoqda.

Samarqanddagi Registon ansamblida joylashgan madrasalar nafaqat diniy, balki ilmiy markaz bo'lib xizmat qilgan. Ularda matematika, astronomiya va falsafa kabi

fanlar o'qitilgan. Ushbu tarixiy yodgorliklar bugungi kunda ta'lim turizmi markaziga aylangan.

Bugungi dunyo zamonaviy texnologiyalar va tezkor axborot almashinuvi davriga qadam qo'ygan. Diniy ta'lim muassasalari ham ushbu jarayondan orqada qolmasdan, ta'lim turizmi talablariga moslashib bormoqda. Masalan, hozirda ko'plab madrasalarda onlayn kurslar, xalqaro talabalar uchun moslashtirilgan dasturlar va xorijiy tillarda darslar tashkil etilgan.

Yosh avlodning qiziqishlariga mos ravishda yangi ta'lim uslublari ishlab chiqilmoqda. Virtual ekskursiyalar, AR va VR texnologiyalaridan foydalanish bu borada katta qiziqish uyg'otmoqda. Samarqanddagi madrasalar AR texnologiyalari yordamida o'z tarixiy ahamiyatini global auditoriyaga taqdim qilmoqda.

O'zbekistonda ta'lim turizmini rivojlantirish bo'yicha bir qator yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. Hukumat tomonidan diniy va madaniy maskanlarni saqlash va rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu maskanlarga bo'lgan qiziqishni oshirish maqsadida xalqaro miqyosdagi tadbirlar, ilmiy konferensiyalar va seminarlar o'tkazilmoqda.

Xususan, 2022-yilda tashkil etilgan "Buyuk ipak yo'li ta'lim turizmi forumi" xalqaro turizmni rivojlantirishda muhim qadam bo'ldi. Bunday tashabbuslar xalqaro talabalarni jalb qilish va O'zbekistonni ta'lim markazi sifatida tanitishda katta ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda xalqaro talabalar uchun O'zbekistonda ko'plab qulayliklar yaratilmoqda. Maxsus stipendiyalar va grant dasturlari orqali ular diniy ta'lim muassasalarida tahsil olish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Toshkent xalqaro islom akademiyasi va boshqa oliy ta'lim muassasalarida xorijlik talabalar uchun ingliz tilidagi kurslar tashkil etilgan.

Madrasalarning boy tarixi va zamonaviy usullari xalqaro talabalar e'tiborini tortmoqda. Maxsus o'quv dasturlari orqali ular nafaqat diniy bilimlar, balki madaniy va tarixiy meros bilan ham yaqindan tanishmoqda.

Ta'lim turizmi nafaqat ilmiy va madaniy rivojlanishni, balki iqtisodiy o'sishni ham ta'minlaydi. Xalqaro talabalar oqimi tufayli mahalliy iqtisodiyotga sezilarli darajada mablag' kiradi. Restoranlar, mehmonxonalar va transport xizmatlaridan foydalanish orqali qo'shimcha ish o'rinlari yaratiladi.

Buxoro va Samarqand kabi shaharlardagi madrasalar atrofida joylashgan kichik bizneslar aynan ta'lim turizmi tufayli o'sishda davom etmoqda. Turistik paketlar ichida madrasalarga sayohatlar alohida o'rin tutadi, bu esa mamlakatning umumiy turizm sohasiga ham katta hissa qo'shadi.

Ta'lim turizmida innovatsion texnologiyalar qo'llanilishi sohaning yangi bosqichga chiqishiga sabab bo'lmoqda. Virtual turlar, 3D ekskursiyalar va interaktiv darslar orqali madrasalar o'z tarixiy va ilmiy salohiyatini dunyoga namoyish qilmoqda.

Misol uchun, Registon maydonining 3D modellarini ko'zdan kechirish orqali talaba va sayyohlar madrasalarning ichki tuzilmasi va tarixi bilan masofadan turib tanishish imkoniga ega bo'ladi.

Ta'lim turizmi faqatgina bilim olish bilan cheklanmaydi, balki turli xalqlar o'rtasida madaniy muloqotni mustahkamlashga xizmat qiladi. O'zbekistonning boy diniy tarixi va madaniyati bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Xorijlik talabalar bu yerga

kelib, nafaqat diniy bilimlarni, balki mahalliy xalqning urf-odatlarini, qadriyatlarini va mehmondo'stligini o'rganadilar. Bu esa, o'z navbatida, turli millatlar o'rtasida tolerantlikni oshirishga yordam beradi.

Ta'lim turizmi sohasida O'zbekiston mintaqadagi yetakchi davlatlardan biriga aylanish imkoniyatiga ega. Samarqand, Buxoro va Toshkentdagi madrasalar islom olamining ilmiy markazlari sifatida xalqaro e'tirofga ega. Bu esa, mamlakatning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ta'lim turizmi sohasidagi marketing strategiyalari ham yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak.

Zamonaviy reklama vositalaridan foydalanish va xalqaro ko'rgazmalarda faol ishtirok etish orqali O'zbekistonning imkoniyatlari yanada kengayishi mumkin.

Diniy ta'lim turizmini rivojlantirish yo'lida bir qancha muammolar mavjud. Masalan:

- infrastrukturani rivojlantirishning yetarli darajada bo'lmashligi;
- xalqaro hamkorlikda ba'zi byurokratik to'siqlar;
- diniy ta'limning zamonaviy texnologiyalarga moslashishidagi qiyinchiliklar.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur.

O'zbekistonda ta'lim turizmi va diniy ta'lim muassasalari uchun yangi rivojlanish strategiyalari ishlab chiqilmoqda. Masalan, xalqaro universitetlar bilan qo'shma dasturlar, diniy ta'limni raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish va turizm xizmatlarini yanada takomillashtirish rejalashtirilgan. Kelgusida O'zbekistonning ta'lim turizmi sohasida yanada ko'proq xalqaro e'tirofga sazovor bo'lishi kutilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim turizmi va diniy ta'lim muassasalari birgalikda O'zbekistonning madaniy va iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Kelajakda bu sohalarda yanada keng ko'lamli ishlarni amalga oshirish orqali mamlakatning xalqaro mavqeyi mustahkamlanadi. Ta'lim turizmini yanada rivojlantirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- madrasalar infratuzilmasini modernizatsiya qilish;
- xalqaro grant va stipendiya dasturlarini kengaytirish;
- marketing strategiyalarini takomillashtirish;
- zamonaviy texnologiyalardan faol foydalanish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Turizm, madaniy meros va muzeyshunoslik sohaslarida malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, 30.10.2021-yildagi PQ-5270-son.

2. Rashidov F.T. O'zbekiston respublikasida diniy ta'lim va uning huquqiy asoslari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 1 | ISSUE 11 ISSN 2181-1784 SJIF 2021:5.423. 2021.

3. <https://oliygoh.uz/post/turizm-sohasida-oliy-talim-tort-yillikdan-uch-yillikka-otkaziladi>

THE IMPORTANCE OF TOURISM STATISTICS: A BASE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH

Abstract. *This article is about the importance of tourism statistics, revealing the role of tourism statistics in policy development, business strategy, sustainable development, and crisis management.*

Key words: *Tourism data analysis, tourism economic impact, sustainable tourism planning, tourism industry trends, tourism policy development, tourism crisis management, tourism market segmentation.*

Аннотация. *Эта статья посвящена важности статистики туризма и раскрывает роль статистики туризма в разработке политики, бизнес-стратегии, устойчивом развитии и управлении кризисами.*

Ключевые слова: *анализ данных о туризме, экономическое влияние туризма, планирование устойчивого туризма, тенденции в сфере туризма, разработка политики в сфере туризма, управление кризисами в сфере туризма, сегментация рынка туризма.*

Tourism statistics are an important tool for governments, businesses and international organizations. They provide a quantitative framework for understanding the scale, impact and trends in the tourism sector. These statistics include information on the number of tourists, their countries of origin, spending, length of stay, preferred destinations and the types of activities they engage in. This information comes from a variety of sources, such as surveys, border control information, residential records, and credit card transactions.

The main advantages of tourism statistics are:

Informed policy making. Tourism statistics enable governments to make informed decisions about policies and regulations that affect the industry. By understanding tourism flows and their economic impact, policymakers can more effectively allocate resources, develop infrastructure, and create incentives that encourage growth. For example, information on inbound and outbound tourism can guide visa policy, transportation planning, and investment in tourism-related projects. In addition, tourism statistics help identify emerging markets and trends and allow governments to adapt their strategies to changing conditions.

Economic planning and development. The economic contribution of tourism is large, and in many countries it is a significant part of the GDP. Tourism statistics help quantify this contribution, providing insight into how tourism drives economic growth, supports local businesses and provides employment. By analyzing costs, tourism authorities can identify key sources of revenue and prioritize investments in areas such as hospitality, retail and cultural heritage. In addition, statistics of tourist arrivals and expenditures help in the development of regional tourism strategies and ensure that all

sectors benefit from tourism development⁷¹.

Business strategy and marketing. For businesses in the tourism industry, from hotels and restaurants to tour operators and airlines, statistics are essential to developing effective marketing strategies. Understanding customer demographics, preferences, and behaviors allows businesses to tailor their offerings to meet the needs of different market segments. For example, information about tourist spending habits can inform pricing strategy, while insights into popular destinations and events can help inform product development. In addition, tourism statistics can help businesses identify trends such as sustainable tourism growth or increased demand for experiential travel, allowing them to stay competitive in a rapidly evolving market⁷².

Sustainable development. As the global tourism industry continues to grow, the need for sustainable practices continues to grow. Tourism statistics play a crucial role in sustainability by providing information on the environmental impact, resource use and social impact of tourism. For example, statistics on the number of tourists in fragile ecosystems can help authorities manage the flow of visitors and prevent over-tourism that leads to environmental degradation. In addition, information about community-based tourism initiatives can promote the adoption of practices that protect natural and cultural resources by highlighting the benefits of sustainable tourism to local populations.

Crisis management and recovery. The tourism industry is highly susceptible to crises such as natural disasters, pandemics, and political instability, which can cause a sharp decline in tourist arrivals and revenues. In such situations, tourism statistics are invaluable, as they provide a clear picture of the impact of the crisis and guide recovery efforts⁷³. For example, during the COVID-19 pandemic, real-time data on international travel restrictions, tourist arrivals and occupancy rates helped governments and businesses respond quickly to the changing situation. In the post-crisis period, tourism statistics are necessary to monitor the recovery process, identify weaknesses and implement measures to restore confidence in the tourism sector⁷⁴.

Cultural and social concepts. In addition to the economic perspective, tourism statistics also provide information on cultural and social dynamics. Information on tourist preferences and behaviors can reveal patterns of cultural exchange and impact, representing how tourism contributes to global understanding and preservation of cultural heritage⁷⁵. For example, statistics on visits to cultural sites and participation in local traditions are part of efforts to protect and promote cultural assets and ensure they are alive and accessible for future generations. can provide information about actions.

There are also some difficulties in the collection and interpretation of tourism statistics, and the development of a set of measures against them requires special skills and experience from managers.

⁷¹ Smith, John A. (2023). *Global Tourism Economics: Trends and Impacts*. – New York: Routledge. Pp.85-112.

⁷² Johnson, Emily R. (2023). *Tourism and Sustainability: A Global Perspective*. – London: Springer. Pp. 134-162.

⁷³ Gonzalez, Maria C. (2023). *Crisis Management in Tourism: A Statistical Approach*. Boston: Pearson Education. Pp. 101-129.

⁷⁴ Williams, Mark, & Thompson, Sarah. (2023). *Tourism Data Analytics: Harnessing Big Data for Better Decisions*. Oxford: Oxford University Press. Pp. 45-78.

⁷⁵ Петров, Александр В. (2023). *Экономика туризма в России: Статистические аспекты*. Москва: Издательство Юрайт. С. 67-98.

While the importance of tourism statistics is clear, collecting and interpreting these data can be difficult. The global nature of tourism, its diverse actors and activities make it difficult to collect consistent and comparable data across regions and countries. In addition, new forms of tourism, such as peer-to-peer accommodation and digital nomadism, require the development of new methodologies and tools for data collection. Ensuring the accuracy and reliability of tourism statistics is also crucial, as inaccurate data can lead to wrong policy and business decisions⁷⁶.

Tourism statistics are indispensable for understanding and managing one of the world's most dynamic industries. They provide a basis for informed decision-making, strategic planning and sustainable development, while ensuring that tourism's benefits are maximized when challenges are effectively addressed. As the tourism industry continues to evolve, the role of statistics becomes even more important, helping stakeholders navigate an increasingly complex and interconnected global landscape⁷⁷. By investing in robust data collection and analysis, the tourism sector can continue to contribute to economic growth, cultural exchange and the well-being of communities around the world.

The main advantages of tourism statistics are:

1. Decision-making based on information. Tourism statistics provide important information to help governments formulate policies that promote industry growth, regulate tourism activities, and manage resources effectively. For example, understanding the volume of inbound and outbound tourists can inform decisions about infrastructure development, visa regulations, and tourism-related investments.

Companies in the tourism industry use statistics to make strategic decisions about marketing, pricing, and service offerings. By analyzing information about tourist preferences and spending habits, businesses can tailor their products and services to better meet customer needs, thereby increasing profitability and customer satisfaction.

2. Economic impact assessment. Tourism statistics help to determine the economic contribution of the tourism sector to the country's gross domestic product. This information is essential for recognizing tourism as a key economic driver, influencing national budgets and justifying investment in tourism infrastructure and services.

Information on the employment impact of the tourism industry provides insight into how the sector directly and indirectly supports job creation. This is important for understanding the wider social and economic benefits of tourism.

3. Market analysis and trend identification. Tourism statistics allow stakeholders to identify and analyze trends such as ecotourism, cultural tourism or adventure tourism. Early recognition of these trends allows businesses and governments to adapt and take advantage of emerging opportunities. Detailed information on tourism allows for effective market segmentation, which allows for more targeted marketing efforts⁷⁸. For example, understanding the demographics and preferences of tourists from different

⁷⁶ Иванов, Дмитрий М. (2023). Туризм и устойчивое развитие: Статистика и анализ. – Санкт-Петербург: Питер. С. 89-120.

⁷⁷ Каримов, Шохрух Б. (2023). Ўзбекистонда туризм статистикаси: Таҳлил ва ривожлантириш. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Б. 50-85.

⁷⁸ Смирнова, Елена А. (2023). Анализ рынка туризма в России: Современные подходы. – Москва: Эксмо. С. 34-65.

regions can help create customized travel packages that appeal to specific groups.

4. Sustainable development of tourism. Statistics on the number of tourists and activities in sensitive areas help in the management and protection of natural and cultural resources. This is necessary to ensure that tourism development does not lead to environmental degradation or depletion of cultural resources.

Information on the ecological footprint of tourism can help promote sustainable practices such as reducing carbon emissions, waste management, and biodiversity conservation at popular tourist destinations.

5. Crisis management and recovery planning. During crises such as pandemics, natural disasters or political instability, real-time tourism statistics are essential to assess the impact on the industry and plan effective response strategies. This will help minimize losses and speed up recovery.

After a crisis, tourism statistics provide information on recovery trends and help stakeholders identify which areas of the industry are recovering and which require additional support or investment.

6. Improving the tourist experience. By analyzing feedback and data about tourist experiences, businesses can improve their services and offerings. This can include everything from improving customer service in hotels to offering more personalized experiences that meet the changing expectations of travelers.

Understanding what tourists value most allows you to create experiences that not only meet but exceed expectations, leading to higher levels of satisfaction and repeat visits.

7. Support of international cooperation. Tourism statistics facilitate international comparisons, allowing countries to compare their performance against others. This is particularly useful for sharing best practices and developing cooperation on issues such as sustainable tourism and crisis management.

By using standardized tourism statistics, countries can work together to harmonize policies that affect international travel, such as visa regulations, safety standards, and environmental protection.

8. Development of preservation and exchange of cultural heritage. Information on tourist participation in cultural events provides insight into how tourism contributes to cultural exchange and heritage conservation. It helps in planning cultural events, promoting local traditions and ensuring that tourism supports rather than destroys local cultures.

Statistics on the impact of tourism on local communities highlight the economic and social benefits of tourism and encourage the development of more inclusive and community-oriented tourism.

9. Predicting and planning the future. Tourism statistics help predict travel demand, which allows for better planning and resource allocation. This ensures that infrastructure and services can be scaled appropriately to meet future needs⁷⁹.

Accurate data is essential for long-term tourism planning, helping governments and businesses prepare for changes in the global tourism landscape, such as

⁷⁹ Норматов, Абдулазиз Т. (2023). Туризм иқтисодиёти ва статистикаси: Ўзбекистон тажрибаси. – Тошкент: Молия. Б. 102-135.

demographic changes, economic changes or technological advances.

These advantages show that tourism statistics are important not only in understanding the current state of the industry, but also in shaping its future in an economically profitable, socially inclusive and environmentally sustainable way.

Gulnoz ABDUMANNONOVA,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti
Ilmiy rahbar: G.P.Gulyamova
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti, i.f.n.

TURIZMNING IQTISODIYOT RIVOJLANISHI BILAN SABAB-OQIBAT BOG‘LIQLIGINI BAHOLASH

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatda iqtisodiy salohiyatni yanada yaxshilash hamda aholi daromadini oshirish maqsadida turizmning o‘rni hamda iqtisodiyotda turizmning multiplikativ samarasi haqida qisqacha ma’lumotlar keltirib o‘tilgan. Bunda turizm orqali mamlakatdagi boshqa yo‘nalishlarni ham parallel ravishda rivojlantirishga erishish mumkinligi haqida umumiy ma’lumotlarga ega bo‘lish mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Turizm, iqtisodiyot, rivojlanish, daromad, infratuzilma.

Аннотация. В целях дальнейшего повышения экономического потенциала страны и увеличения доходов населения даются краткие сведения о роли туризма и мультипликативном эффекте туризма в экономике. Показано, что можно иметь общую информацию о возможности параллельного развития других направлений в стране посредством туризма.

Ключевые слова: Туризм, экономика, развитие, доходы, инфраструктура.

Abstract. This article provides brief information on the role of tourism in the country and the multiplier effect of tourism in the economy in order to further improve the economic potential and increase the income of the population. It is also shown that it is possible to obtain general information about the parallel development of other areas in the country through tourism.

Keywords: Tourism, economy, development, income, infrastructure.

Bugungi kunda Respublika iqtisodiyotida turizmni strategik darajada ko‘tarish, turizm xizmatlarini va turistik mahsulotlarni yanada rivojlantirish hamda turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilish asosiy iqtisodiy maqsadlardan biri bo‘lib kelmoqda. Turizmni rivojlantirish orqali mamlakat iqtisodiyotini yanada rivojlantirish asosiy maqsadlardan biridir. Shu maqsadda yurtboshimiz tomonidan mamlakatda turizmni jadal rivojlantirish uchun bir qator qonun va farmoyishlar qabul qilingan. Turizmni rivojlantirish hamda mamlakatda turistlar oqimini ko‘paytirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmonida xorijiy turistlar sonini 15 millionga, ichki sayyohlar sonini 25 millionga, ziyorat turizmi bo‘yicha keladigan turistlar sonini 3 million nafarga oshirish, turizm xizmatlari eksportini 5 milliard dollarga yetkazish asosiy vazifalardan biri sifatida ko‘rsatib

o'tilgan⁸⁰.

Shuningdek, Respublikaning turizm salohiyatidan to'liq va samarali foydalanish, birinchi navbatda transport-logistika va turizm infratuzilmasidagi muammolarni tezkor hal etish, shuningdek, mavjud resurslar va imkoniyatlardan har tomonlama foydalanish hisobiga turizm sohasida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish⁸¹, turizm sohasida axborot taqdim etish tizimini takomillashtirish hamda yangi imkoniyatlarni yaratishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar⁸² va boshqa asosiy ko'rsatmalar sifatida qaror va farmonlarda belgilab o'tilgan. Bularning barchasi albatta mamlakatda iqtisodiy salohiyatning rivoj topishida turizmning ahamiyati yuqori ekanligi inobatga olingan.

Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun eng barqaror iqtisodiy rivojlanish strategiyasi turizm sohasini rivojlantirish hisoblanadi. Turizm o'z rivojlanishida iqtisodiyotning turli sohalarida (malakali va malakasizlar) bandligiga ijobiy ta'sir ko'rsa tdi⁸³.

Barqaror turizmni rivojlantirish hozirgi turistlar va mezbbon mintaqalarning ehtiyojlarini qondiradi, shu bilan birga kelajak uchun imkoniyatlarni himoya qiladi va kengaytiradi. Madaniy yaxlitlikni, muhim ekologik jarayonlarni, biologik xilma-xillikni va hayotni qo'llab-quvvatlash tizimlarini saqlab qolgan holda iqtisodiy, ijtimoiy va estetik ehtiyojlarni qondirish mumkin bo'lgan tarzda barcha resurslarni boshqarishga olib borish nazarda tutilgan⁸⁴.

Darhaqiqat, zamonaviy kompaniyalar doimo o'zgarib turadigan tashqi iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy va siyosiy muhitning ko'plab bosimiga duch kelishmoqda. Kuchli raqobatbardosh bozor kompaniyalarni afzalliklarga erishish uchun yangi yondashuvlarni izlashga, yangi strategiya va modellarni qabul qilishga olib kelishi joriy talablarga javob berish imkoniyatini keltirib chiqaradi⁸⁵.

So'nggi o'n yillikdagi raqobatbardoshlik va samaradorlikni oshirish uchun izlanishlar natijasida bir nechta tashkiliy yondashuvlar paydo bo'ldi. Ushbu yondashuvlarning ba'zilar bozor bilan doimiy moslashishda dinamik ravishda qayta sozlanishi mumkin bo'lgan hamkorlikka tayanadi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Bunda turizmni ham muhim iqtisodiy faoliyat sirasiga kiritish mumkin. ammo turizm dunyodagi eng yirik sanoat deyish ham noto'g'ri tushunchadir. Turli xil xizmat ko'rsatish faoliyati sifatida turizm iqtisodiyotini aniqlash va o'lchash muammolari ham mavjud hamda global turizm iqtisodiyotning hajmini ham bilish mushkul ishdir.

Turizm va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi uzoq muddatli munosabatlarni aniqlash uchun ham mamlakatdagi tanlangan davrning o'rtacha hisoblangan regressiyasiga e'tibor qaratish zarurdir. Shu bilan bir qatorda turizmning barcha to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita ta'sirini modellashtirish va baholash uchun bir vaqtning o'zida tizimli tenglama

⁸⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda PF-158-son farmoni, 2023-yil 11-sentabr. <https://lex.uz/docs/-6600413>

⁸¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 26.04.2023 yildagi PQ-135-son, <https://lex.uz/docs/-6456786>

⁸² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 4-martdagi PQ-109-son qarori, <https://asr.gov.uz/news/12198>

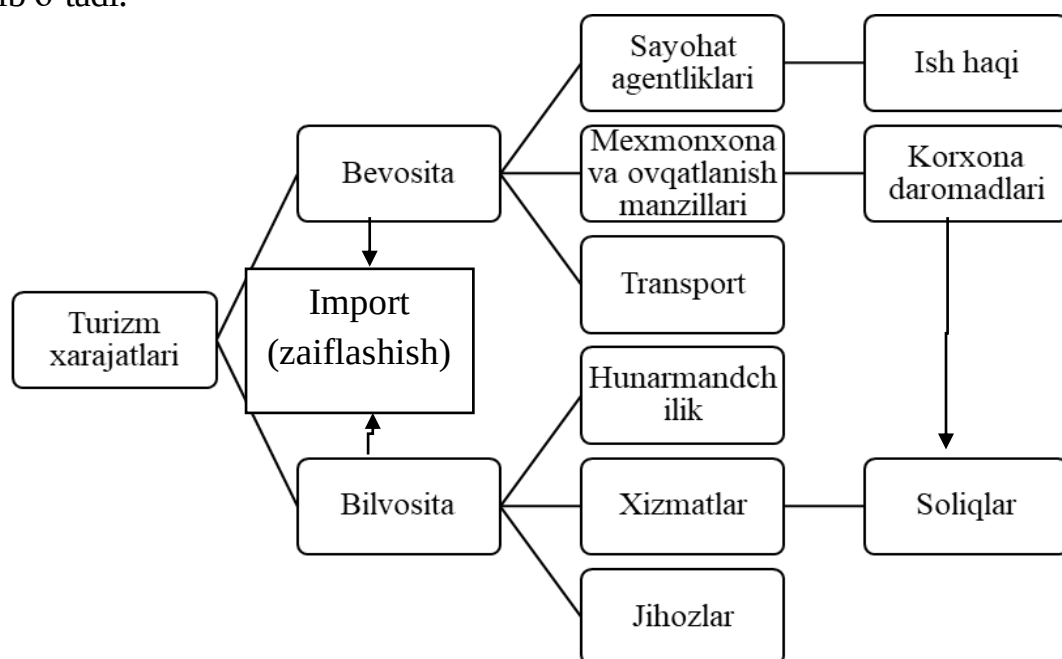
⁸³ Journal of Environmental Management and Tourism, Volume XI Issue 7(47) Winter 2020 ISSN 2068 – 7729 Journal DOI <https://doi.org/10.14505/jemt>

⁸⁴ Liu Z. Sustainable tourism development: A critique //Journal of sustainable tourism. – 2003. – T. 11. – №. 6. – C. 459-475. <https://pure.strath.ac.uk/ws/portalfiles/portal/64527786/strathprints004105.pdf>

⁸⁵ Foss NJ, Saebi T, editors. Business Model Innovation: The Organizational Dimension. 1 edition. New York, USA: Oxford University Press; 2015.

yondashuvidan foydalanish mumkin. Ammo ushbu jarayonning asosiy muammosi turizmning iqtisodiyotga ta'sir qiladigan kanallar to'plami ko'pligi va murakkabligidadir⁸⁶.

Bundan tashqari quyidagi rasmda to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita turizm xarajatlari oqimining mexanizmi turli yo'llar bilan tasvirlangan. To'g'ridan-to'g'ri turizm xarajatlari turli xil turizm xizmatlarini yetkazib beruvchilar, masalan, sayyohlik agentliklari, mexmonxonalar, restoranlar va boshqa xizmatlar ko'rsatilganda yuzaga keladi. Shu tarzda, bilvosida xarajatlar butun turistik tajriba davomida hunarmandchilik mahsulotlarini sotib olish va xizmatlardan foydalanish vas hu kabilar tufayli yuzaga kelishini ko'rish mumkin. Hamda iqtisodiyotga daromad, bandlike va keying yangi investitsiyalar nuqtayi nazaridan keng ta'sir ko'rsatishini hamda turli iqtisodiy jarayonlarning multiplikativ zaiflashganida import jarayonlarining qanday sodir bo'lishi ko'rsatib o'tadi.

1-rasm. Turizm multiplikativ samarasi⁸⁷

2023-yilda sayohat va turizmning global YaImga qo'shgan umumiy hissasi COVID-19 pandemiyasidan oldingi davr 2019-yilga nisbatan qariyb 4% ga kam bo'lgan va 2023-yilda 9,9 trillion AQSh dollarini tashkil etgan. Aynan ushbu ko'rsatkich 2024-yil yakunlariga ko'ra taxminan 11,1 trillion AQSh dollarini tashkil etishi kutilmomoqda⁸⁸.

Turizm butun dunyo mamlakatlari uchun iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida muhim rol o'ynaydi. Samarali turizm va iqtisodiy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish turizmni iqtisodiy rejalashtirishning keng doirasiga integratsiyalashni o'z ichiga oladi. Mamlakatning sayyohlik salohiyatini, jumladan, tabiiy diqqatga sazovor joylar, madaniy meros va noyob tajribalarni aniqlash uchun har tomonlama baholash lozim bo'ladi. Ushbu jihatlarni tushunish ulardan samarali foydalanish uchun strategiyalarni shakllantirishga yordam beradi. Maqsadli bozorlarni, jumladan, demografik tendensiyalarni, sayohat harakati va imtiyozlarni tahlil qilish bozorning muayyan

⁸⁶ Barro, R.J. (1991). "Economic growth in a cross section of countries." Quarterly Journal of Economics, 56(2): 407-443.

⁸⁷ Muallif tomonidan tayyorlandi.

⁸⁸ <https://www.statista.com/statistics/233223/travel-and-tourism-total-economic-contribution-worldwide/>

segmentlariga moslashtirilgan marketing strategiyalari va mahsulotni ishlab chiqish bo'yicha harakatlar haqida ma'lumot beradi.

Xonzodabegim RASULOVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti
Ilmiy maslahatchi: S.I.Mamurov,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti v.b., PhD

INKLYUZIV TURIZMNI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI VA USTUVORLIKLARI (YEVROPA ITTIFOQI MAMLAKATLARI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yevropa Ittifoqi davlatlari misolida inklyuziv turizm rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari, strategiyalari va kelajakdagi ustuvor yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv turizm, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun qulay sharoitlar yaratish, raqamli transformatsiya, infratuzilma rivojlantirish, Yevropa Ittifoqi, axborot ta'minoti, innovatsion texnologiyalar, va turizmning barqaror rivojlanishi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются характеристики, стратегии и будущие приоритеты развития инклюзивного туризма на примере стран Евросоюза.

Ключевые слова: Инклюзивный туризм, создание благоприятных условий для людей с ограниченными возможностями, цифровая трансформация, развитие инфраструктуры, Европейский Союз, информационное обеспечение, инновационные технологии и устойчивое развитие туризма.

Abstract. This article examines the characteristics, strategies and future priorities of the development of inclusive tourism on the example of the European Union countries.

Key words: Inclusive tourism, creating favorable conditions for persons with disabilities, digital transformation, infrastructure development, European Union, information supply, innovative technologies, and sustainable development of tourism.

Bugungi kunda inklyuziv turizm global turizm sohasida muhim yo'nalishlardan biriga aylangan bo'lib, barcha insonlar uchun teng imkoniyatlar va qulay sharoitlarni ta'minlashni maqsad qilgan. Yevropa Ittifoqi (YeI) o'zining inklyuzivlikka bo'lgan sodiqligi bilan ushbu yo'nalishda ilg'or qadamlar tashlab kelmoqda. 2023-yilda YeI davlatlarida inklyuziv turizm xizmatlaridan foydalangan sayyohlar soni 15 foizga oshdi, bu esa hududda imkoniyati cheklangan yoki alohida e'tiborni talab qiluvchi sayyohlar uchun qulay sharoit yaratilganligini ko'rsatadi.

Yevropa ittifoqida inklyuziv turizmning o'ziga xos xususiyatlari:

1. Infratuzilmaning yetarli bo'lishi. YeI davlatlarida inklyuziv turizmning asosiy xususiyatlaridan biri qulay va barcha uchun ochiq infratuzilmaning mavjudligidir. Bu transport vositalari, mehmonxonalar, tarixiy va madaniy obidalar uchun maxsus loyihalangan yoki moslashtirilgan sharoitlar bilan ta'minlangan. Masalan, Germaniya va Niderlandiya kabi davlatlarda ommaviy transport vositalari nogironlar aravachasida harakatlanadigan kishilar uchun moslashtirilgan bo'lib, ular maxsus xizmatlardan

foydalanish imkoniyatiga ega.

2. Turizm tajribalarining kengaytirilishi. Inklyuziv turizm tajribalarini hamma uchun moslashuvchan va turli xil imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlaydi. Masalan, Fransiyada ko'plab muzeylar maxsus sensorli eksponatlar va nogironlar uchun teginish orqali tajriba olish imkoniyatini beradi, bu esa ko'rish imkoniyati cheklangan sayyohlar uchun noyob tajriba yaratadi.

3. Raqamli inklyuzivlik. YeI davlatlarida inklyuziv turizm raqamli qulayliklar muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'plab davlatlarda sayyohlik veb-saytlari, mobil ilovalar va raqamli qo'llanmalar imkoniyati cheklangan shaxslar uchun optimallashtirilgan bo'lib, ular ekran o'qish qurilmalariga mos va videolar uchun subtitrlar bilan ta'minlangan. Misol uchun, Italiyada turizm saytlari foydalanuvchilarga oson navigatsiya qilish imkonini beradi, shu jumladan, mehmonxona va sayohat chiptalarini bron qilish uchun qulay jarayon taqdim etiladi.

4. Turizm xodimlari uchun maxsus treninglar. YeI davlatlarida inklyuziv turizm xodimlari uchun maxsus o'quv dasturlariga katta e'tibor qaratiladi, bu ularning imkoniyati cheklangan sayyohlar ehtiyojlarini tushunish va ularga ko'maklashishda katta yordam beradi. Masalan, Ispaniyada gidlar va mehmonxona xodimlari uchun nogironlar bilan muloqot qilish va ularga xizmat ko'rsatish bo'yicha maxsus kurslar o'tiladi.

Yevropa Ittifoqida inklyuziv turizmni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari

1. Hamkorlikni mustahkamlash va siyosatni standartlashtirish. YeI o'z a'zo davlatlari o'rtasida inklyuziv turizm siyosatini standartlashtirish va hamkorlikni kuchaytirishga katta e'tibor qaratmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqining Inklyuziv Turizm Tarmog'i (ENAT, ya'ni European Network for Accessible Tourism) orqali davlatlar o'rtasida ma'lumot almashinuvi olib borilib, barcha davlatlarda inklyuzivlik bo'yicha umumiy me'yorlar joriy qilinmoqda.

2. Inklyuziv Loyihalarni Moliyaviy Qo'llab-quvvatlash. Inklyuziv turizm loyihalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish YeI davlatlari uchun ustuvor yo'nalishlardan biridir. YeI tomonidan Inklyuziv turizmni rivojlantirish maqsadida Yevropa hududiy rivojlanish fondi orqali grantlar ajratilib, ularning yordami bilan tarixiy yodgorliklar, chekka hududlar va kichik turizm korxonalari uchun moslashuv infratuzilmasi yaratilmoqda.

3. Inklyuziv turizmni targ'ib qilish. YeI davlatlari inklyuziv turizm bo'yicha targ'ibot ishlarini kuchaytirishga katta e'tibor qaratmoqda. Turli xil kompaniyalar va hamkorliklar orqali YeI sayyohlar va xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlarni inklyuzivlikning ahamiyati haqida xabardor qilishga intilmoqda. Masalan, Shvetsiya va Daniya davlatlarida inklyuziv turizm targ'iboti jamiyatda nogironlik bilan bog'liq stereotiplarni kamaytirish va hamma uchun ochiq bo'lgan sayyohlik muhitini yaratishga yordam bermoqda.

4. Innovatsiya va texnologiyalardan foydalanish. YeI inklyuziv turizm texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish va innovatsiyalarga asoslanishni ustuvor yo'nalish sifatida tanlagan. Masalan, virtual haqiqat texnologiyalari imkoniyati cheklangan shaxslar uchun tarixiy yodgorliklarni masofadan turib ko'rish imkonini yaratmoqda. Shuningdek, joylashuvga asoslangan ilovalar imkoniyati cheklangan sayyohlarga real vaqt rejimida qulay marshrutlarni ko'rsatib turadi.

5. Mahalliy hamjamiyatlarni jalb qilish. Inklyuziv turizmni mahalliy hamjamiyatlar

yordamida rivojlantirish uzoq muddatli istiqbol uchun muhim. Masalan, Portugaliyada mahalliy aholining turizm sohasidagi ishtirokini ta'minlash uchun maxsus dasturlar amalga oshirilmoqda. Bu orqali kichik biznes egalariga o'z xizmatlarini inklyuziv qilishda yordam beriladi.

YeI davlatlari inklyuziv turizmga katta yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, ayrim muammolar hamon dolzarb hisoblanadi. Hududlararo me'yorlar bir xil emasligi va moliyaviy cheklovlar inklyuziv turizmning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu bilan birga, Yevropa aholisining yoshi o'sib borayotganligi va imkoniyati cheklangan shaxslar soni ortib borayotganligi sababli xizmat ko'rsatishning qulayligi va moslashuvchanligini oshirish talab etiladi.

Kelgusida YeI texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish, moliyaviy yordam va boshqa sektorlar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali inklyuziv turizmni yanada rivojlantirishga e'tibor qaratadi. Shuningdek, ekologik inklyuziv turizmga e'tibor qaratilib, barqaror rivojlanishga mos innovatsiyalar kiritilishi kutilmoqda.

Yevropa Ittifoqining inklyuziv turizm modeli barcha insonlar uchun teng imkoniyatlar yaratish borasida ilhomlantiruvchi misol bo'lib xizmat qilmoqda. Qulay infratuzilma, innovatsion yechimlar va jamoatchilik ishtirokini ta'minlash orqali YeI boshqa davlatlar uchun o'ziga xos namunadir. Inklyuziv turizmni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki jamiyatda tenglik va hurmatni oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Darcy, S., & Dickson, T. (2023). Inclusive Tourism Practices in the European Union: A Comprehensive Review. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(5), 112-136.
2. Buhalis, D., & Michopoulou, E. (2023). Digital Transformation in Inclusive Tourism: Enhancing Accessibility in Europe. *Current Issues in Tourism*, 26(4), 298-319.
3. European Network for Accessible Tourism (ENAT). (2023). Inclusive Tourism Development in Europe: Challenges and Future Directions. Yevropa Ittifoqi: ENAT Nashriyoti.

Shohida USMONOVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti
Ilmiy maslahatchi: N.Tuxliyev,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi professori, i.f.d., akademik

MEHMONXONA FAOLIYATIDA SIFAT STANDARTLARINI BOSHQARISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehmonxona faoliyatida sifatni boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari va sifatni nazorat qilishda zamonaviy boshqaruv metodlaridan foydalanish haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: mehmonxona, sifat, mahsulot, mijoz, metod, axborot vositalari, tovar.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности управления

качеством в гостиничном бизнесе и применение современных методов управления в контроле качества.

Ключевые слова: отель, качество, продукт, клиент, метод, медиа, продукт.

Abstract. This article talks about the specific features of quality management in hotel operations and the use of modern management methods in quality control.

Key words: hotel, quality, product, customer, method, media, product.

Bugungi kunda sifatni boshqarish juda jiddiy va murakkab muammo hisoblanadi. Shuning uchun eng yaxshi sifatni kafolatlash uchun ishlatiladigan usullarni keng o'rganish zarur. Avvalo, sifatni aniq ifodalab berish zarur. Texnik shartlar tomonidan qo'yilgan talablarga javob berganda mahsulot sifatli hisoblanadi. Biroq haqiqiy sifat faqat texnik shartlarga mos mahsulot ishlab chiqarishni emas, balki bu texnik shartlar bozor talabiga javob berishini ham taqozo etadi. Shuning uchun sifat mahsulotni ishlab chiqargandan so'ng uni taqsimlash va xaridorga xizmat ko'rsatishni ham o'z ichiga oladi. Ishlab chiqarish maqsadi xaridorga zarur bo'lgan va uning tannarxi hamda ishlab chiqaruvchining foydasiga haq to'lashga tayyor bo'lgan mahsulotni ishlab chiqarishdir. Buning uchun har bir ishlab chiqarish va sotish bosqichi mahsulot sifatini ta'minlash uchun xizmat qilishi kerak.

Boshqaruv amaliyotida zaruriy sifatni ta'minlash muammosi menejer uchun eng murakkab muammolardan biridir. U barcha ishlab chiqarish jarayonlarining sifatni kafolatlash mezonlari bo'yicha nazorat qilishi kerak. Mahsulot sifati – zamonaviy bozor uchun eng muhimdir. Kishilar bozorda kam sifatli tovarga kam haq to'lashdan ko'ra, yuqori sifatli tovar uchun ko'p haq to'lashga tayyor.

Yomon sifatli tovar ishlab chiqarishdan ko'ra uni umuman ishlab chiqarmagan afzal. Buning sabablari:

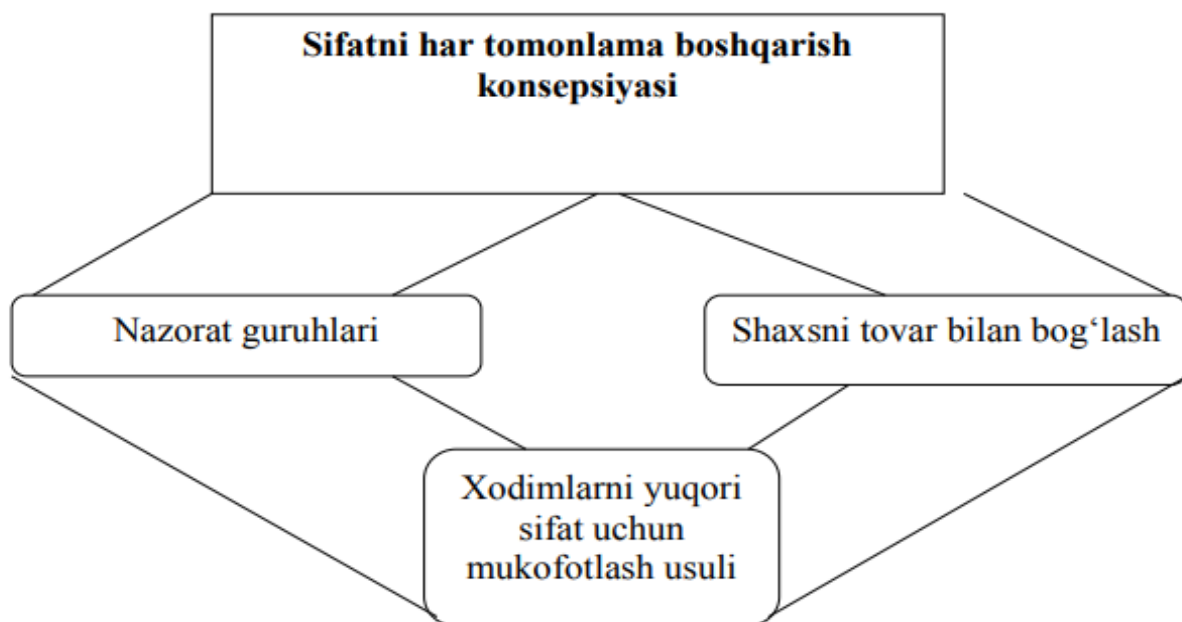
1. Har bir tovarning tannarxi bor. Agar Sizda sotish orqali xarajatlarni qoplashga umid yo'q bo'lib, biroq yomon sifatli mahsulotni sotish imkoniyatlari mavjud bo'lsa ham, mahsulotni ishlab chiqarishga ketgan deyarli barcha resurslar yo'qotilgan hisoblanadi. Agar bu kichik hajmda va arzon mahsulot bo'lsa, sizning zararingiz katta bo'lmas. Biroq Siz uzoq vaqt davomida va ko'p mahsulot yoki avtomobil singari katta xarajatli mahsulot ishlab chiqarsangiz, va u texnik shartlarga javob bermasa, muammolarga duch kelasiz. Hozir albatta sifatli mahsulot ishlab chiqarish zarur.

2. Mahsulot uchun javobgarlik. AQSh va boshqa g'arbiy mamlakatlarda mahsulot yomon sifatli va qo'yilgan talablarga javob bermasa, mijozga yetkazilgan zarar uchun kompaniya javobgar bo'ladi. AQShda kishilarga yomon konstruksiyalangan yengil va hatto yuk avtomashinalari jiddiy zarar keltirgani haqida misollar ko'p. Buning natijasida javobgar firmalar sud da'volariga ko'ra ko'p million dollarli to'lovlarni to'lashga majbur bo'ldi. Bu muammo shunchalik jiddiyki, ayrim firmalar yomon sifatli mahsulot ishlab chiqarishga bo'lgan javobgarlikni sug'urtalash orqali yuqoridagi holatlardan himoyalanoqdalar. Mahsulot uchun mas'uliyatning boshqa tomoni ommaviy axborot vositalarining yuqoridagi kabi hollarni keng yoritishi natijasida firma imiji (obro'si) va bozorda tovar obro'siga yetkaziladigan qo'shimcha zarar.

3. Ishni yo‘qotish mumkin. Agar mijozingiz qoniqmasa, uning ehtiyojlarini yanada samarali qondiruvchi boshqa manbalarni izlaydi. Mahsulotning yomon sifati va yomon xizmat ko‘rsatish xaridorlar sovib ketishining eng asosiy sabablardandir. Bu elementlar, ya’ni xarajatlar, javobgarlik va mijozni yo‘qotish bir-biriga katta ta’sir ko‘rsatadi.

4. Ishlab chiqarishning qisqartirilishi. Bu nuqsonli (brak) yoki yomon konstruksiyalangan mahsulot bilan shug‘ullanish uchun ishlab chiqarish liniyasini to‘xtatish zarur bo‘lganda sodir bo‘lishi mumkin. Bu esa xarajatlarni oshiradi.

Sifatni nazorat qilishning ko‘plab metodlari bor. Ayrim hollarda murakkab metodlardan foydalanish zarur bo‘ladi. Sifatni nazorat qilishning eng yaxshi sistemasini ishlatish maqsadida maxsus ishlab chiqilgan tizimlardan foydalaniladi. Sifatni nazorat qilish dasturi samaradorligini oshirish uchun personalni har bir bosqichda sifatni tekshirish, tuzatish va saqlashga jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun uchta usul qo‘llaniladi. Sifatning samarali dasturi ularning bittasi, ikkitasi yoki hammasini o‘z ichiga olishi mumkin (1-rasm).

1-rasm. Sifatni har tomonlama boshqarish konsepsiyasi⁸⁹

Yuqoridagi rasmda keltirilgan sxemadan foydalangan holda sifatni nazorat qilish dasturi samaradorligini oshirish uchun personalni har bir bosqichda sifatni tekshirish, tuzatish va saqlashga jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Bu guruhlar bo‘linma yoki ma’lum bir ishlab chiqarish jarayonida sifat nazorati borishini kuzatish va uni muntazam baholash maqsadida tuzilgan bo‘lib, u odatda nazoratchilar va liniyadagi ishchilardan tarkib topadi. Ishchi guruhlari, mukofotlash, motivlashtirish, sifatni saqlash va nazorat qilishga zaruriy vakolatlarni xodimlarga topshirish orqali sifat haqidagi axborotni ta’minlash. Bu muammo vujudga kelishi bilan unga darhol javob berishga olib keladi.⁹⁰

Mehmonxona faoliyatida sifat standartlarini boshqarish ko‘p qirrali ish bo‘lib,

⁸⁹ Azlarova M. “Inson resurslarini boshqarish” fani bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. – T.: Iqtisodiyot, 2018. B. 172.

⁹⁰ Azlarova M. “Inson resurslarini boshqarish” fani bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. – T.: Iqtisodiyot, 2018. B. 172.

xizmat ko'rsatishning turli jihatlarini, mehmonlarni qondirish va operatsion samaradorlikni o'z ichiga oladi.⁹¹ Mehmonxona boshqaruvidagi yuqori sifat standartlari mijozlarning sodiqligini ta'minlash, mehmonxona obro'sini oshirish va yuqori raqobatbardosh sanoatda uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir.

Shahlo MAKSUDOVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi talabasi
Ilmiy rahbar: U.P.Jiyanov,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o'qituvchisi

VR VA 3D TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SAYOHATLARNI TASHKIL ETISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada virtual turizmning rivojlanishi, uning mazmuni, texnologik asoslari va turizm bozoriga ta'siri haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: virtual tizim, sayohat, boshqaruv tizimi, korxona, texnologiya, kompaniya, video, smartfon, 360 virtual sayohat, biznes.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие виртуального туризма, его содержание, технологические основы и влияние на туристический рынок.

Ключевые слова: виртуальная система, путешествие, система управления, предприятие, технология, компания, видео, смартфон, виртуальный тур 360°, бизнес.

Abstract. This article discusses the development of virtual tourism, its content, technological foundations, and impact on the tourism market.

Key words: virtual system, travel, management system, enterprise, technology, company, video, smartphone, 360 virtual tour, business.

Bugungi kunda virtual turizm mavzusi albatta, dolzarb, ammo ilmiy adabiyotlarda uning mazmuni hali yetarlicha yoritilmagan. Avvalo, virtual turizm tushunchasining o'zi aniqlik kiritishni talab qiladi, chunki bu mavzu turli bilim sohalaridagi tadqiqotchilar – iqtisodchilar, faylasuflar, psixologlar, madaniyatshunoslar uchun qiziqarli bo'lishiga qaramay, bu konsepsiya juda kam yoritilgan.

Virtual turizm – bu raqamli tajriba bo'lib, odamlarga o'z uylarini tark etmasdan, kerakli yo'nalishlarga “sayohat qilish” yoki turistik diqqatga sazovor joylarni boshdan kechirish imkonini beradi. Virtual haqiqat dasturiy ta'minot, audio, video, tasvirlar va boshqalar kabi texnik komponentlarning kombinatsiyasidan foydalanildi. Virtual turizm tajribalarini yozib olish yoki sayyohlik gidlar yordamida interaktiv taqdimotlarni jonli efirda ko'rsatish mumkin.

Virtual turizm ma'lum bir yo'nalish yoki turistik diqqatga sazovor joylarga yaqin sayohat tajribasini yaratishga qaratilgan. Virtual turizm maqsad yoki turistik diqqatga

⁹¹ Sharifxo'jayev M., Abdullayev Y. “Menejment” darslik. – T.: O'qituvchi, 2001. B. 704.

sazovor joy nimani taklif qilishini ko‘rish imkonini beradi. Bundan tashqari, kelajakdagi shaxsiy sayohatni rejalashtirish uchun ham foydalanish mumkin.

Birinchi virtual sayohat 1994-yilda Buyuk Britaniyada paydo bo‘lgan. O‘sha vaqtda Dadli qal’asi muzeyi 1550-yil uslubida bezatilgan xonalar bo‘ylab “yurish” qobiliyatiga ega binoning 3D rekonstruksiyasini yaratdi. Birinchi virtual sayohat muhandis Kolin Jonson tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u boshqaruv tizimi (kompyuterda) va panoramalardan (diskda) iborat innovatsion taqdimotdir.

Virtual sayohatning birinchi foydalanuvchilaridan biri qirolicha Yelizaveta II bo‘lib, u 1994-yil iyun oyida tashrif buyuruvchilar markazini rasman ochgan.

Qirolicha vakillari yangi taqdimotning barcha faoliyati nomi, tavsifi va ko‘rsatilishini so‘raganda, tizim shunday nomlandi va shunday ta’riflandi: “Virtual sayohat, virtual reallik va Qirollik sayohati aralashmasi”dir. Keyinchalik tizim 1994-yil noyabr oyida Britaniya muzeyi konferensiyasida taqdim etilgan va texnik hujjatda tasvirlangan.

Birinchi virtual sayohat – Dadli qal’asiga sayohat – o‘z davri uchun juda sifatli va chuqur o‘ylangan edi. Ammo uning yaratilishi ancha davom etdi, chunki binolar modellashtirildi va barcha obyektlar uchun 3D modellar yaratildi. Ushbu innovatsion taqdimot uchun maxsus navigatsiya dasturi ishlab chiqildi.

Maqsad – shaxsiy sayohatni almashtirish emas, balki to‘ldirish va yangi bozorlarga chiqishdir. Market Research Data ma’lumotlariga ko‘ra, global virtual turizm bozori 2021-yilda 5 milliard AQSh dollarini tashkil etgan va 2027-yilga kelib 24,10 milliard dollarga yetishi kutilmoqda. Aslini olganda, virtual turizm har doim sayyohlik industriyasida biznes imkoniyati bo‘lib kelgan va so‘nggi yillarda COVID-19 pandemiyasi sharoitida chegaralarning yopilib qolishi tufayli odamlar undan xabardor va endi uni qabul qilishga tayyordir.

Turizm bozorida global virtual haqiqat mintaqaviy tahlili:

Shimoliy Amerika. Shimoliy Amerikadagi turizm bozorida virtual tizim tez o‘rishni boshdan kechirmoqda. Bu immersiv (mavjudlik) tajribaga talab ortib borayotgani, shuningdek, yuqori sifatli VR texnologiyasining mavjudligi bilan bog‘liqdir. Mintaqada innovatsiyalarni rivojlantirayotgan va biznes uchun yangi imkoniyatlar yaratayotgan dunyodagi eng ilg‘or VR kompaniyalari joylashgan. Mintaqa, shuningdek, venchur kapitallari va boshqa investorlar tomonidan investitsiyalar oqimini qabul qilmoqda, bu esa VR turizm bozorining o‘rishiga yordam beradi. Bundan tashqari, mintaqa aholisining ko‘pligi va ixtiyoriy daromadning yuqoriligi bozorning o‘rishiga hissa qo‘shmoqda.

Shimoliy Amerika bozori, shuningdek, ko‘ngilochar industriyada virtual tizimning mashhurligi ortib borayotganidan ham foyda ko‘rmoqda. Bu ko‘proq odamlarni VR turizmidan foydalanishga undaydi, shuningdek, biznes yangi imkoniyatlar yaratadi. Nihoyat, mintaqaning kuchli infratuzilmasi va ilg‘or texnologiyalarga ega bo‘lishi VR turizm bozorini biznes uchun yanada qulayroq va jozibador qilishga yordam beradi. Bu mintaqada yanada o‘rishga yordam beradi.

Yevropa. Mintaqada, shuningdek, virtual haqiqatga asoslangan sayyohlik kompaniyalari soni ortib bormoqda, ular mijozlarga o‘z uylari qulayligidan foydalanib sayohat qilish imkoniyatini taklif qilishadi. Bu bozorning o‘rishiga yordam beradi, chunki ko‘proq odamlar o‘z uylarini tark etmasdan diqqatga sazovor joylarga sayohat

qilishlari mumkin. Yevropa bozori virtual haqiqatga asoslangan tadbirlar va festivallar sonining ko'payishi bilan ajablantirmoqda. Ushbu tadbirlar texnologiyani ilgari surish va virtual haqiqatga asoslangan turizm uchun kengroq bozorni yaratishga yordam beradi. Umuman olganda, Yevropa mintaqasidagi turizmdagi virtual tizim bozori immersiv (mavjudlik) tajribaga talabning ortishi, arzon virtual tizim texnologiyasining mavjudligi, virtual tizim tajribasini taklif qiluvchi korxonalar sonining ko'payishi, virtual haqiqatga asoslangan sayyohlik kompaniyalarining yuksalishi, sayyohlik asoslangan tadbirlari va festivallari sonining ortib borishiga olib kelmoqda.

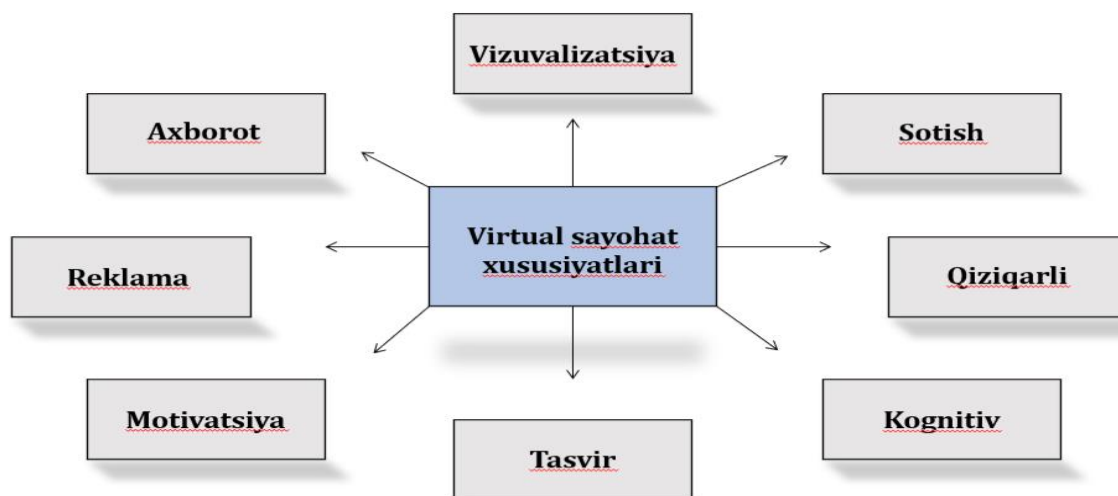
Osiyo. Mintaqada virtual tizim texnologiyasini rivojlantirishga katta sarmoya kiritayotgan bir qancha yirik texnologik kompaniyalar joylashgan. Bundan tashqari, mintaqada virtual tizim texnologiyasini tobora ko'proq qamrab oluvchi bir qator rivojlanayotgan bozorlar joylashgan. Bu mintaqada virtual tizim turizm bozorining o'sishiga yordam beradi. Bundan tashqari, mintaqada umuman olganda, Osiyo mintaqasidagi turizmdagi virtual tizim bozori immersiv tajribaga talabning ortishi, arzon virtual tizim texnologiyasining mavjudligi va bir qator texnologiyani yaxshi biladigan iste'molchilar va yirik texnologiya kompaniyalarining mavjudligi tufayli tez o'sishni boshdan kechirmoqda.

Yaqin Sharq. Mintaqaning siyosiy beqarorligi turizm bozorida virtual tizimning o'sishiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan asosiy omil hisoblanadi. Biroq, mintaqahukumatlari turistlar xavfsizligini ta'minlash uchun choralar ko'rmoqda, bu esa bu xavfni kamaytirishga yordam beradi. Umuman olganda, Yaqin Sharq mintaqasidagi turizm bozorida virtual tizim mintaqaning yuqori darajadagi bir martalik daromadi, virtual tizim texnologiyasining mavjudligi va mintaqaning madaniy va diniy ahamiyati tufayli tez o'sishni boshdan kechirmoqda. Biroq mintaqadagi siyosiy beqarorlik bozorning o'sishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Lotin Amerikasi. Lotin Amerikasi bozori, shuningdek, virtual tizim tajribasini taklif qiluvchi korxonalar sonining ko'payishi bilan ham turtki bo'lmoqda. Ushbu korxonalar sayyohlar uchun jozibador bo'lgan hayratlanarli tajribalarni yaratish uchun mintaqaning noyob madaniy va tabiiy diqqatga sazovor joylaridan foydalanmoqda. Bundan tashqari, mintaqada o'sib borayotgan o'rta sinf virtual tizim tajribasiga talabni oshirmoqda. Buning sababi, o'rta sinfning bunday tajribalarga sarmoya kiritish uchun bir martalik daromadga ega bo'lish ehtimoli ko'proq. Mintaqahukumatlari ham virtual reallik turizmiga sarmoya kiritmoqda. Bu sayyohlik daromadlarini oshirish va yangi ish o'rinlari yaratish salohiyati bilan bog'liq. Umuman olganda, Lotin Amerikasidagi turizmdagi VR bozori mintaqaning noyob madaniy merosi, tabiiy go'zalligi, virtual reallik tajribasini taklif etuvchi korxonalar sonining ko'payishi, o'sib borayotgan o'rta sinf va davlat investitsiyalari tufayli tez o'sishni boshdan kechirmoqda.

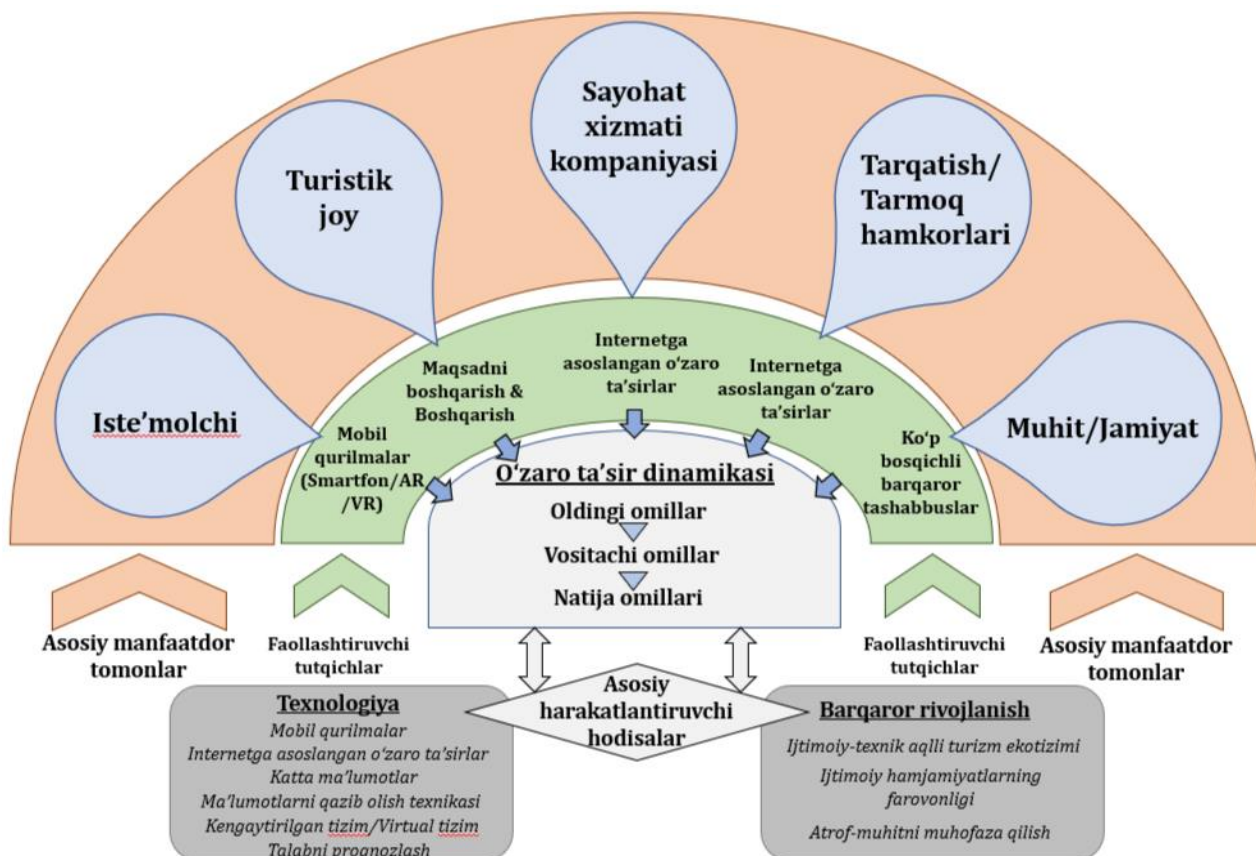
1-rasmda ko'rinib turibdiki, virtual sayohatning xususiyatlari 8 tadir. Bular vizualizatsiya, sotish, qiziqarli, kognitiv, tasvir, motivatsiya, reklama, axborotdir. Ulardan eng asosiylari reklama, axborot, vizualizatsiya hisoblanadi. Reklama va axborot virtual sayohatning mazmunini samarali yetkazish imkonini beradi, chunki ular sayyohlarga sayohat oldidan aniq ma'lumotlarni taqdim etish orqali qiziqish uyg'otadi va ularda ishonch paydo qiladi. Vizualizatsiya esa foydalanuvchilarga ob'ektni haqiqiy tajribaga yaqin tarzda tasavvur qilishga yordam berib, qaror qabul qilish jarayonini yengillashtiradi. Shu tariqa, virtual sayohat nafaqat reklama vositasi,

balki bilim va taassurot ulashuvchi interaktiv platforma sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

1-rasm. Virtual sayohat xususiyatlari⁹²

2-rasmdan ko'rsatilganidek, u o'z ichiga 5 ta bo'limni oladi. Bular asosiy manfaatdor tomonlar hisoblanib, o'z ichiga, iste'molchi, turistik joy, sayohat xizmati kompaniyasi, tarqatish/tarmoq hamkorligi va muhit/jamiyatdir.

2-rasm. Virtual turizm: Transformativ konseptualizatsiya⁹³

Faollashtiruvchi tutqichlar asosiy manfaatdor tomonlar bilan o'zaro bog'liq

⁹² Manba:muallif ishlanmasi.

⁹³ Manba:muallif ishlanmasi

hisoblanadi. Faollashtiruvchi tutqichlar ham 5 ta bo'limni o'z ichiga oladi. Asosiy harakatlantiruvchi vositalar 6 ta bo'limdan iborat. Bular o'zaro ta'sir dinamikasi, oldingi omillar, vositachi omillar, natija omillari, texnologiya va barqaror rivojlanishdir. Texnologiya o'z ichiga mobil qurilmalar, internetga asoslangan o'zaro ta'sirlar, katta ma'lumotlar, ma'lumotlarni olish texnikasi, kengaytirilgan tizim/virtual tizim va talabni prognozlashni o'z ichiga oladi. Barqaror rivojlanish bo'lsa, ijtimoiy-texnik aqlli turizm ekotizimi va ijtimoiy hamjamiyatlarning farovonligi va atrof-muhitni muhofaza qilishni o'z ichiga oladi.

Virtual reallik (VR) tajribalari. Virtual haqiqat texnologiyasi foydalanuvchilarga maqsadni xuddi u yerda bo'lganidek kashf qilish imkonini beruvchi to'liq immersiv, kompyuterda yaratilgan muhitni yaratadi. Buni atrof-muhitning to'liq yopiq ko'rinishini ta'minlaydigan VR garnaturalari yoki smartfon yoki planshetdagi VR ilovalari orqali amalga oshirish mumkin. VR tajribalari manzilni kashf qilishning real va jozibali usulini taqdim etishi mumkin, bu esa foydalanuvchilarga atrofqa qarash va atrof-muhit bilan jismonan u yerda bo'lgandek munosabatda bo'lish imkonini beradi. Virtual haqiqat tajribasi foydalanuvchilarga Parij ko'chalarini kashf qilish, shahar bo'ylab sayr qilish va Eyfel minorasi yoki Luvr muzeyi kabi mashhur diqqatga sazovor joylarni ziyorat qilish imkonini berishi mumkin.

Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlar nuqtayi nazaridan, virtual tadbirlarda ishtirok etganlarning 73% i qoniqarli tajribalar haqida xabar berishdi, bu virtual sayohatlar va ko'rgazmalarning shaxsan o'zaro uchrashuvlarga o'xshash keng qamrovli tajribalarni taqdim etish qobiliyatini ta'kidlaydi. Ushbu yuqori darajadagi qoniqish virtual platformalar foydalanuvchilarning kontent bilan bog'lanishiga samarali yordam berayotganidan dalolat beradi.

Quyida virtual sayyohlik industriyasining eng mashhur raqobatchilari keltirilgan:

- SeekBeak;
- 360 tasvir;
- Exsight 360;
- Invision Studio Inc.;
- Blue Raven Studios;
- Starts 360;
- Eye Revolution Ltd;
- RealTourVision va boshqa asosiy raqobatchilar.

360 Imagery. 360 Imagery 2023-yil iyun oyida yetakchi ko'chmas mulk agentligi bilan ularning mulklari ro'yxati uchun virtual sayohat xizmatlarini taqdim etish uchun hamkorlikni ochdi. Ushbu hamkorlik agentlikning onlayn mavjudligini oshirish va immersiv virtual tajribalar orqali ko'proq potensial xaridorlarni jalb qilishga qaratilgan.

Exsight 360. Exsight 360 2023-yil sentabr oyida to'ldirilgan reallik (AR) texnologiyasiga ixtisoslashgan startapni sotib olishini e'lon qildi. Ushbu strategik xarid Exsight 360-ning AR xususiyatlarini virtual sayohat yechimlariga integratsiyalash, interaktivlik va ishtirokni kuchaytirish imkoniyatlarini kuchaytirishi kutilmoqda.

Invision Studio Inc. Invision Studio Inc. 2023-yil mart oyida iste'molchi va

korporativ bozorlarga mo'ljallangan virtual haqiqat (VR) minigarnituralarining yangi qatorini ishga tushirdi. Ushbu virtual haqiqat minigarnituralari Invision Studio Inc tomonidan yaratilgan virtual muhitlarni o'rganayotgan foydalanuvchilar uchun uzluksiz va ta'sirchan tajribani ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Blue Raven Studios. Blue Raven Studios 2023-yil avgust oyida "Dynamic Scene Mapping" deb nomlangan yangi texnologiyani taqdim etdi. Ushbu texnologiya virtual sayohatlarda yorug'lik va teksturalarni real vaqtda atrof-muhit omillariga asoslangan holda avtomatik ravishda sozlab, foydalanuvchilar uchun yanada real va immersiv tajribani taqdim etadi.

Xulosa qilib aytganda, pandemiya davrida sayohat cheklovlari sayyohlik industriyasiga ta'sir ko'rsatdi va hisob-kitoblarga ko'ra trillion dollardan ortiq zarar ko'rdi. Ammo shu bilan birga, masofaviy ulanishni qo'llab-quvvatlovchi sohalar uchun daromadning sezilarli o'sishini ko'rdik. Turli tadqiqotlar virtual turizmning ijobiy ta'sirini aniqladi, bunda turistlarni VR/AR-ga asoslangan sayohat tajribasini taqdim etish orqali jalb qilish mumkin. Xuddi shunday, virtual, aralash va kengaytirilgan tizimlar raqamli arxiv va uni saqlashda foydalanuvchi tajribasini yaxshilash uchun foydalanilmoqda. Rivojlanayotgan texnologiyalar va elektron turizmga bo'lgan talabning ortishi (sayohat cheklovlari tufayli) texnologik o'zgarishlarni ko'rib chiqish va virtual turizmga nisbatan foydalanuvchi talablarini tahlil qilish zarurati tug'iladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maksudova Sh.B. Buxoro ziyorati. Risola. – T.: "Lesson press" MCHJ nashriyoti, 2023. – 102 b.
2. Turizm iqtisodiyoti va menejmenti: darslik / N.Tuxliyev, U.Jiyanov. – T.: "Ilm-ziyo-zakovat" nashriyoti, 2021. – 406 b.
3. Shahlo M. Turizmda raqamli texnologiyalar. // Dunyoda ta'lim, fan va innovatsiya g'oyalari. – 2024. – T. 46. – Yo'q. 2. – 137-141-betlar.
4. Shahlo M. Turizmda sun'iy intellektning o'rni //Dunyodagi ta'lim, fan va innovatsion g'oyalar. – 2023. – T. 27. – Yo'q. 2. – 113-119-betlar.
5. Dadamuxamedov A.I. Internet va PR [Matn]: o'quv qo'llanma. – T.: "Complex print", 2023. – 280 b.
6. Чудновский А.Д., Королев Н.В., Гаврилова Е.А., Жукова М.А., Зайцева Н.А. Менеджмент туризма: учебник / Федеральное агентство по туризму, 2014. – 576 с.
6. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Менеджмент и организация бизнеса в туризме. Учебное пособие. Т.: Гос. науч. изд-во "O'zbekiston milliy inseklopediyasi", 2006. – 366 с.
7. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Основы безопасности в туризме. Учебное пособие. Т.: Гос. Науч. изд-во "O'zbekiston milliy inseklopediyasi", 2008. – 504 с.

Azimbek XOLMATOV,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi talabasi
Ilmiy rahbar: M.X.Soxibova,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi o‘qituvchi-stajyori

ZIYORAT TURIZMI MENEJMENTIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Annotatsiya. Bugungi kunda ziyorat turizmi mehmondo‘stlik sanoatining rivojlanib borayotgan yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, ziyorat turizmi menejmentida vujudga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar, shu jumladan, infratuzilma yetishmovchiligi, marketing strategiyalarining samaradorligi va mijozlar talablarining o‘zgarishi kabi masalalarning dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada yuqorida keltirilgan muammolar tahlil qilindi va ularni hal etish uchun innovatsion yechimlar taklif etildi. Shuningdek, ziyorat turizmini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning roliga alohida e‘tibor qaratildi.

Kalit so‘zlar: ziyorat turizmi, menejment, ziyorat, ziyoratchi, raqamli texnologiyalar, marketing strategiyalari.

Аннотация. В настоящее время паломнический туризм является одной из развивающихся направлений в индустрии гостеприимства. Поэтому проблемы, которые могут возникнуть в управлении паломническим туризмом, такие как нехватка инфраструктуры, эффективность маркетинговых стратегий и изменение требований клиентов, имеют актуальное значение. В данной статье анализируются указанные проблемы и предлагаются инновационные решения для их устранения. Также особое внимание уделяется роли цифровых технологий в развитии паломнического туризма.

Ключевые слова: паломнический туризм, управление, паломник, цифровые технологии, маркетинговые стратегии.

Abstract. Nowadays, ziyarah tourism is one of the developing segments of the hospitality industry. Therefore, issues that may arise in the management of ziyarah tourism, such as infrastructure shortage, the effectiveness of marketing strategies, and changing customer demands, are of pressing importance. This article analyzes these problems and proposes innovative solutions for their resolution. Additionally, special attention is given to the role of digital technologies in the development of ziyarah tourism.

Key words: ziyarah tourism, management, pilgrim, digital technologies, marketing strategies.

Ziyorat turizmi ma’lum bir din yoki e’tiqod tizimi uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan diniy yoki muqaddas joylarni ziyorat qilishni o‘z ichiga oladi⁹⁴. “Ziyorat” atamasi arab tilidan olingan bo‘lib, “tashrif” degan ma’noni bildirib, ko‘pincha avliyolar, payg‘ambarlar yoki Islomdagi boshqa hurmatli shaxslarning qabrlarini

⁹⁴ Lahny, Moh Abduttawwab. “Halal recreation potential in Indonesia in improving tourists and the global economy.” (2019).

ziyosat qilishni anglatadi⁹⁵. Biroq bunga o'xshash amaliyotlar xristianlik (Quddus yoki Santyago de Kompostela kabi muqaddas joylarga ziyosat qilish) va buddizm (Budda hayoti bilan bog'liq manzillarni ziyosat qilish) kabi boshqa dinlarda ham mavjud⁹⁶.

Ziyosat turizmi turli din vakillari uchun katta ma'naviy ahamiyatga ega. Bu ziyosatchilarga o'zlarining diniy merosi bilan bog'lanish, e'tiqodlarini mustahkamlash yoki ruhiy shifo izlash imkonini beradi. Bundan tashqari, mehmonxona, restoranlar, transport, hunarmandchilik va ekskursiya kabi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirish orqali mahalliy hamjamiyat va hududlar uchun katta iqtisodiy foyda keltiradi.

Ziyosat turizmini barqaror va mas'uliyat bilan boshqarish bir necha sabablarga ko'ra muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, ziyosat manzillari, ko'pincha, muhim madaniy va diniy qadriyatlarga ega. Barqaror boshqaruv ushbu obyektlarning kelajak avlodlar uchun saqlanishini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, bir qator ziyosatgohlar ekologik jihatdan sezgir hududlarda joylashgan. Mas'uliyatli boshqaruv amaliyoti sayyohlik faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini minimallashtirish, mahalliy flora, fauna va tabiiy landshaftlarni saqlashga yordam beradi.

Uchinchidan, ziyosat turizmi obyektlarini to'g'ri boshqarish, mehmondo'stlik, transport va hunarmandchilik kabi turizm bilan bog'liq sohalarda ish o'rinlarini yaratish orqali mahalliy iqtisodiyotga hissa qo'shishi mumkin. Ushbu iqtisodiy foyda mahalliy aholini qo'llab-quvvatlaydi va ularning hayot sifatini oshiradi.

To'rtinchidan, barqaror boshqaruv strategiyalari vaqt o'tishi bilan ziyosatgohlarning jozibador va tashrif buyuruvchilar uchun ochiq bo'lishini ta'minlash orqali turizmning uzoq muddatli rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu barqarorlik sayyohlar va mahalliy manfaatdor tomonlar uchun foydali hisoblangan barqaror turizm sanoatiga hissa qo'shadi. Ziyosat turizmida barqaror va mas'uliyatli boshqaruvni yo'lga qo'yish nafaqat madaniy va tabiiy merosni asrab-avaylash, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga yordam beradi va umumiy turizm tajribasini oshiradi.

Ziyosat turizmi menejmentida turli omillar tufayli qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ushbu muammolarni quyidagicha tavsiflash mumkin (1-jadval).

Ziyosat turizmi bilan bog'liq muammolarni boshqarish barqaror amaliyotlar, jamoatchilik ishtiroki va samarali boshqaruvni birlashtirgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Yuqorida keltirilgan muammolarni hal qilish va oldini olish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

1. **Madaniy va diniy yaxlitlikni saqlash:**

1.1. Ziyosatchilar soniga cheklovlar, ekologik va tarixiy jihatdan nozik hududlarni himoya qilish uchun belgilangan yo'llar, madaniy va diniy urf-odatlariga hurmatni rivojlantirish uchun ta'lim dasturlarini o'z ichiga olgan tashrif buyuruvchilarni boshqarish rejalarini amalga oshirish.

Ziyosatgohlarda xulq-atvorga oid qat'iy qoidalarni tatbiq etish, mahalliy diniy

⁹⁵ Adinugraha, Hendri Hermawan, Ahmad Hasan Asy'ari Ulama'i, and Asep Suraya Maulana. "Word Interpretation of "Sīrū" in Alquran and Its Relevance with Halal Tourism." *Religia* 22.1 (2019): 76-96.

⁹⁶ Collins-Kreiner, Noga. "Pilgrimage-tourism: Common themes in different religions." *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage* 6.1 (2018): 3.

idoralar va jamoalarni ziyoratgohlar boshqaruvi qarorlariga jalb qilish va merosni saqlash tashabbuslari orqali asrab-avaylash ishlariga alohida ahamiyat berish.

1-jadval

Ziyorat turizmi boshqaruvida kelib chiqishi mumkin bo'lgan muammolar⁹⁷

Muammo	Ta'rif	Kelib chiqish sababi
Madaniy va diniy yaxlitlikni saqlash	Ziyoratchilar soni ortib borayotgan paytda ziyoratgohlarning haqiqiyliigi va muqaddasligini saqlab qolish uchun ehtiyotkorlik bilan boshqarish talab qilinadi	Sayyohlar ko'payishi haddan tashqari tijoratlashuv, ma'naviy muhitning yo'qolishi va muqaddas inshootlar yoki artefaktlarga potentsial zarar yetkazishi mumkin
Atrof-muhitga ta'sir	Sayyohlik faoliyati tabiiy yashash joylari, yovvoyi tabiatni buzishi va suv kabi mahalliy resurslarni siqib chiqarishi mumkin	Chiqindilarni boshqarish uchun infratuzilmaning yo'qligi, barqaror turizm amaliyotini noto'g'ri rejalashtirish atrof-muhitga ta'sirni kuchaytiradi
Infratuzilma va foydalanish imkoniyati	Ziyoratgohlar uzoq yoki borish qiyin bo'lgan hududlarda joylashgan bo'lishi natijasida tegishli infratuzilma mavjud emasligi muammo keltirib chiqaradi	Cheklangan mablag'lar, geografik muammolar va tartibga solish cheklovleri infratuzilmani yaxshilash va sayyohlar uchun qulaylik yaratish harakatlariga to'sqinlik qilishi mumkin
Tashrifchilar soni va xatti-harakatlarini boshqarish	Eng yuqori mavsumlarda sayyohlarning ko'pligi ziyoratgohlarning imkoniyatlarini haddan tashqari oshirib yuborishi mumkin	Ziyoratgohlarning mashhurliigi, sayyohlarni boshqarish strategiyalarining yo'qligi
Jamiyat ishtiroki va ijtimoiy-iqtisodiy masalalar	Ziyorat turizmi mahalliy jamoalarda ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlar, madaniy nizolar va turizm daromadiga qaramlikka olib kelishi mumkin	Mahalliy hamjamiyatlarning turizmi rejalashtirish va qarorlar qabul qilishda cheklangan ishtiroki, iqtisodiy foydaning teng taqsimlanmaganliigi va salbiy ijtimoiy ta'sirlarni yumshatish bo'yicha chora-tadbirlarning yetarli emasliigi

2. Atrof-muhitga ta'sir:

2.1.Ziyorat obyektlarining atrof-muhitga ta'sirini baholash tizimini ishlab chiqish va amalga oshirish, barqaror turizm amaliyotlarini (masalan, chiqindilarni boshqarish, qayta tiklanadigan energiya) tadbiq etish va o'qitish kompaniyalari orqali tashrif buyuruvchilarning mas'uliyatli xatti-harakatlarini rag'batlantirish.

2.2.Cheklangan hududlar atrofida qo'riqlanadigan hududlarni tashkil etish, ekologik ko'rsatkichlarni muntazam ravishda kuzatib borish, tabiatni muhofaza qilish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun tabiatni muhofaza qiluvchi tashkilotlar va davlat organlari bilan hamkorlik qilish.

3. Infratuzilma va foydalanish imkoniyati:

3.1.Davlat-xususiy sherikchilik orqali infratuzilmani rivojlantirishga (masalan, yo'llar, avtoturargohlar, sanitariya inshootlari) sarmoya kiritish, nogironlar uchun qulayliklarga ahamiyat berish hamda texnik xizmat ko'rsatish va xavfsizlik standartlariga rioya etilishini ta'minlash.

3.2.Infratuzilmaga asos solishdan avval texnik-iqtisodiy ko'riklarni tashkil etish, barqaror dizayn tamoyillarini birlashtirish va infratuzilmani yaxshilash uchun yetarli mablag' va resurslarni ajratish.

4. Tashrifchilar soni va xatti-harakatlarini boshqarish:

4.1.Ziyoratchilar uchun kvotalar yoki alohida kirish tizimlarini joriy qilish,

⁹⁷ Muallif ishlanmasi

rag'batlantirish yoki narxlash strategiyalari orqali ma'lum vaqt oralig'ida tashrif buyurishni targ'ib qilish, tashrif buyuruvchilar tajribasini yaxshilash uchun texnologiyalardan (masalan, bron qilish tizimlari, tashrif buyuruvchilar ilovalari) foydalanish.

4.2.Sayyohlarni mas'uliyatli turizm amaliyotlari haqida ogoh qilish, tashrif buyuruvchilarning xulq-atvor qoidalaridan boxabar qilish va xodimlarni tashrif buyuruvchilar bilan o'zaro munosabatlarini professional hamda hurmat bilan boshqarishga o'rgatish.

5. Jamiyat ishtiroki va ijtimoiy-iqtisodiy masalalar:

5.1.Turizmni rejalashtirish va qarorlar qabul qilish jarayonlarida jamoatchilik ishtirokini rag'batlantirish, turizm bilan bog'liq treninglar va marketing tashabbuslari orqali mahalliy biznesni qo'llab-quvvatlash hamda iqtisodiy foydani adolatli taqsimlash uchun daromadlarni taqsimlash mexanizmlarini o'rnatish.

5.2.Ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirni baholashni o'tkazish, jamoat forumlari yoki maslahat guruhlarini tashkil etish va mahalliy hamjamiyatlarni hurmat qiladigan va ularga foyda keltiradigan madaniy meros turizmini targ'ib qilish.

Xulosa qilib aytganda, ziyorat turizmini muvaffaqiyatli boshqarish ekologik barqarorlik, madaniy saqlash, jamiyat farovonligi va tashrif buyuruvchilarning qoniqishini hisobga olgan holda muvozanatli yondashuvni talab qiladi. Manfaatdor tomonlar, jumladan, davlat idoralari, mahalliy hamjamiyatlar, sayyohlik operatorlari va tashrif buyuruvchilar o'rtasidagi hamkorlik ushbu strategiyalarni samarali amalga oshirish va ziyorat obyektlarining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Ushbu strategiyalarni hamkorlikda va barqaror tarzda amalga oshirish orqali madaniy merosni saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish, mahalliy hamjamiyatlarga foyda keltirish va tashrif buyuruvchilar uchun foydali tajribalarni taqdim etish uchun ziyorat turizmini mas'uliyat bilan boshqarish mumkin.

Mazkur tadqiqot tavsiyalarini tahlil qilish orqali tadqiqotchi va amaliyotchilar ziyorat turizmini barqaror boshqarish, madaniy merosni saqlash va mahalliy hamjamiyatlar uchun ijtimoiy-iqtisodiy imtiyozlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha dalillarga asoslangan strategiyalarni ishlab chiqishga hissa qo'shishlari mumkin.

II SHO‘BA

JAHON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHIDA TARKIBIY O‘ZGARISHLAR VA YANGI TRENDLAR

*Elnoraxon MUMINOVA,
Farg‘ona politexnika instituti professori, i.f.d.*

MILLIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada turizmni rivojlantirish masalalari, uning o‘ziga xos xususiyatlari, sohani rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar keltirilgan. Shuningdek, mamalakatimizda turizmni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilinib, sohani rivojlantirish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: turizm, milliy iqtisodiyot, infrastruktura, transport logistikasi, marketing va brending.

Аннотация. В данной статье представлены вопросы развития туризма, его особенности, факторы, влияющие на развитие отрасли. Также были проанализированы меры, реализуемые для развития туризма в нашей стране, и освещены перспективы развития отрасли.

Ключевые слова: туризм, национальная экономика, инфраструктура, транспортная логистика, маркетинг и брендинг.

Annotation. This article presents issues of tourism development, its features, factors influencing the development of the industry. The measures taken to develop tourism in our country were also analyzed and the prospects for the development of the industry were highlighted.

Key words: tourism, national economy, infrastructure, transport logistics, marketing and branding.

Barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlashda, milliy iqtisodiyotda xizmatlar sohasini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, milliy turizmni rivojlantirish “turizm salohiyatidan to‘liq va samarali foydalanish, birinchi navbatda transport-logistika va turizm infratuzilmasidagi muammolarni tezkor hal etish, shuningdek, mavjud resurslar va imkoniyatlardan har tomonlama foydalanish hisobiga turizm sohasida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish⁹⁸” masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Mamlakarimizda turizm salohiyatini yanada oshirish maqsadida Samarqand shahrining turizm salohiyatini yanada targ‘ib qilish, Xalqaro aviaqatnovlar sonini ko‘paytirish, “Samarqand – Yangi O‘zbekistonning turizm darvozasi” konsepsiyasi asosida xorijiy sayyohlarni jalb qilish bo‘yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish ko‘zda tutilgan bo‘lib, xalqaro miqyosda turistlarni jalb etishga xizmat qilmoqda.

⁹⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 26.04.2023 yildagi “Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ-135-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/-6456786>

Turizm sohasini yanada rivojlantirish, mamalakat iqtisodiyotida turizm sohasning ulushini ko‘paytirish, zarur infratuzilmani rivojlantirish va dunyo bozorida respublikaning turizm salohiyatini targ‘ib qilish orqali mamlakatning yalpi ichki mahsulotida turizm ulushini 5 foizgacha yetkazish, shuningdek, 2026-yil yakuniga qadar 11,6 milliondan ortiq turistlarni, shu jumladan uzoq xorijiy davlatlardan – 2 million turistni jalb qilish masalalari respublika qonunchiligida o‘z aksini topmoqda.

Mamlakatda turizmni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Ma‘lumki, turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan va istiqbolli tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari insonlarning dunyo bo‘ylab erkin harakatlanishiga kengimkoniyatlar eshigini ochdi. Butunjahon turizm kengashi ma‘lumotlariga ko‘ra, koronavirus pandemiyasidan avval jahon yalpi mahsulotining taxminan 10 foizi, eksportining esa 7 foizi sayyohlik sektoriga to‘g‘ri kelgan.

2023-yilda mamlakatimizga xorijdan qariyb 7 million (6,6 million) turist tashrif buyurdi va xorijiy sayyohlar ko‘rsatkichi 2022-yilning mos davriga nisbatan qariyb 1.3 barobarga oshdi. Joriy yil o‘tgan davrida 2 milliard 143 million AQSH dollarlik turizm xizmati eksporti amalga oshirildi. Yil boshidan turizm va unga yondosh sohalarda yo‘nalishida 70 ming nafarga yaqin yangi ish o‘rinlari yaratildi.

O‘zbekiston turizm salohiyatini Yevropa, Shimoliy Amerika, Osiyotinch okeani, Yaqin Sharq, Xitoy va Markaziy Osiyo mintaqalarida keng targ‘ib qilish maqsadida “BBC WORLD NEWS” (umumiy auditoriyasi 600 mln.), “SNN” (umumiy auditoriyasi 1 mlrd.) va “EURONEWS” (umumiy auditoriyasi 800 mln.) xalqaro mediakorporatsiyalari, shuningdek, “Ctrip.com” onlayn sayohat platformasi (umumiy auditoriyasi 500 mln.) va “Visa Facilitation Services Global” (umumiy auditoriyasi 100 mln.) tashkiloti kabi bir qator xorijiy tashkilotlar va televideniylar bilan shartnomalar asosida xalqaro miqyosda mamlakatimiz imidji ilgari surildi. 2023 yilda Respublikaning turistik salohiyatini targ‘ib qilish va turistlar oqimini yanada oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasining 29 ta xorijiy davlatlardagi diplomatik vakolatxonalariga 20 milliard so‘m mablag‘ ajratildi.

Turizm sohasini rivojlantirish istiqbollari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, turizm sohasida infratuzilmani, ya'ni mehmonxonalar, yo'llar, aeroportlar, transport xizmatlari va boshqa qulayliklarni rivojlantirish muhim. Bu tashrif buyuruvchilar uchun qulay sharoit yaratadi.

Ikkinchidan, turizmni rivojlantirishda tarixiy va madaniy obidalarni asrab-avaylash, ularni targ'ib qilish katta ahamiyatga ega. Bu nafaqat turistlarni jalb qiladi, balki madaniy merosni keyingi avlodlarga yetkazishga ham xizmat qiladi. Mamlakatimizda bu borada bir qator ishlar amalga oshirilgan bo'lib, 2024-yilda turizm, sport, ko'ngilochar madaniy yo'nalishda 140 ta tadbirlar o'tkaziladi. Jumladan, "Xiva – 2024-yilda islom dunyosining turizm poytaxti" va "Shahrisabz shahri 2024-yilda Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti turizm poytaxti" tadbirlari tashkil qilinishi rejalashtirilgan.

Uchinchidan, turizm sohasida faoliyat yuritadigan xodimlarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhimdir. Xizmat ko'rsatish sifati yuqori bo'lsa, turistlar ko'proq qoniqish hosil qiladi va yana qaytib kelish ehtimoli oshadi. Oxirgi 3 yilda turizm sohasida kadrlar tayyorlashga ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasalari soni 16 tadan 30 taga, ularda ta'lim oluvchi talabalar soni esa mos ravishda 4100 nafardan 11500 nafargacha oshgan. 2020-yilda oliy ta'lim muassasalarida turizm sohasida ta'lim beruvchi pedagoglarning ilmiy salohiyati 24,2 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda ushbu ko'rsatkich 37,6 foizga yetdi.

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalar (mobil ilovalar, internet saytlari) turistlarga qulaylik yaratadi va ularga kerakli ma'lumotlarni tez va oson topishga yordam beradi. Xostellar, o'tovli va chodirli oromgohlar reyestri www.myhostel.registers.uz hamda Oilaviy mehmon uylarini yagona reyestriga kiritish www.mybnb.registers.uz axborot tizimlari ishlab chiqildi va ushbu axborot tizimlari "Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali"ga integratsiya qilindi.

Beshinchidan, turli mintaqalardan turistlarning qulay va arzon narxlarda yetib kelishi uchun aviatsiya va transport infratuzilmasini rivojlantirish kerak. Bu turistlar oqimini ko'paytiradi va mintaqaning iqtisodiy o'sishiga xizmat qiladi. 2019-2023 yillar oralig'ida Mamlakatimizga parvozlarni amalga oshiruvchi xorijiy aviakompaniyalar soni 37 taga yetkazildi, ular tomonidan amalga oshirilayotgan parvozlarning soni 2018 yilga nisbatan 2 barobarga oshirildi. Xalqaro yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan jami parvozlarning 49 foizini (25,5 ming qatnov) xorijiy aviakompaniyalar parvozlari tashkil qilmoqda.

Bibisara SADIBEKOVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti dotsenti, i.f.n.

XITOIY XALQ RESPUBLIKASINING TURIZM INDUSTRIYASI – MAMLAKATNI YUQORI SIFATLI RIVOJLANISH ASOSI SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada XXR (Xitoy Xalq Respublikasi) turizm sohasining rivojlanishi, uning iqtisodiyotdagi o'rni va koronavirus pandemiyasi davrida yuzaga kelgan muammolar tahlil qilingan. Xitoyning iqtisodiy islohotlari natijasida mamlakat yirik ichki va xalqaro turizm bozoriga aylangani ko'rsatib o'tilgan. Statistik ma'lumotlar

asosida pandemiya davrida turizm sohasining pasayishi va pandemiya keyingi tiklanish sur'atlari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: YaIM, turizm industriyasi, hayot tarzi, mehmonxona biznesi, koronavirus pandemiyasi, ichki va tashqi turizm, xalqaro turizm.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие туристической отрасли КНР, её роль в экономике и проблемы, возникшие в период пандемии коронавируса. Показано, что благодаря экономическим реформам Китай превратился в один из крупнейших внутренних и международных туристических рынков. На основе статистических данных анализируется спад в туристической сфере во время пандемии и темпы её восстановления после кризиса.

Ключевые слова: Индустрия туризма, гостиничный бизнес, внутренний и внешний туризм, международный туризм, пандемия,

Abstract. This article examines the development of China's tourism sector, its role in the economy, and the challenges faced during the coronavirus pandemic. The study highlights how economic reforms have transformed China into one of the largest domestic and international tourism markets. Based on statistical data, the article analyzes the decline in the tourism sector during the pandemic and its post-crisis recovery trends.

Key word: International tourism, socio-economic development of the country, GDP, tourism industry, China have the highest demographic and accommodation, tourism industry.

Ma'lumki, XXRsining turizm sohasi – hozirgi kunga kelib, uning strategik tarmoqlaridan biriga aylanmoqda. XXRda 1978-yilda boshlangan iqtisodiy islohotlar va ochiqlik davridan beri, uning turistik sektori jadal qadamlar bilan rivojlandi, ayniqsa bu jarayon 2012-yilda juda sezila boshladi, natijada Xitoy dunyodagi yirik ichki turizm bozori rivojlangan, xorijiy mamlakatlar uchun turistlarni yetkazib beruvchi yirik davlatga aylandi.

Xitoyning iqtisodiy salohiyati mamlakat doirasi bilan chegaralanib qolmagan. Xitoylik iste'molchilar avtomobil va smartfonlarni boshqa davlatlarga qaraganda ko'p sotib olishadi.

Jahon turizm tashkiloti ma'lumotiga ko'ra, xitoyliklar har yili xorijda 258 milliard dollar sarflashadi. Bu amerikalik turistlarning xarajatlaridan 2 barobar ko'pdir. Koronavirus tarqalishi oqibatida, chegaralardan o'tishga o'rnatilgan cheklovlar natijasida, turizm sohasi ham jiddiy talofat ko'rishi mumkin. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotiga ko'ra, 2019-yilda Xitoydan O'zbekistonga 61,9 ming turist kelgan.

Koronavirus tufayli O'zbekiston xitoylik turistlarning bir qismidan ayrilishiga to'g'ri keldi. Epidemiya natijasida Xitoy hukumati mahalliy turoperatorlar va turagentlarga xorijga yo'llanma sotishni taqiqladi. Shuningdek, O'zbekiston Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi ham mahalliy turoperatorlarga Xitoyga yo'llanma sotishni to'xtatishni tavsiya qilgan. Xitoylik turistlarning kamayishi mehmonxonalar, restoranlar, kafelar, gidlar, aviakompaniyalar, ichki yo'nalishlardagi transport kompaniyalari, hunarmandlarning daromadlariga o'z salbiy ta'sirini o'tkazdi.

Xitoydagi koronavirus bilan bog'liq ta'tilning cho'zilib ketishi natijasida, O'zbekistonning import-eksport hajmi pasayishi yuz berdi. Chunki, bir necha yillardan

beri Xitoy mamlakatimizning asosiy savdo hamkori bo'lib kelmoqda edi.

2019-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekistonning Xitoy bilan umumiy savdo hajmi 7,6 milliard dollarni tashkil qildi. Shundan 2,9 milliard dollari eksportga, 5,1 milliard dollari importga to'g'ri keldi. O'zbekistonning umumiy tashqi savdo hajmida Xitoyning ulushi 18,1 foizga yetdi. Qayd qilish joizki, Xitoy bilan savdo hajmining miqdori ikkinchi o'rindagi Rossiyadan 1 milliard dollarga ko'proq bo'ldi.

XXRda koronavirus pandemiyasi tufayli qattiq chegaralangan tartiblar ni tasdiqlandi va amalda, turistik faoliyat deyarli to'xtab qoldi. Uning natijasida, 2020-yilda mamlakatdan chiqish turizmi 87%ga qisqardi, ichki turizm esa, - 43%ga kamaydi.⁹⁹

XXRda iqtisodiy ahvol yaxshilanishi bilan, turistik industriyasi ham asta-sekin tiklana boshladi. Uning natijasida, XXRning turistik sektoriga qo'yilayotgan yuqori hajmlardagi sarmoyalar ham o'z navbatida, mamlakatda mehmonxona biznesini rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Xitoy uchun turizmdan kelayotgan iqtisodiy manfaat juda ulkan bo'lib, mamlakat hukumati buni juda yaxshi tushunadi va aynan shu sohaga xorijiy sarmoyalarni jalb qilish chora-tadbirlarini amalga oshirmoqda. Mamlakatda ichki turizmni rivojlanishida Gonkong, Makao va Tayvandan kelayotgan turistlar, uning umumiy miqdorini 69,8% ni tashkil etadi. Xitoy uchun asosiy xorijlik turistlar manbai bu – Myanma, Vetnam, Janubiy Koreya, Yaponiya va AQShdan kelayotgan sayohatchilar hisoblanadi.

Jahon turistik tarmog'ida dunyodagi ish o'rinlarining 1/9 qismi band bo'lib, kelajakda uning rivojlanishi jadal bo'lishi kutilmoqda (3,5%), bu esa jahon iqtisodiyotini rivojlanishiga nisbatan ko'pdir¹⁰⁰.

Shuni ta'kidlash joizki, Xitoy hozirgi davrda jahon turistik bozorining yirik ishritiruvchisi hisoblanadi va u AQShdan keyingi, ikkinchi o'rinni egallamoqda. Shuningdek, xitoylik turistlar jahon turizmidagi eng yirik iste'molchilar ham hisoblanadi. Pandemiya davridan oldin xitoylik turistlar soni 150 mln. kishi bo'lgan (bu raqam xalqaro turistlar sonining 10%ini tashkil etadi). Ular birgina 2018-yilda turizmga \$277 mlrd. sarf-xarajatlar qilishgan bo'lib, bu umumiy xalqaro turistik xarajatlarning 21% ni tashkil etgan¹⁰¹.

Xitoy turistlari sayohat qilishda Osiyo va Tinch okeani mintaqasi mamlakatlarini, xususan: Tailand, Yaponiya va Janubiy Koreyani ko'proq tanlashadi. Biroq, oxirgi vaqtlarda ular o'z tanlovini Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga va Shimoliy Amerikaga qaratmoqda.

Xitoy turizm iqtisodiyotida asosiy o'rinni ichki turizm egallaydi va hozirgi kunda ularning soni 6 mlrd. kishini tashkil etadi. Mazkur turizm turidan olinayotgan umumiy daromad esa, 6,6 trln. yuandan ortib ketdi. Turizmdan kelayotgan umumiy daromadlar 10,9 trln. yuanni yoki mamlakat YaIMning 11,05% ini tashkil etmoqda.

Undan tashqari, mazkur sektorda 28,3 mln. kishi bevosita band bo'lib, qolgan 79,9 mln. kishi bilvosita banddir, bu esa, mamlakatdagi band aholining 10,3% ini tashkil

⁹⁹ 转[2022年上半年国内旅游统计数据解读 [Интерпретация статистики по внутреннему туризму за первое полугодие 2022 года] [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ctaweb.org.cn/cta/mtjj/202207/8bc4d0ffdd694f2ea926ff9aa0ef5271.shtml> (дата обращения: 12.05.2023).

¹⁰⁰ Китайский информационный Интернет-центр: [сайт]. URL: http://travel.china.com.cn/txt/2022-01/21/content_78002854.html (дата обращения: 12.05.2023).

¹⁰¹ Отчёт Strip «Опрос о намерениях путешественников во второй половине года» [Электронный ресурс]. URL: <https://bg.qianzhan.com/trends/detail/506/220927-c4dd5e19.html> (дата обращения: 12.05.2023).

etadi (2021-yil)¹⁰².

Koronavirus davridan so'ng, Xitoyning turizm sektori sekin-asta tiklana boshladi va hozirgi kunda uning dinamik rivojlanishi kuzatilmoqda.

Oxirgi o'n yilliklarda, Xitoy aholisi yashash farovonligi misli ko'rilmagan darajada o'sayotgan, absolyut qashshoqlikni yengayotgan va o'zida o'rta miyona to'qlikdagi jamiyatni qurayotgan mamlakat ekanligini guvohi bo'lmoqdalar. O'z hayot tarzini sifat darajasini oshirayotgan Xitoy aholisining orasida sayohat qilishga katta ishtiyoq ko'payib bormoqda.

Yoqoridagi fikrlarni isboti sifatida raqamlarga murojaat qilsak, 2012-yildan to 2021-yilgacha bo'lgan vaqt mobaynida, mamlakat ichki turizmidan olinayotgan daromadlarning o'rtacha yillik sur'ati – 10,6% ga to'g'ri keldi, 2012-yildan to 2019-yilgacha bo'lgan davrdagi ichki turistik oqim esa, 2 marotabaga ko'paydi.

2023-yil natijasiga ko'ra, XXR ni turistik tarmog'ining umumiy ko'rsatgichi 4,89 mlrd. kishini tashkil etdi, bu esa, o'tgan yilga (2022-y.) nisbatan – 93,3% ga ko'p hisoblanadi. Undan tashqari, mamlakat ichkarisidagi sayohatchilar bir yilda 4,91 trln. yuan (691 mlrd. AQSh dollari) sarf qildilar, bu esa, o'tgan yilga (2022 y.) nisbatan 140,3% ga ko'pdir¹⁰³.

Xitoy hozirda zamonaviy turistik tizimini takomillashtirishga va yoqori sifatli turizmni rivojlantirishga intilmoqda, uning natijasida esa, turistik xizmatlar iste'moli ichki talabni qo'llab-quvvatlashda juda muhim rol o'ynashi kutilmoqda. Hisoblarga ko'ra, turizm industriyasidagi ishlab topilgan har 1 yuan qo'shma tarmoqlarga 4,3 yuanni olib keladi.

Shuningdek, Xitoyning o'sib borayotgan turistik sektori, o'zining ochiqqligi bilan sivilizatsiyalararo almashuv va o'zaro ta'limni kengayishiga sezilarli imkoniyatlar beradi. 2023-yilda 82,03 mln. Xorijlik turistlar Xitoyga sayohatga kelishgan, uning 100,96 mln. o'z aholisi esa, turli mamlakatlarga sayohatga chiqishgan¹⁰⁴.

2024-yildan boshlab, Xitoyning ichki va xalqaro turizmi ham jonlana boshladi va ulardagi sayohatchilar soni oldingi darajaga yaqinlashmoqda, uning natijasida mamlakatning turistik tarmog'i, va eng avvalo uning ichki turizmi dunyoda birinchi o'ringa chiqdi.

Ammo Butunjahon Sayohat va Turizm Kengashi (WTTC) ekspertlarining 2024-yilda Xitoy turizmi bo'yicha olib borgan tadqiqotlari "Bir yil ichida iqtisodiy izlanishlar ta'siri" (EIR) shuni ko'rsatdiki, mazkur yil yakuniga kelib, sayohatlar va turizm sektori XXR milliy iqtisodiyotiga rekord darajadagi 12,62 trln. yuanni (1,7 trln. AQSh dollari) qo'yadi.

Xulosa sifatida ta'kidlash lozimki, XXR hukumati tomonidan turizm sohasida amalga oshirilayotgan viza olish muolajasini yanada soddalashtirilishi – bu so'zsiz mazkur yo'nalishdagi juda to'g'ri qadam hisoblanadi va uning natijasida mamlakatga xorijdan kelayotgan turistlar oqimini yanada ko'paytirishga yordam beradi.

¹⁰² URL: <http://russian.people.com.cn/n3/2023/0503/c31516-20013589.html> (дата обращения: 12.05.2023).

¹⁰³ National Bureau of Statistics of China: [сайт]. URL: <http://www.stats.gov.cn/english/> (дата обращения: 12.05.2023).

¹⁰⁴ UNWTO Tourism Data Dashboard // ЮНВТО: [сайт]. URL: <https://www.unwto.org/tourism-da-> 56 ISSN 2712-7613 Географическая среда и живые системы / Geographical Environment and Living Systems 2023 / № 4.

ТУРИЗМ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ИРАНА

Аннотация. Иран, обладающий богатым культурным наследием, уникальными природными ландшафтами и множеством исторических памятников, имеет огромный потенциал для привлечения иностранных туристов. Несмотря на огромный потенциал, доля Ирана на мировом туристическом рынке остается ограниченной, что обуславливает необходимость принятия эффективных мер политико-экономического характера, которые могут обеспечить позитивный имидж страны в мировом масштабе.

Ключевые слова: туристический рынок, культурное наследие, религиозный туризм, экотуризм, диалог цивилизаций, внешняя культурная политика.

Abstracts. Iran, with its rich cultural heritage, unique natural landscapes and many historical monuments, has great potential to attract foreign tourists. Despite its great potential, Iran's share in the global tourism market remains limited, which necessitates the adoption of effective political and economic measures that can ensure a positive image of the country on a global scale.

Key words: Tourist market, Religious Tourism, Ecotourism, Dialogue of civilizations, Foreign cultural policy.

Иран с площадью 1648000 квадратных километров и населением на начало 2024 года приблизительно 87763538 человек является одной из крупнейших стран на Ближнем Востоке, страна граничит на севере с Арменией, Азербайджаном и Туркменистаном и Каспийским морем; на востоке с Афганистаном и Пакистаном; на юге с Оманским заливом и Персидским заливом; и на западе с Ираком и Турцией.

Иран – уникальная страна с точки зрения туристических достопримечательностей и богатых ресурсов. Важнейшими характеристиками страны являются ее разнообразные природные и экотуристические достопримечательности, религиозное, этическое и культурное разнообразие, ее национальный и исламский архитектурный стиль, разнообразные климатические условия и, прежде всего, гостеприимство ее народа. Иран – это не только страна с богатыми историческими и культурными объектами, но и уникальная среда и природа, в которой можно наблюдать четыре сезона года.

Географическое расположение Ирана обуславливает и то, что среди древних цивилизаций, есть много племен, которые живут по всему Ирану. Племена Фарс (Фарс с одиннадцатого века до нашей эры был резиденцией одного из арийских племен, носившего имя «парс»), турок, арабов, курдов, лор, белуджей, туркменов и другие жили в Иране с древних времен. Культурные особенности иранских племен, помимо их сходства, имеют много

привлекательности для многих туристов со всего мира. Около 5 процентов от общего числа населения Ирана живут в форме миграции, в основном в Ардебиле, восточном Азербайджане, Керманшахе, Луристане, Фарсе и некоторых других провинциях и имеют много особых различных брачных и траурных церемоний, которые могут привлечь множество туристов. Изделия ручной работы, например, ковры, инкрустация, рельефы, керамика иранских племен показывают богатую культуру и цивилизацию Ирана.

К числу наиболее важных культурных достопримечательностей Ирана можно отнести гробницы выдающихся личностей, таких как Хафиз Ширази и Саади Ширази в Ширазе, Фердоуси и Абу Али Сина в Хамадане, Фаридиддин Аттар и Омар Хайям в Нишапуре.

Общее количество посещений туристов других стран показывает, что к 2020 году тремя крупнейшими принимающими регионами были Европа (717 миллионов туристов), Восточная Азия и Тихоокеанский регион (397 миллионов) и Америка (282 миллиона), за которыми следуют Африка, Ближний Восток и Южная Азия. Согласно отчету ВТО, Иран, хотя входит в десятку лучших в мире по количеству туристических достопримечательностей, но цифры, опубликованные этим ведущим международным туристическим органом, указывают на то, что ИРИ, несмотря на свою богатую культуру и исторические достопримечательности, имеет часть доли в 0,01 процента в мировых доходах от туризма. Однако только 0,05 процента мировых туристов посещают Иран каждый год. Согласно отчету ВТО за 2006 год, Иран занял 70-е место среди всех стран мира и 13-е место среди мусульманских стран по количеству посещений туристов, которое достигло 700000, и 77-е место по доходам от туризма, достигшим 477 миллионов долларов США¹⁰⁵.

Следует отметить, что в начале 2000-х гг. внешняя культурная политика Ирана претерпела серьезную трансформацию, пройдя путь от «культурной борьбы с западным влиянием» до развития «диалога культур и цивилизаций». Такая линия Высшего руководства ИРИ была нацелена на развитие страны во многих направлениях: классическая и современная литература и музыка, кинематограф, наука и образование. Значительное внимание уделяется продвижению персидского языка и развитию туризма¹⁰⁶.

С приходом к власти президента Хасана Роухани в 2013 г. акценты оказались смещены в сторону ее модернизации. Если первоначально центральной идеей была борьба против «культурной экспансии Запада», то стали акцентировать больше внимания на развитие связей в области спорта, музыки, кинематографа, искусства и литературы, культурной индустрии, распространение персидского языка, продвижение классической, современной и народной музыки, национального кинематографа, поддержка национальной литературы и ее популяризация за рубежом, развитие туризма, сохранение культурного наследия, «научная дипломатия» и «спортивная дипломатия».

¹⁰⁵ Hasan Zolfaghari. Potentials and Limitations in Iran for Developing Tourism Sector. International Symposium on Geography. *Environment and Culture in the Mediterranean Region*.

¹⁰⁶ Боголюбова Н.М. Внешняя культурная политика современного Ирана: российский фактор. <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-kulturnaya-politika-sovremennogo-irana-rossiyskiy-vektor>. 2020.

Сейчас Иран находится в поиске более эффективных способов позиционирования ирано-исламской культуры в мире и улучшения собственного внешнеполитического имиджа, сохраняя приверженность исламским традициям и при этом не отставая от современных культурных трендов.

Стремление развить туристическую отрасль экономики, которая воспринималась неотъемлемой частью стратегии внешней культурной политики, нашло свое отражение в последующих шагах правительства. Этот курс был обозначен как одна из главных задач в 7-м Плане развития ИРИ, принятом в мае 2023 года. При этом местные специалисты выражали уверенность в том, что, с учетом богатого потенциала Ирана, развитие туристической отрасли может обеспечить большую валютную прибыль, чем нефтяные доходы. С учетом текущих экономических условий и необходимости диверсификации источников дохода, туризм, как динамичная и доступная отрасль, может сыграть ключевую роль в улучшении экономической ситуации. В этой связи План развития нацелен на привлечение 15 миллионов иностранных туристов в течение пяти лет¹⁰⁷. В то же время, согласно расчетам Четвертого плана развития для туристической отрасли, благодаря визиту около 20 миллионов туристов в страну в 2025 году будет получена сумма в размере более 25 миллиардов долларов США. Для достижения этой цели предусмотрен темп роста около 30%. Предполагается, что доля туризма в прямой занятости увеличится до 4%, а в косвенной занятости – до 10% в Четвертом плане.

При разработке этого Плана политико-экономический истеблишмент ИРИ отдавало себе отчет в том, что туризм – одна из крупнейших отраслей мировой экономики, играющая ключевую роль в развитии многих стран, в чем Иран не исключение. По оценкам экспертов, Иран может ежегодно зарабатывать миллиарды долларов, развивая туристический сектор. Эта индустрия способствует созданию рабочих мест, поддержке малого и среднего бизнеса, а также укреплению культурного обмена. Приток иностранных туристов способен дать мощный импульс развитию ключевых отраслей, включая гостиничный бизнес, транспорт, ремесленные промыслы и национальную кухню, оказывая значительное влияние на экономическое развитие страны.

Примечательно, что руководство ИРИ ясно осознает – внешние факторы могут способствовать значительному развитию туристической сферы. Иранские источники утверждают, что среди успешного влияния внешнеполитических решений на индустрию туризма можно отметить влияние СВПД (Совместный всеобъемлющий план действий, также известно как Соглашение по иранской ядерной программе – политическое соглашение между Ираном и группой государств, известных как 5+1, стал результатом дипломатических переговоров в рамках «шестерки» (Россия, США, Китай, Великобритания, Франция, Германия) и был окончательно согласован и принят на уровне министров иностранных дел 14 июля 2015 г. в Вене при участии

¹⁰⁷ <https://www.tasnimnews.com/ru/news/2024/10/17/3180445>

Высокого представителя ЕС Ф.Могерини¹⁰⁸ относительно ядерной программы Ирана) на увеличение притока туристов в Иран. Некоторые исследователи в области туризма считают, что туризм является индикатором определения политической стабильности страны и поэтому используется как инструмент давления на страны, являющиеся объектом санкций, что имеет прямое отношение к Ирану¹⁰⁹.

Однако, высказываются некоторые сомнения относительно реальности осуществления намеченных мероприятий. В то же время, предлагаются конкретные меры, которые могут создать реальные предпосылки для полной реализации намеченной линии. Так, для привлечения большего числа туристов крайне важно улучшить этот имидж и укрепить международную репутацию Ирана, поскольку страна часто изображается в международных СМИ как нестабильный и конфликтный регион. Кроме того, туристическая инфраструктура в некоторых регионах ИРИ нуждается в значительном улучшении. Хотя такие крупные города, как Тегеран, Исфахан и Шираз, многие районы с высоким туристическим потенциалом – например, обширные пустыни Ирана и нетронутые пляжи Персидского залива – страдают от отсутствия необходимой инфраструктуры для поддержки массового туризма. Для привлечения и оказания комфортных услуг иностранным туристам необходимо улучшить транспортные связи, увеличить количество отелей. К числу недостатков можно отнести и отсутствие активных усилий по продвижению на международной арене имиджа Ирана, что является еще одним фактором, сдерживающим развитие туризма в ИРИ. На сегодняшний день Иран не смог в полной мере использовать цифровые платформы, социальные сети и международные туристические выставки для популяризации своих достопримечательностей. В отличие от него, такие страны, как Турция и Египет, вкладывают значительные средства в глобальные рекламные кампании и добились признания в качестве известных туристических брендов.

Если правильно проводить политику привлечения туристов в Иране, то свободные торговые зоны могут стать хорошим поводом для потока туристов и привлечения капитала. Опыт таких стран как Гонконг, Сингапур, Турция показал, что приток туристов и посещение свободных торговых зон является примечательной особенностью таких туристических центров. В Иране такие острова Персидского залива, как Киш и Кешм, имеют привлекательные туристические особенности и поэтому могут ежегодно принимать до миллиона туристов¹¹⁰.

В качестве путей значительного улучшения качества деятельности туристической сферы предлагается разработать комплексную стратегию, учитывающую как существующие проблемы, так и возможности. Эта стратегия должна включать в себя усиление мер безопасности, упрощение визового

¹⁰⁸ ۳۸۱۵ اقتصاد گردشگری و سیاست خارجی <https://economic.mfa.gov.ir/portal/newsview/30807>

¹⁰⁹ Развитие экономики Ирана осложняют санкции и законодательные ограничения, введенные в отношении страны: по состоянию на 7 марта 2022 года против Ирана были введены 3616 санкций, по состоянию на 23 февраля 2023 года — 4268 // Информационное агентство «Anadolu» (Турция) от 23 февраля 2023 г.

¹¹⁰ Шенаса Х. «Развитие туризма в Иране» / Журнал Architecture and Modern Information Technologies/ 2010

процесса, улучшение инфраструктуры и активизацию маркетинговых усилий. Подчеркивается также важность соответствия мировым стандартам для успешного развития туристических программ в Иране. С учетом культурного, исторического и климатического разнообразия страна должна внедрять мировые стандарты во всех сферах, включая здравоохранение, благосостояние и безопасность в гостиницах, то, в конечном итоге, необходимо для формирования доверия туристов.

Необходимо констатировать, что 15 декабря 2023 года правительство ИРИ отменило в одностороннем порядке отменило визовый режим для граждан 33 стран, включая Узбекистан. По словам министра туризма Эззатолла Заргами, решение направлено на увеличение числа туристов в Иран и предотвращения «кампании иранофобии»¹¹¹.

Лола ЗИЯДУЛЛАЕВА,
к.э.н., доцент Ташкентского государственного
университета востоковедения

ТУРИЗМ – КЛЮЧЕВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОАЭ

***Аннотация.** В статье анализируется опыт Объединенных Арабских Эмиратов (ОАЭ) по развитию туристической отрасли как основного направления экономического развития. В нем он уделил особое внимание изучению экономической модели ОАЭ и их успешного опыта развития туристической сферы.*

***Ключевые слова:** устойчивое экономическое развитие, политика диверсификации, ВВП, нефтяной сектор, туристическая отрасль, экономическая политика, туристическая инфраструктура, валютные поступления, инновационные технологии, интеграционные процессы.*

***Abstract.** The article analyzes the experience of the United Arab Emirates (UAE) in developing the tourism sector as a key area of economic development. It pays special attention to studying the economic model of the UAE and its successful experience in developing the tourism sector.*

***Keywords:** sustainable economic development, diversification policy, GDP, oil sector, tourism industry, economic policy, tourism infrastructure, foreign exchange earnings, innovative technologies, integration processes.*

В Стратегии экономической политики современного Узбекистана значительное внимание уделяется изучению опыта экономического развития развития стран Востока и Запада, которые успешно реализовали социально-экономические реформы в различных сферах национальной экономики: в

¹¹¹ Власти Ирана отменили визовый режим для граждан 33 стран, включая Узбекистан. <https://www.aa.com.tr/ru.16.12.2023>.

промышленности, сельском хозяйстве, сфере услуг. В Послании Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева подчеркивается: «Исходя из этого, мы постоянно работаем в данном направлении, изучаем передовой зарубежный опыт и стремимся изменить нашу жизнь, стиль и методы нашей работы»¹¹².

В современной мировой экономике туризм превращается в катализатор развития интеграционных процессов, в один из ключевых факторов развития международных экономических отношений. Выступая на 25-й сессии Генеральной Ассамблеи Всемирной туристской организации, Президент Узбекистана Ш.М.Мирзиёев подчеркнул: «Мы полностью поддерживаем активные усилия Всемирной туристской организации, направленные на ускоренное развитие туризма во всех регионах мира и его превращение в один из драйверов мировой экономики. Заслуживают внимания новые подходы, конкретные меры по повышению качества услуг и большое значение, которое Организация придает инфраструктурным проектам в сфере туризма.»¹¹³

В этой связи заслуживает внимания опыт социально-экономических реформ Объединенных Арабских Эмиратов, которые всего несколько десятилетий назад были сравнительно малоизвестной в экономическом плане страной, а в современных условиях превратились в ведущий центр индустрии, торговли, финансов не только Ближнего Востока, но и мировой экономики. Одним из характерных явлений экономического развития ОАЭ в современных условиях стала трансформация экономики страны в течение сравнительно короткого исторического периода, существенные изменения в ее экономической структуре, которые произошли как в количественном, так и в качественном отношении. Если раньше экономика ОАЭ позиционировалась как страна монокультуры нефти, то теперь экономика страны превратилась в многоотраслевую системную экономику, в которой сочетается спектр таких ненефтяных отраслей промышленности как строительная, химическая, текстильная, пищевая и другие, а также транспорт, туризм, инновационные технологии, робототехника, цифровая экономика.

Это стало неоспоримым результатом политики диверсификации, направленной на уменьшение зависимости от нефтяного сектора. Она привела к динамичному росту экономического потенциала страны. Если двадцать лет назад в 2004 году объем ВВП составлял около 71 млрд лолл. США, то в 2023 году он достиг 504,173 млрд долл США¹¹⁴.

В этой связи заслуживает внимания опыт социально-экономических реформ ОАЭ всего несколько десятилетий назад были сравнительно малоизвестной в экономическом плане страной, а сегодня превратились в ведущий центр индустрии, торговли, финансов не только Ближнего Востока, но и мировой экономики. Политика диверсификации открыла возможности развития новых отраслей индустрии и сферы услуг. Экономика ОАЭ, которая

¹¹² Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису на 2020 год.

¹¹³ Выступление Президента Узбекистана Ш.Мирзиёева на 25-й сессии Генеральной Ассамблеи Всемирной туристской организации.

¹¹⁴ World Development Indicators database, WorldBank.15 июля 2005; World Development Indicators database, World Bank, 1 July 2023.

была страной монокультуры нефти, превратилась в многоотраслевую экономику, в которой представлены различные ненефтяные отрасли промышленности – строительная, химическая, текстильная, пищевая и другие, а также транспорт, туризм, инновационные технологии, робототехника, цифровая экономика.

В 2023 году объем ВВП (номинальный) ОАЭ достиг 504,173 млрд долл США, страна вышла на 26-е место в мире по этому показателю, заняв 2 место среди стран Арабского Востока после Саудовской Аравии¹¹⁵.

В 2023 году ОАЭ опережала Норвегию, Иран, Филиппины, Малайзию, ЮАР и другие динамично развивающиеся страны. По этому важнейшему параметру.

Укрепление экономического потенциала ОАЭ дало возможность для дальнейшего развития сферы туризма в стране. В современной мировой экономике туризм превращается в катализатор развития интеграционных процессов, в один из ключевых факторов развития международных экономических отношений. В этом спектре туристическая индустрия Объединенных Арабских Эмиратов является одной из перспективных сфер стран Персидского залива. Развитие туризма в стране характеризуется постоянной тенденцией к росту. Если в 2000г. доля туризма составляла около 4,2% от ВВП, то в 2012 возросла почти в 2 раза и составила 8,3%. Удельный вес туристической отрасли в ВВП страны в современных условиях составляет около 12%.

Основная часть валютных доходов государственного бюджета страны создает туристическая отрасль и прежде всего эмират Дубай. В 2021году по данным World Travel & Tourist Council Дубай привлекал 57% доходов от сектора туризма. Укрепление экономического потенциала индустрии туризма сочетается не только изменениями роли этой отрасли в структуре экономики, но и значительным увеличением количества иностранных туристов, посещающих страну. В течение 10 лет до эпидемии Covid-19 количество иностранных туристов в Дубай стабильно росло в среднем на 8% в год. Пик пришелся на 2019 г, когда город посетили 16,7 млн человек, что составило примерно 5 туристов на одного жителя Дубая. По количеству туристов в 2019 году этот город был на четвертом месте в мире, уступив лишь Бангкоку, Парижу и Лондону.

Политика поддержки туризма привела к росту валютных доходов страны, стимулировала развитие финансового сектора, промышленности, других отраслей экономики. Туризм стал и остается ключевым фактором экономического роста ОАЭ в ближайшей перспективе.

¹¹⁵ <https://tass.ru/encyclopedia/country/%D0%9E/oae>

O'ZBEKISTONDA TURIZM RIVOJLANISHIDA YANGI TENDENSIYALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimiz turizm sohasida kuzatilayotgan yangi tendensiyalar, ularning xususiyatlari va iqtisodiyotga ta'siri haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Turizm rivojlanishi, yangi tendensiyalar, barqaror turizm, raqamlashtirish, kichik biznes, davlat dasturlari.

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация о новых тенденциях, наблюдаемых в туристической сфере нашей страны, их характеристиках и влиянии на экономику.

Ключевые слова: Развитие туризма, новые тенденции, устойчивый туризм, цифровизация, малый бизнес, государственные программы.

Abstract. This article provides detailed information about the new trends observed in the tourism sector of our country, their characteristics and impact on the economy.

Key words: Tourism development, new trends, sustainable tourism, digitization, small business, government programs.

O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishi keyingi yillarda mamlakat iqtisodiyotida yetakchi o'rinlardan birini egallay boshladi. O'zbekistonning boy madaniy merosi, tabiiy go'zalliklari va tarixiy obidalari xalqaro miqyosda katta qiziqish uyg'otib, yildan-yilga sayyohlar oqimi ortib bormoqda. Jahon turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda O'zbekistonga tashrif buyurgan sayyohlar soni o'tgan yilga nisbatan 18 foizga o'sib, 5 milliondan ortiq sayyohni tashkil etdi¹¹⁶. Bu esa mamlakat turizm sektorining iqtisodiy salohiyatini oshirish va yangi ish o'rinlari yaratish uchun katta imkoniyat yaratmoqda.

Shuningdek, O'zbekiston hukumatining turizm sohasiga oid strategik islohotlari va yangi tendensiyalarni qo'llab-quvvatlash borasidagi sa'y-harakatlari sezilarli natijalarga olib kelmoqda. Masalan, Davlat Statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, turizm sektoridan mamlakat iqtisodiyotiga kiritilgan daromadlar 2023-yilda 1,3 milliard AQSh dollarini tashkil etib, bu ko'rsatkich ham o'tgan yilga nisbatan 22 foizga oshdi¹¹⁷. Bu kabi ko'rsatkichlar turizmning iqtisodiyotda qanchalik muhim o'rin tutayotganini namoyish etib, kelgusida sohani yanada rivojlantirish uchun istiqbolli yo'nalishlarni belgilab beradi.

Shu o'rinda, O'zbekistonda turizm rivojlanishida kuzatilayotgan yangi tendensiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish orqali, bu yo'nalishdagi islohotlarning iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirini chuqurroq anglash mumkin.

O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishi keyingi yillarda muhim strategik

¹¹⁶ <https://kun.uz/news/2024/02/22/ozbekistonga-2023-yilda-qancha-turist-kelgani-malum-qilindi>

¹¹⁷ <https://www.gazeta.uz/oz/2024/02/21/tourists/>

yo‘nalishlardan biriga aylandi. Bu jarayonda mamlakatda xalqaro hamkorlikning kuchayishi, infratuzilmani yangilash, sayyohlik obyektlarining kengayishi va yuqori sifatli xizmat ko‘rsatish tizimini shakllantirish kabi yangi tendensiyalar kuzatilmoqda.

1. Barqaror turizm rivoji. O‘zbekistonda turizmning barqaror rivojlanishi so‘nggi yillarda hukumatning diqqat markazida bo‘lib, barqaror turizm ekologik mas‘uliyat, madaniy merosni saqlash va mahalliy aholini qo‘llab-quvvatlash kabi omillarni o‘z ichiga oladi. Bu yondashuvda qishloq turizmi, ekoturizm, etnoturizm kabi yo‘nalishlarning rivojlanishi ahamiyatli rol o‘ynamoqda. Masalan, Samarqand, Buxoro va Xiva singari tarixiy shaharlarda madaniy merosni saqlashga e‘tibor qaratilishi orqali sayyohlar oqimi ortmoqda.

2. Raqamlashtirish va onlayn platformalarning rivoji. Bugungi kunda turizm sohasida raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi katta ahamiyat kasb etmoqda.

Onlayn bronlash tizimlari, virtual gid xizmatlari va mobil ilovalar orqali turizm sohasidagi xizmatlar ancha qulaylashdi. Ayniqsa, “O‘zbekiston Havo Yo‘llari” kompaniyasi va mehmonxonalar tomonidan yo‘lga qo‘yilgan onlayn tizimlar sayohatchilar uchun qulay imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, turistik xizmatlar haqida onlayn sharh va reyting tizimlari ham ommalashib, sayyohlar uchun ishonchli ma‘lumot manbai bo‘lib xizmat qilmoqda.

3. Turizm turlarining diversifikatsiyasi. O‘zbekistonda klassik tarixiy-turistik yo‘nalishlardan tashqari, sport turizmi, tibbiy turizm, gastronomik turizm singari yangi turistik yo‘nalishlar rivojlanib bormoqda. Sport turizmi doirasida tog‘-chang‘i kurortlari va ekstremal sayohat turlari ayniqsa yoshlar orasida mashhur bo‘lib, Toshkent va Qashqadaryo viloyatlarida rivojlanmoqda. Tibbiy turizm esa mahalliy klinikalar tomonidan chet ellik bemorlarga yuqori sifatli tibbiy xizmat ko‘rsatish imkonini beradi. Ushbu turlar sayyohlarning diqqatini jalb qilib, yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratmoqda.

4. Davlat dasturlari va investitsiyalar. Davlat tomonidan turizm sohasida qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezident farmonlari asosida sayyohlik infratuzilmasini rivojlantirish, yangi turistik zonalarini tashkil etish va xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish maqsadida xorijiy va mahalliy investitsiyalar jalb qilinmoqda. Turizm infratuzilmasining yaxshilanishi natijasida mehmonxonalar, transport va oziq-ovqat sektoridagi xizmatlar yanada kengaymoqda, bu esa xalqaro sayyohlarning mamlakatga bo‘lgan qiziqishini oshirmoqda.

5. Kichik biznesning roli. Turizm sohasidagi yangi tendensiyalardan biri bu – kichik biznes va xususiy sektorning faol ishtirokidir. Mahalliy tadbirkorlar tomonidan tashkil etilgan kichik mehmonxonalar, oilaviy restoranlar va qo‘lda tayyorlangan sovg‘alar ishlab chiqaruvchi bizneslar turistik mahsulotlarning xilma-xilligini ta‘minlab, milliy an‘analarning saqlanishiga hissa qo‘shmoqda. Shu tariqa, mahalliy aholi uchun yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda va ularning daromadlari ortmoqda.

6. Madaniy diplomatlarning faoliyati. Madaniy diplomatiya orqali O‘zbekistonning turistik salohiyati dunyo miqyosida targ‘ib qilinmoqda. “Buyuk ipak yo‘li” brendi ostida xalqaro sayyohlik ko‘rgazmalarida qatnashish, shuningdek, xorijiy mamlakatlardagi O‘zbekiston elchixonalarini tomonidan mahalliy madaniyat va tarixiy merosni tanishtirish tadbirlari o‘tkazilmoqda. Bu esa turizmga doir ijobiy imijni shakllantirish va sayyohlik oqimini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonda turizmning yangi tendensiyalari uning iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqda. Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi va turistik xizmatlar sifatining oshishi mamlakatga xalqaro miqyosda katta e'tibor qaratmoqda. Turizm sohasidagi o'zgarishlar nafaqat iqtisodiy daromadlarni oshirishga, balki milliy madaniyat va an'analarni dunyoga tanitishga ham imkon yaratmoqda. Bu tendensiyalar O'zbekiston turizm sohasining kelgusidagi barqaror rivojlanishi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://kun.uz/news/2024/02/22/uzbekistonga-2023-yilda-qancha-turist-kelga-ni-malum-qilindi>
2. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/02/21/tourists/>
3. Shukurov, A., & Karimov, U. (2022). Mintaqaviy turizmni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish qo'mitasi nashrlari. Toshkent: Turizmni rivojlantirish instituti.

Uktam JIYANOV,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o'qituvchisi

TURIZM XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI

Annotatsiya. Maqolada turizm sohasining iqtisodiy samaradorligini oshirish va xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikni ta'minlash masalalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Turizm samaradorligi, ichki turizm, kiruvchi turizm, chiquvchi turizm, pandemiyadan keyingi tiklanish, infratuzilma rivoji, strategik rejalashtirish, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация. В статье обсуждаются вопросы повышения экономической эффективности туристической отрасли и обеспечения конкурентоспособности на международном уровне.

Ключевые слова: Эффективность туризма, внутренний туризм, въездной туризм, выездной туризм, постпандемическое восстановление, развитие инфраструктуры, стратегическое планирование, экономическая эффективность.

Annotation. The article discusses issues related to improving the economic efficiency of the tourism sector and ensuring competitiveness on an international level.

Key words: Tourism efficiency, domestic tourism, inbound tourism, outbound tourism, post-pandemic recovery, infrastructure development, strategic planning, economic efficiency.

Hozirgi kunda turizm sohasi dunyo miqyosida iqtisodiy o'sishning muhim drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Xalqaro tashkilotlarning

ma'lumotlariga ko'ra, turizm nafaqat mamlakatlar iqtisodiyotiga ulkan daromad olib keladi, balki ish o'rinlarini yaratish, madaniy aloqalarni mustahkamlash va hududlarni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Shu sababli, turizm xizmatlarining samaradorligini baholash va ularni takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Turizm xizmatlarining sifatini oshirish va samaradorligini baholash nafaqat mahalliy, balki global miqyosda raqobatbardosh turizm muhitini yaratishga xizmat qiladi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu sohada samarali usullar va vositalarni joriy etish iqtisodiy barqarorlikka erishishning muhim omili hisoblanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jahon Turizm Tashkiloti (UN Tourism) ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda xalqaro turizm kelishlari soni pandemiyadan keyin sezilarli o'sdi va 1 milliarddan oshdi¹¹⁸. Bu ko'rsatkich sohaning global tiklanish jarayonida muhim rol o'ynayotganini ko'rsatadi.

O'zbekistonda turizm xizmatlari samaradorligini oshirish bo'yicha so'nggi yillarda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Bu o'zgarishlar turizm infratuzilmasini rivojlantirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va sohaning iqtisodiyotdagi ulushini oshirishga qaratilgan.

2017-yilda mamlakat bo'ylab mehmonxona o'rinlari soni 37 mingta bo'lgan bo'lsa, 2022-yilga kelib bu ko'rsatkich 124 mingtaga yetdi, ya'ni 3,4 barobarga oshdi. Shuningdek, joylashtirish vositalari soni 767 tadan 5 mingtaga ko'paydi¹¹⁹.

2018-yilda 106 ta oilaviy mehmon uylari faoliyat boshlagan bo'lsa, 2023-yilga kelib ularning soni 3,2 mingtaga, o'rinlar soni esa 28 mingtaga yetdi. Bu qishloq joylarida 8 ming nafardan ortiq fuqaroning bandligini ta'minladi.

Yo'l bo'ylari va aholi gavjum joylarda 7,6 mingta sanitariya-gigiyena shoxobchalari holati yaxshilandi, shundan 3,9 mingtasi yangidan qurildi, 3,7 mingtasi ta'mirlandi. Mavjud avtomobillarga yoqilg'i quyish stansiyalarining 96 foizida sanitariya-gigiyena shoxobchalari tashkil etildi.

800 ta madaniy meros obyektlarida turistlar uchun shart-sharoitlar yaratilib, ular turizm yo'nalishlariga kiritildi. 2023-yilda 540 ta dam olish va ko'ngilochar maskanlar barpo etilib, 70 ta yangi turizm marshrutlari ochildi. Shu yil davomida turizm va madaniy meros obyektlariga olib boruvchi 361,5 km avtomobil yo'llari ta'mirlandi.

Ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish: 2021-yilda ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish maqsadida yangi avia va temir yo'l qatnovlari yo'lga qo'yildi. Masalan, Farg'ona – Urganch – Farg'ona, Termiz – Urganch – Termiz hamda Qarshi – Urganch – Qarshi aviareyslari tashkil etildi. Shuningdek, Andijon – Xiva – Andijon temir yo'l qatnovi soni oshirildi.

2022-yilda "O'zbekiston bo'ylab sayohat qil!" dasturi doirasida ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilish va hajmini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirildi. Bu dastur fuqarolarning mamlakatimizning turizm salohiyati bilan tanishtirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan¹²⁰.

Ushbu o'zgarishlar natijasida O'zbekistonda turizm sohasining iqtisodiyotdagi

¹¹⁸<https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024>

¹¹⁹ <https://xabar.uz/uz/mahalliy/ozbekistonda-turizm-amalga-oshirilayotgan>

¹²⁰ <https://president.uz/oz/lists/view/5170>

ulushi oshib, yangi ish o‘rinlari yaratildi va mamlakatning xalqaro turizm bozorida raqobatbardoshligi kuchaydi.

Hozirgi vaqtda dunyoda turizmning roli doimiy ravishda o‘shib bormoqda, bu turizmning odamlar hayotidagi rolga, shuningdek, butun mamlakatlar iqtisodiyotiga ta‘siri kuchayishi bilan bog‘liq.

O‘zbekiston tashrif buyurgan turistlar soni yillar davomida sezilarli darajada o‘shib bormoqda. 2021-yilda mamlakatga 1,2 million turist tashrif buyurgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2022-yilda 3,4 millionga yetdi. 2023-yilga kelib esa turistlar oqimi 6,6 millionga ko‘tarilib, pandemiyadan oldingi darajaga yaqinlashgan. Ushbu o‘shish xalqaro marketing kampaniyalari va madaniy meros obyektlarining faol targ‘iboti bilan bog‘liq.

Qozog‘istonda ham turistlar oqimi o‘shish tendensiyasini ko‘rsatdi. 2021-yilda 0,8 million turist tashrif buyurgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 2,1 millionga oshgan. 2023-yilda esa 3,3 million turist qayd etilgan. Bu mamlakatning tabiiy landshaftlari va tranzit turizm imkoniyatlariga bo‘lgan qiziqishning oshishi natijasidir.

Turkiya esa umumiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha yetakchilik qilmoqda. 2021-yilda 5,5 million turist tashrif buyurgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 8,9 millionga oshdi. 2023-yilda esa 11,4 million turist bilan rekord daraja qayd etilgan. Bu mamlakatning turizm infratuzilmasi va brend sifatidagi kuchli pozitsiyasi bilan izohlanadi.

O‘zbekistonning turistlar oqimidagi o‘shish sur‘ati mintaqadagi boshqa davlatlarga nisbatan tezroq bo‘lib, mamlakatning turizm strategiyasi to‘g‘ri yo‘nalishda ekanini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Turkiya va Qozog‘istonning turizm infratuzilmasi va marketing yondashuvlari bilan taqqoslash orqali yangi imkoniyatlar aniqlanishi mumkin.

Turizm xizmatlari samaradorligini baholash bo‘yicha o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston turizm sohasi so‘nggi yillarda sezilarli o‘shishni boshdan kechirmoqda. 2021-yildan boshlab kiruvchi va ichki turizmda ijobiy o‘zgarishlar kuzatilib, pandemiyadan keyingi tiklanish davrida xalqaro marketing kampaniyalari va infratuzilmaning rivoji muhim rol o‘ynadi. Qozog‘iston va Turkiya bilan taqqoslaganda, O‘zbekiston turistlar oqimini oshirishda yuqori sur‘atlarni namoyon etdi, bu esa mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatli ekanligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. John Tribe. The truth about tourism. Annals of Tourism Research. Jan 1, 2006. https://www.academia.edu/1098708/The_truth_about_tourism
2. Dolnicar, S. & Ring, A. (2014) Tourism Marketing Research – Past, Present and Future. Annals of Tourism Research, 47: 31-47.
3. To‘rabekov Sohibjon Sherboy o‘g‘li. Turizm xizmatlari sohasini rivojlantirish va uning aholi bandligini ta‘minlashdagi rolini oshirish istiqbollari. Samarqand – 2024.
4. United Nations World Tourism Organization (UN Tourism). (2023). World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2023 Edition. UNWTO. Retrieved from <https://www.unwto.org>

5. <https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024>
6. <https://xabar.uz/uz/mahalliy/ozbekistonda-turizm-amalga-oshirilayotgan>
7. <https://president.uz/oz/lists/view/5170>
8. <https://stat.uz/images/uploads/reliz2024/turizmpresreliz2023uz>.
9. 2023-yilda O'zbekiston Respublikasida turizm va dam olish rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari.

Saida TASHTAYEVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti dotsenti, g.f.n.
Akobir O'LMASOV,
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti talabasi

O'ZBEKISTONDA TURIZM RIVOJLANISHINING ME'YORIY-HUQUQIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistonda turizm sohasi rivojlanishining me'yoriy-huquqiy asoslarini tahlil etishga bag'ishlangan. Bunda mustaqillikkacha va undan keyingi davr xususiyatlari taqqoslangan. Turistik oqim va undan tushayotgan daromadni oshirish maqsadida olib borilayotgan davlat siyosati yoritilgan. Istiqbolda mazkur sohani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: turizm resurslari, tarixiy obidalar, turistik infratuzilma, Buyuk ipak yo'li, xalqaro turizm, ziyorat turizmi, ekoturizm, ichki turizm, xalqaro tadbirlar va anjumanlar, turistik klasterlar, vizasiz rejim.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу нормативно-правовых основ развития сферы туризма в Узбекистане. В нем сравнивались особенности периода до и после обретения независимости. Освещается государственная политика, проводимая с целью увеличения туристского потока и доходов от него. Даны рекомендации по развитию данной сферы в перспективе.

Ключевые слова: туристические ресурсы, исторические памятники, туристская инфраструктура, Великий Шелковый путь, международный туризм, паломнический туризм, экотуризм, внутренний туризм, международные мероприятия и конференции, туристские кластеры, безвизовый режим.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the regulatory framework for the development of tourism in Uzbekistan. It compared the features of the period before and after independence. The article highlights the state policy pursued in order to increase the tourist flow and income from it. Recommendations for the development of this area in the future are given.

Keywords: tourism resources, historical monuments, tourist infrastructure, the Great Silk Road, international tourism, pilgrimage tourism, ecotourism, domestic tourism, international events and conferences, tourist clusters, visa-free regime.

Respublikamizda mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq turizm sohasida keng qamrovli islohotlar amalga oshirila boshlandi. XX asr O‘zbekiston uchun turizm va sayyohlik asri bo‘lishi, Markaziy Osiyo davlatlari orasida bu borada yetakchi davlat bo‘lishi mutaxassislar tomonidan bashorat qilinmoqda. Chunki O‘zbekiston turizm sohasini rivojlantirish uchun yetarli imkoniyatlarga ega. Mamlakatimizda 8 mingdan ortiq tarixiy obidalar, ziyoratgohlar, ulkan tabiiy turistik obyektlar mavjud. Ulardan samarali foydalanish yo‘llarini aniqlash, respublika iqtisodiyotida turizmni strategik darajaga ko‘tarish, turistlarga ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish, turistik infratuzilmani rivojlantirish kabi qator vazifalarni hal etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

O‘rta Osiyo xalqlari hayotida sayyohlik qadimdan alohida ahamiyatga ega bo‘lib kelgan, biroq maxsus sanoat sifatida shakllanmagan edi. Sovet davlatida turizm “sotsializm” tuzumining imiji vazifasini bajardi. Kommunistik mafkura targ‘ibot quroli sifatida foydalanildi. Turizmni tashkil etishda ham kommunistik ruhdagi rejalashtirish tamoyilidan voz kechilmadi. Turistik korxonalarning moddiy-texnika bazasi yaxshilansa-da, sayyohlik xizmatlarining sifati pastligicha qolaverdi. Sovet davrida turizmni rivojlantirishga ilmiy texnologik jarayon sifatida qaraldi. Biroq, ilmiy daraja va maxsus bilim va ko‘nikmalarga ega xodimlarni tayyorlashni yo‘lga qo‘yishga e‘tibor qaratilmadi¹²¹.

Mustaqillikka erishgach, turizmni kompleks rivojlantirish uchun 1980-yillardagi kamchilik va muammolarni bartaraf etish lozim edi. Mamlakatda o‘tish davrining siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy qiyinchiliklariga qaramay turizm sohasini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratildi. Mustaqillik davrining ilk davrlarida e‘tibor turizm industriyasini modernizatsiya qilishga qaratildi. Sohani barqaror rivojlanishi uchun turizm infratuzilmasini rivojlantirish, transport va mehmonxona xizmatlarini yaxshilash, turizmning me‘yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirishga qaratilgan hujjatlar qabul qilindi, ushbu sohada davlat siyosatining tubdan yangi tamoyillari ishlab chiqildi.

1992-yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni¹²² bilan “O‘zbekturizm” Milliy kompaniyasi tashkil etilib, unga ushbu yo‘nalishdagi davlat siyosatini amalga oshirish va turizmni rivojlantirishning milliy modelini shakllantirish vazifalari yuklatildi. Milliy kompaniya respublikaning turizm tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtiradi, turizmning barcha turlarini rivojlantirishni rag‘batlantiradi, kadrlar tayyorlashni ta‘minlaydi, sanoatning moddiy-texnika bazasi va infratuzilmasini yaratishga investitsiyalar oqimiga ko‘maklashadi.

1995-yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Buyuk ipak yo‘lini qayta tiklashda O‘zbekiston Respublikasining ishtirokini avj oldirish va respublikada xalqaro turizmni rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-1162-son Farmoni qabul qilindi. Buyuk ipak yo‘lini qayta tiklash, xorijiy sayyohlarni keng jalb etish, shuningdek, mamlakatda zamonaviy turizm sanoatini vujudga keltirish

¹²¹ Махмудов М. XX асрнинг 80-йилларида Ўзбекистонда туризм таракқиёти: муаммолар ва ечимлар. // Бойсун баҳори. Б. 319-321.

¹²² “Ўзбектуризм” миллий компанияси фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг 20.10.1992 йилдаги 484-сон қарори. <https://lex.uz/docs/514856>

maqsadida Buyuk ipak yo'lidagi shaharlar – Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkentda xalqaro turizm bo'yicha maxsus ochiq iqtisodiy zonalar tashkil qilinishi, mazkur shaharlarning aeroportlari va temir yo'l vokzallarida xorijiy sayyohlar uchun bojxona rasm-rusumlarining xalqaro me'yorlarga mos soddalashtirilgan tartibi, shuningdek, tranzit sayyohlar uchun maxsus bojxona zonolari joriy qilinishi belgilab qo'yildi. Jahon andozalari darajasidagi mehmonxona va motellar, kempinglar tarmog'ini shakllantirish, sayr-tomosha, madaniyat, sport va sog'lomlashtirish markazlarini tashkil etish ko'zda tutildi¹²³. "Buyuk ipak yoli" turistik yo'nalishini rivojlantirish to'g'risidagi Hukumat qaroriga muvofiq, kompaniya London va Berlin shahrida bo'lib o'tadigan yirik xalqaro turizm almashinuv yarmarkalarida ishtirok etish orqali milliy turistik mahsulotlar va loyihalarni xalqaro miqyosda targ'ib qilish faoliyatini olib bordi.¹²⁴

Xorijiy turistlarni mamlakatga kelib ketishlari yoki ushbu hududdan tranzit o'tishlarida vaqtni tejash, qiyinchiliklarni yengillashtirish, chegaradan o'tish talablarini soddalashtirish maqsadida 1996-yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xorijiy fuqarolarning va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston respublikasiga kelishlari, ketishlari, bu yerda bo'lishlari va tranzit o'tishlari tartibi to'g'risida" qarori qabul qilindi. Mazkur qarorga asosan, O'zbekiston respublikasiga kelish vizalarini rasmiylashtirish tartibi, O'zbekiston respublikasiga kelish va undan ketish huquqidagi cheklashlar, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston Respublikasida bo'lishi, chet el fuqarolarini akkreditatsiya qilish kabi tartib qoidalari belgilandi. Keyinchalik bu qarorga yana o'zgartirishlar kiritildi.

Kelgusi yillarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Sayyohlik tashkilotlari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish to'g'risida" (1998-yil 8-avgust, 346-son), "O'zbekiston Respublikasida madaniy boyliklarning olib chiqilishi va olib kirilishi masalalarini tartibga solish to'g'risida", (1999-yil 23-mart, 131-son) qarorlar qabul qilindi. Mazkur hujjatlar milliy turistik mahsulotimizga xorijlik sayyohlar e'tiborini jalb etish, xalqaro sayyohlik aloqalarining kengayishi, kirish, chiqish turizmini, respublikada yaratilgan madaniy boyliklarni chetga olib chiqish yoki mamlakatga chetdan olib kirishni tartibga solishga xizmat qiladi.

Respublikada turizm sohasini rivojlantirish uchun moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, malakali mutaxassislar sonini oshirishga e'tibor qaratilgan holda, davlatimiz rahbari 1999-yil 30-iyunda "O'zbekistonda turizm sohasi uchun malakali kadrlar tayyorlash to'g'risida"gi farmonini qabul qildi. Unga ko'ra Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti bazasida Xalqaro turizm yo'nalishida bakalavr tayyorlash, shuningdek bir qancha akademik litsey va kasb-hunar kollejlari tashkil etildi, qabul kvotalari oshirildi.

Xalqaro va ichki turizm avvalo mamlakatdagi turistik resurslarni o'zlashtirish va ulardan samarali foydalanishga asoslanadi. Viloyat va tumanlardagi turizm

¹²³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 6-сон, 140-модда. 1995 й. <https://lex.uz/docs/182051>

¹²⁴ Murodov H.S. Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekistonda xalqaro turizmning rivojlanishi va uning me'yoriy-huquqiy asoslari. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – 2022. -№ 1(4). ISSN: 2181-1342. 11-б. <https://sciencenroblems.uz>

imkoniyatlaridan keng foydalanish maqsadida masalan, O'zbekistonning asosiy turistik maskanlari bo'lgan Buxoro va Xiva shaharlaridagi yodgorliklar muhofazasini kuchaytirish, viloyatlarning turistik salohiyatini jahonga namoyish etish, turizm industriyasini va infratuzilmasini zamon talablari darajasiga ko'tarish hamda Buxoro va Xiva shahrining 2500 yilligi munosabati bilan 1996-yil 3-yanvarda 1996-1997-yillarda Buxoroda tashqi va ichki turizmni rivojlantirish dasturi ishlab chiqildi¹²⁵.

“2013-2015-yillarda Toshkent viloyatida turizm sohasini rivojlantirish dasturi to'g'risida”, 2013-yil 20-sentabr, 259-son “Xorazm viloyatida turistik infratuzilmaning qo'shimcha obyektlarini barpo etish chora-tadbirlari to'g'risida”, Vazirlar Mahkamasining qarorlari qabul qilindi. Toshkent viloyati katta tabiiy turistik rekreatsion salohiyatga ega. Bu yerda ko'ngilochar maskanlar ochish, tabiat qo'ynida hordiq chiqarish, biogen resurslarning noyob namunalari bilan tanishish, tadbirlar tashkil etish, ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari katta. Besh yuzdan ziyod turistik resurslar bo'lib, ulardan Chotqol biosfera qo'riqxonasi, Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'i, Parkent, Pskent, Oqqo'rg'on, Ohangaron, tumanlaridagi yodgorliklar, tarixiy madaniy va arxeologik resurslar- Shohruhiya, Saurtepa va Shodmalik ota majmualari, Qirqqiz, Sarmozor va Parpi ota qadamjolari kabi davlat muhofazasiga olingan tarixiy va ekoturizm obyektlari bor.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 20-sentabrdagi “2013-2015-yillarda Toshkent viloyatida turizm sohasini rivojlantirish dasturi to'g'risida”gi qarori hududda sayyohlarga xizmat ko'rsatish turi va sifatini yanada yaxshilashda muhim omil bo'ldi.

Mazkur hujjat ijrosi doirasida Burchmulla va Chimyon qishloqlaridan o'tuvchi soy bo'ylarida chodirli shaharchalar tashkil etilib, milliy qadriyatlarimizga monand jihozlandi. Sayyohlarga hududning o'ziga xos taomlarini tayyorlash yo'lga qo'yildi. Manzilli dasturga muvofiq, Bo'stonliq tumanidagi Xo'jakent va Yusufxona qishloqlarida zamonaviy mehmonxonalar qad rostladi. “Oqtosh” sanatoriysi, bir qator tarixiy obida va qadamjolar ta'mirlandi. Chimyon-Chorvoq rekreatsion zonasida yangi loyihalar amalga oshirildi. Bu yerga keluvchi mehmonlarning miriqib dam olishi, sayohat qilishi uchun yanada qulay sharoit yaratildi.

Ushbu qarorni ijrosi sifatida 2017-yil Toshkent viloyati Chimyon-Chorvoq kurort-rekreatsion zonasi hududida “Chorvoq” erkin turistik zonasi tashkil etildi va ushbu erkin turistik zona hududida zamonaviy mehmonxona majmualari, madaniy-sog'lomlashtirish, savdo-ko'ngilochar majmualar va turizm uchun mo'ljallangan boshqa obyektlar barpo etish, shuningdek, zamonaviy injenerlik infratuzilmasi obyektlari yaratish haqidagi takliflar qabul qilindi. Hozirda mazkur zonani rivojlantirish bo'yicha davlat tomonidan subsidiyalar berilib, sarmoyalar kiritish, uch yulduzli mehmonxonalar qurilishi uchun davlat byudjetidan mablag' ajratilishi, muayyan turdagi soliqlardan vaqtincha ozod etilishi kabi imtiyozlar berildi.

Yangi O'zbekiston iqtisodiyoti rivojlanishi sharoitida turizmning rivojlanishiga yanada katta ahamiyat berildi. Mamlakat iqtisodiyotining strategik tarmog'i sifatida turizmni jadal rivojlantirish uchun qulay iqtisodiy va tashkiliy-huquqiy shart-

¹²⁵ Murodov H.S. Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekistonda xalqaro turizmning rivojlanishi va uning me'yoriy-huquqiy asoslari. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – 2022. -№ 1(4). ISSN: 2181-1342 11-6. <https://sciencenproblems.uz>

sharoitlar yaratish, hududlarning ulkan turizm salohiyatidan yanada to'liq va samarali foydalanish, turizm tarmog'ini boshqarishni tubdan takomillashtirish, milliy turizm mahsulotlarini yaratish va ularni jahon bozorlarida targ'ibot qilish bosh maqsad qilib belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2018 – 2019-yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida" qarorida mamlakatimiz turizm industriyasi jadal rivojlanishi uchun qisqa muddatda eng qulay shart-sharoit, iqtisodiy, ma'muriy va huquqiy muhit yaratish, jumladan, sohada xususiy sektorning ustuvor ishtirokini ta'minlash, uning raqobatbardoshligi va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini yanada oshirish, hududlarning iqtisodiy salohiyati va daromadlari bazasini kengaytirish, yangi ish o'rinlari tashkil etish, milliy turizm mahsulotlarini jahon bozorida faol va kompleks ilgari surish maqsad qilib qo'yildi. 2018 – 2019-yillarda xorijiy davlatlar bilan hamkorlikni yanada rivojlantirish bo'yicha shartnomalar ishlab chiqish, xorijiy turistlar uchun viza va ro'yxatdan o'tish tartib-qoidalarini bosqichma-bosqich soddalashtirish va turistlarga yengillik yaratishga alohida e'tibor qaratildi.¹²⁶

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yildagi "O'zbekiston Respublikasining sayyohlik salohiyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5326-sonli Farmoni qabul qilindi.

Respublikaning turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish maqsadida, eng avvalo investitsiya oqimlarni faol jalb etish, ushbu sohaga innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, mamlakatning boy tabiiy, madaniy va tarixiy merosi va resurslaridan to'liq foydalanish maqsadida 2018-yil 10-fevraldan boshlab Isroil Davlati, Indoneziya Respublikasi, Koreya Respublikasi, Malayziya, Singapur Respublikasi, Turkiya Respublikasi va Yaponiya fuqarolari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasiga muntazam parvozlarni amalga oshiruvchi xorijiy aviakompaniyalar havo kemalari ekipaj a'zolari uchun O'zbekiston Respublikasi hududiga kirgan kundan boshlab 30 kunlik muddatga vizasiz rejim o'rnatilishi belgilandi.

Davlat e'tibori nafaqat xorijiy turistlarni jalb etish balki, ichki turizmni ham rivojlantirishga, aholi dunyoqarashi, ma'naviy madaniyatini oshirishga, mamlakatimiz fuqarolarini tabiiy va madaniy meroslarimiz bilan yaqindan tanishtirishga ham qaratilgan holda 2018-yilda "Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori qabul qilindi. Unda "O'zbekiston bo'ylab sayohat qil!" ichki turizmni rivojlantirish dasturini amalga oshirish bo'yicha amaliy chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqildi. Unda asosan, turistlar oqimi past bo'lgan davrda ichki sayohatchilar uchun turistik infratuzilmani tayyorlash, turistlarni joylashtirish vositalari, jamoat ovqatlanish joylari, diqqatga sazovor joylarni inventarizatsiya qilish va xizmat ko'rsatishga tayyorlash, madaniy ko'ngilochar tadbirlarni o'tkazish belgilandi. Qo'shimcha aviareyslar, temir yo'l qatnovlari yo'lga qo'yildi, turoperator, turagentliklar va

¹²⁶2018-2019 yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida". // «Xalq so'zi» gazetasi, 162 (6856)-son, 2017 yil 17 avgust.

joylashtirish vositalari uchun soliq stavkalari kamaytirildi, aholining dam olish va bayram kunlari taqvimini sayohat uchun maqbullashtirildi, oilaviy dam olish ta'tili tizimi joriy etildi.

Mamlakatda turizmni barqaror rivojlantirish, ichki, kirish va chiqish turizmi uchun shart-sharoitlar yaratish, turizmni iqtisodiyot drayveriga aylantirish maqsadida 2019-yilda Qonunchilik palatasi tomonidan O'zbekiston respublikasining "Turizm to'g'risida" qonuni qabul qilindi. Mazkur qonun 10 bob, 45 moddani o'z ichiga oladi va mamlakat turistik faoliyatini tartibga soladi.

Turizm sohasida kadrlar tayyorlash muhim jarayonlardan hisoblanadi. 2021-yil O'zR PQ-5270-sonli "Turizm, madaniy meros va muzeyshunoslik sohalarida malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori turizm, madaniy meros va muzeyshunoslik sohalarida xalqaro standartlarga mos uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, mehnat bozorining zamonaviy talablariga muvofiq yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash jarayonini yo'lga qo'yish, fan, ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyasini ta'minlashni ko'zda tutadi. Turizm, madaniy meros va muzeyshunoslik sohalaridagi istiqbolli mutaxassislar, ayniqsa pedagoglar, ilmiy kadrlar va restavratorelarni tanlash va ularning ta'lim olishini tashkil etish uchun "El-yurt umidi" jamg'armasining 2022 – 2026-yillarda xorijdagi nufuzli ta'lim muassasalarida turizm, madaniy meros va muzeyshunoslik yo'nalishlarida doktorantura (PhD) va magistraturada o'qitish dasturi joriy qilinishi belgilandi.¹²⁷

Mamlakat turizmida ziyorat turizmi muhim o'rin egallaydi. Buyuk allomalar, olimu-ulamolar qabrlarini tiklash, obodonlashtirish va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish maqsadida Shahrisabz, Toshkent, Samarqand, Buxoro va boshqa shaharlarda ilmiy-amaliy tadbirlar, konferentsiyalar tashkil etildi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni muhim rol' o'ynaydi. Xususan, "Xalqaro ziyorat turizmi haftaligi", Mir Arab madrasasi tashkil etilganligining 500 yilligiga bag'ishlangan xalqaro konferentsiya, Toshkent shahrida "Imom Moturidiy ilmiy merosining zamonaviy tadqiqotlari", Samarqand shahrida "Imom Buxoriy" nomidagi xalqaro hadisshunoslik anjumanlari, Buxoro shahrida "Ibn Sinoning hayoti va "Tib qonunlari" ilmiy merosining tadqiqotlari" mavzusida ilmiy-amaliy anjuman, Qarshi shahrida "Abu Muin Nasafiy" Markaziy Osiyo ulamolari anjumani va bir qator tadbirlar tashkil etiladi.¹²⁸

2023-yilda qabul qilingan "Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar olib borishni ko'zda tutadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, garchi O'zbekiston azaldan turistik resurslarga boy bo'lsada, ulardan foydalanish va turizm sohasini respublikada xorijiy

¹²⁷ <https://lex.uz/docs/5701949>

¹²⁸ Эштаев А. Ўзбекистон республикасида ички ва зиёрат туризмини ривожлантириш истиқболлари. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 4, 2021.381-бет.

standartlarga mos holda rivojlantirishga so‘nggi yillarda katta ahamiyat berilmoqda. Bu borada qator vazifalarni amalga oshirish istiqbolning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Xususan, turistik klasterlar, maxsus turistik zonalarini tashkil etish, turistik va turdosh infratuzilmalarni yaxshilash, barqaror turizmni ta‘minlash, turizmni oqilona boshqarish va rejalashtirish, diversifikatsiya qilish, investitsiyalarni jalb qilish asosiy vazifalardan sanaladi.

Uktam JIYANOV,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o‘qituvchisi

XALQARO TURIZMNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA BARQAROR RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro turizmning rivojlanishidagi zamonaviy tendensiyalar va istiqbollari tahlil qilingan. Unda turistlar oqimining geografik taqsimoti, qisqa va uzoq muddatli sayohatlar, dam olish va biznes turizm o‘rtasidagi nisbat kabi muhim jihatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro turizm, barqaror turizm, raqobatbardoshlik, ekologik turizm, innovatsion texnologiyalar, turistik oqim, xizmat sifati, dam olish turizmi, qisqa muddatli sayohat, diversifikatsiya.

Аннотация. В данной статье проведен анализ современных тенденций и перспектив развития международного туризма. Рассмотрены такие важные аспекты, как географическое распределение туристических потоков, краткосрочные и долгосрочные поездки, соотношение отдыха и делового туризма.

Ключевые слова: международный туризм, устойчивый туризм, конкурентоспособность, экологический туризм, инновационные технологии, туристический поток, качество обслуживания, отдых, краткосрочные поездки, диверсификация.

Abstract. This article analyzes the modern trends and prospects for the development of international tourism. Important aspects such as the geographical distribution of tourist flows, short-term and long-term trips, and the ratio of leisure and business tourism are examined.

Keywords: international tourism, sustainable tourism, competitiveness, ecological tourism, innovative technologies, tourist flow, service quality, leisure tourism, short-term travel, diversification.

Zamonaviy davrda dunyo miqyosida turistik sayohatlarini yaqin joylashgan mintaqalardagi davlatlarda amalga oshiradigan turistlarning umumiy soni uzoq masofalarga sayohat qiluvchilardan ko‘proq bo‘layotgani kuzatilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Turizm tashkiloti (UN Tourism) ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda xalqaro turizmdan olingan daromadlar barqaror o‘tib, 1,4 trln. AQSh dollariga yetdi. Bu raqam turizmning global iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotganligi va bu tarmoqning aholi bandligini oshirish hamda millatlararo

madaniy hamkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyati beqiyos ekanligidan dalolat beradi.

Xalqaro turizmni rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotining asosiy ko'rsatkichlariga ta'sir ko'rsatibgina qolmay, balki iqtisodiyotning ko'plab sohalarini rivojlantirishni rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohalariga transport faoliyati, aloqa, savdo aloqalari, infratuzilma qurilishi, dam olish hududlarini obodonlashtirish va umumiy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish kiradi. Turistik oqimning ko'payishi qishloq xo'jaligi, mahsulot ishlab chiqarish va aholining iste'mol darajasi kabi yo'nalishlarni ham qamrab oluvchi iqtisodiy tizimni qayta shakllantirish jarayonining muhim bosqichlaridan biridir.

So'nggi yillarda xalqaro va milliy turizm sohasi turizm industriyasidagi tashkilotlar o'rtasida raqobatning doimiy o'sishi kuzatilmoqda. Raqobatning kuchayishi, reklama strategiyalari va kompaniyalarning bozordagi o'z pozitsiyasini mustahkamlashga urinishlari turizm xizmatlari bozorida keng ko'lamli kurashlarga sabab bo'lmoqda¹²⁹.

Turistik kompaniyalar raqobatbardoshligini oshirish yo'nalishlari iqtisodiyotni umumiy rivojlantirishning eng muhim sohalarini rivojlantirish bilan bog'liqdir. Xalqaro turizmning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy raqobat omillari quyidagilar hisoblanadi: ijtimoiy-siyosiy sharoit, transport, axborot texnologiyalari va xizmat ko'rsatish sifati.

Shunday qilib, turizm xizmatlariga talab va taklifning ortishi xalqaro turizm bozorida xizmatlar iste'moli uchun istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Xalqaro turizm biznesining asosiy tendensiyalari va istiqbollari tahlil qilish va baholash uchun ushbu sohani o'rganishda ko'plab mualliflarning qarashlari va tushunchalari bilan tanishish, xalqaro turizmning shakllanishi va rivojlanishining asosiy tendensiyalarini ko'rib chiqish va yig'ilgan materiallarni yagona yaxlit tushuncha sifatida umumlashtirish zarur.

Turizm rivojlanishining asosiy tendensiyalarini quyidagi yo'nalishlar orqali xarakterlash mumkin:

1. Xalqaro turizmning rivojlanishi turistik oqimlarning turli mehmonxona zonalarida bir tekis taqsimlanmasligi bilan tavsiflanadi. Turistlarning katta qismi Yevropa va Osiyo hududlarida joylashgan, lekin yangi dunyo davlatlariga turistlar oqimi ham ortib bormoqda.
2. Turistlarning 20-30% massaviy guruhlardan iborat bo'lsa, qolgan 70-80% yaqin masofalarga sayohat qiluvchi individuallardan tashkil topgan. So'nggi yillarda ommaviy turizmning ulushi oshib borayotgani kuzatilmoqda. Bu o'zgarishning sabablariga dam olish kunlarining qisqarishi, arzon transport xarajatlari, charter reyslar sonining oshishi va yangi raqobatbardosh yo'nalishlarning taklif qilinishi kabilarni kiritish mumkin.
3. Dam olishga qaratilgan turistik guruhlarining soni biznes sayohatlar bilan taqqoslaganda o'sish sur'atlariga ega. Hozirda xalqaro turizm bozorida 70% dam olishga yo'naltirilgan bo'lsa, 30% biznes sayohatlar uchun sarflanadi.
4. Xalqaro sayohatlarning davomiyligi ortib bormoqda. Keksalar uzoq muddatli sayohatlarni afzal ko'rishsa, yosh sayyohlar qisqa muddatli dam olishni

¹²⁹ <https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024>

tanlamoqda¹³⁰.

5. Turistlarning xizmat sifatiga bo'lgan talablari oshib bormoqda. Bugungi kunda turistlarning turistik xizmatlar sifatiga bo'lgan talabi sezilarli darajada oshmoqda. Turistlar endi nafaqat an'anaviy xizmatlarni, balki innovatsion, qulay, xavfsiz va individual ehtiyojlariga mos xizmatlarni kutishmoqda. Bu o'zgarish turizm sohasida xizmat sifatini doimiy ravishda takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi va xalqaro turizm rivojlanishining muhim shartiga aylandi.

6. Mobilligi yuqori bo'lgan aholining turistik xarajatlari ham o'sib bormoqda. Bu, asosan, iqtisodiy omillar, jumladan, yuqori daromad, pensiyalar va turistlarning shaxsiy avtomobillaridan foydalanishi bilan bog'liq. Turistik xizmatlar bilan bog'liq talab zamonaviy turistik mahsulotlarning takomillashuviga olib kelmoqda¹³¹.

Yuqoridagi tendensiyalar turizm markazlari va unga bog'liq xizmat ko'rsatish tarmoqlari har kuni yangilanib turishi lozim. Har bir tashkilot o'ziga xos strategiya ishlab chiqishi va turizm bozorida raqobatbardoshlikni oshirish uchun ichki va tashqi jarayonlarini rivojlantirishi zarur. Turistlarning xatti-harakati turizm rivojlanishining asosiy dinamikasini belgilaydi. Sayyohlarning mobil oqimi xalqaro biznes siyosatining rivojlanishiga turtki beradi.

So'nggi yillarda ekologik muammolar va atrof-muhitni himoya qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Barqaror turizm"ga bo'lgan talab ortib, bu yo'nalish atrof-muhitni muhofaza qilish va turizmni rivojlantirishni o'z ichiga olmoqda. Global miqyosda sayohatchilarning ekologik toza va barqaror xizmatlarga bo'lgan ehtiyoji kuchayib, pandemiya davridan keyin ham odamlar sayohatni rejalashtirayotganda ijtimoiy mas'uliyatli va atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan xizmatlarga ustuvorlik bermoqda. Xususan, UN Tourism ma'lumotlariga ko'ra, sayohatchilarning 73% i barqaror turizm xizmatlarini izlashga tayyor ekanini bildirgan¹³². Booking.com 2022-yilgi hisobotiga ko'ra, sayyohlarning 81% i sayohat qilishda atrof-muhitni muhofaza qiluvchi turizmni tanlashni afzal ko'radi¹³³.

Shu bilan birga, shahar aholisi orasida qishloq turizmi va qisqa muddatli sayohat turlari ommalashib bormoqda. Qishloq turizmining rivojlanishi dunyoni chuqur o'rganish, yangi turistik markazlar ochilishi va odamlar kam boradigan hududlarga sayohat qilish imkoniyatini beradi. Globalizatsiya va axborot texnologiyalarining rivojlanishi ham turistik oqimlarning ko'payishiga xizmat qilmoqda.

Aksariyat turistlar mukammal dam olish va doimiy qulay ob-havo bilan ta'minlaydigan turizm markazlarini afzal ko'rmoqda. Shunga qaramay, bugungi kunda turistik xizmatlar bozori turli xil talablarni qondira oladigan zamonaviy dam olish maskanlari bilan boyib bormoqda. Yosh sayyohlar asosan "all inclusive" (hammasi kiritilgan) dasturlariga ustuvorlik berishmoqda. Ushbu dasturlar sayyohlarga mahalliy aholi bilan muloqot qilish va mahalliy madaniyat bilan

¹³⁰ Travel Statistics by Age Group (2023) // Latest Research. URL: https://www.thewanderingrv.com/travel-statistics-by-age-group/?utm_source=chatgpt.com

¹³¹ Turizm tashkilotlari uchun sifat muammosining dolzarbligi. URL: https://tourquality.uz/uz/press-center/news/turizm-tashkilotlari-uchun-sifat-muammosining-dolzarbligi/?utm_source=chatgpt.com

¹³² https://www.unwto.org/news/g20-welcomes-roadmap-to-make-tourism-key-driver-of-sustainable-development-goals?utm_source=chatgpt.com

¹³³ <https://www.booking.com/sustainable-travel>

tanishish imkonini kamaytirsada, bu yoʻnalish oʻzining ommabopligini yoʻqotmagan.

Dam olish maskanini tanlashda xizmat sifatining narxga nisbatan maqbulligi doimiy muhim omil boʻlib qolmoqda. Yuqori darajadagi xizmat koʻrsatish darajasi ham turizm bozorida turistlarni jalb qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida keltirilgan turizm rivojlanishi tendensiyalari va istiqbollardan kelib chiqib, turizm hududlari har kuni rivojlanish istiqbollari ega boʻlishi lozim, deb xulosa qilish mumkin. Ushbu jarayonda ishtirok etuvchi har bir tashkilot oʻziga xos yondashuvlarga ega boʻlishi va ichki hamda tashqi jarayonlarni boshqarishda oʻziga xos belgilarga ega strategiyani ishlab chiqishi zarur. Barcha afzalliklar xalqaro biznesni rivojlantirishning istiqboli sifatida muhim asos boʻlib xizmat qiladi.

Zamonaviy xalqaro turizm rivojlanishining asosiy xususiyati – dunyo mamlakatlarining turistlar oqimining doimiy oʻzgarib borayotgan murakkab ehtiyojlarini qondira oladigan va global rivojlanishning siyosiy, iqtisodiy va boshqa omillarini hisobga olgan holda tezkor moslashuvchan tarzda shakllantiriladigan individual turistik mahsulotlarni yaratish zaruriyatidir.

Hozirgi bosqichda xalqaro turizm raqobatbardoshlik xususiyatlarini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanmoqda. Ushbu texnologiyalar xalqaro turizm infratuzilmasining barcha komponentlarini modernizatsiya qilishda qoʻllaniladi, turizm faoliyatining asosiy turlarini diversifikatsiya qilish jarayonini chuqurlashtiradi va kengaytiradi, dam olish va hordiq chiqarishning turli shakllarini tanlashda insonning murakkab ehtiyojlarini qisman yoki toʻliq qondiradi hamda xalqaro turizm bozorining eng soʻnggi tendensiyalari va yoʻnalishlarini oʻrganishga imkon beradi.

Bugungi xalqaro turizm sohasidagi vaziyat shundayki, dominant tendensiyalarni aniq ajratib koʻrsatish qiyin. Ammo turistik faoliyatni diversifikatsiya qilish bozor yetukligini aks ettiradi va uni doimiy yangilab borishni talab qiladi.

Kamoliddin JAHONGIROV,
Oʻzbekiston xalqaro islom akademiyasi oʻqituvchisi

OʻZBEKISTONDA TAʼLIM TURIZMINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Maqolada taʼlim turizmining rivojlanishi va uning iqtisodiy hamda ijtimoiy ahamiyati haqida batafsil maʼlumot berilgan. Taʼlim turizmining jahon va mintaqaviy miqyosdagi tendensiyalari, statistik koʻrsatkichlari hamda istiqbollari koʻrib chiqilgan. Shuningdek, Oʻzbekistonda taʼlim turizmini rivojlantirish imkoniyatlari, xorijiy talabalarining mamlakat oliy taʼlim muassasalariga jalb etilishi, mavjud muammolar va ularni hal qilish boʻyicha takliflar taqdim etilgan.

Kalit soʻzlar: taʼlim turizmi, xalqaro talabalar, iqtisodiy rivojlanish, taʼlim eksporti, innovatsion yondashuvlar, grantlar va stipendiyalar.

Аннотация. В статье представлена подробная информация о развитии познавательного туризма и его экономической и социальной значимости.

Рассмотрены мировые и региональные тенденции, статистические показатели и перспективы образовательного туризма. Также представлены возможности развития образовательного туризма в Узбекистане, привлечения иностранных студентов в высшие учебные заведения страны, существующие проблемы и предложения по их решению.

Ключевые слова: образовательный туризм, иностранные студенты, экономическое развитие, экспорт образования, инновационные подходы, гранты и стипендии.

Abstract. *The article provides detailed information on the development of educational tourism and its economic and social significance. Global and regional trends, statistical indicators and prospects of educational tourism are considered. Also, the opportunities for the development of educational tourism in Uzbekistan, the attraction of foreign students to the country's higher educational institutions, existing problems and proposals for their solution are presented.*

Keywords: *educational tourism, international students, economic development, educational export, innovative approaches, grants and scholarships.*

Hozirgi texnikalar taraqqiy etgan davrda turizm industriyasi jahon iqtisodiyotida muhim o'rin tutib, iqtisodiy o'sishdagi, ish o'rinlarini yaratilishidagi va turli sanoat tarmoqlarining rivojlanishidagi ulushi ortib bormoqda. Xususan, turizm to'g'ridan-to'g'ri mehmondo'stlik, transport, sayyohlik agentliklari va diqqatga sazovor joylar kabi sohalarida, shuningdek, oziq-ovqat ishlab chiqarish, chakana savdo va infratuzilmani rivojlantirish kabi bilvosita aloqador tarmoqlarda ish bilan bandlikni ta'minlash bilan birga mamlakatlarning iqtisodiy daromadlarini ko'paytirishga hissa qo'shmoqda.

Bugungi kunda ta'lim turizmi eng istiqbolli va faol rivojlanayotgan turizm sohalaridan biri sifatida dunyo mamlakatlarining iqtisodiyotini taraqqiy ettirmoqda. Shuningdek, turizmning bu yo'nalishi taraqqiy etgan mamlakatlarda valyuta tushumining serdaromad manbaiga ham aylanib bormoqda. Jumladan, 2019-yilda AQSh oliygohlariga ta'lim olish maqsadida tashrif buyurgan chet ellik talabalarining umumiy soni 1095299 nafarni tashkil etgan, bu AQSh talabalar umumiy sonining 5,5 foizini tashkil qilgan bo'lib, jami dunyoning 62 ta mamlakatidan chet ellik talabalar kelib tahsil olishgan. Birgina shu yilning o'zida AQSh iqtisodiyoti xalqaro talabalardan 45 milliard dollar daromad ko'rgan¹³⁴. Buni mutaxassislar AQSh oliygohlarining ta'lim sifati va salohiyatining yuqoriligi, iqtisodiyotning yaxshi rivojlanganligi shuningdek, talabalarining o'qish bilan birga ishlash imkoniyatining mavjudligi bilan izohlaydilar.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra jahon turizm bozorida talabalarining o'qish jarayoni bilan bog'liq sayohatlari 2020-yilda 300 million kishini tashkil qilgan va bozor qiymatida 320 milliard AQSh dollarini tashkil etgan. Global ta'lim turizmi bozori 2024-yil yakunlariga ko'ra 456,6 milliard dollarga baholandi va 2033-yilga kelib esa 1 402,1 milliard dollarga yetishi kutilmoqda¹³⁵.

¹³⁴ College Enrollment & Student Demographic Statistics // <https://educationdata.org/college-enrollment-statistics#international>

¹³⁵ Global Educational Tourism Market 2024–2033 // <https://www.custommarketinsights.com/report/educational->

Shuningdek, oʻrta sinf vakillari sonining hozirda global miqyosda shiddat bilan oʻsib borayotgani, xususan, 2020-yilda 2 milliarddan 3,2 milliardga koʻpaygani va koʻrsatkichlar 2030-yilga kelib 4,9 milliardga oʻsishi prognozlari, 2020-yilda global dunyo isteʼmol xarajatlarining 44 trillion dollari yoki 68 foizi aynan oʻrta sinf vakillarining hissasiga toʻgʻri kelganligi, 2030-yilga kelib esa bu koʻrsatkichlar yanada ortishi, bu esa 2020-yilga nisbatan 62 trillion dollar yoki 50 foizga koʻp boʻlishi ham turizmning bu yoʻnalishini mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishdagi ahamiyatini koʻrsatib beradi¹³⁶.

Xalqaro dasturlar markazining maʼlumotlariga koʻra, soʻnggi 10 yil ichida doimiy yashash joyidan tashqarida oliy maʼlumot oladigan talabalar soni deyarli 70 foizga oshgan. Bu esa taʼlimni eksport qiladigan mamlakatlar iqtisodiyotini oʻsishida yana bir omil boʻlib xizmat qiladi. Masalan, birgina qoʻshni Qozogʻiston oliygohlarida 2018-oʻquv yilida 14 mingga yaqin chet ellik talabalar tahsil olishgan. Ulardan 3 ming 683 nafari Oʻzbekistondan, 1 ming 320 nafari Turkmanistondan, 1 ming 26 nafari Qirgʻizistondan, 1 ming 290 nafari Xitoydan, 3 ming 290 nafari Hindiston hissasiga toʻgʻri kelgan¹³⁷. Hozirda mamlakat oliygohlarida taxminan 50 mingga yaqin chet ellik talabalar tahsil olishadi. Talabalar kontingentidan ham koʻrinib turibdiki Qozogʻiston taʼlim turizmini rivojlantirish va chet ellik talabalarni jalb qilishga katta eʼtibor qaratgan.

Bugungi kunda mamlakat oʻz oldiga taʼlim sohasida Qozogʻistonda Markaziy Osiyo taʼlim markazini yaratishni rejalashtirilgan. Buning doirasida “Xalqaro dasturlar markazi” chet ellik talabalarni jalb qilish boʻyicha faol ish olib bormoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlarida har yili “Qozogʻiston taʼlimi kunlari” oʻquv koʻrgazmalari boʻlib oʻtadi. Shunday koʻrgazmalardan biri 2018-yil aprel oyida mamlakatimizning Navoiy shahrida ham oʻtkazilib, unda Qozogʻistonning 25 ga yaqin universitetlari namoyish etilgan. Bunday koʻrgazmalar chet ellik talabalarni jalb qilish uchun yaxshi samara beradi, shuningdek, Qozogʻiston va Markaziy Osiyo davlatlari universitetlari oʻrtasida ikki tomonlama va universitetlararo hamkorlik sohasidagi masalalarni muhokama qilish uchun platforma boʻlib ham xizmat qiladi.

Oʻzbekistonda ham turizmning bu turini shakllantirishda har qanday xorijiy mamlakatlardan qolishmaydigan imkoniyatlarga egaligi bu borada koʻplab muvaffaqiyatlarga erishishimizni taʼminlovchi asosiy manba hisoblanadi.

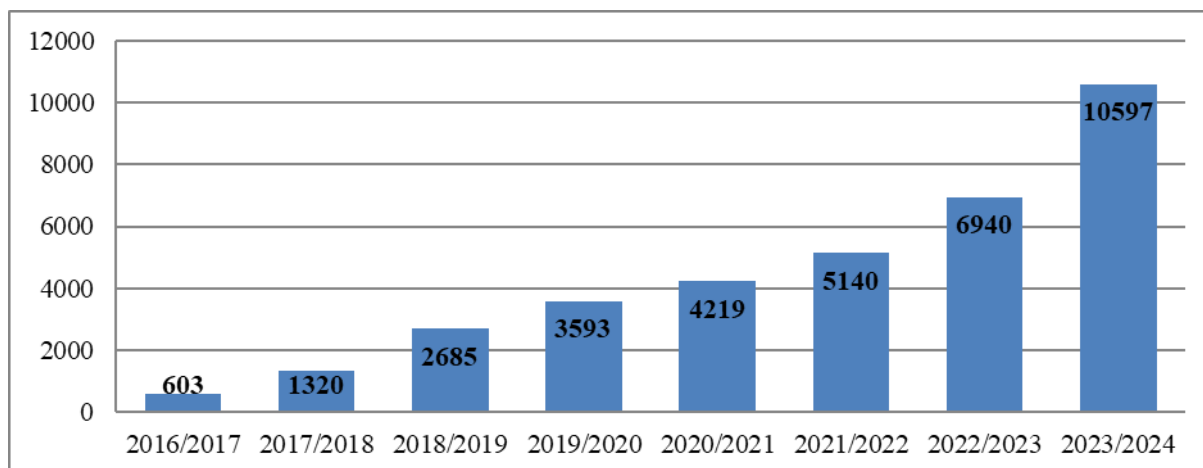
Oʻzbekiston Respublikasida hozirda jami 211 ta oliy taʼlim muassasalari mavjud boʻlib, oʻz fuqarosi boʻlgan talabalardan tashqari xorijlik tahsil oluvchilarga ham taʼlim berib kelmoqda. Oliy taʼlim dargohlarining 37 tasi universitetlar, 48 tasi institutlar, 4 tasi akademiyalar, 24 tasi filiallar, 1 tasi konservatoriya, 29 tasi chet el oliy taʼlim muassasalarining filiallari, 68 tasi nodavlat oliy taʼlim muassasalari hisoblanadi¹³⁸.

tourism-market/?srsltid=AfmBOoo3IbJhE7Jh3QrwxY0EeHnbj4J4ZKOV1s8vVw2qHCufcPM6bxf

¹³⁶ The World's Growing Middle Class (2020–2030) // <https://elements.visualcapitalist.com/the-worlds-growing-middle-class-2020-2030/>

¹³⁷ В Казахстане учатся 14 тысяч студентов-иностранцев // <https://kapital.kz/gosudarstvo/68203/v-kazakhstane-uchatsya-14-tysyach-studentov-inostrantsev.html>

¹³⁸ Oʻzbekiston Respublikasi oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligining rasmiy sayti // <https://edu.uz/uz/otm/index>

1-rasm. O‘zbekistonda tahsil olayotgan xorijiy talabalar kontingenti (2016-2024-yillar)

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rishimiz mumkinki, Davlat statistika qo‘mitasi va Oliy ta’lim, fan innovatsiyalar vazirligining bergan ma’lumotlariga ko‘ra, yillar kesimida respublikamizdagi oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan xorijlik talabalar soni so‘nggi yillarda keskin ortib bormoqda.

Biroq, bu ko‘rsatkichlar ta’lim turizmini eksport qiladigan boshqa mamlakatlarga taqqoslaganda ancha past darajada, talab ham kam, almashlab o‘qish, xususan, “ikki diplom” dasturida ham ta’limni eksport qilishdan ko‘ra uni import qilish darajasi ancha yuqori hisoblanadi. Bu esa mamlakatimizda ta’lim turizmi bilan bog‘liq bir qancha muammolar mavjudligi hamda ular o‘z yechimini topishi zarurligi asosiy sabablardan hisoblanadi. Bular quyidagilar:

Birinchidan, oliy ta’lim muassasalarida ilmiy salohiyat darajasining pastligi, ta’lim darajasining bugungi taraqqiy etgan davlatlar bilan taqqoslaganda birmuncha orqada oqsayotganligi;

Ikkinchidan, oliy dargohlarning ya’ni o‘quv binolari, jihozlarining, xususan kompyuter va shu kabi texnika vositalari, laboratoriya xonalarining dunyo standartlariga javob bera oladigan darajada emasligi hamda talabalar turar joyining yetishmasligi, borlari ham aksariyati ta’lim talab ekanligi;

Uchinchidan, til bilan bog‘liq muammolarning yuzaga kelishi;

To‘rtinchidan, iqtisodiy omillar bo‘lib, bunda mamlakatimiz iqtisodiy salohiyatining taraqqiy etgan davlatlardan past darajada ekanligi.

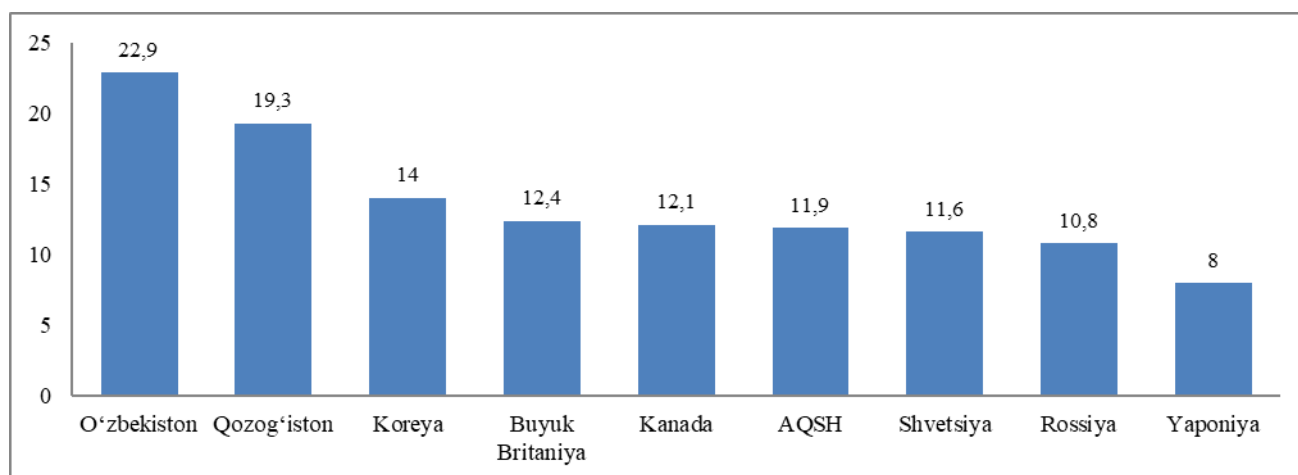
O‘zbekiston ta’lim turizmi sohasida kelajakda taraqqiy etishi, iqtisodiy va siyosiy jihatdan yuksak yutuqlarni qo‘lga kiritish imkoniyatlariga ega salohiyati mavjud davlat hisoblanadi. Tarixiy qadamjoylarining boyligi, ko‘ngilochar joylarining mujassamligi bilan ham mamlakatimiz xorijiy talabalarni o‘ziga qiziqtirishi va o‘qish istagida ularni tashrif buyurishlariga undashi mumkin. Faqatgina bu imkoniyatlardan samarali foydalanish lozim.

Hozirgi kunda yurtimizda ta’lim sohasini rivojlantirish va uni eksport qilish borasida ham bir qancha ishlar olib borilmoqda. Xususan, ta’lim turizmini rivojlantirish maqsadida chet ellik talabalarni mamlakatimiz oliygohlarida ta’lim olish uchun jalb qilish yo‘lida yurtimiz oliygohlarini Quacquarelli Symonds World

University Rankings, Times Nigher Education, Academic Ranking of World Universities kabi nufuzli agentliklar reytingida birinchi 1000 o‘rinlardan joy olishlari uchun qilinayotgan ishlar shular jumlasidan hisoblanadi.

Dunyo “TOP-1000” taligidan o‘rin olgan OTMlar soni bo‘yicha AQSh ta, Buyuk Britaniya, Germaniya va Yaponiya OTM bilan yetakchilik qilib kelmoqda. Shuningdek, MDH mamlakatlari orasidan Rossiyadan va Qozog‘istondan OTMlari dunyoning kuchli “TOP-1000” taligidan o‘rin olgan. Bu reytingga kirish davlatlar oliy ta‘lim muassasalariga eng avvalo diplomlari hech bir imtihonsiz boshqa mamlakatlarda nostrifikatsiya qilish imkoniyatiga ega ekanligi bilan xarakterlanadi.

Shu boizdan, ham O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida respublikamizdagi kamida 10 ta oliy ta‘lim muassasasini xalqaro e‘tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1 000 ta o‘rindagi oliy ta‘lim muassasalari ro‘yxatiga kiritish nazarda tutilgan. Shu maqsadda O‘zMU, TIQXMMI, TDTU, TATU, SamDU, TDAU, UrDU, TTA, Turin politexnika universiteti, QQDU kabi oliy ta‘lim muassasalari tanlab olinib, ularni xalqaro reytingga kiritish rejalashtirilgan.

2-rasm. 2020-yil mamlakatlar tomonidan ta‘limga davlat byudjetidan ajratilgan xarajatlar (foizda)¹³⁹

Shuningdek, 2021-yil O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjetidan umumiy xarajatlar uchun ajratilgan 165,879 milliard so‘mning 34,590 milliardini aynan ta‘lim sohasini rivojlantirish uchun qaratilganligi, bu esa qariyb 21 foizni tashkil etganligi ham mamlakatimizda bu sohani rivojlantirishga bo‘lgan e‘tiborni ko‘rsatadi.

Mamlakatimizning har bir oliy ta‘lim muassasasi AQSh, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Niderlandiya, Rossiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy va shu kabi boshqa davlatlarning yetakchi ilmiy-ta‘lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘ygan. Bu esa ta‘lim turizmi sohasida o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi. Shu asosda har yili 350 nafardan ortiq xorijlik yuqori malakali pedagog va olimlarni mamlakat oliy o‘quv yurtlariga o‘quv jarayoniga jalb etish ko‘zda tutilmoqda¹⁴⁰.

¹³⁹ <http://invest.gov.uz> sayti ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

¹⁴⁰ O‘zbekiston oliygohlariga talabalar qabul qilish 18%ga oshiriladi // <https://sputniknews->

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, so'nggi o'n yillikda butun dunyoda chet elda tahsil olayotgan talabalar soni ko'payib ta'limni eksport qilayotgan mamlakatlar hamda talabalarning o'zi uchun ham muhim natijalar bermoqda. Jumladan, xalqaro ta'lim turizmining muhim ta'siri, shu jumladan ta'lim olib ketgan xorijiy talabalarning tavsiyalari bilan chet ellik tahsil oluvchilar sonining ortishi natijasida sayyohlik biznesining ko'payishi va qabul qiluvchi mamlakatlarga iqtisodiy hamda ijtimoiy foydalarining o'sishiga turtki bo'lmoqda.

Shularni inobatga olib ta'lim turizmini ushbu sohasini yurtimizda jadal rivojlantirish maqsadida quyidagi takliflarni keltirishimiz mumkin:

- jahon standartlariga javob eradigan zamonaviy oliygohlar sonini ko'paytirish hamda mavjudlariga ham xorijiy ta'lim va ilm-fan texnologiyalarini jalb etish;

- ta'limni to'liq xorijiy tillarda olib boriladigan ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari, fakultetlar salmog'ini oshirish;

- xorijiy talabalarga qulayliklar yaratish va ularni jalb qilish maqsadida grantlar va stipendiyalar tashkil qilish;

- qo'shni Respublikalar bilan shartnoma qilib har yili "O'zbekiston ta'lim kunlari" nomli festivallar tashkil etish hamda bu festivalda O'zbekistonning eng nufuzli oliygohlarini reklama qilish;

- talabalar turar joylarini xususiy sektorlarga berish orqali ularning sonini ko'paytish;

- jahon standartlariga to'la javob bera oladigan zamonaviy qulayliklarga ega hamda bepul kutubxonalarni qurish yoki borlarini qayta ta'mirlash;

Yuqorida keltirilgan tavsiyalarni amalga oshirish orqali O'zbekistonda ta'lim turizmi sohasini rivojlantirish, xorijiy talabalarni yanada ko'proq jalb qilish hamda iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin.

*Хамракулов И.Б., старший преподаватель ФерПИ
Бахтиёров М.М., студент ФерГУ*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМА: ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ РЕГИОНОВ

Аннотация. Спортивный туризм представляет собой важный сегмент туристической отрасли, который оказывает значительное влияние на экономику регионов. Он сочетает активный отдых с участием в спортивных мероприятиях и видах деятельности, таких как горные лыжи, велосипедные маршруты, марафоны, серфинг и другие виды спорта.

Ключевые слова: спортивный туризм, велосипедные маршруты, марафоны, серфинг, экосистема, гостиничный бизнес, общественное питание и сфера услуг.

Abstract. Sports tourism is an important segment of the tourism industry, which has a significant impact on the economy of the regions. It combines active

recreation with participation in sports activities and activities such as downhill skiing, cycling routes, marathons, surfing and other sports.

Key words: *sports tourism, cycling routes, marathons, surfing, ecosystem, hospitality, catering and services.*

Спортивный туризм представляет собой важный сегмент туристической отрасли, который оказывает значительное влияние на экономику регионов. Он сочетает активный отдых с участием в спортивных мероприятиях и видах деятельности, таких как горные лыжи, велосипедные маршруты, марафоны, серфинг и другие виды спорта. Спортивный туризм, особенно в последние годы, стал важным инструментом для стимулирования регионального экономического развития, создавая рабочие места, привлекая инвестиции и способствуя развитию инфраструктуры. В этом тезисе будут рассмотрены ключевые экономические аспекты спортивного туризма и его перспективы для регионов.

Повышая экономическую значимость спортивного туризма, целесообразно увеличить долю услуг в валовом внутреннем продукте. Спортивный туризм оказывает значительное влияние на экономику регионов за счет увеличения числа туристов, которые посещают определенные территории с целью участия в спортивных мероприятиях или активного отдыха. Во многих случаях такие туристы готовы тратить значительные средства на транспорт, проживание, питание, аренду спортивного оборудования, что создает экономические возможности для местных бизнесов и способствует развитию предпринимательства. Прямой экономический эффект выражается в доходах от туристов, непрямой – в увеличении оборота в смежных секторах экономики, таких как транспорт, гостиничный бизнес, общественное питание и сфера услуг.

Прямой экономический вклад спортивного туризма связан с денежными тратами туристов. В этом отношении спортивные туристы часто демонстрируют более высокие уровни расходов по сравнению с другими туристами. Они оплачивают участие в спортивных мероприятиях, приобретают билеты на соревнования, арендуют спортивное оборудование, оплачивают услуги гидов и инструкторов. Эти расходы прямо влияют на доходы местных бизнесов, занятых в сфере туризма. Например, горнолыжные курорты получают доходы за счет продажи ски-пассов и аренды лыжного оборудования, что напрямую отражается на их прибыльности.

Спортивный туризм стимулирует развитие множества сопутствующих отраслей, таких как транспорт, розничная торговля, гостиничный бизнес и общественное питание. Примером может служить организация крупных спортивных мероприятий, таких как марафоны, которые привлекают не только участников, но и зрителей, тем самым увеличивая поток туристов. Это создает дополнительные экономические возможности для местного бизнеса, который получает выгоду от увеличения количества посетителей. В долгосрочной перспективе такие мероприятия могут стимулировать приток инвестиций в инфраструктуру региона, что также способствует его экономическому росту.

Одним из значительных экономических преимуществ спортивного туризма является создание новых рабочих мест. Развитие инфраструктуры для спортивного туризма, такое как строительство спортивных объектов, отелей, ресторанов, требует привлечения значительного числа работников. Более того, организации спортивных мероприятий также способствуют временной занятости, создавая рабочие места для временного персонала, организаторов и волонтеров. Например, горнолыжные курорты часто нанимают сезонных работников, что способствует снижению уровня безработицы в регионе.

Для многих регионов, особенно тех, которые имеют природные ресурсы, пригодные для занятий спортом, спортивный туризм может стать стратегическим направлением экономического развития. Возможности для роста этой отрасли определяются несколькими факторами.

Несмотря на очевидные экономические преимущества спортивного туризма, существуют и вызовы, с которыми сталкиваются регионы, стремящиеся развивать эту отрасль.

Одним из главных вызовов является высокая стоимость строительства и обслуживания инфраструктуры, необходимой для спортивного туризма. Создание качественных спортивных объектов, таких как стадионы, трассы для зимних видов спорта, требует значительных капитальных вложений. Малые и средние регионы могут испытывать сложности с привлечением достаточных финансовых ресурсов для реализации таких проектов. Кроме того, важно учитывать, что поддержание этих объектов в рабочем состоянии также требует постоянных затрат.

Другой вызов связан с сезонностью спроса на спортивные туристические услуги. Многие виды спортивного туризма, такие как горнолыжный спорт или водные виды спорта, зависят от климатических условий и времени года. Это может приводить к значительным колебаниям в доходах туристической отрасли региона. Для решения этой проблемы важно развивать многофункциональные объекты, которые могут использоваться круглый год, а также предлагать туристам альтернативные виды активного отдыха в несезонное время.

Спортивный туризм, особенно в природных регионах, также может вызывать негативные последствия для окружающей среды. Массовые спортивные мероприятия или активное использование природных ресурсов могут приводить к деградации природных ландшафтов, загрязнению окружающей среды и разрушению экосистем. В связи с этим, развитие спортивного туризма должно сопровождаться мерами по защите окружающей среды и устойчивому развитию региона.

Экономические аспекты спортивного туризма являются важным фактором регионального развития. Спортивный туризм создает прямые и не прямые экономические выгоды, способствует созданию рабочих мест и стимулирует развитие инфраструктуры. Для многих регионов спортивный туризм может стать основным двигателем экономического роста, если будут созданы соответствующие условия для его развития. В то же время, важно учитывать вызовы, такие как высокие затраты на инфраструктуру, сезонные колебания спроса и экологические проблемы, которые могут ограничивать

потенциал этой отрасли.

Список использованной литературы:

1. Ixtiyor Baxtiyorovich Xamraqulov (2021). Kichik sanoat zonalarini barpo etish va rivojlantirishning nazariy asoslari. Scientific progress, 2 (7), 586-592.
2. Ixtiyor Baxtiyorovich Xamraqulov (2022). Kichik sanoat zonalarini rivojlantirishning mohiyati va o'ziga xos hususiyatlari. Scientific progress, 3 (1), 328-334.
3. Xamraqulov Ixtiyor Baxtiyorovich (2022). Kichik sanoat zonalari investitsion faolligini oshirishning strategik imkoniyatlari. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2 (Special Issue 2), 140-146.
4. Хамракулов, И. Б. (2021). Теоретические основы создания и развития малых промышленных зон. // Наука сегодня: проблемы и перспективы развития, с. 49-51.
5. Khamrakulov, I. (2022). Organizational and economic foundations for creating small industrial zones in Uzbekistan. // *Asian Journal of Multidimensional Research*, 11(10), 233-237.
6. Asqarova, A., Xonkeldiyeva, K., Abdumutalibova, X., & Murotova, D. (2021). Issues of increasing the competitiveness of light industry enterprises. // Наука сегодня: проблемы и пути решения, с. 48-49.
7. Ханкелдиева, Г.Ш. (2017). Перспективы развития электроэнергетической отрасли Республики Узбекистан в условиях модернизации экономических отношений. // Бюллетень науки и практики, (12 (25)), с. 293-299.
8. Хайдаров, Х., Нурматова, И., & Хонкелдиева, К. (2021). Факторы формирования сильного конкурентного рынка в текстильной промышленности. // Наука сегодня: вызовы и решения, с. 59-61.

Shohnnoza FARXODOVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o'qituvchisi
Saidkamol BAHODIROV,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti talabasi

SAUDIYA ARABISTONIDA ZAMONAVIY TURIZM RIVOJLANISH SHAKLLARI

Annotatsiya. *Saudiya Arabistoni an'anaviy ravishda diniy turizm bilan bog'liq bo'lgan mamlakatdir, chunki u yerda ikkita eng muhim Islomiy muqaddas joylar – Makka va Madina joylashgan. So'nggi yillarda mamlakat sayyohlik takliflarini diversifikatsiya qilish va butun dunyodan ko'proq mehmonlarni jalb qilish ustida ishlamoqda. Siz ushbu maqola orqali Saudiya Arabistonining zamonaviy turizm shakllari, sayyohlik yo'nalishlari, turizmning atrof-muhitga ta'siri va mamlakat uchun ijtimoiy iqtisodiy ahamiyati to'g'risida bilib olishingiz mumkin.*

Kalit so'zlar. *Milliy turizm, turistik oqim, mikro va makroiqtisodiyot, moliyaviy omil, ishsizlik, ichki turistik oqim, global turizm rivojlanishi, zamonaviy*

tendensiyalar.

Аннотация. Саудовская Аравия – страна, традиционно ассоциирующаяся с религиозным туризмом, поскольку здесь расположены два важнейших исламских святыни – Мекка и Медина. В последние годы страна работает над диверсификацией своих туристических предложений и привлечением большего количества посетителей со всего мира. Из этой статьи вы сможете узнать о современных формах туризма в Саудовской Аравии, туристических направлениях, влиянии туризма на окружающую среду и социально-экономическом значении страны.

Ключевые слова. Национальный туризм, турпоток, микро- и макроэкономика, финансовый фактор, безработица, внутренний турпоток, развитие мирового туризма, современные тенденции.

Abstract. Saudi Arabia is a country traditionally associated with religious tourism, as it is home to two of the most important Islamic holy sites, Mecca and Medina. In recent years, the country has been working to diversify its tourist offerings and attract more visitors from around the world. Through this article, you can learn about the modern forms of tourism in Saudi Arabia, tourist destinations, the impact of tourism on the environment and the socio-economic importance of the country.

Keywords. National tourism, tourist flow, micro and macroeconomics, financial factor, unemployment, domestic tourist flow, global tourism development, modern trends.

Mamlakat asosan cho‘l, g‘arbda ba‘zi tog‘ tizmalari va bir nechta tarqoq vohalar mavjud. Mamlakatning Markaziy mintaqasi Najd deb nomlanadi, bu mamlakat ichki qismining katta qismini qamrab oladigan ulkan plato. Boshqa tomondan, Sharqiy mintaqada dunyodagi eng yirik neft konlari joylashgan bo‘lib, shuningdek, mamlakatning yirik shaharlari joylashgan ar-Riyod, poytaxt va Jidda, mamlakatning savdo markazi. Saudiya Arabistonida ham bir qator muhim suv havzalari joylashgan. Qizil dengiz mamlakatning g‘arbida, Fors ko‘rfazi esa Sharqda joylashgan. Mamlakatda bir qator muhim daryolar, shu jumladan Vodiy Hanifa, Vodiy Al-Rummah, va Vodiy al-Batin. Saudiya Arabistonining iqlimi odatda issiq va quruq, yozda harorat ko‘pincha 40 darajadan oshadi. Yomg‘ir odatda kam va mamlakat chang bo‘ronlariga moyil, ayniqsa yoz oylarida. Qattiq iqlimga qaramay, mamlakat boy tarix va madaniyatga ega, butun mamlakat bo‘ylab bir qator muhim tarixiy va arxeologik joylar joylashgan.

Saudiya Arabistonidagi turizm sohasi. Saudiya Arabistoni an‘anaviy ravishda diniy turizm bilan bog‘liq bo‘lgan mamlakatdir, chunki u yerda ikkita eng muhim Islomiy muqaddas joylar – Makka va Madina joylashgan. Biroq, so‘nggi yillarda mamlakat sayyohlik takliflarini diversifikatsiya qilish va butun dunyodan ko‘proq mehmonlarni jalb qilish ustida ishlamoqda. Hukumat turizmni rivojlantirish va tashrif buyuruvchilar uchun infratuzilmani yaxshilash bo‘yicha bir qator tashabbuslarni boshladi. Asosiy tashabbuslardan biri bu “Vision 2030” rejasi bo‘lib, u mamlakatning neftga qaramligini kamaytirish va boshqa sohalarni, shu jumladan turizmni rivojlantirishga qaratilgan. Rejaga turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha yangi mehmonxonalar, kurortlar va attraksionlar qurish, transport infratuzilmasini

yaxshilash, mamlakatning madaniy merosi va tabiiy go'zalligini targ'ib qilish kabi bir qator loyihalar kiritilgan. Saudiya Arabistonining asosiy sayyohlik yo'nalishlariga har yili millionlab ziyoratchilarni jalb qiladigan Makka va Madina shaharlari, shuningdek, bir qator muhim arxeologik joylar va tosh shakllari joylashgan qadimiy Al-Ula shahri kiradi. Ushbu sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlash uchun hukumat, shuningdek, tashrif buyuruvchilarning mamlakatga sayohat qilishlarini osonlashtirish uchun yangi qoidalar va tashabbuslarni joriy etdi, masalan, elektron vizalarni joriy etish va vizasiz kirish huquqiga ega mamlakatlar ro'yxatini kengaytirish. Umuman olganda, Saudiya Arabistonidagi turizm sohasi hali rivojlanishning dastlabki bosqichida, ammo hukumatning ushbu sohani va mamlakatning ko'plab tabiiy va madaniy diqqatga sazovor joylarini rivojlantirishga sodiqligi bilan u kelgusi yillarda o'sish uchun katta imkoniyatlarga ega¹⁴¹.

Saudiya Arabistonidagi eng mashhur sayyohlik joylari Saudiya Arabistoni boy madaniy va tarixiy merosga ega, shuningdek, u dunyodagi eng muhim diniy joylarga ega bo'lib, uni diniy turizm uchun mashhur joyga aylantiradi. So'nggi yillarda mamlakat o'zining tabiiy go'zalligi va boshqa sayyohlik joylarini targ'ib qilish ustida ham ishlamoqda. Saudiya Arabistonidagi eng mashhur sayyohlik joylari:

1. Ikki Muqaddas masjid – Makka va Madina: bu ikki shahar musulmon dunyosidagi eng muhim diniy joylar bo'lib, har yili dunyoning turli burchaklaridan millionlab ziyoratchilarni jalb qiladi. Musulmon bo'lmaganlarga Makkaga kirishga ruxsat berilmaydi, ammo mehmonlar Madina shahrini kashf etishlari va Payg'ambar masjidini ziyorat qilishlari mumkin.

2. Al-Ula: ushbu qadimiy shahar mamlakatning shimoli-g'arbiy qismida joylashgan va bir qator muhim arxeologik joylar, shu jumladan 2008-yilda yuneskoning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan qadimiy Hegra shahri xarobalari (Mada'in Solih nomi bilan ham tanilgan) joylashgan.

3. Jidda: qizil dengiz sohilida joylashgan Jidda Saudiya Arabistonining tijorat poytaxti bo'lib, o'zining go'zal plyajlari va tarixiy arxitekturasini, shu jumladan Al-Balad tarixiy tumani bilan mashhur.

4. Riyoz: Saudiya Arabistonining poytaxti – bu an'anaviy va zamonaviy diqqatga sazovor joylarni, shu jumladan Qirollik markazi, Masmak qal'asi va Milliy muzeyni taklif qiluvchi zamonaviy Metropol.

5. Qizil dengiz sohillari: Saudiya Arabistonining g'arbiy sohilida dunyodagi eng chiroyli plyajlar va marjon riflari joylashgan bo'lib, uni sho'ng'in va boshqa suv sportlari uchun mashhur joyga aylantiradi. Eng mashhur yo'nalishlarga Yanbu, Jidda va Farasan orollari kiradi.

6. Dunyoning chekkasi: Ar-Riyod yaqinida joylashgan dunyoning chekkasi atrofdagi cho'l landshaftining hayratlanarli manzaralarini taqdim etadigan ajoyib tabiiy shakllanishdir.

7. Asir tog'lari: mamlakatning janubi-g'arbiy qismida joylashgan Asir tog'lari salqin iqlim va ajoyib tabiiy go'zallikni, shu jumladan sharsharalar va yam-yashil o'simliklarni taklif etadi.

8. Diriya: Ar-Riyoddan tashqarida joylashgan Diriya bir vaqtlar birinchi

¹⁴¹ <https://economymiddleeast.com/news/from-desert-sands-to-digital-dreams-saudi-arabias-tourism-revolution/>

Saudiya davlatining poytaxti bo'lgan tarixiy qishloqdir. Hozir u YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan va mashhur sayyohlik maskani.

9. Al-Ahsa: Saudiya Arabistonining ushbu Sharqiy viloyatida bir qator tarixiy joylar, jumladan Al-Qarah g'orlari, Al-Hofuf vohasi va Javata masjidi joylashgan¹⁴².

Saudiya Arabistonda turizmning eng mashhur yo'nalishlari:

1. Diniy turizm: Islomning vatani sifatida Saudiya Arabistoni Makka va Madinaning muqaddas shaharlariga Haj ziyoratini amalga oshirish uchun kelgan dunyodagi musulmonlar uchun mashhur joy. Mamlakat, shuningdek, yilning istalgan vaqtida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan Makkaga majburiy bo'lmagan ziyorat bo'lgan Umra ziyoratiga kelgan ko'plab mehmonlarni jalb qiladi.

2. Madaniy turizm: Saudiya Arabistoni ming yillarga borib taqaladigan boy madaniy merosga ega. Mamlakatda ko'plab qadimiy tarixiy joylar joylashgan, masalan Nabatean shahri Madain Solih, bu yuneskoning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. Shuningdek, mehmonlar an'anaviy souklar (bozorlar), muzeylar va boshqa madaniy diqqatga sazovor joylarni o'rganishlari mumkin.

3. Sarguzasht turizmi: Saudiya Arabistoni cho'llar, tog'lar va qirg'oq chizig'ini o'z ichiga olgan turli xil landshaftga ega bo'lib, uni ochiq havoda sarguzasht tadbirlari uchun ajoyib joyga aylantiradi. Ommabop tadbirlarga piyoda yurish, toshga chiqish, tog' velosipedi va sho'ng'in kiradi.

4. Biznes turizmi: Saudiya Arabistoni yaqin Sharqdagi yirik biznes markazidir va konferensiyalar va uchrashuvlarda qatnashish kabi biznes maqsadlarida kelgan ko'plab mehmonlarni jalb qiladi.

5. Sog'lomlashtirish turizmi: Saudiya Arabistoni o'zining hashamatli kurortlari va sog'lomlashtirish markazlari bilan ham mashhur bo'lib, ular dam olish va farovonlikni rivojlantirishga qaratilgan bir qator muolajalar va xizmatlarni taklif etadi¹⁴³.

Saudiya Arabistonda turizmning iqtisodiy ta'siri. Turizm Saudiya Arabistonda tez rivojlanayotgan sanoat bo'lib, mamlakat iqtisodiyotida tobora muhim rol o'ynashi kutilmoqda.

Saudiya Arabistonda turizmning ijtimoiy ta'siri. Turizm maqsadga ijobiy va salbiy ijtimoiy ta'sir ko'rsatishi mumkin va Saudiya Arabistoni ham bundan mustasno emas.

1. Madaniy almashinuv: turizm tashrif buyuruvchilarga Saudiya Arabistondagi mahalliy madaniyat va turmush tarzini o'rganish va tajriba qilish imkoniyatini berish orqali madaniy almashinuvni rivojlantirishi mumkin. Bu turli madaniyatlar o'rtasida ko'proq tushunish va qadrlashga olib kelishi mumkin va bag'rikenglik va hurmatni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Ishga joylashish imkoniyatlari: Saudiya Arabistondagi turizm sohasi mahalliy aholini ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini taqdim etadi, bu ularning hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi va mamlakatning umumiy iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

3. Merosni saqlash: Saudiya Arabistonda turizmning rivojlanishi

¹⁴² <https://www.agbi.com/tourism/2023/07/reimagined-kingdom-saudi-arabia-tourism/>

¹⁴³ <https://dbdpost.com/top-best-places-to-visit-in-saudi-arabia/>

mamlakatning madaniy va tarixiy merosini saqlashga bo'lgan qiziqishning oshishiga olib keldi. Bu ko'plab tarixiy joylarni tiklash va saqlashga olib keldi, bu nafaqat sayyohlarga, balki mahalliy jamoatchilikka ham foyda keltiradi.

№	Saudiya Arabistonida turizmning iqtisodiy ta'siri ¹⁴⁴
1.	Ish o'rinlarini yaratish: Saudiya Arabistonida turizm sanoatining o'sishi ko'plab yangi ish o'rinlarini yaratishga olib keldi, ayniqsa mehmondo'stlik, transport va chakana savdo kabi sohalarda. Saudiya Arabistoni turizm va Milliy meros bo'yicha komissiyasining ma'lumotlariga ko'ra, turizm sohasida 1.2 tomonidan 2030-million ish o'rni yaratilishi kutilmoqda.
2.	Daromadning oshishi: turizm Saudiya Arabistoni iqtisodiyoti uchun muhim daromad manbai hisoblanadi. 2019-yilda mamlakat turizm sanoati 12 milliard dollardan ortiq daromad keltirdi va kelgusi yillarda bu sezilarli darajada oshishi kutilmoqda.
3.	Infratuzilmani rivojlantirish: Saudiya Arabistonida turizm sanoatining rivojlanishi nafaqat turizmni qo'llab-quvvatlaydigan, balki mamlakat iqtisodiyotining umumiy rivojlanishiga hissa qo'shadigan yangi mehmonxonalar, aeroportlar va boshqa infratuzilma loyihalarini qurishga olib keldi.
4.	Xorijiy investitsiyalarning ko'payishi: Saudiya Arabistonida turizm sanoatining o'sishi, xususan, mehmondo'stlik va ko'chmas mulk sohasida katta xorijiy investitsiyalarni jalb qildi. Ushbu sarmoya ish o'rinlarini yaratishga yordam beradi va mamlakatning umumiy iqtisodiy o'sishiga yordam beradi.
5.	Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish: Saudiya Arabistonida turizm sanoatining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotini neftga bo'lgan an'anaviy bog'liqligidan uzoqlashtirish bo'yicha katta sa'y-harakatlarning bir qismidir. Turizm kabi yangi sohalarni rivojlantirish orqali mamlakat kelajak uchun yanada barqaror va barqaror iqtisodiyotni barpo etish ustida ishlamoqda.

4. Infratuzilmaning haddan tashqari ko'pligi va zo'riqishi: turizmning ko'payishi mashhur yo'nalishlarning haddan tashqari ko'payishiga olib kelishi mumkin, bu esa mahalliy infratuzilma va xizmatlarga ziyon etkazishi mumkin. Bu tirbandlik, shovqin ifloslanishi va jinoyatchilik darajasining oshishi kabi ijtimoiy muammolarga olib kelishi mumkin.

5. Madaniy mojarolar: turizm ba'zan tashrif buyuruvchilar mahalliy urf-odatlar va an'analarni hurmat qilmasa, madaniy to'qnashuvlarga olib kelishi mumkin. Masalan, Saudiya Arabistonidagi ayollar uchun kiyinish kodi juda konservativ bo'lib, tashrif buyuruvchilar kamtarona kiyinishlari kutilmoqda. Bunday qilmaslik huquqbuzarlikka olib kelishi va ijtimoiy keskinlikka olib kelishi mumkin¹⁴⁵.

Bu Saudiya Arabistonidagi turizmning atrof-muhitga ta'sirining bir nechta misollari. Salbiy ta'sirlarni minimallashtirish va ijobiy ta'sirlarni maksimal darajada oshirishni ta'minlash uchun turizm sohasini barqaror va mas'uliyatli tarzda rivojlantirish muhimdir.

¹⁴⁴ <https://tourismteacher.com/tourism-in-saudi-arabia/>

¹⁴⁵ <https://gulfbusiness.com/saudi-arabias-tourism-offerings-to-expand/>

Saudiya Arabistonida turizmning atrof-muhitga ta'siri¹⁴⁶

№	Ta'sir	Ta'rif
1.	Suv va energiya iste'moli:	Turizm sohasi, ayniqsa, mehmondo'stlik sohasida ishlash uchun katta miqdordagi suv va energiya talab qiladi. Bu mahalliy resurslarga ziyon yetkazishi va energiya sarfi va issiqxona gazlari chiqindilarining ko'payishiga olib kelishi mumkin.
2.	Yerdan foydalanish va rivojlanish:	Mehmonxonalar, kurortlar va aeroportlar kabi turizm infratuzilmasining rivojlanishi tabiiy yashash joylari va yovvoyi tabiatning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Bu, shuningdek, quruqlik va suv resurslariga, ayniqsa Saudiya Arabistoni kabi qurg'oqchil mintaqalarda bosimning oshishiga olib kelishi mumkin.
3.	Chiqindilarni ishlab chiqarish:	Turizm sanoati katta miqdordagi chiqindilarni, xususan, suv idishlari va oziq-ovqat mahsulotlarini qadoqlash kabi bir martalik buyumlardan plastik chiqindilar shaklida ishlab chiqarishi mumkin. Bu ifloslanishning kuchayishiga va mahalliy atrof-muhitga zarar yetkazilishiga olib kelishi mumkin.
4.	Uglerod izi:	Havo sayohati kabi turizm faoliyati global iqlim o'zgarishiga hissa qo'shadigan muhim uglerod iziga ega bo'lishi mumkin. Bu manzilga va umuman dunyoga uzoq muddatli ekologik ta'sir ko'rsatishi mumkin.
5.	Tabiiy va madaniy joylarga yetkazilgan zarar:	Turizmning ko'payishi tabiiy va madaniy joylarga, ayniqsa yaxshi boshqarilmaydigan hududlarga zarar yetkazishi mumkin. Bu atrof-muhitning buzilishiga va madaniy merosning yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

Bir paytlar o'zining diniy ahamiyati bilan mashhur bo'lgan Saudiya Arabistoni ajoyib o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda va o'zini rivojlanayotgan global turizm markazi sifatida ko'rsatmoqda. "Vision 2030", ulkan milliy rivojlanish rejasi, infratuzilma, madaniyatni saqlash va ko'ngilochar takliflarga katta sarmoya kiritilishiga turtki bo'ldi. Viza cheklovlarining yengillashtirilishi turli xil turistik tajribalarni targ'ib qilish bilan birga xalqaro tashrif buyuruvchilar soni ortib bormoqda. Keyinchalik ijtimoiy va madaniy erkinlashtirish zarurati kabi muammolar saqlanib qolayotgan bo'lsa-da, Saudiya Arabistonining turizmni rivojlantirishga sodiqligi yaqqol ko'rinib turibdi. O'zining boy tarixi, hayratlanarli landshaftlari va noyob madaniy merosidan foydalanish orqali Qirollik jahon turizm xaritasida o'z o'rnini mustahkamlashni maqsad qilgan.

¹⁴⁶ <https://tlz.ae/saudi-arabias-tourism-sector/>

Muslima MUZAFFAROVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi talabasi
Ilmiy rahbar: U.P.Jiyanov,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o'qituvchisi

MILLIY TURIZM RIVOJLANISHIDA YANGI TENDENSIYALAR VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLAR: O'TMISH, BUGUN VA KELAJAK

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy turizmning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi o'rni, turizm infratuzilmasini takomillashtirishning dolzarb masalalari hamda O'zbekiston Respublikasida bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar ko'rib chiqilgan. Milliy turizm sohasining jahon turizm bozoridagi mavqeyi, tarixiy-madaniy merosning turizmni rivojlantirishdagi o'rni tahlil etilgan. Shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarini turizm tarmog'iga joriy etish va zamonaviy infratuzilma yaratish bo'yicha ilg'or tashabbuslar hamda amaliy g'oyalar keltirilgan. Xulosa qismida milliy turizmni rivojlantirishning istiqbollari va zamonaviy texnologiyalar asosida kelajkdagi rejalar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: milliy turizm, iqtisodiy rivojlanish, tarixiy-madaniy meros, sun'iy intellekt, turizm infratuzilmasi, turistik xizmatlar, mehmondo'stlik, sayyohlik tendensiyalari.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль национального туризма в экономическом и социальном развитии, актуальные вопросы совершенствования туристической инфраструктуры, а также реформы, проводимые в этом направлении в Республике Узбекистан. Анализируется место национального туристического сектора на мировом туристическом рынке и роль историко-культурного наследия в развитии туризма. Кроме того, представлены инновационные инициативы и практические идеи по внедрению технологий искусственного интеллекта в туристическую отрасль и созданию современной инфраструктуры. В заключении обозначены перспективы развития национального туризма и планы на будущее с учетом современных технологий.

Ключевые слова: национальный туризм, экономическое развитие, историко-культурное наследие, искусственный интеллект, туристическая инфраструктура, туристические услуги, гостеприимство, туристические тенденции.

Annotation: This article discusses the role of national tourism in economic and social development, the pressing issues related to improving tourism infrastructure, and the reforms being carried out in this regard in the Republic of Uzbekistan. The position of the national tourism sector in the global tourism market and the role of historical and cultural heritage in the development of tourism are analyzed. Additionally, innovative initiatives and practical ideas on the implementation of artificial intelligence technologies in the tourism sector and the creation of modern infrastructure are presented. The conclusion outlines the prospects for the development of national tourism and future plans based on modern technologies.

Keywords: *national tourism, economic development, historical and cultural heritage, artificial intelligence, tourism infrastructure, tourism services, hospitality, tourism trends.*

Insoniyat barqaror kamol topishi va rivojlanishi jarayonida iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarga bo‘lgan qarashlar salmog‘i ham birdek o‘shib, takomillashib bordi. Ayniqsa so‘nggi yillarda, aniqroq aytiladigan bo‘lsa XXI asr – insoniyat rivojlanishining eng yetuk nuqtaga yetgan bir pallasida kishilik jamiyati vakillarida istaklar va xohishlarning ham turli-tumanligi oshib bormoqda. Xususan, iqtisodiyotning bir sohasi hisoblanmish xizmat ko‘rsatish, uning tarkib jihatdan takomillashuvi va sifat jihatidan yaxshilanishiga bo‘lgan ehtiyoj nihoyatda yuqori natijani qayd etib kelayotganining guvohi bo‘lishimiz mumkin.

Xizmatlar ko‘rsatish sohasining eng asosiy tarmoqlaridan biri bu turizm hisoblanishi sir emas. Turizm – bugungi kun insonlari uchun bo‘sh vaqtini maroqli o‘tkazish va o‘zining foyda bilan ishlay olish koeffitsiyentini qayta ko‘tarib olish uchun ajoyib imkoniyatlar yaratuvchi tarmoqdir. Dunyo mamlakatlarida yillar o‘tgani sayin o‘rta qatlam, ya’ni daromadi pastdan yuqori bo‘lgan va endilikda ushbu daromad hisobidan faqatgina kun o‘tkazish va jamg‘arma uchun emas, o‘z shaxsiy xohishlarini qondirish, madaniy hordiq olish uchun ham foydalanishni boshlagan kishilar toifasi salmog‘i oshib bormoqda. Bu esa, o‘z navbatida, biz yuqorida aytib o‘tgan turizm tarmog‘ining mijozlar ko‘payishi hisobiga gullab-yashnashiga olib keladigan eng muhim omilidir.

Turizm tarmog‘i ko‘plab davlatlar miqyosida, ko‘plab iqtisodchilar va iqtisodiy-siyosiy tahlilchilar tomonidan “iqtisodiyot lokomotivi” deb atalib kelinmoqda. Buning asosiy sabablari sifatida uning muayyan mamlakat iqtisodiyotiga beminnat qanchalik katta miqdorda foyda keltirayotganligini aytib o‘tishimiz mumkin. Milliy turizm esa mamlakat aholisi o‘rtasida madaniy-ijtimoiy muhitning shakllanishi, tarixiy qadriyatlarning yana bir karra e’tirof etilishida muhim ahamiyatga egadir. Milliy turizmni rivojlantirish orqali ko‘plab infratuzilmalarning shakllanishi va natijada ish o‘rinlarining ortishi, buning pirovardida mamlakat iqtisodiyoti ham rivojlanishi turgan gapdir. Shuning uchun ham dunyo mamlakatlari xorijiy sayyohlarni o‘zlariga jalb qilish bilan birgalikda, o‘z hududlarida ham ichki turizm, natijada umumiy milliy turizm salohiyatini oshirish va uning ko‘lamini kengaytirish uchun harakat qilishadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ham milliy turizmning rivojlanishi va yangi tendensiyalarning amalga oshishi jarayoni nihoyatda qizg‘in suratlarda davom etmoqda. Xossatan, mamlakatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 3-iyun kuni hududlarda turizm infratuzilmasini yaxshilash va xorijiy turistlar oqimini ko‘paytirish chora-tadbirlariga bag‘ishlab o‘tkazilgan yig‘ilishda tadbirkor va soha vakillari fikrlarini atroflicha o‘rganish bilan birga, shulardan kelib chiqib turli topshiriqlar berdi¹⁴⁷. Shuningdek, ushbu videoselektor yig‘ilishida milliy turizmni rivojlantirish, ayniqsa yoshlar turizmiga ko‘proq urg‘u bergan holda ularda milliy qadriyatlar va tarixiy yodgorliklarga muhabbat uyg‘otish, turizm sohasidagi

¹⁴⁷ <https://president.uz/oz/lists/view/7282>

bilimlarini mustahkamlash masalalari ko‘rildi.

O‘zbekiston eng qadimgi davrlardanoq madaniyat va taraqqiyot o‘chog‘i hisoblanib kelgan. Qadim Turon, so‘ng Turkiston hududida avvalo ilk diniy tasavvurlar, undan so‘ng islom dini kirib kelishi bilan keng ko‘lamda yoyilgan musulmon madaniyati natijasida qad ko‘targan turli xil tarixiy obidalar bugungi kungacha qad kerib turibdi. Eng mashhur me‘moriy obidalar Amir Temur va Temuriylar davrida ayniqsa Samarqand, Shahrisabz, Toshkent kabi shaharlarda bo‘y ko‘rsatdi. Shuningdek, undan keyingi xonliklar davrida ham Xiva, Buxoro, Farg‘ona, Qo‘qon kabi shaharlarning gullab-yashnash davri bo‘ldi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Jahonga mashhur me‘morchilik obidalariga misol qilib Poy-Kalon, Islomxo‘ja minorasi, Registon ansambli, Oqsaroy yodgorligi, Paxlavon Mahmud majmuasi, Hazrati Imom masjidi kabilarni keltirishimiz mumkin¹⁴⁸.

Yuqoridagi misollardan shunday xulosaga kelish mumkinki, mamlakatimiz tarixan boy o‘tmish madaniyatiga ega va ushbu qadimiy davrda ham turizm, aniqrog‘i o‘lkalar uzra sayohat qilish odat tusida bo‘lgan. Ushbu hududlarning bugungi kun, yoki o‘tgan yaqin ellik yillik davomida ham turistlarni kutib olishda salohiyati yuqori bo‘lgan. Xususan, turistik firmalar tomonidan ham eng katta qiziqish aynan Toshkent, Samarqand, Buxoro, Urganch (Xiva) shaharlaridagi diqqatga sazovor joylarga qaratilganligi buning yaqqol isbotidir. Shahrisabz, Termiz kabi shaharlar esa asosan Germaniya, Gollandiya, Fransiya, Yaponiya, Belgiya, Italiya kabi davlatlardan kelgan xorijiy turistlarning e‘tibor markazidadir. Turoperatorlar Termiz shahrini tarixiy-arxeologik markaz sifatida dunyoga mashhur ekanini e‘tirof etishadi¹⁴⁹.

Mustaqillikka erishganimizdan so‘ng, O‘zbekiston Respublikasi ham dunyo turizm bozoriga faol ravishda kirib bordi va tez orada o‘z o‘rniga ega bo‘ldi. Shu jihatdan olib qaraladigan bo‘lsa, dastlabki yillardanoq mamlakat hududiga tashrif buyuruvchi turistlar soni keskin oshishi kuzatildi. Endilikda sobiq sovet ruhini eslatib turuvchi ko‘plab unsurlardan voz kechish va aksincha milliy sharqona, xossatan, o‘zbekona mehmondo‘stlik belgilarini yaqqol ommaga namoyish etish jarayonlari amalga oshirila boshlandi.

Har bir davlat ichki va xorijiy, natijada milliy turizm salohiyatini oshirish uchun avvalo o‘zining turistik modeliga ega bo‘lishi jarayoni kuzatilishi natijasida O‘zbekiston ham o‘zining milliy turizmni rivojlantirish modelini kashf etdi. O‘zbekiston qadimdan tarixiy-madaniy tamaddun o‘chog‘i sifatida tanilganini hisobga olgan holda uning milliy modelini ishlab chiqishda bu jihatlarga ko‘p bora murojaat etildi va bular tayyor model tavsifida ham o‘z aksini topdi. Mamlakatimizning milliy turizmni rivojlantirish modelini quyidagicha tavsiflashimiz mumkin:

1. Sharqona mehmondo‘stlik;
2. G‘arb turidagi xizmat ko‘rsatish standartlari;
3. Milliy turmahsulotlarning mahalliy jamoalar, xususan mahalla omilidan foydalangan holda turistlarga taqdim etilishi;

¹⁴⁸ https://gov.uz/oz/pages/places_interest

¹⁴⁹ Komilova F., Komilov Z. Xalqaro turizm bozori: “Marketing (turizm)” yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011. B. 33.

4. Iqtisodiy omillarning ahamiyati yuqori bo'lishi;
5. Ziyorat turizmini rivojlantirish uchun alohida e'tibor qaratilishi;
6. Ekologik, ekstremal va landshaft turizmini rivojlantirish masalalarining ham e'tiborga olinishi¹⁵⁰.

Yaqin yillar ichida milliy turizmni rivojlantirish yo'lida tashlangan eng katta qadamlardan biri Qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil 16-aprelda qabul qilingan va 2019-yil 21-iyunda Senat tomonidan ma'qullangan "O'zbekiston Respublikasining turizm to'g'risida"gi qonunini keltirishimiz mumkin¹⁵¹. Ushbu qonun 10 bob va 45 moddadan iborat bo'lib, o'zida mamlakat hududida kirish va chiqish turizmiga oid barcha tushunchalar, hamkorlik, xavfsizlik, mahalliy va xorijiy turistlarning huquqlarini qamrab olgan qonundir.

Bugungi kunda milliy turizmning rivojlanish omillari sifatida biz quyida nomlari sanab o'tiladigan ko'plab omillarni kiritsak bo'ladi, bular:

- tarixiy-madaniy resurslarga boylik;
- qulay geografik joylashuv;
- turistik infratuzilmani shakllantirish uchun imkoniyatlar mavjudligi;
- siyosiy barqarorlik muhiti;
- iqlimning mo'tadilligi;
- axborot-kommunikatsion texnologiya yutuqlarining amaliyotga joriy etilishi

kabilardir.

Eng so'nggida nomi tilga olingan bandga xususan sun'iy intellekt va fan yutuqlarining keng tarqalishini kiritishimiz mumkin. Bugungi kunda "Kelajak sohalari dvigateli" deb atalishi mumkin bo'lgan sun'iy aql turizm sohasida ham xizmatlar va biznes faoliyatini tashkil etish va boshqarishda beminnat dastak sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, 2021-yil 17-fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4996-son qarori qabul qilindi¹⁵². Bugungi zamon insoni uchun allaqachon tanish bo'lib ulgurgan sun'iy intellektning barcha sohalarda, xususan iqtisodiyot sohasi va tarmoqlarda ham joriy etilishi, uning ortidan ko'rish mumkin bo'lgan ko'plab foydalar, shuningdek, ushbu o'zini-o'zi nazorat qila oladigan tizimning ishlash jarayonlari haqida yuqoridagi qaror materialida to'xtalib o'tildi.

Kelajakni sun'iy intellektsiz tasavvur etib bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasiga tashrif buyuruvchi xorijiy turistlar sonini oshirish, mahalliy sayohatchilarni rag'batlantiruvchi tizimni joriy etish va barcha mijozlar uchun joylarda qulayliklar yaratish masalasi bugungi kunda turizm va umuman iqtisodiyot sohasi mutaxassislari uchun asosiy masala bo'lib qolmoqda. Shu o'rinda biz ham ba'zi g'oyaviy takliflarni ilgari suramiz, xususan, muayyan bir onlayn platforma yaratish orqali turistlardan gid-tarjimon xizmatidan foydalanish zaruriyatini olib tashlash, xavfsiz yolg'iz turistlar oqimini oshirish uchun ko'chalarda va joylarda aqlli xaritalar, til bilmaydigan sayyohlar uchun o'zlarining tillarida bemalol gaplasha

¹⁵⁰ Tuxliyev N., Jiyanov O'. Turizmning rivojlanish milliy modellari: Darslik. – T.: "Ilm-Ziyo-Zakovat" nashriyoti, 2020. B. 9-10.

¹⁵¹ <https://www.lex.uz/docs/-4428097>

¹⁵² <https://lex.uz/docs/-5603319>

oladigan qurilmalarni oʻrnatish, zamonaviy dizayn va modalarning oʻzbekona, sharqona variantida loyihalashtirilgan infratuzilma boʻlaklarini yaratish va foydalanishga topshirish, shu bilan birga ularda aqlli gadjetlarning insonlar oʻrnini bosuvchi xizmatlarini tashkil etish shular jumlasidandir.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, milliy turizmni rivojlantirish uchun qadimdan shakllanib kelgan tajribadan unumli foydalanish bilan birga, yaqin yillar ichida mamlakatimizda amalga oshirilgan tub islohotlarning ham qamrovini oshirish, shuningdek, kelajakda oʻzining dominant maqomini egallashi tayin boʻlgan zamonaviy axborot-texnologiyalarini keng muomalaga kiritish, bu yoʻlda Oʻzbekistonning milliy barkamollashuv xaritasini ishlab chiqish zarurdir. Zero, turizm, xususan, milliy turizm iqtisodiyotning lokomotivi va kelajak sohasi hisoblanadi.

Mohigul IBRAGIMOVA,
Oʻzbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti
Ilmiy maslahatchi: S.I.Mamurov,
Oʻzbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti v.b., PhD

OʻZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMINING OʻZIGA XOS XUSUSIYATLARI (XORAZM VILOYATI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Oʻzbekistonda, xususan, Xorazm viloyatida ziyorat turizmining oʻziga xos xususiyatlari va rivojlanish istiqbollari haqida soʻz yuritiladi.

Kalit soʻzlar: turizm, ziyorat turizmi, Xorazm, madaniy meros obyektlari, turizm koʻchalari.

Аннотация. В статье говорится об особенностях и перспективах развития паломнического туризма в Узбекистане, в частности, в Хорезмской области.

Ключевые слова: туризм, паломнический туризм, Хорезм, объекты культурного наследия, туристические улицы.

Abstract. This article talks about the specific features and development prospects of pilgrimage tourism in Uzbekistan in the Khorezm region.

Key words: tourism, pilgrimage tourism, Khorezm, cultural heritage objects, tourism streets.

Oʻzbekiston dunyo miqyosida oʻzining boy tarixiy-madaniy merosi, qadimiy shaharlari va diniy yodgorliklari bilan mashhur. Shu boisdan, ziyorat turizmi mamlakatimizda turizm sohasining muhim yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Xorazm viloyati ziyorat turizmi uchun boy manbalarga ega boʻlib, bu hudud qadimiy Xorazm davlatining markazi hisoblangan.

Xorazm viloyatining ziyorat turizmi potentsiali haqida soʻz borganda, hududning oʻziga xos diqqatga sazovor joylarini eʼtirof etish maqsadga muvofiqdir.

Xorazm viloyati nafaqat oʻzining qadimiy shaharlari, balki diniy va tarixiy

yodgorliklari bilan ham mashhur. Bu yerda ko‘plab avliyolar qabristonlari, masjidlar va madrasalar joylashgan bo‘lib, ular butun dunyo musulmonlari uchun qadrlı manzillar hisoblanadi. Xususan, Hazrat Pahlavon Mahmud maqbarasi ziyorat turizmi uchun muhim maskanlardan biri bo‘lib, bu yerga nafaqat O‘zbekiston, balki qo‘shni davlatlardan ham ziyoratchilar tashrif buyuradi. Shuningdek, Al-Hakim at-Termiziy, Najmiddin Kubro kabi buyuk avliyolar maqbaralari ham musulmonlar uchun muhim ziyorat joylaridir.

O‘zbekistonda ziyorat turizmi iqtisodiy va madaniy jihatdan katta ahamiyatga ega. Bu soha orqali mamlakatimizga chet ellik ziyoratchilar oqimi ko‘payib, xalqaro hamkorlik mustahkamlanadi. Bundan tashqari, ziyorat turizmi orqali milliy va diniy qadriyatlarimiz dunyoga tanitilib, jamiyatda ma’naviyat va vatanparvarlikni oshirishga xizmat qiladi. Mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab davlat dasturlari ishlab chiqilib, turli infratuzilma loyihalari amalga oshirilmoqda. Xususan, aeroportlar, mehmonxonalar va transport xizmatlari yaxshilanmoqda, bu esa ziyoratchilar uchun qulayliklar yaratmoqda.

Xorazm viloyatida ziyorat turizmini yanada rivojlantirish uchun bir qator tadbirlarni amalga oshirish lozim. Avvalo, ziyorat maskanlariga yo‘llar va infratuzilmani rivojlantirish zarur. Bu orqali nafaqat xorijiy, balki mahalliy turistlar uchun ham qulay sharoitlar yaratiladi. Ziyorat joylarida zamonaviy mehmonxona va ovqatlanish joylarini tashkil etish, tibbiy xizmatlarni yaxshilash va ziyoratchilar uchun maxsus yo‘riqnomalar yaratish bu sohaning rivoji uchun muhim hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-sentabrdagi “2022-2026-yillarda Xorazm viloyatining turizm salohiyatini kompleks rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 546-son qarori¹⁵³ viloyatning turizm salohiyatini yanada rivojlantirish uchun dasturil amal bo‘lib xizmat qilmoqda.

Sayyohlik maskanlarining infratuzilmasini rivojlantirish yuzasidan ularni yo‘llar, ichimlik suvi, tabiiy gaz, elektr energiyasi bilan ta’minlash, viloyatda yangi turistik yo‘nalishlar va mahsulotlarni joriy qilish, sohadagi ilg‘or xorijiy tajribani tatbiq etish, turizmni rivojlantirish uchun hududdagi istiqbolli mahallalarni belgilash, Urganch va Xiva shaharlarini yetakchi sayyohlik nuqtalari sifatida rivojlantirish hamda qator madaniy-ma’rifiy va ko‘ngilochar tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutuvchi bir qator vazifalar belgilangan, jumladan:

2022 – 2026-yillarda Xorazm viloyatida turizm sohasini rivojlantirishning maqsadli ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish;

2022 – 2026-yillarda Xorazm viloyatining turizm salohiyatini kompleks rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqish;

Urganch shahridagi Pahlavon Mahmud ko‘chasi va Xiva shahridagi “Alleya” maydoni hududlarida “turizm ko‘chalari”ni tashkil etish bo‘yicha “yo‘l xaritasi” ishlab chiqish;

Xorazm viloyatida 2022 – 2026-yillarda turizm sohasida amalga oshiriladigan istiqbolli investitsiya loyihalarining manzilli belgilab olish;

Xorazm viloyatida turizm salohiyati yuqori bo‘lgan va turizm drayveri sifatida rivojlantirish rejalashtirilgan “turizm mahallalari” ro‘yxati tuzish kabi vazifalarni

¹⁵³ <https://lex.uz/uz/docs/-6212915>

amalga oshirish.

Xorazm ziyorat turizmini xalqaro miqyosda targ'ib qilishda internet va ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanish muhim. Shu bilan birga, turli xalqaro ko'rgazmalar va konferensiyalarda Xorazmning ziyorat maskanlarini targ'ib qilish orqali bu hududga xorijiy ziyoratchilarni jalb qilish mumkin. Bunda xorijiy turistlar uchun maxsus sayohat paketlari va xizmatlarni ishlab chiqish zarur.

Turizmni rivojlantirishda turistlar uchun infratuzilma obyektlarini tashkil qilish, mehmonxona komplekslarini qurish kerak. 2023-yil boshidan beri viloyatda 6 ta mehmonxonani ishga tushirildi, yana 2 tasi ish boshlash arafasida.

Yilning qaysi faslida kelishidan qat'iy nazar, barcha sayyohlar mehmonxonalar bilan to'liq ta'minlanishi, ular uchun ko'ngilochar tadbirlar o'tkazilishi, dam olish maskanlari tashkil qilinishi kerak. Bu borada arab investorlari bilan juda katta loyihani amalga oshirish rejalashtirilgan. Xiva shahri yaqinidagi G'ovuk ko'li atrofida turizm zonasini tashkil qilish borasida ham ishlar boshlangan bo'lib, u yerda uchta zamonaviy mehmonxona majmualari, madaniy-sog'lomlashtirish, savdo-ko'ngilochar va turizm ahamiyatiga ega bo'lgan boshqa obyektlar quriladi.

O'zbekistonning boy diniy merosi va qadimiy shaharlari orqali ziyorat turizmi nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki xalqaro miqyosda O'zbekistonni tanitadi va ijobiy imij yaratadi. Shu bois, ziyorat turizmini rivojlantirishda davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston va ayniqsa, Xorazm viloyati ziyorat turizmi bo'yicha katta salohiyatga ega. Tarixiy va diniy obidalarning ko'pligi tufayli bu sohani rivojlantirish mamlakat iqtisodiyoti va madaniyati uchun foydali bo'lishi mumkin. Ziyorat turizmi orqali milliy qadriyatlarimizni dunyoga tanitish va xalqaro turizm sohasida raqobatbardoshligini oshirish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Shu bois, Xorazm viloyati misolida O'zbekiston ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha harakatlar izchil va barqaror amalga oshirilishi kerak.

Bu orqali mamlakatimiz ziyorat turizmida ham xalqaro miqyosda tan olingan markazlardan biriga aylanishi mumkin.

Ziyorat turizmini rivojlantirishda bir qancha muhim qiyinchiliklar mavjud bo'lib, ularning barchasi hududiy va xalqaro turizm sohasida raqobatbardosh bo'lish uchun e'tibor talab qiladi. Quyida ziyorat turizmi bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan asosiy qiyinchiliklarni keltirib o'tamiz:

1. Infratuzilmaning yetishmasligi. Ziyorat maskanlariga olib boruvchi yo'llarning sifatsizligi, mehmonxonalar va boshqa zarur infratuzilmaning yetarli emasligi ziyoratchilar uchun noqulaylik tug'diradi. Ayniqsa, chet ellik ziyoratchilar uchun yuqori standartlarga mos xizmat ko'rsatish infratuzilmasini tashkil qilish zarur.

2. Moliyaviy resurslarning cheklanganligi. Ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta mablag'lar talab etiladi. Maskanlarni ta'mirlash, mehmonxona va restoranlarni yangilash va yangilarini qurish, xavfsizlik choralari yaxshilash – bularning barchasi moliyaviy qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Ko'pincha davlat va xususiy sektor hamkorligi bu muammoni hal qilishda zarurdir.

3. Madaniy va diniy qadriyatlarni saqlash bilan bog'liq muammolar. Turistlar oqimi oshishi bilan ziyorat maskanlaridagi madaniy va diniy qadriyatlarni himoya qilish zaruriyati paydo bo'ladi. Ziyoratchilar va sayyohlar odobi va qoidalarini

tushuntirish, turistik faoliyat va diniy amallar o'rtasida balansni saqlash muhim masalalardan biri hisoblanadi.

4. Turizm sohasida malakali kadrlar yetishmasligi. Ziyorat turizmini rivojlantirish uchun malakali gidlar, madaniyat va tarix bilimdoni bo'lgan kadrlar zarur. Ko'plab hududlarda bu kabi xodimlar yetishmasligi sababli turistlar uchun sifatli xizmat ko'rsatish qiyinlashadi. Ayniqsa, xorijiy tillarni biladigan mutaxassislar yetishmovchiligi ham bor.

5. Turizm sohasidagi raqobatning kuchayishi. Dunyo miqyosida turizm bozori juda raqobatbardosh bo'lib, ziyorat turizmi yo'nalishida ham boshqa davlatlar bilan raqobat qilish zarur. Shuningdek, qo'shni davlatlarning turizm sohasini rivojlantirish yo'lidagi faoliyatlari ham ziyoratchilar oqimini o'ziga tortishga harakat qilmoqda.

6. Marketing va targ'ibot ishlari yetarli emasligi. Xorazm kabi tarixiy hududlarni xalqaro miqyosda yetarlicha targ'ib qilish uchun zamonaviy marketing strategiyalarini qo'llash muhim. Buning uchun ijtimoiy tarmoqlar, xalqaro ko'rgazmalar, reklama va PR kampaniyalari tashkil etilishi lozim. Bu sohada yetarli targ'ibot qilinmasligi turistlar oqimini kamaytirishi mumkin.

7. Ekologik xavfsizlik va himoya masalalari. Ziyorat joylari ko'pincha tarixiy va tabiiy hududlar hisoblanadi. Turistlar oqimi ortishi bilan bu joylarning ekologik holati va tabiiy go'zalligini saqlash masalasi dolzarb bo'lib qoladi. Shu bois, ziyorat turizmini rivojlantirishda ekologik xavfsizlikka alohida e'tibor qaratish zarur.

8. Mahalliy aholi bilan muvofiqlik va hamkorlik. Ziyoratchilar oqimi ko'payishi bilan mahalliy aholi va ziyoratchilar o'rtasida kelishmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Mahalliy aholi bilan hamkorlikda turistik faoliyatni tashkil qilish, mahalliy qadriyatlar va madaniyatni hurmat qilish kabi masalalar doimiy e'tiborda bo'lishi lozim.

9. Maxsus xizmatlar va qulayliklar ta'minotining yetishmasligi. Ziyoratchilar uchun qulay sharoitlar yaratish zarur. Ayniqsa, maxsus ehtiyojlarga ega bo'lgan turistlar uchun mo'ljallangan xizmatlar (masalan, nogironlar uchun qulayliklar, katta yoshdagilar uchun yordam xizmatlari) yetishmovchiligi sayyohlar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

Ziyorat turizmini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun yuqoridagi qiyinchiliklarni yengib o'tish va xalqaro tajribadan foydalangan holda yangi strategiyalar ishlab chiqish zarur. Shu bilan birga, davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish, mahalliy va xorijiy turistlar uchun qulay sharoitlar yaratish orqali ziyorat turizmi O'zbekistonda barqaror rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov, I.A., & Xudoyberganov, A. (2020). O'zbekiston ziyorat turizmi va uning iqtisodiy rivojlantirishdagi o'rni. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi nashriyoti, 2020. – 152 b.

2. Xudoyqulov, R., & Davlatov, N. (2022). Turizm va madaniy meros: O'zbekistonda ziyorat turizmining o'ziga xos jihatlari. – Samarqand: SamDU Turizm fakulteti nashri, 2022. – 198 b.

3. <https://lex.uz/uz/docs/-6212915>

BUXORO VILOYATIDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Bugungi kunda turizm eng jadal rivojlanayotgan va ahamiyatli soha sifatida e'tirof etiladi. Buxoro o'zining boy tarixi, madaniyati, ilm-fan rivojidagi o'rni bilan "Sharq durdonasi" nomi bilan mashhur. Bu noyob me'moriy yodgorliklarga ega voha, buyuk allomalar yetishib chiqqan zamin. Maqolada Buxoroda turizmning rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: turizm, iqtisodiy o'sish, farovonlik, turizm islohatlari, ziyoratgohlar, ziyoratchi, potentsial, texnik-iqtisodiy asoslar.

Аннотация. Туризм сегодня признается одной из наиболее динамично развивающихся и значимых отраслей. Бухара, известная как "Жемчужина Востока", славится своей богатой историей, культурой и вкладом в науку. Этот уникальный оазис с выдающимися архитектурными памятниками и земля, подарившая миру великих ученых, играет важную роль в культурном наследии региона. В статье анализируются тенденции и перспективы развития туризма в Бухаре.

Ключевые слова: туризм, экономический рост, благосостояние, реформы в туризме, достопримечательности, паломник, потенциал, технико-экономические основы.

Abstract. Tourism is recognized today as one of the most rapidly developing and important sectors. Bukhara, renowned as the "Pearl of the East," is famous for its rich history, culture, and contributions to science. This unique oasis, which boasts outstanding architectural monuments, is a land that has produced great scholars. The article analyzes the trends and prospects for tourism development in Bukhara.

Keywords: tourism, economic growth, prosperity, tourism reforms, places of pilgrimage, pilgrim, potential, technical and economic foundations.

Buxoro islom olamida Imom Abu Havs Kabir, Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Abu Bakr Narshaxiy, Abu Bakr Kalobodiy Abduxoliq G'ijduvoni, Muhammad Orif Revgariy, Mahmud Anjir Fag'naviy, Xo'ja Ali Romitoni, Muhammad Boboi Samosiy, Amir Kulol va Bahouddin Naqshband kabi avliyolar va mashhur zotlarni dunyoga keltirgan islom sivilizatsiyasi beshigi sifatida ham e'tirof etilgan.

Buxoro viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirish istiqbollari juda katta. Quyidagi omillar bu istiqbollarni yanada kuchaytiradi:

1. *Tarixiy va madaniy meros.* Buxoro islomiy tarixda muhim rol o'ynagan. Masjidlar, madrasa va maqbaralar, masalan, Samanidlar maqbarasi va Buxoro qal'asi, ziyoratchilarni jalb qiladi. Tarixiy joylarning ko'pligi ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta imkoniyatdir.

2. *Allomalar zamini.* Buxoro ko'plab muqaddas shaxslar va olimlar bilan bog'liq, bu esa musulmon ziyoratchilari uchun uni muhim manzilga aylantiradi. Ziyorat qilish va ruhiy tajribalar izlash uchun kelayotganlar soni ortishi kutilmoqda.

3. *Davlatning qo'llab-quvvatlashi*. O'zbekiston hukumati turizmni rivojlantirishga qaratilgan bir qator dasturlarni amalga oshirmoqda. Infratuzilma va xizmat ko'rsatish sohasida sarmoya kiritilishi turizmni oshirishga yordam beradi.

4. *Transport tizimining yaxshilanishi*. Buxoroga kirish imkoniyatlari yaxshilanmoqda. Havo yo'llari va avtomobil transportining rivojlanishi sayyohlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi.

5. *Madaniy tadbirlar va festivalar*. Ziyorat turizmini yanada rivojlantirish uchun madaniy tadbirlar va festivallar tashkil etish zarur. Bunday tadbirlar ziyoratchilarni jalb etishda muhim rol o'ynaydi va mahalliy aholini faol ishtirok etishga undaydi.

6. *Mahalliy jamoalarning ishtiroki*. Mahalliy jamoalar turizm jarayonida faol ishtirok etishi, sayyohlar uchun haqiqiy va qiziqarli tajribalar yaratadi. Bu mahalliy iqtisodiyotga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

7. *Barqaror turizm amaliyotlari*. Ziyorat turizmini rivojlantirishda barqarorlikka e'tibor berish zarur. Tabiiy resurslarni saqlab qolish va madaniy merosni himoya qilish muhimdir.

8. *Marketing*. Buxoroning noyob xususiyatlarini taqdim etadigan samarali marketing strategiyalarini ishlab chiqish, ziyoratchilarni jalb qilishga yordam beradi. O'zbekistondagi boshqa ziyorat joylari bilan hamkorlik qilish ham foydali bo'ladi.

Turizm har bir mamlakat uchun iqtisodiy o'sish va rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega va umumiy o'sish, rivojlanish va farovonlikda eng muhim rol o'ynaydi. Turizmning ahamiyati yildan-yilga oshirib borayotgani uni rivojlantirish dolzarbligi ko'rsatadi. O'zbekiston turizm sanoatini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega. So'ngi yillarda mamlakat hududida turizmni rivojlantirish bo'yicha jadal ish harakatlar amalga oshirilmoqda. Islohotlar natijasida mamlakatda turizm so'nggi uch yilda besh barobar oshdi. 2016-yilda O'zbekistonga 1 millionga yaqin sayyoh tashrif buyurgan bo'lsa, 2017-yilda bu ko'rsatkich 2,7 millionga, 2018-yilda esa 5,3 milliondan oshdi. 2025-yilga kelib xorijlik sayyohlar soni 7 millionga yetishi, chet eldan yillik valyuta 2 milliard dollarga yetishi kutilmoqda.¹⁵⁴ Hozirgi kunda ziyorat turizmi salohiyati yuqori bo'lgan Indoneziya, Malayziya, Hindiston, Pokiston, Bangladesh va arab davlatlaridan ziyoratchilarni mamlakatimiz tarixiy shaharlari, xususan Buxoroga tashrifi sonini oshirish belgilangan. Bilamizki, Buxoro islom dinining markazi, sharif shahar, faxrli shahar, shaharlar imomi kabi nomlar bilan e'zozlanadi. Imom Al-Buxoriy, Imom At-Termiziy, Imom Al-Moturudiy, Bahouddin Naqshband Buxoriy, Az-Zamaxshariy nomlari hozirgi O'zbekiston hududidan boshlab butun musulmon olamiga mashhur.

Islom olamida o'zining yetuk o'rniga ega bo'lgan bu kabi buyuk shaxslarning maqbaralari hozirda O'zbekistonda turizmni rivojlantirish uchun muhim potentsial yo'nalish hisoblanadi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)dan boshlangan "silsilai zahhob"(oltin zanjir) halqalarining o'ninchidan o'n oltinchigacha bo'lgan piru komillari -Abduxoliq G'ijuvoniy, Orif Revgariy, Anjir Fag'naviy, Ali Romitaniy, Boboyi Samosiy, Amir Kulol va Bahouddin Naqshbandlar bir zaminda mavjudligi yuqori ahamiyatga ega turizm yo'nalishi uchun zamindir.

Turizm rivojlanishi uchun shart-sharoit va resurs imkoniyatlari bilan birga

¹⁵⁴ Analytical collection of the State Committee of the Republic of Uzbekistan for tourism development. 2019. Retrieved from <https://uzbektourism.uz/en/research/index>

huquqiy asoslar ishlab chiqilishi muhim hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ni “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi ijrosini ta’minlash, shuningdek Buxoro viloyatida turizmni jadal rivojlantirish bo‘yicha alohida dasturni amalga oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-sentabrdagi “2022 – 2026-yillarda Buxoro viloyatida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 543-sonli Qarori qabul qilindi¹⁵⁵. Qarorga muvofiq, Buxoro viloyatidagi 800 dan ziyod madaniy obyektlarni birma-bir restavratsiya qilish chora-tadbirlari amalga oshiriladi. Amalga oshirilayotgan harakatlar natijasi o‘laroq 2021-yilda Buxoro viloyatiga tashrif buyurgan sayyohlar soni 2,2 mln. nafarga yetib, xorijiy turistlar soni 48,9 ming nafardan oshgani qayd etilgan. Bu ko‘rsatkich o‘z navbatida 2020-yilga nisbatan ichki turizm 8 baravar, xorijiy sayyohlar soni 3,5 barovar ortganini bildiradi¹⁵⁶.

Buxoro butun dunyodan O‘zbekistonga ko‘plab sayyohlarni jalb qiladi. O‘tgan yillarda bu yerga kelayotgan sayyohlar tahlilini inobatga oladigan bo‘lsak, ayniqsa musulmon davlatlaridan juda mashhur. Keyingi yillarda O‘zbekistonda muhtasham inshootlar, madaniy dam olish maskanlari, ziyoratgohlar barpo etildi. Turistlar soni oshib borayotgani va talab o‘sib borayotgani natijasida Buxoroda joylashtirish vositalari soni ortib bormoqda.

Turizm va mehmonxona sanoati har doim yonma-yon boradi va bugungi kunda ko‘plab mehmonxonalar mavjud bo‘lib, ular sayohatchilar uchun hududdagi tanloviga ko‘ra ko‘proq qiymat va joziba qo‘shadi. So‘nggi yillarda Buxoro viloyatida turizmni rivojlantirishga bo‘lgan e‘tibor va yetarli shart-sharoitlarning samarasi o‘laroq, hududda turizm miqyosi sezilarli darajada o‘sib bormoqda. Shu sababli viloyatda raqobatbardosh turizm mahsulotlari va xizmatlarini ishlab chiqib, ularni ichki va xalqaro turizm bozorlarida targ‘ib qilish bo‘yicha strategiya ishlab chiqish, sohada reklama-axborot faoliyatini keng yo‘lga qo‘yish bugungi kun talabidir.

1-jadval

Buxoro viloyatida turizm ko‘rsatkichlari¹⁵⁷

Yillar	Xorijiy sayyohlar		Ichki sayyohlar		Turizm eksporti		Turoperatorlar	
2022-yil	556,2	Ming nafar	2961,1	Ming nafar	138,2	mln AQSh dollari	120	ta
2023-yil	1387,8	Ming nafar	3490,0	Ming nafar	339,1	mln AQSh dollari	143	ta
2024-yil	1500,0	Ming nafar	4000,0	Ming nafar	450,0	mln AQSh dollari	145	ta

Xulosa qilib aytganda, Buxoro viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Strategik rejalashtirish, mahalliy jamoalarni jalb qilish va barqaror amaliyotlarni amalga oshirish orqali Buxoro ziyorat turizmi markaziga

¹⁵⁵ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-sentabrdagi “2022-2026 yillarda Buxoro viloyatida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi 543-sonli Qarori

¹⁵⁶ Narziev, M., Ermakov, A. and Babakulov, A. (2015). Current state and development trends of the tourism and hospitality industry in Uzbekistan. Service plus, No. 2 (9), 42-43.

¹⁵⁷ Muallif tomonidan tuzildi.

aylanishi mumkin. Bu esa mahalliy aholi va sayyohlar uchun foydali bo'ladir.. Soha rivojini ta'minlash maqsadida infratuzilmani yanada rivojlantirish esa hududning turistik jozibasini oshiradi va ko'plab turistlarni jalb qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-sentabrdagi "2022 – 2026-yillarda Buxoro viloyatida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi 543-sonli Qarori.

2. Narziev, M., Ermakov, A. and Babakulov, A. (2015). Current state and development trends of the tourism and hospitality industry in Uzbekistan. Service plus, No. 2 (9), 42-43.

3. Ruziev, Sh. (2018). Assessment of the tourism potential of historical and cultural tourism of the Republic of Uzbekistan. Regional problems of economic transformation, No. 4, 77-78.

4. Karakulov, N., Amanbayeva, Z., Sultanova, N. and Khidirov, M. (2018). Development of tourism in Uzbekistan. European Scientific review, 13-15.

5. Umarova, G. (2018). Tourism opportunities in Uzbekistan and its importance in increasing employment. Symbol of science, No. 7, 95-97.

6. Allayarov, S. (2019). The role of transport services in the tourism industry of regions is considered. International scientific review, 35-37.

Sug'diyona AZIZOVA,

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti

Ilmiy maslahatchi: S.I.Mamurov

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti v.b., PhD

MINTAQAVIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION MARKETING TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'LLARI (FARG'ONA VODIYSI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Farg'ona vodiysi misolida mintaqaviy turizmni rivojlantirishda innovatsion marketing texnologiyalaridan samarali foydalanish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Innovatsion marketing texnologiyalari, Farg'ona vodiysi, raqamli marketing, ekologik turizm, sayyohlik brendingi, sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются пути эффективного использования инновационных маркетинговых технологий в развитии регионального туризма на примере Ферганской долины.

Ключевые слова: Инновационные маркетинговые технологии, Ферганская долина, цифровой маркетинг, экологический туризм, туристический брендинг, услуги на основе искусственного интеллекта.

Abstract. This article examines the ways of effective use of innovative marketing technologies in the development of regional tourism on the example of the

Fergana Valley.

Key words: *Innovative marketing technologies, Fergana Valley, digital marketing, ecological tourism, tourism branding, services based on artificial intelligence.*

Bugungi kunda turizm sohasi dunyo iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismiga aylangan bo'lib, mamlakatlar va mintaqalar uchun yangi iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini ochib bermoqda. Xususan, O'zbekistonda turizmni rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar natijasida mahalliy va xorijiy sayyohlar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Bu jarayonda innovatsion marketing texnologiyalari turizm xizmatlarini samarali targ'ib qilish va turizm resurslarini yanada rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Farg'ona vodiysi boy tabiiy manzaralari, tarixiy yodgorliklari va milliy an'analari bilan sayyohlarni jalb qilishga qodir hudud hisoblanadi. Vodiyning qadimiy shaharlari – Qo'qon, Marg'ilon, Andijon va Namangan o'zining tarixiy meroslari, milliy hunarmandchilik an'analari va mehmondo'st xalqi bilan ajralib turadi. Bu esa turizm xizmatlarini taklif etish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, vodiyning boshqa mintaqalarga nisbatan yaqin joylashuvi, turizm infratuzilmasi va transport tizimining rivojlanishi ham sayyohlikning o'sishiga zamin yaratmoqda.

Turizm xizmatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirish va samaradorligini oshirish uchun zamonaviy marketing texnologiyalarini qo'llash zaruriy hisoblanadi.

Innovatsion marketing texnologiyalari quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

Sayyohlarni segmentatsiya qilish va mos xizmatlar yaratish – Maqsadli segmentlar asosida turizm mahsulotlari va xizmatlarini takomillashtirish imkonini beradi. Masalan, Farg'ona vodiysi bo'yicha oilaviy dam olish, ekstremal turizm yoki ekoturizm kabi xizmatlarni rivojlantirish mumkin.

Onlayn platformalar orqali targ'ibot – Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar va onlayn reklamalar mintaqaviy turizmni samarali ravishda targ'ib qilish uchun muhim vosita hisoblanadi. Turizm kompaniyalari Facebook, Instagram, TikTok kabi platformalarda faoliyat yuritib, sayyohlarga Farg'ona vodiysining diqqatga sazovor joylarini tanishtirishi va jalb qilishi mumkin.

Virtual va qo'shma reallik (VR va AR) – Sayyohlar uchun virtual va qo'shma reallik texnologiyalari yordamida vodiyning tarixiy joylari, milliy merosi bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratish mumkin. Bu esa sayohat qilishni rejalashtirayotgan odamlar uchun qiziqarli va esda qolarli tajriba bo'ladi.

Chatbotlar va sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar – Sayyohlar bilan tezkor va samarali aloqa o'rnatish uchun chatbotlar va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish muhim. Bu texnologiyalar mijozlar savollariga tezkor javob berish, yo'nalishlar va xizmatlar haqida to'liq ma'lumot taqdim etish imkonini beradi.

Farg'ona vodiysida innovatsion marketing texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari sifatida bir qancha jihatlarni e'tirof etish maqsadga muvofiq.

Farg'ona vodiysi mintaqaviy turizmni rivojlantirishda innovatsion marketing texnologiyalaridan foydalanish orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

Sayyohlar oqimini oshirish – Yangi va qiziqarli marketing vositalari yordamida

Fargʻona vodiysiga koʻproq mahalliy va xalqaro sayyohlarni jalb qilish mumkin boʻladi. Xususan, vodiyning boy tarixi va madaniyatini aks ettiruvchi interaktiv sayohatlar, onlayn ekskursiyalar va jonli efirlar orqali vodiyning jozibadorligini keng ommaga tanishtirish samarali boʻlishi mumkin.

Turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilish – Innovatsion marketing vositalari yordamida vodiyning turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilish mumkin. Masalan, ekologik turizm, sogʻlomlashtirish turizmi yoki madaniy sayohatlar singari yangi yoʻnalishlarni rivojlantirish orqali turizm xizmatlari taklifini kengaytirish imkonini beradi.

Brend imijini mustahkamlash – Fargʻona vodiysining brendi va imijini yaratish va rivojlantirish orqali mintaqaning sayyohlik resurslarini xalqaro miqyosda tanitish va sayyohlar uchun maʼlum bir brend imijini shakllantirish mumkin.

Mintaqaviy turizmni rivojlantirishda innovatsion marketing texnologiyalaridan foydalanish Fargʻona vodiysi uchun katta ahamiyatga ega. Bu nafaqat iqtisodiy daromadlarni oshirish, balki hududning madaniy merosini saqlash va rivojlantirish imkonini ham beradi. Zamonaviy marketing texnologiyalaridan foydalanish orqali vodiyning turizm salohiyati keng miqyosda targʻib qilinishi, yangi sayyohlarni jalb etish imkoniyati oshishi mumkin. Shu sababli, Fargʻona vodiysida turizmni rivojlantirishda innovatsion marketing texnologiyalariga katta eʼtibor qaratish lozim.

Bugungi kunda innovatsion texnologiyalar va sunʼiy intellekt sayyohlik sohasida marketing jarayonlarini optimallashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Fargʻona vodiysi mintaqasi uchun sunʼiy intellekt asosida quyidagi yondashuvlarni qoʻllash mumkin:

1. *Sayyohlarga moslashtirilgan takliflar yaratish.* Sunʼiy intellekt yordamida sayyohlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish va ularning qiziqishlariga moslashtirilgan turizm xizmatlarini taklif etish imkoniyati mavjud. Masalan, ekstremal sportga qiziqqan sayyohlarga qoʻshimcha ravishda Fargʻona vodiysidagi qiyin togʻ yoʻllari va trekking imkoniyatlari haqida axborot berilishi mumkin.

2. *Chatbotlar va avtomatlashtirilgan xizmatlar.* Chatbotlar yordamida sayyohlar 24/7 xizmatlardan foydalanishi va istalgan vaqtda oʻzlariga qiziq boʻlgan savollarga javob olishlari mumkin. Bu texnologiya turizm kompaniyalariga vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi, sayyohlarga esa tezkor xizmat koʻrsatadi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar turizm sohasida katta ahamiyat kasb etadi.

Fargʻona vodiysining diqqatga sazovor joylari va goʻzalliklarini Instagram, Facebook va TikTok kabi ijtimoiy tarmoqlarda targʻib qilish orqali xalqaro sayyohlarning eʼtiborini jalb qilish mumkin. Bu esa vodiyning turizm salohiyatini keng miqyosda tanitishga xizmat qiladi.

Raqamli marketing vositalari bugungi kunda sayyohlarni jalb qilishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xususan, Fargʻona vodiysi singari boy madaniy meros va tabiiy goʻzalliklarga ega hududlarda raqamli marketing imkoniyatlarini toʻgʻri qoʻllash sayyohlik salohiyatini maksimal darajada oshiradi.

Fargʻona vodiysi turizm sohasida katta potensialga ega boʻlib, innovatsion marketing texnologiyalarini qoʻllash orqali ushbu imkoniyatlar toʻliq ochilishi mumkin. Mintaqaviy turizmni rivojlantirishda quyidagi yoʻnalishlarda ishlash tavsiya

etiladi:

Raqamli marketing platformalarini kengaytirish va faol foydalanish: Sayyohlarni jalb qilish uchun veb-saytlar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali keng miqyosda faoliyat yuritish.

Innovatsion texnologiyalarni jalb qilish: VR, AR va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali sayyohlarga yuqori darajadagi xizmatlarni taklif etish.

Ekoturizmni rivojlantirish: Mahalliy resurslardan foydalanish orqali tabiiy joylarni saqlab qolish va mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlari yaratish.

Yuqorida keltirilgan chora-tadbirlar orqali Farg'ona vodiysi mintaqasining sayyohlik salohiyati oshib boradi va xalqaro miqyosda taniqli turistik maskanga aylanishiga yordam beradi. Bu esa nafaqat iqtisodiy rivojlanishga, balki milliy madaniyat va tarixni saqlab qolishga ham hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shukurov, A., & Karimov, U. (2022). Mintaqaviy turizmni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish qo'mitasi nashrlari. Toshkent: Turizmni rivojlantirish instituti.

2. Mirzayev, I., & Abdullayeva, N. (2021). Marketing va turizmga raqamli texnologiyalarni qo'llash usullari. Innovatsion texnologiyalar bo'yicha xalqaro konferensiya materiallari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.

3. Khudoyberdiyev, S. (2020). O'zbekiston mintaqalarida turizmni rivojlantirish: Farg'ona vodiysi misolida tahlil. O'zbekiston Turizm va Madaniyat vazirligi ilmiy jurnali, 12(3), 45-52.

Гулуфар КОДИРОВА,

Магистрантка Международной исламской академии Узбекистана

ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ И ЭКОТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В статье рассматриваются усилия Узбекистана по переходу к «зеленой экономике» как решению климатических вызовов. Обозначена национальная «Стратегия перехода к зеленой экономике на 2019-2030 годы», ориентированная на устойчивое развитие за счет энергоэффективности, возобновляемой энергетики и снижения выбросов парниковых газов. Обсуждаются потенциал солнечной энергии в стране и проводимые институциональные реформы, а также важность правовой базы, инвестиций и международного сотрудничества для обеспечения долгосрочного роста в рамках зеленой экономики. Также анализируется роль экотуризма в охране окружающей среды и рациональном использовании природных ресурсов, а также вопросы эффективного использования экотуристического потенциала регионов в формировании «зеленой» экономики.

Ключевые слова: зеленая экономика, возобновляемая энергия, изменение

климата, устойчивое развитие, ресурсосбережение, энергоэффективность, охрана окружающей среды, солнечная энергия, выбросы парниковых газов, экологическая стабильность, модернизация экономики, водосберегающие технологии, международное сотрудничество, экотуризм.

Abstract. The article examines Uzbekistan's efforts to transition to a "green economy" as a response to climate challenges. The national "Strategy for Transition to a Green Economy for 2019-2030" is highlighted, focusing on sustainable development through energy efficiency, renewable energy, and reduction of greenhouse gas emissions. The potential of solar energy in the country and ongoing institutional reforms are discussed, as well as the importance of a legal framework, investments, and international cooperation to ensure long-term growth within the green economy framework. Additionally, the role of ecotourism in environmental conservation and the rational use of natural resources is analyzed, along with issues related to the effective utilization of ecotourism potential in the regions in shaping a "green" economy.

Keywords: green economy, renewable energy, climate change, sustainable development, resource conservation, energy efficiency, environmental protection, solar energy, greenhouse gas emissions, ecological stability, economic modernization, water-saving technologies, international cooperation, ecotourism.

Хотя концепция «зеленой экономики» сравнительно новая для науки, как развитые, так и развивающиеся страны проявляют к ней интерес, поскольку она предлагает ясное решение текущих глобальных климатических проблем. У зеленой экономики нет уникального определения, однако существует общее понимание её сути – это экономика, улучшающая благосостояние людей и социальное равенство, при этом значительно сокращающая экологические риски и дефицит природных ресурсов, а также направленная на устойчивое развитие без ущерба для окружающей среды.

В отличие от традиционной экономики, основное внимание которой сосредоточено на росте ВВП или ВНД, зеленая экономика акцентируется на тройной основе - поддержке и улучшении экономического, экологического и социального благополучия. Зеленая экономика также может быть мощным инструментом для достижения Целей устойчивого развития (ЦУР¹⁵⁸), поскольку меры зеленой экономики можно найти в задачах по многим целям.

Растущий спрос на возобновляемую энергию очевиден в условиях необходимости создания эффективной, ресурсосберегающей и экологически устойчивой экономики в условиях изменения климата. Переход к «зеленой экономике» подчеркивает необходимость сохранения природных ресурсов для будущих поколений и приоритетного использования возобновляемых источников энергии. Согласно нашей Конституции, граждане обязаны уважать окружающую среду. Этот принцип отражается в продвижении «зеленой» экономики в нашей стране, ориентированной на устойчивое развитие.

Серьезный шаг в этом направлении был сделан Президентом Узбекистана

¹⁵⁸ The Rio+20 outcome document "The Future we want" (<https://sustainabledevelopment.un.org/futurewewant.html>)

путем утверждения стратегии перехода к «зеленой» экономике на 2019-2030 годы. Следует отметить, что отсутствие участия малого бизнеса в реализации инновационных решений для продвижения «зеленой экономики» затрудняет достижение ключевых национальных целей, связанных с устойчивым развитием. Основная цель стратегии заключается в обеспечении устойчивого экономического роста, способствующего социальному прогрессу и снижению выбросов парниковых газов, а также поддержанию климатической и экологической стабильности за счет интеграции принципов «зеленой» экономики в структурные реформы, проводимые в стране.

Одним из ключевых направлений развития зеленой экономики является охрана и эффективное управление экосистемами, а также развитие экотуризма. В Постановлении Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева от 12 января 2024 года № PQ-21 «О мерах по ускоренному развитию экологического туризма в Республике Узбекистан» обозначены цели достижения задач зеленой экономики посредством развития экологического туризма¹⁵⁹. Этот указ подчеркивает актуальность защиты природных ресурсов, поддержки местной экономики и достижения экологической устойчивости через развитие экотуризма в стране. Следует отметить, что Узбекистан обладает высоким туристско-рекреационным потенциалом и богат экотуристическими возможностями, поэтому развитию экотуризма уделяется особое внимание.

Для достижения целей стратегии необходимо выполнение следующих задач:

- повышение энергоэффективности экономики и рациональное использование природных ресурсов путем технологической модернизации и разработки финансовых механизмов;
- включение «зеленых» критериев на основе передовых международных стандартов в приоритеты государственных инвестиций и расходов;
- поддержка реализации пилотных проектов по переходу к «зеленой» экономике путем разработки механизмов государственных стимулов, государственно-частного партнерства и активизации сотрудничества с международными финансовыми институтами;
- развитие системы подготовки и переподготовки кадров в сфере «зеленой» экономики за счет стимулирования инвестиций в образование, развития сотрудничества с ведущими зарубежными учебными заведениями и научными центрами;
- принятие мер по снижению негативного воздействия экологического кризиса на остров;
- укрепление международного сотрудничества в области «зеленой» экономики, включая заключение двусторонних и многосторонних соглашений.

Основные направления развития экологического туризма в условиях формирования «зеленой» экономики в Узбекистане включают:

- разработку экотуристических мастер-планов с учетом природных

¹⁵⁹ Постановление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева № PQ-21 от 12.01.2024 года «О мерах по ускоренному развитию экологического туризма в Республике Узбекистан».

условий и возможностей каждого региона страны;

- привлечение «зеленых» инвестиций в экотуризм;
- совершенствование туристической инфраструктуры в свободной туристической зоне «Чорвак» и туристско-рекреационной зоне «Зомин»;
- усиление экологического контроля и охраны окружающей среды в экотуристических местах.

Создание устойчивой долгосрочной экономической стратегии для Узбекистана требует учета как местных, так и глобальных факторов. Переход от устойчивого развития к инновационной экономике, оптимизирующей использование ресурсов, необходим для внедрения долговременных структурных изменений и устойчивого роста. На международных форумах часто обсуждаются вопросы обеспечения экономической стабильности, принятия инновационных «чистых технологий» и продвижения «зеленой экономики». По данным Государственного комитета по статистике, принятие комплексных стратегий для быстрого использования возобновляемых источников энергии направлено на производство таких видов промышленной энергии, как тепло и электричество. Этот переход позволяет замещать углеводороды и направлять их на производство ценных жидких продуктов, таких как полимеры и синтетическое топливо. Эффективное использование солнечной энергии имеет значительный потенциал в нашей стране.

В то же время Узбекистан обладает весьма благоприятными возможностями для этого благодаря своему географическому положению и климатическим условиям. В Узбекистане ясная погода бывает более 300 дней в году, и по количеству солнечных дней в течение года наша страна имеет преимущество перед большинством регионов мира. По оценкам Азиатского банка развития и Всемирного банка, валовой потенциал солнечной энергии в Узбекистане составляет более 51 миллиарда тонн условного топлива. На основе этих ресурсов, по расчетам экспертов, возможно, производить в 40 раз больше электроэнергии, чем потребляется в нашей стране в этом году.

Последовательно принимаются институциональные и организационные меры по обеспечению экологической безопасности в Узбекистане. Следует отметить, что создана правовая база, направленная на рациональное использование природных ресурсов и охрану здоровья населения, а также в соответствии с соответствующими международными нормами. Наша страна ратифицировала важнейшие конвенции ООН в области охраны окружающей среды и устойчивого развития и другие международные документы и выполняет все свои обязательства. Решением Президента утверждены планы по сокращению выбросов парниковых газов, увеличению доли зеленых источников энергии, повышению энергоэффективности, внедрению водосберегающих технологий на площади до 1 миллиона гектаров, посадке 200 миллионов саженцев в год, расширению лесов и переработке бытовых отходов. Президент Шавкат Мирзиёев подписал постановление «О мерах по повышению эффективности реформ, направленных на переход Республики Узбекистан к «зеленой экономике» до 2030 года». В частности, одной из основных задач, стоящих перед правительством, является сокращение выбросов парниковых

газов на единицу ВВП на 35% по сравнению с уровнем 2010 года. К 2030 году цель – повысить энергоэффективность в промышленном секторе как минимум на 20% и снизить потребление энергии на единицу ВВП на 30%. Кроме того, предполагается повышение эффективности использования воды, внедрение водосберегающих технологий орошения на площади до 1 миллиона гектаров. В этом отношении предусматриваются такие задачи, как внедрение технологии капельного орошения и реформирование системы водоснабжения. С 1 июня 2023 года будет введена система «зеленых сертификатов» на основе требований по ограничению воздействия на экологию и окружающую среду при производстве продукции.

В заключении необходимо подчеркнуть, что широкое внедрение «зеленой экономики» в Узбекистане создает благоприятные условия для более эффективного использования природных ресурсов страны, решения различных экологических проблем и стимулирования экономического роста, при этом повышая экологическую осведомленность населения. Узбекистан обладает необходимыми возможностями и условиями для поддержки формирования и развития этого подхода к модернизации экономики. В этой связи особое внимание следует уделить следующим аспектам:

- разработке и широкому применению модели «Зеленой экономики» (стратегической программы) в Узбекистане;
- формированию правовой базы для данной инициативы;
- проведению реформ системно и поэтапно.
- обновлению экономических секторов и инфраструктуры, поощрению как внутренних, так и внешних инвестиций в устойчивое развитие;
- повышению экологической осведомленности среди населения;
- учету общих интересов государства и общества, стимулированию сотрудничества в этом направлении развития. Международное сотрудничество может быть задействовано для создания «зеленой экономики».

Также одной из наших основных задач является развитие экологического туризма как важного сектора «зеленой» экономики, формирование экотуристического имиджа нашей страны посредством привлечения передового зарубежного опыта и инновационных технологий.

Использованная литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан об утверждении стратегии перехода Республики Узбекистан к «зеленой» экономике на 2019-2030 годы, Постановление Президента Республики Узбекистан, от 04.10.2019 № PQ-4477.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева № PQ-21 от 12.01.2024 года «О мерах по ускоренному развитию экологического туризма в Республике Узбекистан».
3. Стратегия перехода Республики Узбекистан к зеленой экономике на период 2019-2030 гг.
4. The Rio+20 outcome document “The Future we want” (<https://sustainabledevelopment.un.org/futurewewant.html>)

5. www.uznature.uz- Experience and prospects of renewable energy sources in the republic

Farangiz JAMALOVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi talabasi
Ilmiy rahbar: U.P.Jiyanov
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o'qituvchisi

O'ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA HALOL STANDARTLARINI JORIY ETISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm sohasida amalga oshirilishi kerak bo'lgan istiqbolli rejalar, xususan, ziyorat turizmni rivojlantirishda halol turizm xizmatlarining yangi standartlarini qabul qilish va amaliyotga joriy etish kabi masalalar tahlili qilingan.

Kalit so'zlar: halol standartlar, halol turizm sertifikat, sifat, halol turizm bozori.

Аннотация. В данной статье анализируются перспективные планы, которые необходимо реализовать в сфере туризма, в частности вопросы принятия и внедрения новых стандартов халяльных туристических услуг в практику для развития паломнического туризма.

Ключевые слова: стандарты халяль, сертификат халяльного туризма, качество, рынок халяльного туризма.

Abstarct. This article analyzes the prospective plans that need to be implemented in the tourism sector, particularly the adoption and introduction of new halal tourism service standards into practice to develop pilgrimage tourism.

Keywords: halal standarts, halal tourism certificate, quality, halal tourism market.

Bugungi kunda turizm industriyasi jahon xo'jaligining yetakchi tarmoqlaridan biri bo'lib, milliy iqtisodiyotiga yuqori daromad keltiradigan istiqbolli soha hisoblanadi. Turizm dunyo yalpi ichki mahsulotining taxminan 10% ini tashkil etadi, rivojlangan mamlakatlarda deyarli 10% aholi turizm sohasida band. COVID-19 pandemiyasi oqibatida turizm sohasi eng katta talofat ko'rgan tarmoqlardan hisoblanadi. Jahon turizm tashkiloti tashkiloti (UN Tourism) ning ma'lumotlariga ko'ra 2020-yilda xalqaro turizm 72% ga yoki turizm xizmatlaridan tushumlar 1,1 trillion dollarga kamaygan¹⁶⁰.

Ma'lumki, 2020-yil 16-martdan boshlab O'zbekiston tashqi va ichki turistlar uchun yopildi. Bu davrda 1,5 mingdan ortiq tur operator va 1,2 ming mehmonxona faoliyatini to'xtatdi. Lekin pandemiya cheklovlari yumshatilgandan so'ng, O'zbekistonda turizm sohasining yuqori sur'atlar bilan tiklanishi kuzatildi. Xususan,

¹⁶⁰ <https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/download/258/293/290>

2023-yilda mamlakatga 6,6 million xorijiy sayyoh tashrif buyurdi¹⁶¹.

**O‘zbekistonga 2019-2023-yillarda xorijiy turistlarning tashrif
buyurish tendensiyalari¹⁶²**

Yil	Xorijiy turistlar soni (mln.)	Turizm daromadi (mln. AQSh dollari)
2019	6,7	1313
2020	1,5	261
2021	2,0	400
2023	6,6	1200

Hukumat qarori bilan xorijdan kelgan har bir turist uchun tur operatorlarga teng ulushda 20 dan 100 dollargacha subsidiya ajratiladigan bo‘ldi. Shuningdek, “Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universitetida o‘qimoqchi bo‘lgan ayrim xorijiy mamlakatlar fuqarolari uchun davlat grantlari shakllantirilishi belgilandi. Bundan ko‘rinib turibdiki, mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirish, shu sohaga oid bo‘lgan yangiliklar kiritish, jumladan, halol standartlarni mehmonxona xo‘jaligi tizimi va boshqa xizmatlarga joriy etish va turizm xizmatlarini kengaytirishga katta e‘tibor berilmoqda.

Xususan, mamlakatimiz eksport salohiyatini oshirish va ziyorat turizmini rivojlantirish maqsadida, mahsulotlar sifatini baholashda an‘anaviy usullar bilan birga mahsulotlarning sifat ko‘rsatkichlari va xavfsizlik jihatlariga ham alohida e‘tibor qaratilib, xalqaro standartlar joriy etilmoqda. Turizmga bo‘layotgan qiziqish, sayyohlar oqimining aksari musulmon mamlakatlaridan ekanligi, “halol turizm”ni rivojlantirish va salohiyatni yuksaltirish maqsadida Islom Hamkorlik Tashkilotining Standartlar va Metrologiya Instituti (SMIIC) tomonidan OIC/SMIIC 9:2019 – “Halal Tourism Services – General Requirements” standarti qabul qilindi. 2018-yil 2-oktabrda mamlakatimizda “SMIIC ustavi va tartib-qoidalari ratifikatsiya qilish to‘g‘risida” O‘RQ 493-sonli Qonun qabul qilindi va 2019-yilning 1-yanvaridan boshlab O‘zbekiston Respublikasi ushbu tashkilotga to‘laqonli a‘zo bo‘ldi. 2020-yilda SMIIC tashkiloti tomonidan 17 ta yangi standart ishlab chiqildi¹⁶³. Respublikamizda ham SMIIC tashkilotining “halol” talablariga muvofiq 6 ta milliy standartlar ishlab chiqildi. Xususan, ular quyidagilardan iborat:

“Halol” sertifikat beradigan idoraga qo‘yiladigan talablar;

Halol ovqat va ichimliklar tayyorlanadigan, saqlanadigan va sotiladigan muassasaga qo‘yilgan talablar;

Islom iste‘mol mahsulotlari, kosmetika va shaxsiy gigiyena mahsulotlariga qo‘yilgan talablar;

Islom iste‘mol mahsulotlari – hayvonlar terisi, yungi, suyagi va hokazolardan tayyorlanadigan mahsulotlar bo‘yicha umumiy talablar;

Halol oziq – ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaradigan korxonalar faoliyatiga qo‘yiladigan talablar;

Turizm xizmatlari va musulmon hamdo‘stligi deb nomlangan yana bir maxsus standart.

¹⁶¹ <https://uzbekistan.travel/uz/sayyohlarning-kelishi/>

¹⁶² O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

¹⁶³ <https://lex.uz/ru/docs/-5283956?ONDATE=29.12.2023>

Yuqoridagi standartlar bilan birgalikda musulmon davlatlari orasida qoʻllanilayotgan amaliyot hamda oʻzaro hamkorlikdan kelib chiqib, boshqa standartlar ham koʻrib chiqilayotganini qoʻshimcha qilish mumkin. Misol uchun, “halol turizm” sohasidagi ISO 9001 standarti. Mamlakatimiz jahon sayyohlik reytingida oltinchi, halol sayyohlik imkoniyatlari boʻyicha ikkinchi oʻrinda turadi. Dunyoning musulmon aholisi tobora halol turizmga aylanayotgani, bu jihatdan mamlakatimizni muhim ahamiyatga ega. Eng muhimi, mehmonlarga sifatli xizmat koʻrsatishdir. Shu nuqtai nazardan, halol turizm korxonalari ham sifat boshqaruvini va ISO 9001 sifat boshqaruv tizimini standartlarini beradi.

“Oʻzstandart” agentligi, Islom Hamkorlik Tashkilotining Standartlar va Metrologiya Instituti tomonidan Halol taʼminot zanjiri tizimi boʻyicha qabul qilingan 3 ta yangi standart Oʻzbekistonda ham koʻrib chiqilishi maʼlum qilindi. Agentlik bergan rasmiy bayonotga koʻra, bu standartlar, asosan, halol oziq – ovqat mahsulotlari va ingridiyentlari eksporti hamda ziyorat turizmi uchun qoʻllanilmoqda¹⁶⁴. 2023-yilda Oʻzbekistonning xalqaro ziyorat turizmi reytingi “Global Muslim Travel Index 2023”da mamlakatimiz 13-oʻrinni egalladi¹⁶⁵. Chunki yurtimizda ham ziyorat turizmida musulmon sayyohlar uchun halol standarti joriy qilindi. Ushbu standart Islom Hamkorlik Tashkilotining Standartlar va Metrologiya Institutining Turizm va unga bogʻliq masalalar boʻyicha texnik qoʻmitasi (TS 5) tomonidan ishlab chiqilgan¹⁶⁶.

“Halol turizm xizmatlari” musulmon sayyohlariga taklif etiluvchi, islom qoidalariga muvofiq keluvchi barcha mahsulot va xizmatlar sifatida belgilanadi. OIC/SMIIC 9 standartida halol turizm obyektlari, sayyohlar uchun mahsulotlar va xizmatlar, joylashtirish vositalari, turistik paketlar, turistik gidlar va ovqatlantirish, restoranlar kabi xizmatlar hamda obyektlarni boshqarishga doir boshqaruv tamoyillari, talablari mavjud boʻlib, HTS tashkiloti tomonidan taqdim etilgan xizmatlarga koʻra tasniflanadi. Asosan bu tasniflanish halol turizmning asosiy xizmati, yaʼni turar joy binolariga koʻra 3 toifaga boʻlinadi:

A toifasi: ilgʻor miqyosdagi halol turizm xizmatlariga ega turar joy binolari;

B toifasi: halol turizm boʻyicha oʻrta miqyosdagi xizmatlarga ega turar joy binolari;

C toifasi: halol turizmning asosiy miqyosdagi xizmatlariga ega turar joy binolari.

Bundan tashqari (SMIIC)ning ham ziyorat turizmida halol standartlarni joriy etish boʻyicha bir necha maqsadlarni amalga oshirib kelmoqda. OIC/SMIICning 9 maqsadlari quyidagilardan iborat:

Tashkilot/ shaxsning halol mahsulot ishlab chiqarishi yoki boshqarish qobiliyatini oshirish;

Islom qoidalariga javob beradigan turizm va mahsulotlari va xizmatlari;

Standartni samarali qoʻllash, orqali halol turizm mahsulotlari va xizmatlarining

¹⁶⁴ <https://www.ozodlik.org/a/halol-standart-eksport-va-ziyosat-turizmi-uchun-joriy-ilinmoqda-ichki-bozorga-hozircha-ruxsat-yo-q/30955486.html>

¹⁶⁵ <https://uzbekistan.org/the-development-of-uzbekistans-tourism-contributes-to-the-growth-of-the-peoples-welfare/4597/#:~:text=For%20example%2C%20in%20the%20Global,Destination%20of%20the%20Year%E2%80%9D%20prize.>

¹⁶⁶ <https://www.xabar.uz/uz/iqtisodiyot/halol-turizm-xizmatlari-sohasida>

yaxlitligini saqlash va himoya qilish;

Mijozlar talablarini qondirish orqali mijozlar ehtiyojini qondirishni oshirish va shular jumlasidandir.

Yuqoridagi keltirib o'tilgan barcha standartlar bugungi kunda ziyorat turizmi uchun juda ham mezonlar bo'lib, musulmon sayyohlar ehtiyojini to'laqonli qondirish, mamlakatimizda rivojlanib borayotgan turizm sohasining salohiyatini yanada yuksaltirishga yordam beradi.

Halol turizm bozori 2023-yilda taxminan 260 milliard AQSh dollarni tashkil qildi va barqaror oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan iste'mol talabi ortib borayotganligi sababli prognoz davrida (2024-2032) salmoqli CAGR darajasida 5% atrofida o'sishi kutilmoqda.

Halol turizm bozori O'zbekiston uchun ham yangi imkoniyat hisoblanadi. Chunki yildan-yilga dunyoda musulmonlar sonining ortib borishi "Halol" belgisi ostida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarga talabning yanada ortishini ta'minlaydi.

O'zbekistonga kirib kelayotgan "halol yorliqli oziq-ovqat mahsulotlari va xizmatlarga qiziqish kun sayin ortib bormoqda. Yaqin-yaqindan mamlakatimiz turizm sohasida ham "Halol turizm" atamasi qo'llanila boshladi va natijada O'zstandart agentligi va Indoneziya standartlashtirish tashkiloti ekspertlari o'rtasida kelishuv bitimi va hamkorlik dasturi loyihalari ishlab chiqildi. Bundan tashqari, Buxoro viloyati Indoneziya Halol sertifikatlashtirish agentligi bilan birgalikda "Umra+" dasturi orqali yurtimizga tashrif buyuruvchi ziyoratchilarga "Halol" belgili sayyohlik xizmatlarini ko'rsatishni ta'minlash maqsadida sertifikatsiyalashtirish ishlarini yo'lga qo'yish, Buxoro sinov va sertifikatlashtirish markazi qoshida qo'shma sertifikatlashtirish idorasi hamda sinov majmuasini tashkil etish amalga oshirilmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, Halol turizm musulmon bo'lgan va musulmon bo'lmaganlarga ham loyihalashtirish muammo emas. Chunki ayndi damda halol turizm standartlari butun sayyohlik markazlari bo'ylab tatbiq etilayotgan pir payda bunday muammolarni osonlik yechish mumkin. Ya'ni musulmon sayyohlarga dam olishlarida halal bermasligi va ayrim hududlarda ishlab chiqaruvchilar tomonidan hisobga olinishi kerak. Halol turizm qoidalarini buzishga olib keladigan chalkashliklarga duch kelmasliklari uchun "halol turizm" tushunchasi bilan bog'liq tushunchani taqdim etishlari mumkinligi ta'kidlanadi. Shuningdek, yurtimizda ham bunday standartlarni va halol sertifikatlarni joriy etilishi turizm salohiyati uchun ijobiy ta'sir ko'rsatishiga sabab bo'ladi.

III SHO'BA

JAHON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

*Nozimaxon HAKIMOVA,
Dilnoza RAHIMOVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistrantlari*

JAHON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

Annotatsiya. Mazkur maqolada AKT va innovatsion yondashuvlarning milliy va jahon turizm sohasini takomillashtirishdagi dolzarbligi va ularni tatbiq etish natijasida turizmning jozibadorligi hamda raqobatbardoshligi oshishi haqida fikrlar boradi.

Kalit so'zlar: turizmدا innovatsion yondashuvlar, virtual reallik, raqamli marketing, sun'iy intellekt, mobil ilovalar, xavfsizlik texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье рассматривается актуальность ИКТ и инновационных подходов в совершенствовании национального и мирового туристического сектора и повышение привлекательности и конкурентоспособности туризма в результате их внедрения.

Ключевые слова: инновационные подходы в туризме, виртуальная реальность, цифровой маркетинг, искусственный интеллект, мобильные приложения, технологии безопасности.

Abstract. This article discusses the relevance of ICT and innovative approaches in improving the national and global tourism sector and the increase in the attractiveness and competitiveness of tourism as a result of their implementation.

Keywords: innovative approaches in tourism, virtual reality, digital marketing, artificial intelligence, mobile applications, security technologies.

Milliy turizmni innovatsion rivojlantirish va uning jahon bozoridagi ro'lini mustahkamlab borish, ko'hna tariximiz va boy madaniy merosimizga asoslangan holda turizm tarmog'ini jadal rivojlantirish, mintaqalarni muayyan tarixiy-turistik belgilar asosida rayonlashtirish kabi masalalarga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish dolzarb hisoblanadi. Mamlakatimizda keyingi yillarda turizm industriyasini sifat va miqdor jihatdan yangi pog'onaga ko'tarish yuzasidan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Sohaning rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotining boshqa tarmoqlar bilan multiplikativ ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ifodalaydi, hamda barcha makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sish sur'atlariga kuchli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida turizm industriyasini jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda uning roli va ulushini oshirish, turistik xizmatlarni diversifikatsiya

qilish va sifatini yaxshilash, turizm infratuzilmasini kengaytirish, innovatsion faolligini oshirish vazifalari dolzarbligini belgilaydi. Belgilangan vazifalarni samarali amalga oshirish mamlakat milliy iqtisodiyotining raqobatbardoshligini kuchaytirishga ko'maklashadi.

Bugungi global raqamlashtirish va jahon bozorida raqobat kechayotgan bir paytda turizm sanoatining rivojlanishi innovatsion yondashuvlar va axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) orqali muvaffaqiyatning hal qiluvchi omiliga aylanib, AKT turizm sohasida xizmat ko'rsatish jarayonini optimallashtirish, turistlarga yuqori sifatli va individual xizmatlar taqdim etish hamda yangi turistik yo'nalishlarni ommalashtirilishida muhim rol o'ynamoqda. Dunyo bo'ylab turizmدا innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, sayohatlarni qulay va xavfsiz qilish, shuningdek, turistlar uchun qiziqarli tajribalarni yaratish imkoniyatlari sezilarli darajada oshdi.

Turizm xizmatlari bozori zamonaviy aloqa vositalari va axborot texnologiyalari tomonidan taqdim etilgan imkoniyatlarga asoslanadi. Turistik mahsulotni amalga oshirish xususiyatlari tegishli axborot ta'minotisiz to'liq bozor haqida gapirishga imkon bermaydi. AKT va innovatsion yondashuvlarning turizm sohasidagi imkoniyatlariga nazar soladigan bo'lsak:

- axborot-kommunikatsion texnologiyalar turizmni targ'ib qilishda, yangi manzillarni ommalashtirishda va turistlarni jalb qilishda samarali hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar (Facebook, Instagram, TikTok va boshqalar) orqali turistik yo'nalishlar, xizmatlar va maxsus takliflar tez va oson ommalashadi. Bu turistlarni jalb qilishda juda samarali bo'lib, xizmatlarni global auditoriyaga yetkazish imkonini beradi. Bundan tashqari, raqamli marketing vositalari orqali mijozlar profili, ularning sayohat qilish odatlari va istaklariga mos xizmatlarni yaratish osonlashmoqda.

- hozirda turistlar mehmonxonalar, parvozlar, ekskursiyalar va boshqa turistik xizmatlarni onlayn platformalar orqali osonlik bilan bron qilishlari mumkin. Booking.com, Airbnb, Expedia kabi global platformalar sayyohlarga sayohat rejalashtirishda qulaylik yaratadi va o'ziga xos xizmatlarni taqdim etadi. Milliy darajada esa davlat turizm xizmatlari, mehmonxonalar va sayyohlik agentliklari uchun o'z onlayn bronlash tizimlarini yaratish sohani rivojlantirish va qulayliklarni oshirishda muhimdir. Bu, nafaqat turistlarga, balki xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlarga ham foyda keltiradi.

- virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari turistlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, VR yordamida turistlar yetib borishni rejalashtirayotgan joylarni oldindan "ko'rib chiqishlari" yoki virtual ekskursiyalar o'tkazishlari mumkin. Bu texnologiyalar muzeylarda, tarixiy joylarda yoki sayyohlik markazlarida sayohat qilish tajribasini boyitadi. Shu orqali turistik yo'nalishlar ommalashib, turistlar uchun jozibadorlik ortadi.

- sun'iy intellekt yordamida turistlarning qiziqishlari, xohish va talablariga mos xizmatlar taqdim etish imkoniyati paydo bo'lmoqda. AI orqali mehmonxonalarda avtomatik xizmat ko'rsatish, maslahat berish, shuningdek, turistlar uchun shaxsiylashtirilgan sayohat paketlarini taklif qilish mumkin. Big Data tahlili orqali esa turistik ma'lumotlar tahlil qilinib, mijozlarning xatti-harakatlari, talab va ehtiyojlari o'rganiladi. Bu esa sohani rivojlantirish strategiyasini tuzishda asos bo'lib

xizmat qiladi va xizmatlar sifatini oshiradi.

– mobil ilovalar turizmga shaxsiylashtirilgan xizmat ko'rsatishni yanada yaxshilaydi. Turistlar o'z smartfonlari orqali joylar, yo'nalishlar, ovqatlanish joylari va sayyohlik markazlarini topishlari, diqqatga sazovor joylar bo'ylab sayohat qilishlari mumkin. Google Maps, TripAdvisor, Yelp kabi ilovalar turistlarga qulayliklar yaratadi va ular mahalliy infratuzilmadan samarali foydalanishlari uchun yordam beradi.

– sayohat xavfsizligi va turistlarning ma'lumotlarini himoya qilish turizm sohasida dolzarb hisoblanadi. AKT bu borada real vaqt monitoring, tezkor yordam chaqirish imkoniyati va turistlar uchun xavfsiz muhit yaratishda foydali vositalarni taqdim etadi. Smart kameralar, sun'iy intellekt asosida monitoring tizimlari va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish texnologiyalari orqali turistlar xavfsiz sayohat qiladilar va xizmatlardan ishonch bilan foydalanadilar.

Shuning uchun ham xalqaro, ham ichki turizm sanoatini rivojlantirish axborot texnologiyalarini doimiy ravishda takomillashtirish bilan uzviy bog'liq desak mubolag'a bo'lmaydi. Turizm industriyasi ko'plab jihatlar va quyi tizimlarga ega, shuning uchun u alohida turistik tashkilotlar, mehmonxonalar va boshqa turizm sanoati korxonalari ishini avtomatlashtiradigan ixtisoslashtirilgan dasturiy vositalarni ishlab chiqishdan tortib, global axborot texnologiyalaridan foydalanishgacha bo'lgan turli xil axborot texnologiyalaridan foydalanishni talab qiladi. Kompyuter tarmoqlari, turizm sohasida axborot texnologiyalaridan foydalanish sohani rivojlantirishning asosiy nuqtalaridan biri bo'lib, bundan tashqari, axborot texnologiyalari tizimi turistik kompaniyalarning sifat ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshirish imkoniyatini beradi.

O'zbekistonning boy madaniy merosi va tarixiy obidalarini sayyohlarni jalb qilishda muhim omildir. Mamlakatda turizm infratuzilmasini rivojlantirishga qaratilgan investitsiyalar kiritilmoqda, bu esa sayyohlik xizmatlari sifatini oshirishga yordam beradi. O'zbekistonda marketing kampaniyalari va raqamli texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish zarurati mavjud. Chunki turizmni har tomonlama rivojlantirish uchun uning ommaviy reklamasi va turistlar uchun barcha sayyohlik obyektlari haqidagi ma'lumotlarning mavjudligi zarur hisoblanadi. Axborot texnologiyalari bu holda ushbu maqsadga erishishning eng muhim vositasidir. Shu tarzda axborot texnologiyalari quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilishi kerak:

- viloyatlarning barcha turistik obyektlari va diqqatga sazovor joylari haqida kengaytirilgan internet saytini yaratish;
- televideniye, radio, viloyatlarning muhim internet portallari, ijtimoiy tarmoqlarda viloyatning turistik obyektlarini reklama qilish;
- viloyatlardagi mehmonxonalardagi joylarni, avto va temir yo'l transporti uchun chiptalarni onlayn bron qilish va to'lashning moslashuvchan tizimini yaratish;
- boshqa hududlardagi turistik obyektlarni reklama qilish.

Xulosa qilib aytganda, marketing, infratuzilma, innovatsiyalar va ta'limni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv O'zbekistonda turizmni muvaffaqiyatli rivojlantirishning eng asosiy kalitidir. Yuqorida taklif etilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun davlatning yordami va yirik hajmdagi investitsiyalar talab qilinadi. Hukumat investorlarni moliyaviy rag'batlantirish, infratuzilmani

modernizatsiya qilish va mamlakatni xalqaro miqyosda tanitishni o'z ichiga olgan turizmni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishi va amalga oshirishi zarur.

Albatta, turizmni rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasini o'rganish va undan foydalanish – shunchaki o'zgalardan nusxa ko'chirish, degani emas. Bunda har ikki davlatga xos jihatlari, an'ana va mentalitetni hisobga olish muhimdir. O'zbekistonda eng rivojlanayotgan segmentlardan biri tarixiy-madaniy va ziyorat turizmidir. Hukumat tashabbuslari va xususiy investitsiyalar birgalikda O'zbekistonni mashhur sayyohlik maskaniga aylantirishi, millionlab sayyohlarni jalb qilishi va mamlakat iqtisodiy o'sishiga hissa qo'shishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Valdaitsev S.V. Biznes va innovatsiyalarni baholash. – M.: “Filin” axborot nashriyoti, 1997. – 336 b.
2. Shahzod M. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – C. 153-156.
3. To'ychiyeva N. The main characteristics of innovation management in the higher education system //International conferences. – 2022. – T. 1. – No. 6. – C. 103-105.
4. Рашидов А. Роль и значение нотариальных методов в регулировании экономики //Вопросы усиления позиций Узбекистана в международной торговле и оптимизации его интеграции в мировой рынок в условиях глобальной трансформации. – 2021. – Т. 1. – No. 1. – С. 53-58.
5. Usmanova V. Increasing Investment Attractiveness in the Development of the National Economy. //International Journal of Advance Scientific Research. – 2023. – Т. 3. – No. 05. – С. 131-138.

SHOKIROV Y.A.,
Master's student of FerPI

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN ENHANCING THE INDUSTRIAL TOURISM EXPERIENCE

Abstract. *Technology is transforming industrial tourism, enhancing the accessibility, interactivity, and educational value of industrial sites for tourists. By integrating augmented reality (AR), virtual reality (VR), Internet of Things (IoT), and digital twin technologies, industrial sites are creating immersive experiences that deepen visitor engagement and understanding. This paper explores how these innovations redefine industrial tourism, drawing on real-world examples to highlight current applications and challenges.*

Keywords: *industrial tourism, augmented reality (AR), virtual reality (VR), digital twin technology, visitor engagement.*

Аннотация. *Технологии трансформируют промышленный туризм, улучшая доступность, интерактивность и образовательную ценность*

промышленных объектов для туристов. Интеграция технологий дополненной реальности (AR), виртуальной реальности (VR), Интернета вещей (IoT) и цифровых двойников создает погружающие впечатления, которые усиливают вовлеченность и понимание посетителей. В данной статье рассматривается, как эти инновации переосмысливают промышленный туризм, приводятся примеры из реальной жизни для демонстрации текущих приложений и возникающих вызовов.

Ключевые слова: промышленный туризм, дополненная реальность (AR), виртуальная реальность (VR), технология цифровых двойников, взаимодействие с посетителями.

Industrial tourism – exploring operational and historical industrial sites such as factories, mines, and energy plants – offers a unique, behind-the-scenes view of industries that shape modern economies. It caters to tourists who seek to understand production processes, industrial heritage, and technological advancements. While traditional industrial tours provide valuable insights, they are often limited by accessibility, safety concerns, and a lack of interactive experiences. With the integration of technology, however, industrial tourism is becoming more dynamic, educational, and visitor-friendly. This paper discusses the role of digital technologies such as AR, VR, IoT, and digital twins in enhancing industrial tourism, creating immersive experiences, and fostering economic growth through tourism. There are several technological advancements in industrial tourism.

For example, AR and VR technologies offer immersive and interactive experiences that engage tourists in unique ways. AR overlays digital information onto physical environments, allowing tourists to visualize the inner workings of machinery or historical processes that would otherwise be inaccessible. For example, at certain historical industrial sites, visitors can use AR applications on their smartphones or tablets to see how machinery functioned in the past [4].

VR takes this concept further by creating fully virtual environments, enabling visitors to tour entire factories or production lines in a simulated setting. For example, the Boeing Everett Factory offers VR tours that allow visitors to “fly” over production areas, providing insights into aircraft assembly without needing physical access. This is particularly beneficial for showcasing sensitive or hazardous environments where safety protocols limit public access [3].

The IoT enhances the visitor experience by collecting and displaying real-time data from sensors on-site, allowing tourists to interact with operational data and gain a deeper understanding of industrial processes. For example, visitors at a smart factory can view live data on energy consumption, production rates, or air quality. This data provides context and demonstrates the site's commitment to transparency, efficiency, and sustainability [5]. By incorporating IoT, industrial sites can dynamically display operational metrics, making the visitor experience both informative and engaging.

Digital twins, or virtual replicas of physical assets, allow tourists to interact with virtual representations of factories, machinery, or entire production lines. They enable visitors to visualize how specific processes work, explore alternative

scenarios, and see the impacts of various factors on industrial operations without any physical risk. Digital twins have proven especially valuable in high-risk industries, such as chemical plants or power stations, where direct public access may be restricted. For example, Siemensstadt Square in Berlin employs digital twin technology to illustrate how its industrial complex has evolved over time, providing insights into both historical and future developments [7].

Mobile applications play an increasingly important role in enhancing industrial tourism. Interactive apps provide visitors with multimedia content, such as videos, infographics, and historical timelines, that enrich the tour experience. Many of these apps offer multilingual support and GPS navigation, making self-guided tours easier and more engaging for diverse visitor demographics. Additionally, interactive quizzes and augmented reality features keep visitors actively engaged, allowing them to interact with the content at their own pace [8].

There are several cases to successfully implement digital technologies:

Siemensstadt Square, an innovation hub in Berlin, uses AR and digital twin technologies to transform traditional factory tours into interactive experiences. By overlaying historical images and data onto the existing industrial landscape, AR allows visitors to understand Siemens' industrial heritage while viewing current innovations. Visitors can also engage with digital twins of factory floors, experiencing operations from both historical and modern perspectives [7].

At Boeing's Everett Factory, tourists can access VR experiences that showcase each stage of jet assembly. VR enhances the tour by providing an immersive, bird's-eye view of the production process, which is otherwise inaccessible to the public. The addition of real-time IoT data further enhances this experience, allowing visitors to observe live metrics related to efficiency and quality, highlighting Boeing's dedication to precision and safety [1].

The Harbin Power Plant Museum in China leverages AR and IoT to showcase the evolution of energy generation. By visualizing historical developments in power production alongside real-time energy data, the museum offers a unique educational experience. This juxtaposition of past and present provides visitors with insights into the advances made in energy efficiency and environmental responsibility [2].

But there are some challenges in implementing technology in industrial tourism. While technology offers numerous benefits, it also presents challenges for the industrial tourism sector.

Cost of implementation: Developing AR, VR, and digital twin experiences requires a significant investment that may be challenging for small or mid-sized industrial sites. High initial costs and ongoing maintenance expenses can be barriers to adopting advanced technologies [4].

Privacy and security: IoT-enabled tours may raise concerns about data privacy and security, especially when real-time data is collected or when visitor interactions are tracked. Ensuring that data collection complies with privacy regulations is essential to maintaining visitor trust.

Technical expertise: Implementing and maintaining these technologies requires technical expertise that may be scarce in some regions or industries. Training staff to manage digital tours and troubleshoot technical issues can be an ongoing expense [6].

Visitor familiarity with technology: While younger visitors may adapt to interactive guides and VR, older or less tech-savvy visitors may find these technologies challenging to navigate, potentially limiting their engagement.

The integration of digital technologies in industrial tourism represents a transformative approach to visitor engagement, enhancing both the educational and experiential aspects of tours. AR, VR, IoT, and digital twin technologies bridge the gap between visitors and complex industrial operations, making them accessible and comprehensible. As these technologies continue to evolve, industrial tourism has the potential to grow, attracting a wider audience interested in learning about industrial processes, sustainability, and innovation.

Technology not only makes industrial sites more accessible and interactive but also contributes to economic growth by attracting tourists to areas rich in industrial heritage. Moving forward, balancing innovation with accessibility and cost-effectiveness will be crucial to making tech-enhanced industrial tourism sustainable and widely available. The future of industrial tourism lies in its ability to adapt to technological advancements while preserving its core mission of connecting visitors with industrial history and processes.

References:

1. Boeing. (2020). Virtual factory tours at the Boeing Everett Plant. <https://www.boeing.com>
2. Chen, X., & Shi, Y. (2019). The Power of IoT in Industrial Tourism: A Case Study of Harbin Power Plant Museum. *Journal of Industrial Tourism Studies*, 12(3), 123-137.
3. Guttentag, D. A. (2010). Virtual reality: Applications and implications for tourism. *Tourism Management*, 31(5), 637-651.
4. Kounavis, C. D., Kasimati, A. E., & Zamani, E. D. (2012). Enhancing the tourism experience through mobile augmented reality. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 73, 10-20.
5. Lee, I., & Lee, K. (2015). The Internet of Things (IoT): Applications, investments, and challenges for enterprises. *Business Horizons*, 58(4), 431-440.
6. Rasheed, A., San, O., & Kvamsdal, T. (2020). Digital twin: Values, challenges and enablers from a modeling perspective. *IEEE Access*, 8, 21980-22012.
7. Siemens. (2021). Siemensstadt Square and the Future of Industrial Tourism in Berlin. Siemens Global. <https://www.siemens.com>
8. Wang, D., Xiang, Z., & Fesenmaier, D. R. (2012). Smartphone use in everyday life and travel. *Journal of Travel Research*, 51(4), 371-387.

TRENDS IN THE USE OF DIGITAL AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN GLOBAL AND NATIONAL TOURISM DEVELOPMENT

Abstract. *This article examines the development of innovation and using digital technologies in tourism industry.*

Key words: *artificial intelligence, (AI)blockchain, internet-connected devices, virtual reality, (VR), sustainable tourism, digital technologies, digitalization, technology, advertising, marketing, travel.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается развитие инноваций и использование цифровых технологий в туристической отрасли.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, (ИИ) блокчейн, устройства, подключенные к Интернету, виртуальная реальность, (VR), устойчивый туризм, цифровые технологии, цифровизация, технологии, реклама, маркетинг, путешествие.*

Innovation technologies refer to the tools, systems, and methodologies developed to create new products, services, or processes or to improve existing ones. These technologies often stem from advancements in scientific research and engineering and can span various fields such as information technology, biotechnology, materials science. Innovation technologies in tourism have transformed the way travelers plan, experience, and share their journeys. Latest travel technology trends refer to the innovations and digital solutions that are transforming the travel and tourism industry. Some of the trends include online travel booking, virtual tourism, mobile travel apps, chatbots and artificial intelligence. Here are some of the latest quantitative statistics and forecasts on travel technology trends: Global travel app revenues will grow by 17 percent in 2024, reaching nearly \$400 million. The global travel technology market will grow by approximately 45 percent from 2020 to 2026, reaching \$12.5 billion.¹⁶⁷

Travelling can be an exciting way to explore new cultures, meet new people, and experience different environments. Whether you're planning a short getaway or an extended journey. Today, the competition between individual countries to attract tourists around the world is increasing, which leads the tourism industry to look for new ways of marketing. This also requires research and innovation. Taking this into account, special attention is being paid to this field in our country, not only attracting foreign tourists to our country, but also jointly developing business tourism. Through these works, it is expected not only to increase the flow of tourists, but also to improve the quality of service and to achieve results in the areas of modernization. After gaining independence, Uzbekistan paid attention to the cultural and historical heritage left by our ancestors, historical monuments were brought under the control of the state. Bukhara, Samarkand, Termiz, Khiva, Tashkent during the years of

¹⁶⁷ Key statistics and forecasts for travel technology in 2024/<https://stratoflow.com/travel-technology-trends/>

independence. Kokan. In cities like Shahrissabz, the monuments built by the great talent of our great ancestors have found their true value, and their repair and restoration to their original form has become one of the priorities of our state's policy. Today, the tourism business is a source of such information, employing the world's largest airlines, hotel chains and tour operators. Modern tourism product is becoming more adaptable and individual, attractive and consumer friendly. The personal computer and the Internet, their availability and reliability, help the new information technologies to enter all aspects of society, including tourism. If we can create a 3D view of historical monuments using modern software and arouse the interest of travelers. We will make a better contribution to the country's development. Now travelers can see the buildings, some of which have been reconstructed, but not the parts that have reached an irreparable state. Otherwise, you can visually see how it was originally created. Using modern software, we can create a 3D view of buildings. Multi-layering and saturation help demonstrate user scenarios, making visualizations vivid and believable. Data visualization plays an important role in data interpretation and analysis. The scientific and technical revolution that took place in the field of computer technology in recent years ensured the rapid development of visualization technologies and increased new ways of using them.¹⁶⁸ According to the World Tourism and Travel Council, the share of tourism in GDP in Uzbekistan in 2019 was 3.4%, and the annual growth rate was 12.3%. The number of people employed in tourism is equal to 601,700 people, which is 4.6% of the total employment. The share of the export of tourism services in the total export of the country was equal to 21.1%. According to the methodology of the World Tourism and Travel Council, tourism has a direct and indirect impact on the country's economy, and is also embodied as a full-fledged branch of the national economy. Many countries, including Uzbekistan, have recognized the tourism sector as one of the priority areas of national economic development. Therefore, tourism contributes to the growth of GDP, the increase of foreign exchange earnings and the volume of investments, the development of industry, trade and social infrastructure. In today's world, tourism is an important sector of the economy¹⁶⁹.

A popular travel and tourism information website says more than 975 million tourists will travel internationally in 2023. Compared to 2021 and 2022, travel and tourism sectors seem to be more profitable this year.

In the first quarter of 2023, a sharp increase in the number of tourists is observed. International tourist arrivals have reached 80% of pre-pandemic levels. This shows that 2023 is the year of such a unique recovery of the tourism industry. Over the years, the industry has been able to reach this level. The travel and tourism industry somehow managed to achieve similar success in 2019. Travel bookings at the end of March 2023 were up nearly 31 percent compared to the same period in

¹⁶⁸ <https://cyberleninka.ru/article/n/using-digital-technologies-in-pilgrimage-tourism-destinations-in-uzbekistan/pdf>
 USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN PILGRIMAGE TOURISM DESTINATIONS IN UZBEKISTAN Xakimova Gulxumor Orziboy qizi Master's student of the International Islamic Academy of Uzbekistan
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11097043>

¹⁶⁹ <https://cyberleninka.ru/article/n/turizmning-mamlakat-ijtimoiy-iqtisodiy-rivojlanishidagi-ahamiyati/viewer/Turizmning-mamlakat-ijtimoiy-iqtisodiy-rivojlanishidagi-ahamiyati-Tashmatov-Sharaf-Urokboyevich-Samarqand-iqtisodiyot-va-servis-instituti-o'qituvchisi>

2019. Travel and tourism health will grow by 87% in 2023. The US looks set to be a major player with the potential to raise more than \$190.39 billion. China and Canada are in the next places. China collected about US\$154.02 billion, followed by Canada with US\$16 billion. The total gap between Canada and the US is approximately US\$174.39 billion respectively. In terms of numbers, these countries seem to be doing well in tourism¹⁷⁰

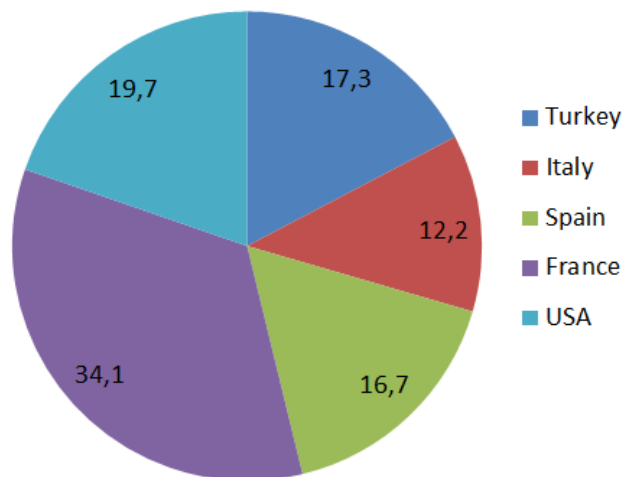

Figure 1. Statistics of the most visited countries in 2023

Innovation technologies in tourism have transformed the way travelers plan, experience, and share their journeys. Here are some key areas where these innovations are making an impact:

1. Artificial Intelligence (AI): - Chatbots and Virtual Assistants: These tools provide instant customer support, helping travelers with inquiries and bookings. - Personalized Recommendations: AI analyzes user preferences to suggest tailored travel experiences, accommodations, and activities.

2. Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR): - Virtual Tours: Potential travelers can explore destinations through immersive VR experiences before making a booking. - AR Experiences: Apps can overlay information about landmarks or historical sites when viewed through a smartphone camera.

3. Mobile Technology: - Mobile Booking Apps: Travelers can book flights, hotels, and activities on-the-go. - Travel Planning Apps: Applications that help users organize itineraries, manage reservations, and discover local attractions.

4. Blockchain Technology: - Secure Transactions: Blockchain provides secure methods for payments and transactions within the tourism industry. - Smart Contracts: These can automate agreements between service providers and customers, enhancing transparency.

5. Internet of Things (IoT): - Smart Hotels: IoT devices enable guests to control room settings like lighting and temperature via smartphones. - Wearable Technology: Devices that provide navigation assistance, health monitoring, or personalized travel tips.

6. Big Data Analytics: - Travel companies use data analytics to understand consumer behavior better and make informed decisions about marketing strategies

¹⁷⁰ <https://wptravel.io/global-tourism-industry-statistics/#h-global-tourism-statistics-2023>

and service offerings.

7. Sustainable Technologies: - Innovations like eco-friendly transportation options (electric vehicles) and energy-efficient hotel systems promote sustainability in tourism.

8. Social Media Integration: - Social platforms allow travelers to share experiences in real-time, influencing others' travel decisions through reviews and recommendations.

9. Drones: - Used for aerial photography or videography to promote destinations; they also assist in delivering goods in certain contexts.

10. Contactless Technologies: - Touchless check-in/check-out processes at hotels or contactless payment systems enhance guest safety and convenience.

These technologies not only improve operational efficiency but also enhance the overall travel experience by providing convenience, personalization, safety, and engagement for travelers around the globe. As the industry continues to evolve post-pandemic, these innovations will likely play a crucial role in shaping the future of tourism.

Digital tourism encompasses the use of digital tools and technologies to enhance the travel and tourism experience for both travelers and businesses.

Online Travel Booking Platforms such as, websites and apps like Expedia, Booking.com, or Airbnb facilitate easy booking of flights, accommodations, and activities. Additionally, virtual Reality (VR) Experiences like implementing VR technology offer virtual tours of destinations, attractions, or accommodations. This allows potential travelers to explore before they go. However, Mobile Applications and developing apps that provide information on attractions, local events, dining options, transportation, and maps enhance the traveler experience. By integrating these digital solutions into tourism services, businesses can create more engaging experiences for travelers while streamlining operations and improving customer satisfaction.

Population of the world	7.83 billion	Urbanization 56,4%
Users of mobile phones	5.22 billion	according to the population 66.6%
Users of internet	4.66 billion	according to the population 59.5%
active users of social network	4.20 billion	according to the population 53.6%

1st table shows the use of digital services worldwide, 2021, January¹⁷¹

New technologies are playing an increasingly important role in enhancing the tourist experience, and many tourism industries are using these technologies to improve the travel experience of tourists. Such technologies include virtual and augmented reality, robotics and artificial intelligence (AI), and electronic payment systems. A virtual tour allows you to familiarize yourself with tourist attractions through photos and videos before traveling. Augmented reality can also be used to inform tourists about the surrounding space and objects.

Digital tourism refers to the use of digital technology to enhance the travel experience, improve service delivery, and streamline operations in the tourism industry. The profits of using digital tourism extend beyond immediate financial

¹⁷¹ Source: 2021 Global Overview Report, Datareportal, We Are Social

gains; they include enhanced customer experiences, operational efficiencies, broader reach in marketing, valuable data insights, sustainability efforts, improved safety measures, support for local economies, and increased revenue opportunities. As consumers continue to embrace technology in their travel planning and experiences, businesses that adopt digital tourism strategies stand to benefit significantly from these innovations.

Aziz ALIQULOV,
Qo'qon universiteti magistrtranti

JAHON VA MILLIY TURIZMDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA: TENDENSIYALAR VA KELAJAK ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Ushbu tesiz zamonaviy tendensiyalar va kelajak istiqbollariga e'tibor qaratgan holda Jahon va milliy turizmni rivojlantirishda raqamli transformatsiyaning rolini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Raqamli transformatsiya, global turizm, milliy turizm, tendensiyalar, kelajak istiqbollar, AI, katta ma'lumotlar, VR, shaxsiylashtirish.

Аннотация. В данной диссертационной работе рассматривается роль цифровой трансформации в развитии глобального и национального туризма с акцентом на текущие тенденции и перспективы на будущее.

Ключевые слова: Цифровая трансформация, глобальный туризм, национальный туризм, тенденции, перспективы, ИИ, большие данные, VR, персонализация.

Annotation. This thesis examines the role of digital transformation in the development of global and national tourism, focusing on current trends and future prospects.

Keywords: Digital transformation, global tourism, national tourism, trends, future prospects, AI, big data, VR, personalization.

Raqamli transformatsiya butun dunyo bo'ylab sanoatni tezda qayta shakllantirdi, turizm texnologik taraqqiyotdan eng ko'p ta'sirlangan tarmoqlardan biri sifatida paydo bo'ldi. Sayohat xulq-atvori va iste'molchilarning umidlari o'zgargan sari, raqamli vositalar turizm xizmatlarini ishlab chiqish, yetkazib berish va tajribadan foydalanishni modernizatsiya qilishda tobora muhim rol o'ynaydi. Sun'iy intellekt (AI), katta ma'lumotlar, virtual haqiqat (VR) va (IoT) kabi innovatsiyalarning integratsiyasi sayohat muhitini qayta belgilab berdi, bu shaxsiy sayohatni rejalashtirishdan tortib resurslarni samarali boshqarish va barqaror amaliyotlarga bo'lgan hamma narsani osonlashtirdi.

Global miqyosda raqamli transformatsiya turizm tashkilotlariga sayohatchilar uchun yaxshilangan, uzluksiz tajriba yaratish hamda operativ samaradorlik va xizmatlar ko'rsatishni yaxshilash imkonini beradi. Masalan, sun'iy intellektga asoslangan mijozlarga xizmat ko'rsatish platformalari va chatbotlar sayohatchilarning kompaniyalar bilan o'zaro munosabatini o'zgartirib, mijozlar qoniqishini oshiradigan

real vaqtda javoblarni taklif qildi. Shu bilan birga, katta ma'lumotlar tahlili sayohatchilarning xatti-harakatlari va afzalliklari haqida tushuncha beradi, bu esa kompaniyalarga xizmatlarni individual ehtiyojlarga aniqroq moslashtirish va strategik qarorlar qabul qilishni yaxshilash imkonini beradi [1].

Milliy miqyosda ko'plab mamlakatlar mahalliy turizmni rivojlantirish, madaniy merosni saqlash va iqtisodiy imkoniyatlar yaratish uchun raqamli yechimlarni qabul qilmoqda. Rivojlanayotgan hududlarda raqamli platformalar sayyohlikni yanada qulayroq qilib, tashrif buyuruvchilarni unchalik taniqli bo'lmagan yo'nalishlarga jalb qilishi va mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Bundan tashqari, virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari potentsial tashrif buyuruvchilarga saytlarni masofadan turib kashf qilish imkonini beradi, bu esa sayohat boshlanishidan oldin yo'nalishlar va tajribalarga qiziqish uyg'otadi [2].

Ushbu tezisda turizm raqamli transformatsiyani keltirib chiqaradigan mavjud tendensiyalarni tahlil qilishga va sanoatni yanada o'zgartirishi mumkin bo'lgan kelajak istiqbollari o'rganishga qaratilgan. Keys tadqiqotlari va yangi texnologik ilovalarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot raqamlashtirishning transformatsion salohiyati haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Oxir oqibat, munozara raqamli vositalar va innovatsiyalarga doimiy sarmoya kiritish muhimligini ta'kidlaydi, chunki turizm sektorlari global miqyosda texnologiyani yaxshi biladigan va tajribaga yo'naltirilgan auditoriya talablarini qondirishga intilmoqda.

Mavzuga oid olimlarni tadqiqotlarini o'rganishimiz natijasida mavzuni to'liqroq tushunib chuqurroq tadqiqot olib borishga undamoqda. Olimlar quyidagicha tadqiqot va qarashlarni ilgari surishmoqda: Nabila, E. M, Erdem, Ahmet, va Ferhat Şeker, Rahman, Nor Aida Abdul, va Azizul Hassan. Ushbu olimlar tadqiqotlar ajralmas turizm sanoatini o'rganishga qaratilgan va birinchi navbatda transformativ o'zgarishlarni boshdan kechirgan ishlab chiqarish sektori, To'rtinchi sanoat inqilobi tomonidan qo'zg'atildi [3]. Turizm sektori bor raqamli transformatsiyani qabul qilish orqali ajoyib bosqichga erishdi, sun'iy razvedka va zamonaviy texnologiyalar, yangi, yuqori sifatni keltirib chiqaradi turizm mahsulotlari. Asosiy maqsad aqlli shaharlarni qurishdir barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlash va global sayyohlarning umidlarini qondirish [4]. Buning uchun ushbu tadqiqot kuzatish orqali tavsiflovchi yondashuvga tayangan va ma'lumotlarni yig'ish. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bir nechta xalqlar namoyish etgan o'z shaharlarini raqamlashtirishda, xususan turizm sohasida ta'sirchan muvaffaqiyatlar, global miqyosda raqobatdosh ustunlik va ustun mavqega ega bo'lish bozor. Bundan tashqari, ular bir vaqtning o'zida sezilarli sonni jalb qilishdi butun dunyo bo'ylab sayyohlar soni, birinchi navbatda sayohat obyektlari [5].

Raqamli transformatsiyaning turizmga ta'siri turli ko'rsatkichlar bo'yicha yaqqol namoyon bo'ladi, ya'ni operatsion samaradorlikni oshirishdan tortib, mijozlar qoniqishini oshirishgacha. Eng muhim natijalardan biri sayohatchilarga yuqori darajada moslashtirilgan tajribalarni taklif qilish qobiliyati bo'ldi. AI va katta ma'lumotlar tahlili orqali sayyohlik kompaniyalari endi mijozlarning katta hajmdagi ma'lumotlarini to'plashlari va tahlil qilishlari mumkin, bu ularga moslashtirilgan tavsiyalar, dinamik narxlar va maqsadli reklamalarni taqdim etish imkonini beradi. Ushbu shaxsiylashtirish sayohatchilarning qoniqishi va sodiqligini oshirdi,

tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, moslashtirilgan tajribalar yanada yuqori faollik va ijobiy sharhlarga olib keladi.

Turizmدا raqamli transformatsiyaning yana bir natijasi – bu operatsion samaradorlik. IoT qurilmalari, mobil ro'yxatdan o'tish va avtomatlashtirilgan jarayonlar kabi texnologiyalar kutish vaqtlarini qisqartirishga, xizmatlarni soddalashtirishga va resurslarni taqsimlashni optimallashtirishga yordam beradi. Masalan, aqlli qurilmalar va avtomatlashtirishni tatbiq etadigan aeroportlar va mehmonxonalar muammolarning qisqarishini va yuqori trafikni yanada yumshoq boshqarishni ko'rishadi. Bu nafaqat mijozlar tajribasini yaxshilashga, balki operatsion xarajatlarni kamaytirishga ham hissa qo'shadi [6].

Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) ham marketing yo'nalishlarida kuchli salohiyatni namoyish etdi. Foydalanuvchilarga sayohat qilishdan oldin tajribalarni "oldindan ko'rish" imkonini berish orqali ushbu texnologiyalar kamroq ma'lum bo'lgan yo'nalishlar va madaniy joylarga katta qiziqish uyg'otdi. Bu, ayniqsa, tashrif buyuruvchilarni jalb qilishda qiynalishi mumkin bo'lgan meros turizmi va chekka hududlarni targ'ib qilish uchun foydalidir [7].

Milliy miqyosda raqamli tashabbuslar turizmni xalqaro mehmonlar uchun qulayroq va jozibador qilish orqali iqtisodiy o'sishga hissa qo'shdi. Madaniy tarkibni raqamlashtirish va onlayn platformalarni yaratish orqali mamlakatlar o'z takliflarini global miqyosda namoyish etishlari mumkin, bu esa turizmdan tushadigan daromadlarni oshirish orqali mahalliy iqtisodiyotni rag'batlantirishi mumkin. Bundan tashqari, global barqarorlik maqsadlariga mos keladigan ekologik toza transport va aqlli energiya tizimlari kabi texnologiya tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan barqaror turizm amaliyotlari paydo bo'lmoqda.

Raqamli transformatsiya turizmدا o'lchanadigan natijalarga olib keldi, shaxsiylashtirish, operatsion samaradorlik va maqsadli marketingni oshirdi. Ushbu yutuqlar turizm sanoati uchun yanada o'zaro bog'liq va barqaror kelajakka yo'l ochadi.

Raqamli transformatsiya turizm sanoatini tubdan o'zgartirib, shaxsiylashtirish, samaradorlik va barqaror o'sish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlarni taqdim etdi. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va virtual reallik kabi texnologiyalar orqali sayyohlik xizmatlari endi zamonaviy sayohatchilarning o'ziga xos ehtiyojlari va afzalliklarini qondirib, uzluksiz va qiziqarli tajriba yaratishi mumkin. Avtomatlashtirilgan tizimlar va IoT qurilmalari kabi operatsion yutuqlar logistikani soddalashtiradi va resurslarni boshqarishni yaxshilaydi, bu sayyohlik korxonalariga mijozlar talablariga tez va samarali javob berishga imkon beradi.

Kengroq miqyosda raqamli transformatsiya mamlakatlarga kamroq ma'lum bo'lgan yo'nalishlarni ilgari surish va turizmga kirish va ko'rinishni kengaytirish orqali iqtisodiy o'sishga yordam beradi. Bundan tashqari, ekologik toza texnologiyalarning integratsiyasi turizmni global barqarorlik sa'y-harakatlari bilan uyg'unlashtirib, atrof-muhit va mahalliy hamjamiyatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Raqamli innovatsiyalar davom etar ekan, sayyohlik manfaatdor tomonlari raqobatbardosh bo'lish, rivojlanayotgan mijozlar talablarini qondirish va global va milliy turizm uchun jonli, texnologiyaga asoslangan kelajakka hissa qo'shish uchun

yangi texnologiyalarni qo‘llashga da’vat etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Dovudova M. Turizmni rivojlantirish istiqbollari. // *Journal of new century innovations*, 42.1 (2023): 133-135.
2. Atxamjon, Saidov. Milliy turizmni rivojlantirish istiqbollari. *Journal of new century innovations*, 52.3 (2024): 79-82.
3. Nabila, E. M. "Digital transformation and AI in tourism: trends, challenges, and successful experiences." *Economic Studies* 23.01 (2023): 522-545.
4. Erdem, Ahmet, and Ferhat Şeker. "Tourist experience and digital transformation." *Handbook of research on digital communications, Internet of Things, and the future of cultural tourism*. IGI Global, 2022. 103-120.
5. Rahman, Nor Aida Abdul, and Azizul Hassan. "Future Research Agendas for Digital Transformation in Aviation, Tourism, and Hospitality in Southeast Asia." *Digital Transformation in Aviation, Tourism and Hospitality in Southeast Asia*.
6. Xikmatullayev M., Omonova F. Turizmni rivojlantirish. // *Journal of new century innovations* 52.3 (2024): 87-90.
7. Boltayeva M., Suyunov A. Mamlakat iqtisodiyotida turizmni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati. // *Qo‘qon universiteti xabarnomasi*, 5 (2022): 44-46.

Ominaxon ABABAXRIYEVA,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi talabasi
Ilmiy rahbar: K.A.Jahongirov,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi o‘qituvchisi

JAHON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi jahonda va O‘zbekistonda turizmning iqtisodiyotning muhim tarmog‘i sifatida joriy etilayotgan innovatsion yondashuvlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishdagi yangi tendensiyalar va modellar tahlili ko‘rib chiqilgan

Kalit so‘zlar: infratuzilma, industriya, destinatsiyalar, virtual turizm, bronlash, Fidelio fo, CRM tizimi, video marketing.

Аннотация: В данном тезисе рассматриваются инновационные подходы и тенденции внедрения информационно-коммуникационных технологий в мировой и узбекистанской туристической индустрии, а также анализируются новые модели и подходы к внедрению туризма как важного сектора экономики.

Ключевые слова: инфраструктура, индустрия, дестинации, виртуальный туризм, бронирование, Fidelio FO, CRM-система,

видеомаркетинг.

Abstract: *This thesis examines innovative approaches and trends in the implementation of information and communication technologies in global and Uzbek tourism, as well as analyzes new models and approaches for introducing tourism as a key sector of the economy.*

Keywords: *infrastructure, industry, destinations, virtual tourism, booking, Fidelio FO, CRM system, video marketing.*

So‘nggi yillarda, asosan pandemiyadan so‘ng turizm jahonning va yurtimizning eng muhim iqtisodiyot tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda. Hozirda ba‘zi mamlakatlarda turizm mamlakat yalpi ichki mahsulotining juda katta ulushini tashkil etadi. Aynan shu jihatdan hozirga kelib ko‘pgina davlatlarda turizmni turli sohalarni rivojlantirish, va u orqali mamlakat infratuzilmasini yaxshilash, aholini ayniqsa yoshlarni band etish, yangi texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiyotni barqarorlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ham jahonda va mamlakatimizda turizm rivojida innovatsion texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish va shu orqali turistlarni jalb etish, va mamlakat brendini yaratish soha rivojida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalar va innovatsion strategiyalar samaradorlikni oshirish, foydalanuvchi tajribasini oshirish va yangi imkoniyatlar yaratish orqali turizmning global va milliy darajada faoliyat yuritish usulini o‘zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) turizm industriyasini ko‘p jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Masalan, mahsulotlarni tarqatish jarayoni, iste’molchilar va biznes subyektlari o‘rtasidagi aloqa, maqsadli tasvirni (aqliy xaritalar) yaratish, ma’lumotlarga kirish, turizm mahsulotlari narxini pasaytirish, transport xavfsizligi, bozor raqobati yoki CRM (mijozlar bilan munosabatlar menejmenti). Turizmda Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining juda tez rivojlanishi vaziyatni butunlay o‘zgartirdi, bunga yaqqol misol pandemiyadan so‘ng virtual turizm va kosmik turizm turlarini keng yoyilishi va yuqori narxlarda taklif etilishi turizmni diversifikatsiyalashtirishda texnologiyalarni rolini ko‘rsatadi. Quyida so‘nggi yillarda jahonda va mamlakatimizda turizm sohasiga kiritilgan innovatsion texnologiyalar haqida to‘xtalib o‘tamiz.

Turizmdagi innovatsion yondashuvlar sanoatning operatsion tomonini ham, sayyohlar tajribasini ham yaxshilaydigan yangi biznes modellari, xizmatlari va texnologiyalarini joriy etishga qaratilgan. Yangiliklardan biri barqaror va yashil turizm kabi tushunchalarni paydo bo‘lishi va shularni natijasida turizmda yangi innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ekologiyaga kamroq zarar yetkazib sayohat qilish amaliyoti yo‘lga qo‘yildi.

Yana bir xuddi shunday yangi tendensiya raqamli turizm yoki aqlli turizm bo‘lib, “aqlli shaharlar” va “aqlli destinatsiyalar”ni rivojlantirish asosiy innovatsion yondashuv hisoblanadi. sayyohlar transport, diqqatga sazovor joylar va mahalliy xizmatlar haqida haqiqiy vaqt rejimida ma’lumot olishlari mumkin bo‘ladi. Aqlli turizm ayniqsa mustaqil sayohatlarda navigatsiya qulayligi va boshqa yangi texnologiyalar orqali umumiy turistik tajribani oshiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) o‘rni. turizm industriyasini modernizatsiya qilishda markaziy o‘rinni egallaydi, bu ham turistik

korxona xodimlari uchun ish samaradorligini, ham sayyohlar uchun xizmatlarni eng yuqori darajalarini ta'minlaydi. Bunday texnologiyalarga Onlayn bron qilish va sayohat platformalari: Onlayn sayyohlik agentliklari, bron qilish mexanizmlari va Expedia, Airbnb, Booking.com kabi ilovalarning keng qo'llanilishi sayyohlarning reyslar, mehmonxonalar va tadbirlarni bron qilish usullarini qulaylashtirdi. Ushbu platformalar qulaylik, shaffoflik va raqobatbardosh narxlarni ta'minlab, sayohatni rejalashtirishni yanada oson va tezroq qiladi. Shuningdek ko'plab katta va kichik mehmonxonalarda bronlash va front-office jarayonlarida turli axborot-kommunikatsiyalardan foydalanish keng tarqalgan bo'lib, misol uchun mehmonxona va ovqatlanish biznesida avtomatlashtirilgan tizimlardan biri Germaniyada ishlab chiqilgan "FIDELIO fo" tizimi bo'lib bu yangi innovatsion, texnologiyalarga yaqqol misol bo'la oladi ushbu model orqali mehmonxonalar bir vaqtning o'zida bronlash, "porte", kassir va buxgalter xizmatlari modellarini bir ilovada birlashtirishi mumkin. Albatta, bu turistlar uchun qulay va ularni qoniqtiruvchi xizmatlar taklif etishda ahamiyatli. Axborot-kommunikatsiya deganda barchaning hayoliga birinchi navbatda Ijtimoiy media va raqamli marketing sohasi gavdalandi. Albatta, bularsiz turizmni tasavvur qilish mushkul. Instagram, Facebook va YouTube kabi ijtimoiy media platformalari turizm xizmatlari va paketlarini marketing qilish, bozorda sotish uchun kuchli vositaga aylanib ulgurgan. Ushbu platformalar maqsadli marketing tashkilotlariga global auditoriyaga erishish va potensial mijozlarga bevosita ta'sir qiluvchi marketing va foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontent orqali tajribalar, diqqatga sazovor joylar va mahalliy madaniyatni namoyish qilish orqali sayohat qarorlariga ta'sir qilish imkoniyatini beradi. Masalan video-kontent marketingi ushbu sohada so'nggi yillarda yurtimizni turli ziyorat obyektlarini ijtimoiy tarmoqlarda namoyish etish, jumladan, Buxoro viloyatidagi HD formatda videolari tayyorlandi va youtubega joylab borilmoqda. Bu turistlarni yurtimiz haqida yanada ko'proq bilishi, qiziqishiga turtki beradi.

Turizmdagi yana bir innovatsion yangilik yoki turizmning eng yangi va eng daromadli turi bo'lib kelayotgan Virtual turizm turidir ushbu turizm turi real raqamli tajriba bo'lib, odamlarga uylarini tark etmagan holda sayohat qilish imkoniyatini beradi buni asosiy afzalliklari kam xavf va kam xarajat darajasida ko'rinishi mumkin. Shu sababli ham global virtual turizm bozori 2021-yilda 5 milliard AQSh dollarini tashkil etgan va 2027-yilga kelib 24,10 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda. Ilk tajribalardan so'ng insonlarni 67% i virtual turizmga yana xohish bildirganliklari bu turizm turini ko'pchilikka ma'qul kelganini anglatadi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda ushbu mavzu doirasida quyidagi xulosaga kelindi. Jahon va milliy turizm rivojlanishida innovatsion yondashuvlar va axborot-kommunikatsion texnologiyalarining o'рни juda katta. Bu texnologiyalar turizmni yanada samarali, ekologik va mijozlarga qulay qilishda yordam beradi. Ularning rivojlanishi sayyohlik sohasining global miqyosda yanada barqaror va raqobatbardosh bo'lishiga xizmat qiladi. Shu munosabat bilan, shu kabi texnologik-yangiliklarni milliy turizmga ham joriy etish va undan samarali foydalanish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Zaynalov N.R. Turizmda axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. "Voriz", T-2017. 584-bet.
2. Boltaboyev M.R., Tuxliev I.S. Turizm: nazariya va amaliyot. Darslik. – T.: "Barkamol fayz media", 2018. – 400 b.
3. Chaffey D. E-business and E-commerce management (strategy, implementation and practice) - I, II, III. USA-2009. 764 pages
4. Suyunchaliyeva, M., Shedenova, N., Kazbekov, B., & Akhmetkaliyeva, S. (2020). Digital economy: Information technology and trends in tourism. In E3S Web of Conferences (Vol. 159, p. 04029). EDP Sciences.
5. <https://www.unwto.org/>
6. <https://www.statista.com/statistics/186743/international-tourist-arrivals-worldwide-by-region-since-2010/>

IV SHO‘BA
“O‘ZBEKISTON – 2030” STRATEGIYASIDA BELGILANGAN
VAZIFALARNI AMALGA OSHIRISHNING IJTIMOIIY-IQTISODIY
MASALALARI

*Шавкат ШАРИФХОДЖАЕВ,
д.э.н., профессор Университета мировой экономики и дипломатии*

СКРЫТЫЕ ИЗДЕРЖКИ В АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ СИСТЕМАХ

Аннотация. Публикация посвящена исследованию концепции скрытых издержек в агропродовольственных системах и их влиянию на устойчивость экономики. Подчеркнуть важность интеграции скрытых издержек в экономические модели и политические решения, чтобы повысить эффективность агропродовольственных систем и сократить их негативные последствия для общества.

Ключевые слова: скрытые издержки, агропродовольственные системы, продовольственный кризис, устойчивое развитие, экологические издержки, социальные издержки, экономическая политика.

Abstract. The publication is devoted to the study of the concept of hidden costs in agri-food systems and their impact on the sustainability of the economy. To emphasize the importance of integrating hidden costs into economic models and policy decisions in order to improve the efficiency of agri-food systems and reduce their negative consequences for society.

Keywords: hidden costs, agri-food systems, food crisis, sustainable development, environmental costs, social costs, economic policy.

Концепция скрытых издержек играет ключевую роль в анализе экономических систем, особенно в контексте агропродовольственных систем.

Скрытые издержки¹⁷² (*hidden costs*) – это расходы, которые не отражены напрямую в финансовой отчетности и рыночных ценах, но оказывают значительное влияние на экономическую систему и благосостояние общества. В агропродовольственных системах скрытые издержки могут включать экологические, социальные и связанные со здоровьем затраты.

При методологии оценки скрытых издержек используется набор различных данных, таких как база данных ФАОСТАТЭ (табл. 1). Эта оценка проводится путем моделирования воздействия и стоимостной оценки скрытых издержек.

Важно отметить, что в процессе учитываются как издержки, так и выгоды. Например, преобразование пастбищ в лесные угодья может привести к снижению выбросов парниковых газов, что является скрытой выгодой.

¹⁷² ФАО. (2023). Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства – 2023. Выявление реальной стоимости продовольствия с целью преобразования агропродовольственных систем.

Структура скрытых издержек

Экологические издержки	Социальные издержки	Издержки, связанные со здоровьем
- ухудшение качества почв и водных ресурсов; - выбросы парниковых газов; - утрата биоразнообразия.	- рост безработицы; - социальное неравенство; - ухудшение условий труда.	- распространение заболеваний, связанных с неправильным питанием; - повышенные расходы на здравоохранение.

Источник: составлено на основе доклада ФАО 2023г.

Необходимо отметить, что продовольственный кризис в развивающихся странах зачастую усугубляется наличием скрытых издержек, которые не учитываются в традиционных экономических моделях. Учет скрытых издержек позволяет более полно оценить реальные последствия кризиса и разработать более эффективные меры для его преодоления¹⁷³.

Учет скрытых издержек способствует повышению осведомленности директивных органов и общественности о реальных затратах и выгодах агропродовольственных систем. Более полная информация о скрытых издержках позволяет принимать более обоснованные решения, направленные на улучшение устойчивости агропродовольственных систем и снижение негативных последствий продовольственного кризиса. Учет скрытых издержек также способствует разработке и внедрению политики, направленной на сокращение экологических, социальных и связанных со здоровьем издержек, что особенно важно для развивающихся стран. Итак, анализ скрытых издержек дает возможность правильно оценить направление разработки продовольственной политики с целью улучшения продовольственной безопасности, что в конечном итоге приводит к минимизации возможных продовольственных кризисов.

Значение скрытых издержек для общества выходит за рамки их вклада в ВВП. Однако для преобразования этих систем таким образом, чтобы они приносили еще большую пользу, необходимо уменьшить скрытые издержки и увеличить измеримые выгоды.

Как известно, сами по себе скрытые издержки не отражаются в ВВП, измеренном с помощью паритета покупательной способности (ППС) на основе рыночных транзакций. Однако они представляют собой существенные экономические потери в виде снижения производительности или экологического ущерба. Включение скрытых издержек в экономические показатели позволило бы более точно оценить и сравнить экономическое состояние различных стран и их воздействие на окружающую среду.

Агропродовольственная система состоит из трёх составляющих: экологических, социальных и связанных со здоровьем.

Экологические составляющие скрытых издержек включают: выбросы

¹⁷³ Smith, P., & Gregory, P. J. (2013). Climate change and sustainable food production. Proceedings of the Nutrition Society, 72(1), 21-28.

парниковых газов, выделения азотных соединений, использование пресной воды, а также изменение в способах использования земель.

Социальные проблемы, возникающие в агропродовольственных системах, приводят к значительным скрытым издержкам - нарушению в системах распределения продовольствия. Факторы, связанные же со здоровьем также приводят к значительным скрытым издержкам, включающие недоедание населения, бедности среди работников агропродовольственного сектора.

Для достижения устойчивости агропродовольственных систем необходимо всесторонне учитывать эти скрытые издержки, разрабатывать и внедрять меры по их сокращению. Это позволит повысить экологическую устойчивость, социальную справедливость и здоровье населения, что в конечном итоге приведет к более устойчивому развитию общества в целом.

Согласно докладу FAO 2023 года¹⁷⁴, предварительная стоимость глобальных скрытых издержек агропродовольственных систем в 2020 году, включающая выбросы парниковых газов и соединений азота, использование воды, изменение землепользования, нездоровые пищевые привычки, недоедание и бедность, оценивается в 12,7 триллионов долларов США по паритету покупательной способности (ППС) 2020 года. Эта величина составляет почти 10% от мирового ВВП по ППС в 2020 году. В пересчете на день, эти издержки эквивалентны 35 миллиардам долларов ППС 2020 года.

Другими важными факторами являются изменение климата из-за выбросов парниковых газов (30%), изменения землепользования (14%) и нерациональное использование воды (4%). Социальные скрытые издержки, связанные с крайней бедностью и недоеданием, составляют всего 4% от общего объема, в основном из-за умеренной бедности в сельскохозяйственном секторе.

Изменение направления государственной политики в сельском хозяйстве необходимо для поддержки производства питательных и разнообразных продуктов питания, способствующих здоровому питанию. Потребители должны иметь возможность выбирать такие продукты, что требует дополнительных мер в отношении агропродовольственных систем¹⁷⁵, направленных на пропаганду здорового питания, приносящая пользу не только здоровью населения, но и окружающей среде.

Согласно статистическим данным, переход на более здоровый и экологически устойчивый рацион питания может снизить издержки, связанные с изменением климата, на 76%¹⁷⁶. Это подчеркивает необходимость интеграции экологических и здравоохранительных мер в политику агропродовольственных систем для достижения устойчивого развития и снижения скрытых издержек.

На основе вышесказанных можно сказать, что предварительная оценка глобальных скрытых издержек агропродовольственных систем демонстрирует

¹⁷⁴ FAO. 2023. Доклад об оценке программы – 2023. Рим

¹⁷⁵ AO, IFAD, UNICEF, WFP & WHO. 2022. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2022. Repurposing food and agricultural policies to make healthy diets more affordable*. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cc0639en>

¹⁷⁶ Springmann, M. 2020. *Valuation of the health and climate-change benefits of healthy diets*. Background paper for *The State of Food Security and Nutrition in the World 2020*. FAO Agricultural Development Economics Working Paper, No. 20-03. Rome, FAO.

значительные экономические потери, связанные с проблемами здоровья, экологическими и социальными аспектами. Для достижения устойчивого развития необходимо пересмотреть и реформировать агропродовольственные системы с учетом этих скрытых издержек, что позволит повысить экологическую устойчивость, улучшить здоровье населения и сократить социальное неравенство.

Ravshan ABDULLAEV,
Professor of International islamic academy of Uzbekistan,
Umidjon DADABAEV,
Docent of Tashkent state university of economics

ISLAMIC INSURANCE – TAKAFUL AND IT’S GLOBAL GROWTH

Abstract. *This article explores Takaful, an Islamic insurance scheme adhering to Sharia principles. It examines its unique features compared to conventional insurance and its role within Islamic banking. Additionally, it highlights Takaful’s expansion globally, especially in countries like Malaysia, Pakistan, Indonesia, Turkey, UAE, and Great Britain.*

Keywords: *takaful industry, family takaful, general takaful, global Islamic finance, mudarabah, murabahah*

Аннотация. *В данной статье рассматривается Такафул – исламская страховая система, соответствующая принципам шариата. Анализируются её уникальные особенности по сравнению с традиционным страхованием, а также роль в системе исламского банковского дела. Кроме того, подчеркивается глобальная экспансия Такафула, особенно в таких странах, как Малайзия, Пакистан, Индонезия, Турция, ОАЭ и Великобритания.*

Ключевые слова: *индустрия такафула, семейный такафул, общий такафул, глобальные исламские финансы, мудараба, мурабаха.*

Introduction. In 2020, the global Islamic finance sector demonstrated steady growth, with total assets expanding consistently. Despite the challenges posed by the pandemic, the industry experienced a notable 14% increase in its assets during the first year. Subsequently, in the following year, the growth surged even further, reaching an impressive 17% rise. This robust expansion elevated the sector's assets to US\$ 4 trillion, surpassing pre-Covid levels [1].

Today, Takaful stands as the predominant form of insurance across most Muslim nations. The burgeoning demand for Takaful insurance within Muslim-majority countries emerges as a key driver propelling its expansion. Many of these countries are witnessing a surge in middle-class incomes alongside robust economic growth. As individuals witness improvements in their financial circumstances, there’s

a heightened inclination towards leveraging insurance to safeguard their assets and well-being. Within this landscape, Takaful presents itself as a Shariah-compliant option for citizens. Furthermore, the equitable distribution of investment profits among participants serves as a catalyst in driving the Takaful insurance market.

However, the lack of standardization within Takaful insurance, attributable to regional disparities, poses a hindrance to market growth. Variations in regulatory frameworks, Shariah boards, and operational practices across different countries and regions contribute to this lack of uniformity. Consequently, operating on an international scale becomes challenging for Takaful operators, impeding the emergence of a unified global Takaful market.

Moreover, limited consumer knowledge and awareness about Takaful represent significant barriers to the market's development. Despite a notable increase in Takaful engagements within Muslim-majority nations, there remains a considerable segment of the global population, including Muslims residing in non-Muslim countries, that remains underserved by this service or lacks coverage from Takaful products. This untapped market encompasses regions characterized by sizable Muslim populations, such as Central Asia, Southeast Asia, Africa, Europe, and North America, where awareness and demand for Shariah-compliant financial solutions are on the rise [1,7].

Literature review. In light of these dynamics, the forecast for the Takaful insurance market holds promise, presenting substantial revenue opportunities for growth.

The introduction of Takaful, or Islamic insurance, to economies has garnered significant interest and discussion across various contexts. Takaful has experienced notable growth in countries with substantial Muslim populations, including Malaysia, Indonesia, Saudi Arabia, the UAE, Bahrain, and Pakistan [2,3]. The potential advantages of Takaful encompass the attraction of funds from non-Muslim sources into national financial systems, heightened foreign investments from Middle Eastern and Southeast Asian nations, and the facilitation of economic growth through job creation and value addition to participants and businesses [4,5]. Research on Takaful demand in Pakistan has revealed a positive correlation between macroeconomic indicators and the demand for Takaful services [6]. Furthermore, studies focusing on the Malaysian Takaful sector have identified a favorable relationship between Takaful and real economic expansion, particularly before the implementation of the Islamic Financial Services Act (IFSA) in 2013. In summary, the integration of Takaful into economies holds promise for fostering economic growth, stimulating investments, and delivering ethical insurance solutions.

In ensuring the economic growth of the country, it is crucial to identify existing problems and shortcomings in the industry of capital market development, meanwhile to improve comprehensive policies to address them. In addition, it is advisable to develop practical recommendations for the use of foreign market development in national practice, effectively using foreign experience. Based on the content of our study, we will first focus on the significance of capital market development in

ensuring economic development [7].

Data analysis. In this section, we present economic mathematical calculations regarding the introduction of Takaful in our country. It is acknowledged that our country lacks professional Takaful enterprises and practical experience in this regard. While a few microfinance organizations attempt to operate on Takaful principles, they do not offer professional financial services to the populace and have only recently begun operations. Consequently, the statistical data derived from these entities are inadequate for econometric assessment purposes, as reliable results cannot be obtained from such data.

Given this limitation, we opted to draw parallels with Malaysia, a Muslim-majority country with a similar size and population mentality to ours, and recognized as an advanced nation in the Islamic finance sector. Malaysia's central bank, along with leading financial institutions, provides annual reports and systematic analyses on Islamic insurance relations, offering reliable and orderly information. Leveraging statistical data from the annual reports of the Malaysian Takaful Association and macroeconomic and financial indicators from the official website of the World Bank, we conducted our analysis.

Our objective is to elucidate the relationship between key economic and financial indicators, namely the Gross Savings Ratio, satisfaction rate of insurance claims, and annual growth of family and total Takaful assets. To identify these relationships, we selected the Gross Savings Ratio in Malaysia as a dummy variable. Subsequently, we explored how independent variables influence the outcome factor through econometric modeling.

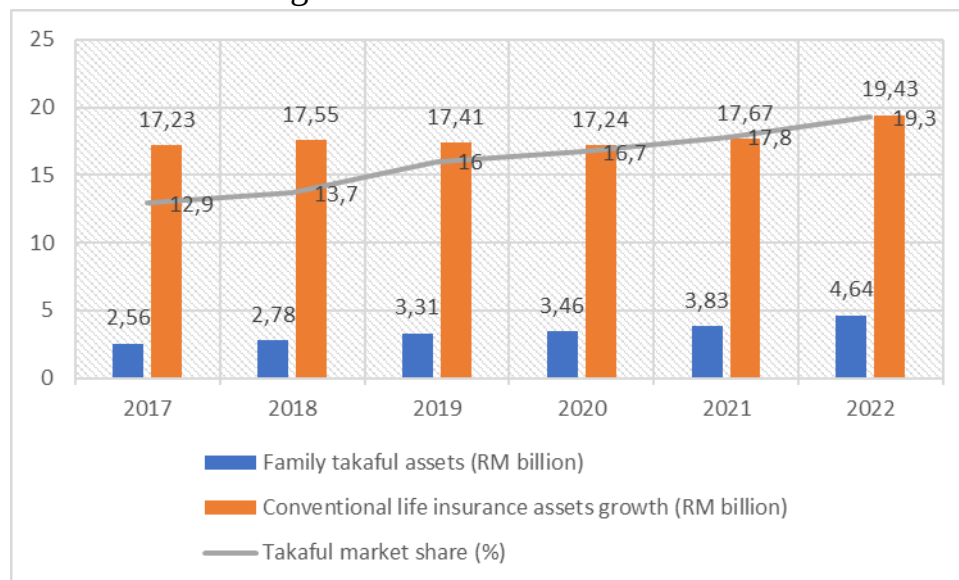

Figure 1. Family takaful and conventional insurance assets in Malaysia

Over the years from 2017 to 2022, there is a clear trend of growth in Family Takaful assets. The values increase gradually from 2.56 RM billion in 2017 to 4.64 RM billion in 2022.

Similarly, there is a consistent growth in Conventional Life Insurance assets, with values ranging from 17.23 RM billion in 2017 to 19.43 RM billion in 2022.

The Takaful market share also demonstrates an upward trend, rising from 12.9% in 2017 to 19.3% in 2022. This suggests an increasing adoption and acceptance of Takaful within the insurance market over the years.

Overall, the table illustrates the growth and expansion of the Takaful industry alongside conventional insurance, indicating a rising prominence and market share for Takaful products within the insurance sector.

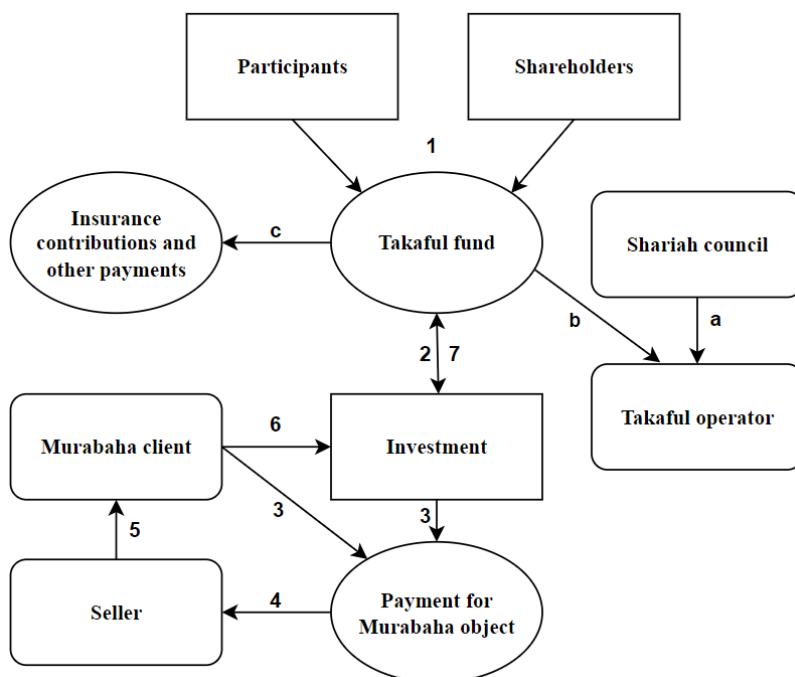

Figure 2. Mudaraba with investors and murabaha with clients working mechanism

a. The Shariah Council consistently supervises the Takaful process.

b. The Takaful operator receives the service fee from the fund.

c. Insurance premiums and other payments are paid from the fund.

1. Contributors and Takaful participants direct their money to the fund.

2. This amount is then directed as an investment.

3. The Murabaha client and the fund implement the payments for the Murabaha object together.

4. Payment is made for the negotiated object to the seller.

5. The Murabaha object is given to the Murabaha client.

6. The Murabaha client returns the funds to the investment based on term payment, whereby the Murabaha customer pays by adding an annual margin.

7. The amount returned from the investment is then returned to the fund.

Conclusion. In conclusion, it is important to emphasize that Takaful operates in accordance with Sharia principles as an insurance scheme. While different Islamic scholars and organizations may offer varying definitions, its fundamental concept of "Reciprocal contribution or assistance" remains consistent. Islamic insurance differs significantly from conventional insurance, particularly in terms of risk sharing, profit sharing, and contract terms. Within the Islamic economy, Takaful plays a crucial role and is considered a distinct business model within Islamic banking and investment activities. While relatively young compared to other sectors of the financial industry,

Takaful is rapidly evolving and gaining traction worldwide, with notable presence in countries such as Malaysia, Pakistan, Indonesia, Turkey, UAE, Great Britain, and others.

References

- [1] U.A.Dadabaev. Insurance relationships in Islamic finance: development prospects of family Takaful. Economic Development and Analysis, November 2023, 7th edition.
- [2] Syed, Ahmed, Salman. Takaful in Non-Muslim Countries: A Way Forward. (2021). doi: 10.1007/978-981-16-6281-2_4
- [3] M.M., Magomadova., I.P., Khominich., O.V., Savvina. (2019). General Takaful and Mechanism of its Introduction into mutual Insurance System. doi: 10.15405/EPSBS.2019.03.02.153
- [4] Fareeda, Ashraf., Muhammad, Mahmood, Shah, Khan., Zohaib, Naeem, Babar. (2022). Determinants of Takaful Demand: Evidence from Pakistan. Global regional review, doi: 10.31703/grr.2022(vii-ii).30
- [5] Takaful-growth nexus before and after the implementation of ifsa 2013: empirical evidence from malaysia. International journal of Islamic banking and finance research, (2023). doi: 10.46281/ijibfr. v11i1. 2029
- [6] Monther, Eldaia., Mustafa, Mohd, Hanefah., Ainulashikin, Marzuki., Saddam, Ali, Shatnawi. Takaful in Malaysia: Emergence, Growth, and Prospects. Social Science Research Network, (2020). doi: 10.4018/978-1-7998-0218-1.CH035.
- [7] Abdusamat ugli Dadabaev, Umidjon, Khusniddin Faxriddinovich Uktamov, Abduvali Abdurakhimovich Isadjanov, Zokir Rustamovich Sodikov and Nilufar Sherkulovna Batirova. "Ways to Improve Integration of Uzbekistan in Global Financial Services with the Participation of Takaful Companies in the Conditions of Development of the Digital Economy." The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (2021): n. pag.

Ashirali ABDIRASHIDOV,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Magistratura bo'limi boshlig'i, i.f.n., dots.

ISTE'MOL TOVARLARI BOZORI: O'ZIGA XOS XUSUSIYATLAR, TENDENSIYALAR VA RIVOJLANISH QONUNIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada muallif iste'mol tovarlari bozorining nazariy jihatlariga e'tibor qaratgan bo'lib, unda bozorni tahlil qilish uslubining ketma-ketliklari taklif etilgan, iste'mol tovarlari bozorini tahlili bo'yicha asosiy yo'nalishlar jamlanmasi keltirilgan, mamlakat iste'mol tovarlari bozorining o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan hamda iste'mol tovarlar bozori rivojlanishining asosiy qonuniyatlari keltirib o'tilgan.

Kalit soʻzlar: isteʼmol, isteʼmol tovarlari, isteʼmol tovarlari bozori, tendensiya, oʻsish qonuniyatlari, oʻsish nuqtalari, aholi daromadlari, turmush darajasi.

Аннотация. Автор акцентирует внимание на теоретических аспектах рынка потребительских товаров, предлагает ряд методов анализа рынка, набор ключевых направлений анализа потребительского рынка, специфику потребительского рынка и основные закономерности его развития.

Ключевые слова: потребление, потребительские товары, рынок потребительских товаров, тенденции, модели роста, точки роста, доходы, уровень жизни.

Abstract. The author focuses on the theoretical aspects of the consumer goods market, proposes a series of market analysis methods, a set of key areas for consumer market analysis, reveals the specifics of the consumer market and the basic laws of consumer market development.

Keywords: consumption, consumer goods, consumer goods market, trends, growing points, breakpoints, incomes, living standards.

Mamlakat iqtisodiy taraqqiy etishi barqarorligini taʼminlovchi oʻsish nuqtalari tarkibiga kiruvchi isteʼmol tovarlari bozori subyektlari, yaʼni, sanoat, qishloq xoʻjaligi, aholi daromadlari shakllanishi manbalari, isteʼmol darajasi talabidagi oʻzgarish tendensiyalari, import oʻrnini bosuvchi mahalliy ishlab chiqarish, raqobatbardosh tovarlar bilan toʻyinishi kabi masalalarni majmuaviy oʻrganilishi aholi turmush darajasining oshishi hamda mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim oʻrin egallaydi.

Tadqiqotlar tahlili natijalari barcha barqaror rivojlanish sari odimlayotgan mamlakatlarning isteʼmol tovarlar bozori davlatning tartibga soluvchi instrumentlari, sogʻlom raqobat sharoitini yaratish, bozorda milliy ishlab chiqaruvchilar ulushini koʻpaytirish hamda mahsulotlarni eksport qilishda qulay shart-sharoitlar yaratish kabi masalalarni hal qilish orqali erishilganiligini koʻrsatmoqda [1].

Bugungi kunda sifatli isteʼmol tovarlar va xizmatlariga yuqori talab hamda shiddatli raqobat kurashi rivojlangan davlatlarning isteʼmol bozoriga xos xususiyatlaridan hisoblanmoqda [2]. Yetakchi rivojlangan (AQSh, YeI aʼzolari, Buyuk Britaniya, Yaponiya kabi) mamlakatlarning isteʼmol tovarlari bozoriga globalizatsiya jarayonida muhim oʻrin egallagan bir qator muvozanatlashgan ichki va tashqi omillar taʼsir koʻrsatmoqda. Bozor iqtisodiyotiga transformatsiyalashuv jarayonidagi Mustaqil davlatlar hamdoʻstligi aʼzolarida esa bu holat biroz beqarorligicha qolmoqda.

Mustaqil davlatlar hamdoʻstligi mamlakatlari mustaqillikning dastlabki 10 yilligida isteʼmol tovarlar bozorida quyidagi tendensiyalar kuzatildi:

- aholi turmush darajasi pasaydi, yaʼni, daromadlar kamayishi hisobiga farovonlik darajasi tushib, isteʼmol bozorida minimal daromadli talabni qondirishga yoʻnaltirildi;

- sifati past va arzon mahsulotlar ishlab chiqarish hamda import qilish koʻpaydi;

- aholi daromadlarining notekis taqsimotining vujudga kelishi natijasida isteʼmol tovarlar bozorida ham talab ham taklif shoki holati paydo boʻldi;

– iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlar aksariyat sohada o‘zi egallab turgan kasbi yuzasidan tajriba va ko‘nikmaga ega bo‘lmaganlar faoliyat yuritishi natijasida iste’mol bozorida xizmat ko‘rsatish darajasi pasaydi;

– ishsizlikning oshishi, iste’mol bozorida ham uchrab turadigan noqonuniy faoliyatlarning ortishi kabilar [7].

Ma’lumki, iste’mol tovarlar bozorini baholashda mahsulot va xizmatlarga bo‘lgan talabni belgilab beruvchi aholi daromadlari, uning to‘lovga qobiliyati; kundalik iste’mol tovarlarini ishlab chiqarish salohiyati, dinamikasi, import mahsulotlari sifati, assortimenti; aholiga ko‘rsatilayotgan xizmat xarakteri va sifati, mahsulotlar va xizmatlar narxi, ularning barqarorligi; mahsulot sotish; servis xizmati kabi omillarni tadqiq etish katta ahamiyat kasb etadi.

Iste’mol tovarlari bozorini tadqiq etishda iqtisodiyotning ham ishlab chiqarish borasidagi, ham chakana savdo sohasidagi to‘laqonli, samarali holatini aks ettiruvchi tahlil qilish uslubining quyidagi ketma-ketliklari taklif etiladi [8]:

Birinchi bosqichda iste’mol tovarlari bozorining keng ko‘lamli tahlili amalga oshiriladi. Bu tovarlar ishlab chiqarish dinamikasi va tarkibi, ularning iste’mol tovarlari bozoriga yetib kelish kanallari haqidagi ma’lumotlar yig‘ilishiga imkon beradi. Shuningdek, olingan ma’lumotlar mamlakat aholisining xarid qobiliyati haqidagi ma’lumotlar bilan solishtiriladi.

Ikkinchi bosqichda iste’mol tovarlari bozori ta’minotining tashqi manbalarga nisbatan bo‘lgan bog‘liqligi tahlil qilinadi. YA’ni, bunda mamlakatning tovarlar ta’minoti xavfsizligi baholanadi. Tahlil natijalari tashqi manbalardan samarali foydalanish va ichki ishlab chiqarishni rivojlantirishga yordam beradigan xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Uchinchi bosqichda o‘tkazilgan tahlil natijalarini hisobga olgan holda mamlakat iste’mol tovarlari bozori hajmi aniqlanadi.

Iste’mol tovarlari bozorining tahlili bo‘yicha asosiy yo‘nalishlarni majmuaviy tahlil qilishni uchta asosiy qismlarga ajratish mumkin. Bular:

– iste’mol tovarlari ta’minotining manbalari. Bu qismda tovarlar ta’minotining import (eksport) tarkibi va ishlab chiqaruvchilar (qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish, sanoat mahsulotlari (oziq-ovqat va nooziq-ovqat) ishlab chiqarish, yordamchi va shaxsiy xo‘jaliklarda mahsulotlar ishlab chiqarish) tomonidan iste’molchilarga tovarlarning yetkazib berilishi tahlil qilinadi;

– iste’mol tovarlari taklifining tarkibi. Bunda tovarlar zaxirasi va chakana savdo aylanmasi (chakana savdo aylanmasining yaxlit tuzilmasi, chakana savdo aylanmasining tovarlar tarkibi, tovarlarni sotib olish uchun uy xo‘jaliklari xarajatlarining tarkibi) tahlil qilinadi;

– aholining pul daromadlari va ularning xarid qobiliyati. Bunda aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi daromadlar va xarajatlar nisbati, aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi daromadning xarid qilish quvvati, tovarlar ta’minoti hajmi va aholining xarid qilish quvvati bilan bog‘liqligi aniqlanadi.

Bozor sig‘imi muayyan narx darajasida iste’molchilarning to‘lovga qodir talablari hajmi orqali belgilanuvchi mahsulotlarning ichki bozordagi chakana savdo aylanmasidan iborat. Aholidan tashqari bozorda tovar va xizmat iste’molchilari

sifatida yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan tashkilotlar, muassasalar va hudud korxonalari ham namoyon bo'ladi.

O'rganilayotgan bozor segmentini vazifasiga ko'ra turli belgilar bo'yicha turkumlash mumkin. Iste'mol bozorini turkumlashda quyidagi belgilarga alohida e'tibor qaratiladi: tur, tovarlar tarkibi, tashkiliy shakli, subyektlar tarkibi, geografik chegarasi, iqtisodiy-huquqiy tavsifi, demografik tavsifi.

Ko'rib chiqilgan turkumlanishdan iste'mol bozorini tizimchalar majmuasidan iborat mukammal, yaxlit tizim ekanligi to'g'risida to'liq tasavvur hosil bo'ladi. Bu o'z navbatida tizimning asosiy tarkibi hisoblangan hududiy iste'mol tovarlari bozori shakllanishi va rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni o'rganish imkonini beradi.

Mamlakat iste'mol tovarlari bozorining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ichki, tashqi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy vaziyatlardan ta'sirlanishi (ya'ni, hududlararo tovarlar oqimi, ishchi kuchi migratsiyasi, sarmoya harakati kabi);

- tovar ayriboshlash qonun-qoidalari va an'alarida o'z ifodasini topayotgan nisbiy alohidalashuv va mustaqil bo'lgan savdo faoliyatini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari;

- aholining turli darajadagi ehtiyojlarini qondira oladigan tovarlar xilma-xilligi;

- nisbatan ko'p bo'lmagan iste'mol tovarlarini sotuvchilar mavjud sharoitda ko'p sonli tarmoqlarning bo'lishi;

- iste'mol tovarlarga uzluksiz (kunlik) talabning tebranish masshtabining ko'lam;

- mintaqaviy, xalqaro, jahon bozorlari tuzilmalari bilan o'zaro aloqadorlik;

- ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga ta'sir ko'rsatuvchi strategik ahamiyatga ega bo'lgan mahsulotlar mavjudligi;

- iste'mol bozorining asosiy subyektlari chakana savdo korxonalari, tovarlarni tashish, ularni saqlashni ta'minlab beruvchi tashkilotlar shakllanganligi;

- iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobatning mavjudligi;

- ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilar tomonidan narxlarga ta'sir etish, mahsulotlarni chakana yoki ulgurji xarid qilish imkoniyatlari darajasi;

- qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoatining barcha tarmoqlar bilan uyg'unlashuvi kabilar.

Iste'mol tovarlari bozorining o'ziga xos xususiyatlaridan ko'rinib turibdiki, mazkur bozor turi murakkab iqtisodiy kategoriya sifatida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi va takror ishlab chiqarish jarayonida muhim o'rin egallaydi [3:194].

Mamlakatda iste'mol tovarlari bozorining amal qilishi aholi ehtiyojlari va ishlab chiqarish orasidagi farq; mahsulotlarga talab va taklif o'rtasidagi muvozanat; daromadlar differentsiatsiyasi va iste'mol xarakteri o'rtasidagi tafovut; iste'mol darajasi va tarkibi orasidagi farq; joriy iste'mol va jamg'arish o'rtasidagi tafovut; iste'molning umumiy va individual shakllari o'rtasidagi tafovut kabi munosabatlar orqali aniqlanadi.

Iste'mol tovarlari bozorini o'rganish o'z ichiga aholining alohida tovar

guruhlariga bo'lgan umumiy talabi hajmi va shu tovarlarining taklif hajmini; chakana tovar aylanmasi, iste'mol tovarlari savdo hajmi shuningdek, milliy bozordagi milliy va import tovarlari nisbatini aniqlash; iste'mol bozoriga kelib tushayotgan tovarlar sifatini tahlil qilish, hudud chakana savdo tarmoqlari xarakteristikasini barpo etish, pullik xizmatlar tizimini o'rganish kabilarni oladi [4:392].

Umuman olganda iste'mol tovarlar bozori rivojlanishining asosiy qonuniyatlari quyidagilarda o'z aksini topadi:

- ham iste'mol tovarlari yetkazib beruvchilar ham ularning iste'molchilari o'rtasida shiddatli raqobat kurashining mavjudligi;

- hududiy iste'mol tovarlari bozorining barqaror rivojlanishi nafaqat iqtisodiy balki, ijtimoiy xususiyat kasb etishi;

- oziq-ovqat mahsulotlari yetishtiruvchi va tayyorlovchi qishloq xo'jaligi subyektlariga davlat tomonidan turli xil davrlardagi iqlimiy sharoitlarni hisobga olib moliyaviy ko'maklarning ko'rsatib turilishi;

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning tez, qisqa davr ichida har qanday sharoitga moslashuvchanligi iste'mol bozorining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega;

- iste'mol tovarlar bozoriga davlatning qisman bo'lsa-da aralashuvi zaruriyati;

- bozor munosabatlarining chuqurlashib borishi ishlab chiqaruvchilar iste'mol tovarlari bozorida yangi mijozlarni jalb qilish va mavjudlarini saqlab qolish bo'yicha murakkab mexanizmlar qo'llashini talab qiladi.

Tovar va xizmatlarga bo'lgan ehtiyoj mamlakatning moddiy va nomoddiy ishlab chiqarishi rivojlanishi va to'lovga qodir talabga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Aholining to'lovga qodir talabi u sotib olayotgan tovar va xizmatlarga ketgan pul resurslari summasi bilan xarakterlanadi. Aholining ijtimoiy-iqtisodiy guruhlari talabining tarkibi mazkur hududlardagi ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi. Bozor sig'imini muntazam ravishda kengayib, sifat ko'rsatkichlarining oshib borishi iste'mol tovarlari bozorining rivojlanayotganligini asoslovchi belgilardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdirashidov, A. (2015). Transformation to Eco-Friendly Consumer Goods Production and Sustainable Growth: A Case of Uzbekistan. Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development, 4(1), 24-26.

2. Horská, E., Pulatov, A., & Abdirashidov, A. (2015). Consumption towards Environmentally Friendly Consumer Behaviour: The Case of Plastic Bags. Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development, 4(2), 42-45.

3. Садыков А.М. Основы регионального развития: теория, методология, практика. –Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2005. –275 с.

4. Гранберг А.Г. «Основы региональной экономики» учебник. – 4е изд. – М.: издательский дом ГУВШЭ 2004. –495 с.

5. Романов. А.Н. Теория переходной экономики. –М.: «ЮНИТИ-ДАНА» 2001. 17-20–с.

6. Захаров Е. Развитие торговли в системе межрегиональной интеграции.

К теории вопроса. //ж. Экономика. –М: 2004.

7. Мустакил давлатлар ҳамдўстлиги давлатлараро статистика қўмитаси. 2020. Веб сайт: <http://www.cisstat.ru/>

8. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. 2020. Веб сайт: <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/internal-trade-2>

Саёра ЗАКИРОВА,
к.э.н., доцент Университета мировой экономики и дипломатии

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ОБЛАСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: РЕАЛИИ И ВЫЗОВЫ

Аннотация. Статья посвящена анализу международного сотрудничества в сфере устойчивого развития, его реалий и проблем. Концепция устойчивого развития включает в себя экономический, социальный и экологический аспекты, а также основные этапы формирования международных инициатив по охране окружающей среды.

Ключевые слова: устойчивое развитие, международное сотрудничество, экология, Цели устойчивого развития (ЦУР), охрана окружающей среды, международные организации, трансфер технологий, энергоэффективность, изменение климата.

Abstract. The article is devoted to the analysis of international cooperation in the field of sustainable development, its realities and problems. The concept of sustainable development includes economic, social and environmental aspects, as well as the main stages of the formation of international initiatives for environmental protection.

Keywords: sustainable development, international cooperation, ecology, Sustainable Development Goals (SDGs), environmental protection, international organizations, technology transfer, energy efficiency, climate change.

Устойчивое развитие (англ. sustainable development), или гармоничное развитие, сбалансированное развитие – процесс экономических и социальных изменений, при котором природные ресурсы, направление инвестиций, ориентация научно-технического развития, развитие личности и институциональные изменения согласованы друг с другом и укрепляют нынешний и будущий потенциал для удовлетворения человеческих потребностей и устремлений¹⁷⁷. Цели устойчивого развития предусматривают меры направленные на экономический рост, социальную интеграцию и охрану окружающей среды. Эволюционное развитие последних лет показывает увеличение антропогенной нагрузки на природно-ресурный потенциал, тиражирование новой воспроизводственной структуры – снижение.

Следует отметить, что воспроизводство материальных благ является

¹⁷⁷ https://ru.wikipedia.org/wiki/Устойчивое_развитие

основой существования любого общества и представляет собой непрерывный вещественно-материальный обмен между обществом и природой. В ходе такого взаимодействия природа подвергается многостороннему воздействию общества. С одной стороны происходит изъятие у природы ресурсов – вещества и энергии, которые являются основными составными элементами природы, с другой стороны – в природную среду поступает огромное количество материальных и энергетических отходов.

Как показывает история, природа способна самовосстанавливаться, но спектр воздействия деятельности человека на неё существенно расширился, возросли масштабы и длительность воздействия, что привело к появлению необратимых последствий и возникновению на первом этапе локальной, а в последующем к глобальной деформации окружающей среды.

Идея охраны окружающей среды возникла ещё в XIX в. В быстро развивающихся странах, таких как США, Великобритания и Швейцария.

Постепенно зарождалось движение за рациональное ресурс пользование, в связи с тем, что сохранение ресурсного потенциала воспринималось в качестве основы для непрерывного экономического роста.

В решении проблемы охраны и оздоровления окружающей среды можно выделить три этапа. Первый – постановочный (1950-1960 гг.), когда учёными, специалистами, общественными организациями, были выявлены и обнародованы те глобальные негативные последствия, которые могут иметь место при игнорировании требований охраны окружающей среды.

Второй этап – программный (1960-1970гг.) характеризует период перехода к разработке программ по спасению человечества, построению моделей экологического переустройства. В это время в наиболее развитых странах проявляются серьёзные социально-экономические последствия экологического кризиса (угроза производительных сил общества, включая как человеческий, так и материально-вещественный фактор), и осознанием их реальной опасности для человека. В результате постановки ряда исследований по заказу международной неправительственной организации – Римского клуба – впервые были высвечены проблемы возможной мировой катастрофы и обозначена важность природоохранной деятельности.

Третий этап – реализация программ, т.е. конкретные действия направленные на охрану окружающей среды, которое мы наблюдаем в настоящее время.

Международное сотрудничество в области окружающей среды зародилось ещё в начале XX в. Уже тогда человечество стало понимать тщетность усилий по охране окружающей среды, предпринимаемых в рамках отдельных государств и отдельных регионов планеты. Это подтверждает единство и взаимосвязь биосферных процессов в силу того, что природный комплекс каждой страны, особенно небольшой по размеру занимаемой территории, непрерывно связан с природными комплексами соседних стран. Поскольку государственные границы носят условный характер, они не препятствуют трансграничному перемещению воздушных и водных масс, миграции животных и т.д. Например, около 1/5 общего объёма серы, ведущей к

образованию кислотных дождей в странах СНГ, поступает через западную границу; в то же время выбросы предприятий, расположенных в северо-западной части России, существенно обостряют экологические проблемы в Финляндии и т.д.

Первым крупным шагом на пути установления многосторонних связей считается Конференция по международной охране природы (г. Берн, 1913 г.). В 1949 г. была создана крупная международная организация по решению природоохранных задач – Международный союз охраны природы и природных ресурсов (МСОП), членами которого могли стать как правительства стран, так и отдельные учреждения, государственные органы, общественные организации. МСОП были подготовлены проекты ряда международных конвенций, создана Красная книга МСОП, положившая начало национальным Красным книгам.

Концепция устойчивого развития самым тщательным образом была обсуждена и развита на конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию (UNCED), которая проходила в Рио де Жанейро в июне 1992 г. После долгих дискуссий (в основном между «богатым» севером и «бедным» югом) и поиска компромиссов, представители мировых наций пришли к соглашению по Декларации Рио по окружающей среде и развитию.

Декларация состоит из 27 принципов, которым необходимо следовать государствам при определении общих направления и усилий, предпринимаемых для того, чтобы следовать по пути устойчивого развития «Повестка 21» (Повестка дня на 21 век).

Началом широкого международного сотрудничества в области защиты и оздоровления окружающей природной среды принято считать первую всемирную Стокгольмскую конференцию ООН (1972 г.), на которой была разработана программа ООН по защите природной среды и утверждена специальная международная организация для её реализации ЮНЕП (программа ООН по окружающей среде). Сегодня она активно сотрудничает с такими неправительственными организациями, как Международный союз охраны природных ресурсов (МСОП) и Международный Совет научных союзов (МСНС), а также организациями ООН по защите природы.

17 ЦУР до 2030 года – это сформулированные Организацией Объединенных Наций глобальные проблемы человечества и пути их решения. Цели одобрены всеми государствами – членами ООН, включая Узбекистан, в сентябре 2015 года на 70-м юбилейном саммите ООН «Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года». Таким образом, с 2015-го мировое сообщество приступило к формированию новой Повестки дня в области устойчивого развития, включающей 17 целей и 169 задач. Их достижение будет измеряться с помощью более 200 показателей.

Узбекистан поддержал и активно подключился к реализации ЦУР. 20 октября 2018 года правительство республики приняло постановление «О мерах по реализации Национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года». Документ устанавливает 16 Национальных целей в области устойчивого развития и 127 связанных с ними задач, а также предусматривает подготовку регулярных национальных докладов о реализации

ЦУР в Узбекистане, постепенную интеграцию Целей устойчивого развития в государственные программы развития и бюджет Узбекистана. Национальные ЦУР предусматривают набор конкретных целей и задач в экономическом, социальном и экологическом направлениях.

Последовательное достижение Целей устойчивого развития Генеральной повестки дня ООН до 2030 года, является одним из главных приоритетов государственной политики Нового Узбекистана.

Узбекистан добился успехов в продвижении своей программы преобразований в направлении устойчивого развития. Это включает в себя изменение финансовых приоритетов, как государственных, так и частных, в соответствии с целями устойчивого развития.

Республика Узбекистан, являясь полноправным членом множества международных организаций, строит и расширяет сотрудничество с этими организациями по различным аспектам устойчивого развития: социальным, экономическим, экологическим, институциональным.

Стратегия «Узбекистан – 2030», утвержденная Указом Президента от 11 сентября 2023 года, также предусматривает реализацию Национальных целей и задач в области устойчивого развития, охватывает пять направлений и 100 целей, сохраняя все те задачи, по которым велась наиболее активная работа в течение последних лет¹⁷⁸.

Необходимо также отметить, что Узбекистан в результате проводимых реформ в сфере достижения ЦУР по итогам 2022 года поднялся на восемь пунктов по сравнению с показателями 2021-го и занял 69-е место среди 166 стран с показателем 71,1 балла. Республика расположилась на восьмой позиции среди стран СНГ.

Согласно отчету SDG Index за 2023 год, в Узбекистане отмечен положительный рост показателей по следующим 10 целям устойчивого развития:

- сокращение бедности в стране;
- обеспечение здоровья и благополучия;
- обеспечение качественного образования;
- достижение гендерного равенства;
- чистая вода и санитария;
- индустриализация, инновации и инфраструктура;
- устойчивое развитие городов и поселений;
- борьба с изменением климата;
- мир, справедливость и эффективное управление;
- сотрудничество в направлении устойчивого развития.

Экологическая составляющая устойчивого развития также не остается без внимания. Узбекистан принимает активное участие в международной борьбе с изменением климата и реализации программ по улучшению состояния природных экосистем, а также стремится к устойчивой модернизации секторов

¹⁷⁸ <https://uzconsulate-aktau.kz/2023/узбекистан-от-устойчивого-развития-э/>

энергетики, транспорта, сельского хозяйства и других отраслей, с целью снижения выбросов загрязняющих веществ и повышения энергоэффективности.

Основные формы содействия со стороны международных организаций должны сводиться к:

- привлечению ресурсов на проекты по основным направлениям сотрудничества;
- использованию научно-технического потенциала;
- трансферу технологий, управленческого опыта;
- подготовке кадров;
- информационному обеспечению и др.

Результативность международного сотрудничества связана в первую очередь с возможностью широкого привлечения международного опыта для решения природоохранных задач нашей страны. Не меньшую роль играет и создание благоприятного климата для укрепления связей с иностранными организациями и фирмами в области экологии.

Экологизация международных отношений способствует формированию в приоритетах внешней политики государств двух тесно связанных направлений:

- обеспечение природо- и ресурсоохраняемых интересов государств;
- использование экологического фактора для укрепления экономических позиций и повышения конкурентоспособности национальных товаров на мировых рынках экологически чистой продукции, повышения занятости населения с развитием сферы экологических услуг и др.

Использованная литература

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 07.02.2017 г. № УП-4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан». <https://www.lex.uz/ru/docs/3107042>
2. База данных Всемирного банка <https://databank.worldbank.org/source/worlddevelopment-indicators#>
3. Декларация Рио-де-Жанейро // Зелёный мир. – 1993. – №3.
4. Небел Б. Наука об окружающей среде: Пер. с англ. Т. 2. – М.: Мир, 1993
5. Стровский Л.Е. Международные экономические отношения: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003.

Алимжан ҚУЛМАТОВ,
Ўзбекистон миллий университети доценти, и.ф.н.

ИҚТИСОДИЁТНИ АТРОФ-МУҲИТДАГИ ЎЗГАРИШЛАР БИЛАН УЗВИЙ БОҒЛИҚЛИГИ

Аннотация. Ушбу мақолада иқтисодиётнинг атроф-муҳит билан узвий боғлиқлиги ҳамда экологик тадбиркорликни ривожлантиришнинг аҳамияти таҳлил қилинган. Атроф-муҳит унсурларининг бузилиши ресурслар етишмовчилиги ва иқтисодий муаммоларга олиб келиши қайд этилган.

Давлатнинг экологик самарали бизнесни рағбатлантириши учун тегишли иқтисодий механизмлар ва “яшил” бизнес дастурларини амалга ошириши зарурлиги таъкидланган.

Калим сўзлар: атроф-муҳит, яшил иқтисодиёт, экологик тадбиркорлик, экологик самарадорлик, яшил технологиялар, экологик сертификатлаш, экологик туризм, яшил бизнес.

Аннотация. В данной статье анализируется неразрывная связь экономики и окружающей среды и важность развития экологического предпринимательства. Отмечается, что разрушение элементов окружающей среды приводит к дефициту ресурсов и экономическим проблемам. Подчеркивалось, что государству необходимо реализовать соответствующие экономические механизмы и программы «зеленого» бизнеса для стимулирования экологически эффективного бизнеса.

Ключевые слова: окружающая среда, зеленая экономика, экологическое предпринимательство, экологическая эффективность, зеленые технологии, экологическая сертификация, экологический туризм, зеленый бизнес.

Annotation. This article analyzes the close relationship between the economy and the environment and the importance of developing ecological entrepreneurship. It is noted that the degradation of environmental elements leads to resource shortages and economic problems. The need for the state to implement appropriate economic mechanisms and "green" business programs to stimulate environmentally friendly business is emphasized.

Keywords: environment, green economy, ecological entrepreneurship, ecological efficiency, green technologies, ecological certification, ecological tourism, green business.

Атроф-муҳит унсурларининг бузилиши натижасида муқаррар равишда ресурслар етишмовчилигини келтириб чиқаради ва мос равишда, янгича иқтисодий муаммоларни вужудга келтиради ҳамда келажак авлод ҳаёти ва ривожланишини хавф остига қўяди.

Бироқ экологик самарали бизнесни ривожлантириш учун тегишли шарт-шароит ва рағбатларни яратиш зарур бўлиб, бу ерда табиий бойликларга эҳтиёткорона муносабатни тарғиб қилишга йўналтирилган пухта ва оқилона, балки бизнес ва саноатни “яшил” йўналишга мўлжаллаш бўйича аниқ иқтисодий механизмлардан ҳам иборат бўлган давлат дастурига эга бўлиш жуда муҳимлигини ҳисобга олиш керак. “Яшил” бизнесни ташкил қилиш ва ривожлантириш йўлини танлаган тадбиркорларга давлат қандай ёрдам кўрсатиши мумкин?

Давлат жамғармалари ва банк соҳаси корхоналар қурилиши ва реконструкциясини имтиёзли “яшил” кредитлаш ва қайтарилмайдиган субсидиялашни таъминлаши мумкин бўлиб, ўз фаолиятида экологик самарадорликка эришишни кафолатлабгина қолмай, балки белгиланган кўрсаткичлар, тегишли ҳужжатлар ва тартиботлар асосида ҳам ижобий тасдиқлайди.

2016 йилда амал қилган давлат қонун лойиҳаларида “яшил саноат” ни

ривожлантириш учун иқтисодий рағбатларга жиддий эътибор қаратилмоқда. Ҳозирданок мавжуд меъёрий-ҳуқуқий асосни тўғри қўллаган ҳолда “яшил тадбиркорлик” ни самарали ривожлантиришни бошлаш мумкин бўлади. Шунингдек, барча қонун ҳужжатлари кўп ҳолларда корхоналарни, энг яхши технологияларни қўллаш (ЭЯТҚ) га ўтишга рағбатлантирадиган иқтисодий механизмларни киритишга бағишланган. Улар иқтисодиётнинг саноат секторини экологик хавфсизлик ва самарадорлик тамойилларига асосланган комплекс модернизация қилишга бевосита ундайди.

Экологик тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш қуйидаги йўллар билан амалга оширилади: давлат эҳтиёжлари учун табиат муҳофазасига мўлжалланган товарлар ва хизматлар бозорини шакллантириш (давлат эҳтиёжлари учун товарлар ишлаб чиқариш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатишга давлат буюртмаси) ҳамда Ўзбекистон Республикаси қонунчилигининг бошқа меъёрлари билан белгиланади.

Бизнесни экологик қарорлар қабул қилишга ундайдиган кучли рағбатлардан яна бири Ўзбекистон Республикасининг 2006 йил 28 сентябрдаги “Хавфли ишлаб чиқариш объектларининг саноат хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 17 январдаги “Геология-қидирув ишларини ташкил қилишни ҳамда Ўзбекистон Республикаси давлат геология ва минерал ресурслар қўмитаси фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори қабул қилинганлиги экология ҳуқуқининг янада такомиллаштирилишига хизмат қилди. Ушбу меъёрий асосга мувофиқ, давлат буюртмачиси корхоналардан белгиланган талаблар бўйича экологик самарадорликни таъминлашни талаб қилишга ҳақли.

“Тартибга солишлар” ва “саноат хавфсизлиги” ҳақидаги кўрсатиб ўтилган қонунлар бизнес вакиллари ва хўжалик субъектларида шу каби ҳужжатларнинг мавжуд бўлишини назарда тутди. Экологик хавфсизликни ифодаловчи ҳужжатлар корхоналарнинг “яшил технологиялар” га ихтиёрий равишда ўтишига расмий рағбат яратиши ва танловлар ўтказишда соғлом рақобатни тан олиши мумкин. Ушбу ҳуқуқий имкониятдан фойдаланиш бўйича амалий механизмларни ишлаб чиқиш, синовдан ўтказиш ва жорий этиш, мақсадга мувофиқ.

Шуни таъкидлаш керакки, кичик ва ўрта корхоналар (КЎК) “яшил иқтисодиёт” тамойилларига ўтиш билан каттароқ муаммоларни бошдан кечирмоқда. Одатда ушбу муаммолар иқтисодий асосларига эга. КЎК – бу таваккалчилик даражаси паст бўлган ва одатда, алоҳида КЎК лар томонидан атроф-муҳитга таъсири кичик бўлган корхоналар мажмуи бўлиб, улар ифлослантирувчи моддаларнинг катта чиқиндиларини амалга оширадilar ва катта ҳажмларда ресурсларни талаб қиладilar. Шу сабабли уларнинг роли яшил иқтисодиётга ўтиш нафақат экологик барқарорлик, балки аҳоли бандлиги ва даромадларини тақсимлаш нуктаи назаридан ҳам қанчалик муваффақиятли бўлишини белгилайди.

Ҳозироқ Ўзбекистон Республикасининг Савдо-саноат палатаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат Қўмитаси шахсида давлат ҳокимияти органларига ҳам, тадбиркорларга ҳам экологик аудит бўйича корхоналарга хизматлар тақдим

қилиш ва ихтиёрий экологик сертификатлаш орқали давлат танловлари тартиботларини профессионал олиб боришда ёрдам кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатасининг шу каби тадбирлардаги иштироки корхоналарни экологик самарадорлик кўрсаткичлари бўйича мустақил баҳолаш механизмини яратиб, ушбу корхоналар ишлаб чиқаришни модернизациялаш, табиатни муҳофаза қилувчи технологиялар ва экологик маҳсулотларни жорий этиш ҳисобига ўз рақобатбардошлигини оширишни хоҳлайдилар.

Экологик сиёсат табиий муҳитни ҳимоялаш соҳасида қонунчилик меъёрларини ўрнатадиган давлат даражасида ҳам, ўзининг ривожланиш стратегиясида ушбу меъёрларга риоя қилиниши бўйича мажбуриятларни ўз зиммасига оладиган компаниялар даражасида ҳам ўтказилиши зарур¹⁷⁹.

Бизнес ҳозирги шароитда айнан “яшил тадбиркорлик” мамлакатни истиқболда ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланиши ҳақида гувоҳлик бериши лозим. Ушбу йўналишда биринчи, аммо жуда самарали қадамларни Ўзбекистон жуда яқин вақтлар ичида қўйиши мумкин, масалан, Дукат Плейс III бизнес-маркази, Siemens штаб-квартираси ва Москвадаги “Япония уйи” бизнес-маркази ва бошқа бинолар экологик қурилиш стандартлари бўйича қурилди, бу эса реал имкониятлардан далолат беради¹⁸⁰.

Экологик тадбиркорлик реал иқтисодиётнинг барча соҳаларида амалда ривожланиши мумкин. Бу ишлаб чиқариш, илмий-тадқиқот, кредит-молиявий фаолият ва қизиқиш қатор тушунишлар билан фуқаролар атроф-муҳитни тиклаш ва табиий ресурслар муҳофазаси мақсадига йўналтирилган ҳолда фақат давлат томонидан қўллаб-қувватланиши керак. Мисол сифатида Швециядаги Tesla электромобилларни оммалаштириш дастурини келтириш мумкин: экологик автомобилни харид қилишда унинг эгаси бутун умри давомида бепул ифлослантириши мумкин, бунинг ҳақини давлат тўлайди. Германияда куёш панеллари ва батареяларини ўрнатишда давлат ускуналарнинг бир қисмини субсидиялайди. Акс ҳолда ушбу қарорлар оддий инсонлар учун жуда қимматга тушиши мумкин¹⁸¹.

Хусусан, экологик тадбиркорлик ишлаб чиқариш ва истеъмол чиқиндилари билан муомала қилиш, уларни утилизациялаш ва иккиламчи материаллар ва энергетик ресурслар сифатида иккиламчи фойдаланиш каби бир қатор долзарб вазифаларни ҳал қилади. Дастлабки босқичда йирик капитал қўйилмаларни талаб қилмайдиган “яшил тадбиркорлик”нинг ривожланиш асосий йўналишларидан яна бири туризм ва дам олиш индустрияси ҳисобланади. Мамлакатимизда ҳозирги пайтда экологик туризмни ривожлантириш ва такомиллаштириш, ушбу соҳага инвестицияларни жалб қилиш учун барча шароит ва имкониятлар мавжуд.

¹⁷⁹ Устойчивое развитие, достойный труд и зеленые рабочие места. Материалы Международной конференции труда, 102-я сессия, 2013 г. Режим доступа: www.ilo.org/.../meetingdocument/wcms_210974.pdf

¹⁸⁰ Ирина Ли. «Высокотехнологичная экология: зачем IT-компании уходят в «зеленые» технологии?». Новостное издание «Lenta». Режим доступа: 05.07.2015 <https://lenta.ru/articles/2015/07/05/techgoesgreen/>

¹⁸¹ Белова Т. «В рейтинге экологически чистых стран Россия опять находится в «хво-сте»». Группа компаний «РБК». Режим доступа: 24.07.2012 <http://rating.rbc.ru/article.shtml?2012/07/24/33722120>

Нилуфар БАТИРОВА,
PhD, доцент Международной исламской академии Узбекистана

ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОГОВОРА АРЕНДЫ В ИСЛАМСКОМ ФИНАНСИРОВАНИИ

Аннотация. *Статья посвящена анализу развития арендных отношений как экономической деятельности с древних времен до современности. Особое внимание уделено развитию современной финансовой и операционной аренды.*

Ключевые слова: *аренда, операционная аренда, финансовая аренда, Ijarah Muntahia Bitamlik (IMB), Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО 17), шариатские стандарты, бухгалтерский учет.*

Аннотация. *Мақола ижара муносабатларининг қадимги даврлардан то ҳозирги кунгача иқтисодий фаолият сифатида ривожланишини таҳлил қилишга бағишланган. Шунингдек, унда замонавий молиявий ва операцион ижаранинг ривожланишига алоҳида эътибор қаратилган.*

Калим сўзлар: *ижара, операцион ижара, молиявий ижара, Ijarah Muntahia Bitamlik (IMB), Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари (ХМҲС 17), шариат стандартлари, бухгалтерия ҳисоби.*

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the development of leasing relations as an economic activity from ancient times to the present day. Special attention is paid to the development of modern financial and operational leasing.*

Keywords: *leasing, operational leasing, financial leasing, Ijarah Muntahia Bitamlik (IMB), International Financial Reporting Standards (IFRS 17), Sharia standards, accounting.*

Аренда как экономическая деятельность начала развиваться с 2000-х годов до н.э., когда шумеры использовали операционную аренду для сельскохозяйственных инструментов и ручных орудий. Последующие изменения были направлены на изучение различий между детальным регулированием операционной и финансовой аренды, впервые разработанные в эпоху Римской империи. Аренда приобрела популярность в Великобритании в 1840-х годах благодаря аренде железнодорожных вагонов. В 1855 году была основана арендуемая компания The Birmingham Railway Carriage and Wagon Company. В США компания Bell Telephone начала сдавать телефоны в аренду в 1877 году. Впоследствии арендная деятельность охватила аренду полезных ископаемых, машин и специализированного оборудования.

Аренда – это договор, по которому одна сторона получает право владеть и пользоваться землей и зданиями, а другая обязуется платить арендную плату или другие доходы, в противном случае это передача земли и зданий физическому лицу пожизненно или на годы, или по желанию (Курноскина, 2006). В настоящее время арендная деятельность, в которой участвуют банки, значительно стандартизирована. Этот процесс также стандартизировал вопросы передачи всех рисков и прибылей, связанных с правом собственности на актив. Арендная деятельность делится на финансовую и операционную аренду. В

отличие от операционной аренды, финансовая аренда расширяет сферу применения и функции аренды по сравнению с торговой функцией и обладает дополнительными функциями, которые позволяют арендной деятельности быть более гибкой. Эти особенности включают в себя аренду с опцией покупки или обновления, продленную или первоначальную аренду и соглашения о распределении остатка. Стоимость приобретения актива может быть номинальной или по чистой продажной стоимости, арендные платежи могут быть произведены авансом или иным образом, т.е. регулярно или по окончании срока, а доход от аренды может быть распределен между арендодателем и арендатором по соглашению о разделе остатка (Назаренко, 2016).

В дополнение к характеристикам признания финансовой аренды, критерии классификации аренды как финансовой в соответствии с Международным стандартом финансовой отчетности (МСФО 17-стандарт) включают следующие:

(а) договор аренды передает право собственности на имущество арендатору до окончания срока аренды;

(b) арендатор имеет право приобрести актив по цене, которая на дату реализации опциона ожидается значительно ниже его справедливой стоимости, что приводит к высокой вероятности осуществления опциона на момент начала аренды;

(с) даже если право собственности не передается, срок аренды охватывает значительную часть экономического срока службы актива;

(d) текущая стоимость минимальных арендных платежей на момент начала аренды составляет как минимум справедливую стоимость арендованного объекта;

(е) арендованные активы обладают специализированными характеристиками, которые позволяют использовать их только арендатору без существенных изменений.

Исходя из этих критериев, ожидается, что арендные платежи в течение срока аренды обеспечат арендодателю возврат капитала и принесут арендатору значительную экономическую выгоду. Эти критерии подтверждают, что в признании финансовой аренды акцент делается не на праве собственности, а на том, что существенные риски и вознаграждения переходят к арендатору. Эта особенность отличает ее от продажи. Оценка арендованных активов определяется характеристиками актива, видом бизнеса и экономическими условиями. Срок аренды уникален для каждого договора, так как он основан на сроке, в течение которого актив будет обслуживаться. Период эксплуатации актива подразумевает предполагаемый срок службы для распределения расходов, таких как банковские расходы. Таким образом, экономический срок службы актива связан с потенциальной будущей прибылью, ожидаемой от использования актива в установленных деловых и экономических условиях. Относительные различия между этими сроками влияют на оценку арендованного объекта. Если экономический срок службы актива короче оставшегося полезного срока службы или срока аренды, актив обесценивается и подлежит списанию. Аренда по сути является одной из форм продажи, но, в

отличие от обычной купли-продажи, предметом договора аренды является использование актива и получение от него выгоды, а не его полная стоимость. Кроме того, наличие актива имеет фундаментальное значение при заключении или реализации договора аренды.

Основные элементы договора аренды включают предложение и акцепт, арендодателя, арендатора и объект договора (размер арендной платы и услуги). В договоре аренды может быть указан актив или иное определение. Любое изменение рыночной стоимости по отношению к балансовой стоимости может нанести ущерб активу. Арендная плата формируется как цена, уплачиваемая за услуги, предоставляемые активом. Таким образом, полученный доход может быть рассчитан на срок, в течение которого используется актив. Арендная плата может быть не обязательно в денежной форме, но также в виде других льгот или платежей. Гибкость аренды зависит от времени, места, расстояния и условий использования. Обычно арендная плата выплачивается после выполнения условий, указанных в договоре. Арендная плата может быть гибкой как по ставке, так и по способу оплаты, что позволяет ускорять или откладывать платежи. Поэтому арендный договор может быть признан в балансе как предварительно оплаченные арендные доходы или доходы будущих периодов. Согласно стандартам ААОIFI (Организация бухгалтерского учета и аудита для исламских финансовых институтов), арендная плата, в отличие от финансирования через муробаху не делится на части прибыли и расходов (*Шариатские стандарты, 2017*). Однако, если аренда сопровождается передачей права собственности на актив, платеж может состоять из двух частей. В данном случае арендная плата включает в себя сумму финансирования покупки, а также арендную плату. Кроме того, арендная плата формально позволяет получать прибыль. В арендном договоре обязательства арендодателя включают доставку объекта аренды, предоставление гарантий на дефекты, страхование и техническое обслуживание объекта аренды. Обязанности арендатора заключаются в правильном использовании актива и своевременной оплате аренды. Как упоминалось выше, его гибкость аналогична гибкости традиционной аренды.

Как и традиционная аренда, аренда классифицируется как операционная аренда и аренда *Ijarah Muntahia Bitamlik (IMB)* (как аренда, аналогичная финансовой аренде) (*Шариатские стандарты, 2017*). Операционная аренда – это одна из разновидностей аренды, при которой передача права собственности арендатору не предусмотрена. IMB – это форма аренды, при которой право собственности может быть передано арендатору в виде подарка, продажи по заранее установленной цене или по эквивалентной цене с учетом будущих арендных платежей. В ответ на современные финансовые потребности разработаны финансовые арендные контракты, которые применяются в исламском банковском деле. Контракты IMB включают передачу права собственности на арендованные активы арендатору по окончании срока аренды. Передача может осуществляться в форме подарка, покупки по заранее определенной цене или по высокой цене с планируемой поэтапной (остаточной) передачей и права собственности. Его механизмы демонстрируют сходство с

традиционной арендой, но отличаются в применении принципов фикха. Опция передачи согласовывается в начале срока аренды и оформляется при реализации одной из структурных опций договора аренды. Существует четкое различие между типами контрактов, заключенных и исполняемых в соответствии с ИМВ (*Шариатские стандарты, 2017*). Это можно описать следующим образом:

Необходимо выделить и признать каждый вид ИМВ, поскольку при правильном исполнении одного контракта, вытекающего из другого необходимо соблюдать требования и принципы шариата. Например, передача актива арендатору по окончании аренды может быть подарком или продажей. Даже если актив передан в аренду, арендодатель сохраняет полное право собственности на актив, включая право распоряжаться им. При продаже актива арендодатель становится продавцом, а арендатор - покупателем. Таким образом, полное право собственности на имущество переходит к покупателю. Это влияет на оценку актива, измерение доходов и отражение в отчетах о балансе, доходах и расходах. Актив становится совместно принадлежащим обеим сторонам, и одна сторона передает его в аренду другой. Таким образом, ИФИ (Исламский финансовый институт) владеет активом совместно с клиентом. В течение этого периода спрос на капитал со стороны арендатора возрастает. Договор аренды прекращается, когда у клиента возникает требование о возмещении всего капитала в отношении актива. Продажа и повторная аренда допускаются, если выполнение купли-продажи не зависит от выполнения договора аренды. Однако допускается взаимное соглашение, при котором одна сторона обещает сдать его в аренду другой стороне или в пользу другого участника. Это правило обеспечивает гибкость для клиента, стремящегося к повторному финансированию через продажу актива, находящегося в его владении. Договор аренды с опцией покупки и передачи арендатору считается одним из видов аренды ИМВ.

Финансовая аренда-это аренда капитала, основной целью арендодателя (финансирующего лица) является восстановление капитала и получение процентов (*Токарева, 2015*). Хотя актив предназначен для использования в качестве полезного или производственного, производительность связана с погашением кредита и выплатой процентов. Аренда непосредственно связана с эксплуатацией арендуемого объекта, что подразумевает эффективное использование актива. ИМВ - различает узуфрукт (вещное право пользования чужим имуществом с правом присвоения доходов от него) и собственность при выполнении двух контрактов. Это четко определяет права и обязанности по договору аренды, права и обязанности при передаче права собственности.

Известно, что право собственности на актив, расходы на техническое обслуживание и страхование остаются за арендодателем, в то время как услуги и эффективное использование актива переходят к арендатору в обмен на арендную плату. Другими словами, для каждой формы ИМВ услуга, предоставляемая активом, является арендой, и распоряжение активом арендодателем может осуществляться путем дарения, продажи или поэтапной передачи права требования в отношении актива. ИМВ позволяет различать

сделки по оказанию услуг и продажу материальных активов, а также контракт на использование актива в качестве финансового инструмента.

Доход от аренды, начисленный ИФИ, уменьшается пропорционально увеличению доли требования клиента на собственный капитал в течение срока аренды. Расходы на ремонт и страховку распределяются в соответствии с требованиями по собственным средствам. По окончании срока аренды, когда арендатор полностью выплачивает арендные платежи и долю капитала, актив передается на счет арендатора. Операции по продаже и повторной аренде зависят от типа аренды актива. Если актив принадлежит клиенту, ИФИ должен отразить его в отчете в качестве арендодателя. В противном случае ИФИ отразит актив в отчете в качестве арендатора (*Шариатские стандарты, 2017*).

Основная суть заключается в том, что оценка актива в момент его продажи должна отражать рыночную стоимость или справедливую цену. Любое расхождение должно учитываться как прибыль или убыток арендатора и распределяться на его счетах в течение срока аренды.

Основным результатом использования ИМВ в качестве замены финансовой аренды является то, что она отражается на счете арендодателя как основной инструмент, а не как дебиторская задолженность. Процентный доход заменяется доходом от аренды. Что касается арендатора, то для него актив остается внебалансовым объектом, оказывающим минимальное влияние на решения о структуре капитала, такие как договоры по облигациям. С точки зрения справедливого обращения, размер справедливой арендной платы устанавливается таким образом, чтобы не допустить необоснованного обогащения в результате противоположного обмена стоимостью.

Финансовую аренду можно отличить от ИМБ следующим образом:

- клиент желает арендовать оборудование с последующим его выкупом и обращается в ИФИ за финансированием.

- ИФИ покупает оборудование и предоставляет его клиенту в аренду с правом выкупа по согласованной цене в течение или по окончании срока аренды.

- в течение срока аренды оборудование предоставляется в качестве основного инструмента с соответствующими резервами на износ или амортизацию в банке, ИФИ отчитывается о доходах от аренды, вычитывает как доходы и все расходы, связанные с арендой, клиент выплачивает арендные платежи, которые учитываются как расходы.

- после продажи оборудования заказчику, доход или убыток от утилизации актива учитывается ИФИ, и актив передается клиенту после оплаты согласованной цены.

- однако при финансовой аренде клиент покупает оборудование по финансовой аренде, сохраняя при этом право на его повторное владение.

- невыплаченная сумма дебиторской задолженности с начисленными процентами по финансовой аренде учитывается банком как задолженность, которую клиент должен погасить.

- после выполнения всех обязательств по финансовой аренде клиент

получает полное право собственности на оборудование.

Договор аренды, принятый в качестве финансирования аренды, устанавливает четкое различие между арендой и передачей права собственности. Его применение в качестве альтернативы финансовой аренде оказывает существенное влияние на отражение актива в балансовом или во внебалансовом отчете. Экономические последствия вытекают из цели и формы контракта, которые требуют, чтобы условия контракта были четкими и прозрачными во избежание каких-либо споров.

Список использованной литературы:

1. Archer S.R. and T. Ahmed. Emerging standards for Islamic financial institutions: the case of the accounting and auditing organization for Islamic financial institutions/ World Bank, 2003. 9.
2. Archer S., Karin R. and T. Al-Deehani. Financial Contracting, Governance Structures and the Accounting Regulation of Islamic Banks: an analysis in terms of Agency Theory and Transaction Cost Economics // Journal of management and Government. 1998. Vol. 2.
3. Назаренко, М.А. (2016). Оценка в бухгалтерском учете. Признание объектов в соответствии с РПБУ и МСФО. In *Лучшая студенческая статья 2016* (pp. 87-93).
4. Курноскина, О.Г. (2006). Сделки с недвижимостью. М.: Юстицинформ.
5. Клеблеева Р.Ш. Исламская модель бухгалтерского учета: предпосылки возникновения и история развития // Проблемы современной экономики. – 2014. – №. 1 (49). – С. 272-278.
6. Kudryashov V.V. [Institutionalization of Islamic finance: the international and legal aspects]. *Islam v sovremennom mire = Islam in the Modern World*, 2015, vol. 11, no. 2, pp. 53-64.

Fozil YULDASHEV,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti katta o'qituvchisi, PhD

SANOAT KORXONALARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI

Annotatsiya. Maqolada innovatsiyalarni joriy etish asosida korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishdagi mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha muallif tavsiyaviy yondashuvlari va takliflari keltirilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiyalarni joriy etish, innovatsion xizmatlar, yangi xizmat turlari, samaradorlik, innovatsiya, raqamli biznes, xizmat ko'rsatish, samaradorlik.

Аннотация. В статье представлены существующие проблемы повышения эффективности деятельности предприятий за счет внедрения инноваций, а также рекомендованные автором подходы и предложения по их устранению.

Ключевые слова: внедрение инноваций, инновационные услуги, новые виды услуг, эффективность, инновация, цифровой бизнес, предоставление услуг, производительность.

Annotation. The article presents the existing issues in improving the efficiency of enterprises through the implementation of innovations, as well as the author's recommended approaches and proposals for overcoming them.

Keywords: implementation of innovations, innovative services, new types of services, efficiency, innovation, digital business, service delivery, productivity.

Ushbu maqolada sanoat – milliy iqtisodiyotning eng muhim tarmog‘i bo‘lib, jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanish darajasiga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatadi. Sanoatning tarmoq strukturasi – sanoat tarkibiga kiruvchi turli tarmoqlar va ishlab chiqarish turlarining tarkibi va ulush nisbati, shuningdek, ushbu ulushlarning o‘zgarish dinamikasi bo‘lib hisoblanadi. mamlakatimizda innovatsiyalarni joriy etish asosida korxonalari faoliyati samaradorligini oshirish yo‘llari, rivojlanish tarixi hamda korxonalarida innovatsiyalarni joriy etish, shuningdek, uning afzalliklari rivojlantirish istiqbollarini takomillashtirish haqida so‘z boradi. So‘nggi yillarida mamlakatimiz iqtisodiyotini diversifikatsiyalash va tarkibiy o‘zgarishlarni chuqurlashtirish, mamlakat aholisining bandligini, daromadlarini va turmush sifatini oshirishning muhim yo‘nalishlari hamda omillari sifatida mamlakatimizda innovatsiyalarni joriy etish asosida korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishni jadal rivojlantirish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Shuning uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan Yangi O‘zbekistonning 2022 – 2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasida bu masalaga ham alohida e’tibor berilgan. Dastur doirasida amalga oshirilayotgan tadbirlar esa ushbu sohada biznes yuritish shart-sharoitlarini yanada qulaylashtirishga qaratilgan.

Bu esa, o‘z navbatida, innovatsiyalarni joriy etish asosida korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishni ta’minlash zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Innovatsiyalarni joriy etish asosida xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyati samaradorligini oshirish va takomillashtirishning nazariy jihatlarini xorij olimlaridan amerikalik iqtisodchi Ye.Banksning fikricha, jahon iqtisodiyotini qamrab olgan globalashuv jarayonlari, rivojlangan mamlakatlar iqtisodiy taraqqiyotidagi yangi kurs hisoblanuvchi “Axborot iqtisodiyoti”ning yangi modelini tashkil etish, nisbatlariga ta’sir etayotganligini ta’kidlaydi. Yana bir xorijlik taniqli iqtisodchi olim Y.A.Shumpeterning asarida “innovatsiya”, “innovatsion faoliyat” tushunchalarining iqtisodiy mohiyati va mazmuni, iqtisodiyotda innovatsion transformatsiyalashuv jarayonlari, innovatsion faoliyatni amalga oshirish modellari, innovatsion faoliyatni amalga oshirish va boshqarishning fundamental jihatlarini, innovatsion faoliyatni amalga oshirish bosqichlari, innovatsiyalarni joriy qilinishi, mavjud omillardan samarali foydalanish jarayonida yangi sharoitlarga moslashish nazariy va uslubiy asoslari kabi masalalar tadqiq qilingan.

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, guruhlash, qiyoslash, retrospektiv va istiqbolli, empirik tahlil va boshqa uslublardan foydalanildi. Maqolada ilmiy abstraksiyalash usuli yordamida islom moliyasi instrumentlaridan foydalanish yo‘llari

nazariy tashkiliy huquqiy asoslarini takomillashtirishning ilmiy va amaliy ahamiyati keltirib o'tildi. Shuningdek, qiyosiy taqqoslash usulida jahon amaliyotida va taraqqiy etgan mamlakatlarda innovatsiyalarni joriy etish asosida korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish usullarining tashkiliy-huquqiy asoslarini mamlakatimizdagi mavjud asoslar bilan taqqoslab tegishli xulosalar shakllantirildi.

Bugungi kunda sanoat va xizmatlar sohasi yuqori sur'atlarda rivojlanib borayotgan tumanlarda – savdo, mehmonxona, ovqatlanish va logistika xizmatlarini, shuningdek, texnik xizmat ko'rsatish va ko'ngilochar maskanlarni tashkil etishga ustuvorlik berish va tog'li, tog'oldi, rekreatsion turizm salohiyati yuqori tumanlarda – avtomobil yo'llari, elektr energiyasi va ichimlik suvi ta'minoti hamda boshqa infratuzilmani yaxshilash va tayyor loyihalar asosida turizm xizmatlarini rivojlantirish, shuningdek, chegara hududlarda joylashgan hamda hududidan xalqaro avtomagistral va temir yo'llar o'tgan tumanlarni – savdo, turizm, logistika hamda yo'l bo'yi xizmatlarini ko'rsatishga ixtisoslashtirish, qishloq xo'jaligi ulushi yuqori bo'lgan tumanlarda – zamonaviy agroxizmatlarni rivojlantirish jadal sur'atlarda olib borilmoqda.

Masalan, innovatsiyalarni joriy etish asosida korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish uchun soliq imtiyozlaridan, jumladan, investitsion chegirmalardan foydalanish imkoniyatini oshirish, buning uchun jami kiritilgan investitsiya summasi soliq solinadigan foydadan kamaytirilishi lozim deb hisoblaymiz. Fikrimizcha, qisqa muddatlarda mamlakatimizda innovatsion faollik ko'rsatkichlarining yuqori sur'atlarga erishishini ta'minlash vazifasi dolzarb bo'lmog'i lozim.

Bugungi kunda respublikamiz iqtisodiyotini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish va innovatsiyalarni joriy etish asosida korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishni doimiy ravishda transformatsiyalanib boruvchi iqtisodiyot sharoitida barqaror rivojlanishi, ularning xo'jalik faoliyatida xizmatlar sifati va samaradorligini oshirishni taqozo etadi. Bu ayniqsa, pandemiya davrida yaqqol namoyon bo'ldi va ko'p sohalarga innovatsiyalarni joriy etishning tezlashishiga olib keldi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida korxonalarida samaradorlikni oshirish bugungi kunda milliy iqtisodiyotimiz oldida turgan vazifalardan biri bo'lib, xizmat ko'rsatish korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishda innovatsiyalarni joriy etish asosida sifat va samaradorlikni oshirish yo'nalishlarini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

Yangi mijozga qaraganda ikkinchi marta murojaat qilgan mijoz bilan rivojlanish osonroq, chunki u yuqori sifatli xizmatlarini olish uchun zarur bo'lgan protseduralarni allaqachon biladi. Shunga ko'ra, respublikamiz hukumati tomonidan korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishda innovatsiyalarni joriy etish bo'yicha keng ko'lamli choralar ishlab chiqilmoqda. Ushbu jarayonda sohada raqamli texnologiyalarni joriy etish asosida korxona xodimlarini va resurslarini samarali boshqarish, xizmat ko'rsatish standartlariga rioya qilish, ko'rsatilayotgan xizmatlarning iste'molchilar talablariga mos kelishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Respublikasi Prezidentining 27.01.2022-yildagi "Xizmatlar sohasini

rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-104-sonli Qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “Yangi O‘zbekistonning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/5840284>

3. Banks E. Finance the basics. – N.Y.: Simultaneously published, 2007.

4. Hakimov B., Xolmirzaev U. Pul mablag‘lari hisobi va tahlilini xalqaro tajribalar asosida takomillashtirish. “Xalqaro moliya va hisob” ilmiy elektron jurnali. № 1, fevral, 2020-yil.

5. Yuldashev F.T. Sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta‘minlash yo‘llari, fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). – Toshkent: TDIU, 2023.

6. Pardaev M.Q., Isroilov B.I. Moliyaviy tahlil: (Uslubiy ko‘rgazmalar va tavsiyalar). – T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 2019. – B. 197.

7. Pardayev M.Q va boshqalar. Xizmat ko‘rsatish, servis va turizm sohalarini rivojlantirish: muammolar va ularning yechimlari. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2008. – 20 b.

8. Khasanova G.D., Tairova M.M., Qudratov A.D. Government Support for Formation of Innovative Strategy in Industrial Enterprises. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol.24, Issue 08, 2020. ISSN:1475-7192. Pp. 5416-5422.

9. Khasanova G.D. The role of the state in the formulation of innovation strategy in industrial enterprises. Научно-методический журнал “Academy”. Российский импакт-фактор: 0,19. Университет Нотр-Дам (США). № 4 (55). Апрель 2020. С. 36-37.

**ҚУЛМАТОВ А.А., ЎЗМУ доценти, и.ф.н.
ҚОДИРОВА С.У., ЎЗМУ магистранти**

ТАШҚИ ҚАРЗЛАР ВА УНИ БОШҚАРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТИ

Аннотация. Ушбу мақолада ташқи қарзлар ва уларни бошқаришнинг ўзига хос жиҳатлари таҳлил қилинган. Давлат ташқи қарзининг ўсиш сабаблари, жумладан, инфратузилма ва ижтимоий лойиҳаларни молиялаштиришда ташқи молиявий манбалардан фойдаланиш муҳимлиги баён этилган. Шунингдек, Ўзбекистон ташқи қарзининг ҳажми ва унинг ЯИМга нисбатан ўсиш динамикасига алоҳида эътибор қаратилган. Халқаро молия институтлари билан ҳамкорликнинг аҳамияти ва ташқи қарзларнинг узоқ муддатли қиёсий устунликлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: давлат бюджети, ташқи қарз, қарз бошқаруви, яим, давлат харажатлари, давлат молия сиёсати, халқаро молия институтлари, сальдо, қарз хатарлари, давлат қарзи динамикаси, инвестиция сиёсати.

Аннотация. В данной статье анализируются конкретные аспекты внешнего долга и управления им. Объяснены причины роста внешнего долга государства, в том числе важность использования внешних финансовых источников для финансирования инфраструктурных и социальных проектов. Также особое внимание уделено размеру внешнего долга Узбекистана и

динамике его роста по отношению к ВВП. Анализируется важность сотрудничества с международными финансовыми институтами и долгосрочные сравнительные преимущества внешнего долга.

Ключевые слова: государственный бюджет, внешний долг, управление долгом, ВВП, государственные расходы, государственная финансовая политика, международные финансовые институты, баланс, долговые риски, динамика государственного долга, инвестиционная политика.

Annotation. This article analyzes external debts and the specific aspects of their management. The reasons for the growth of the state external debt, including the importance of using external financial sources to finance infrastructure and social projects, are outlined. Special attention is also paid to the volume of Uzbekistan's external debt and the dynamics of its growth relative to GDP. The importance of cooperation with international financial institutions and the long-term comparative advantages of external debts are analyzed.

Keywords: state budget, external debt, debt management, GDP, state spending, state financial policy, international financial institutions, balance, debt risks, public debt dynamics, investment policy.

Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини давлат томонидан молиялаштиришнинг асосий манбаи – давлат бюджети бўлиб, у мутаносиб бўлиши, яъни унинг даромад ва харажатлари деярли тенг бўлиши лозим.

Шу билан бирга, давлат бюджети қуйидаги каби қўплаб сабабларга кўра ҳар доим ҳам мутаносиб бўлмаслиги мумкин:

1. Давлат бюджети мамлакат иқтисодий салоҳиятининг юксалишини ҳам, ҳал этиладиган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазифаларнинг сифат ва қўламининг ўсишини ҳам акс эттиради. Иқтисодий ўсиш суръатлари аҳоли сонининг ўсиш суръатларига нисбатан паст бўлган тақдирда ҳам давлат харажатлари аҳоли турмушининг янги сон ва сифат даражасига мувофиқ бўлиши керак;

2. Давлат харажатларнинг ошиши муқаррар бўлган ҳолатларга дуч келиши мумкин (эпидемиялар, инфратузилмани сақлаш ва ривожлантириш билан боғлиқ кечиктириб бўлмас харажатлар, ижтимоий соҳани ривожлантириш), давлат даромадлари чекланган ҳисобланади, харажатларни ички қайта тақсимлаш имкониятлари эса катта эмас. Ёки аксинча, конъюнктура даромадлари ошганда, давлат жамғарма маблағларни кўпайтиради;

3. Давлат халқаро молия-товар бозорларидаги ҳолатдан ёки бошқа қулай омиллардан келиб чиқиб, ўз олдида жадал техник ва иқтисодий ривожланиш мақсадларини қўяди.

Шунинг учун ҳам барча мамлакатлар бюджетнинг мувозанатини харажатлар қисми кўрсаткичларини ҳисобга олган ҳолда таъминлайдилар, яъни: сальдо ижобий бўлганда – олтин-валюта захираларини тўплайдилар ва келажакда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш билан боғлиқ вазифаларни ҳал қилиш мақсадида бошқа молиявий жамғармаларни ташкил этадилар (масалан, Ўзбекистон Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси каби), сальдо салбий бўлганда эса – захираларни ишга солиб (шу жумладан, олтин-валюта захираларини) ёки

қарз олиш воситаларидан фойдаланган ҳолда бюджетнинг мувозанатли бўлишига эришадилар.

Ички молиявий бозор кўлам жиҳатидан чекланган бўлган шароитда, давлатлар устувор ижтимоий-иқтисодий, инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш учун ташқи қарздан фойдаланадилар.

Ўзбекистон каби ривожланаётган иқтисоднинг ўзига хослиги шундаки, инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш кўламли доимо ўсиб боради ва давлат ушбу лойиҳаларни энг қисқа муддатларда амалга ошириш имкониятига эга бўлиши лозим. Фақатгина йўл инфратузилмасини сақлашга ҳар йили 2 млрд АҚШ долларигача ҳажмдаги маблағ талаб этилади, бу эса мамлакатнинг 2023 йил учун режалаштирилган давлат бюджетининг 9,7 фоизини (ёки мамлакатнинг консолидациялашган бюджетининг 7,2 фоизини) ташкил этади.

Бу каби кўламли вазифаларни муайян муддатларда ҳал этиш учун давлатда 2 та муқобил ечим мавжуд: солиқларни ошириш (бу билан келажакда иқтисодиётни ривожлантириш рағбатларига путур етказиш) ёки давлат қарзлари воситаларидан фойдаланиш ва иқтисодиётни инвестициявий инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш ҳисобидан ривожлантириш учун шароит яратиш. Шундай қилиб, мамлакатнинг ташқи қарзи мавжудлигини ва унинг ўсишини ғайриоддий ҳолат деб қўрмаслик лозим. Шу билан бирга, солиқ тўловчи учун ташқи қарзнинг ҳажми ва ўзгариш суръати тушуниши, мамлакатнинг молиявий мажбуриятларининг ҳажми тўғрисида тасаввурга эга бўлиши, уни ЯИМнинг ўсиш ҳажмлари ва давлат даромадлари билан солиштириш имкониятига эга бўлиши муҳимдир. Мамлакат учун ташқи қарзнинг иқтисодий мақбул чегарасини тушуниш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Жалб этилаётган ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги муҳим омил ҳисобланади. Агар ҳар бир жалб этилган доллар ЯИМнинг ўсишига сабаб бўлса, ташқи молиялаштириш манбаларини жалб этиш билан боғлиқ ҳавотирлар ўринсиздир. 2022 йил давомида ташқи қарз маблағлари ҳисобидан муҳим инфратузилмавий лойиҳалар молиялаштирилди: умумий узунлиги 269 км бўлган автомобиль йўлларининг қайта таъмирланиши, 243 км ичимлик сувлари ва 83,8 км суғориш сувлари ўтказгичларининг қурилиши, 15 та ичимлик сувини тақсимлаш жойлари (насослар, филтрлар), 817 та гидротехник иншоотларнинг қайта таъмирланиши шулар жумласидандир. Бу инфратузилма лойиҳаларига қарз маблағларини сарфлаш мисолларининг кичик бир қисмидир. Бу ерда шуни таъкидлаш керакки, ташқи давлат қарзи деганда давлат ва давлат томонидан кафолатланган (ДДК) қарзлар тушунилади. Сўнгги 6 йилда Ўзбекистонда ташқи қарзнинг ўсиш суръатлари жадаллашгани кузатилди. Агар 2016 йилнинг охирида ташқи ДДК қарзлари ЯИМнинг 8 фоизини ташкил этган бўлса, 2022 йилнинг 1 октябри ҳолатида у ЯИМнинг 30,14 фоизига ёки 23,16 млрд АҚШ долларига тенг бўлди. Мазкур сумманинг 17,0 млрд АҚШ dollari Ўзбекистон Республикаси номидан жалб этилган қарздор, 6,16 млрд АҚШ dollari эса – бу давлат томонидан кафолатланган ташқи қарз ҳисобланади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон ташқи қарзининг ўсиш суръати кескин ошди. Хусусан, 2017 йил якунлари бўйича давлат қарзи 11,6 млрд долларни ташкил этган бўлса, 2023 йилнинг охирига келиб 34,9 млрд долларга етди ёки 3

баробарга кўпайди. 2024 йилнинг 1 июль ҳолатига кўра эса 37 миллиард доллардан ошган.

Ташқи қарзнинг ўсишига олиб келадиган оқимларнинг ошганлигини ўсишнинг қолган улушидан ҳам кўриш мумкин. Бу, авваламбор, мамлакат ва давлат корхоналарининг ташқи қарз бозорига чиқиши, энергетика ва логистика инфратузилмаларини модернизация қилиш йирик лойиҳаларини амалга ошириш билан боғлиқдир. Бошқа сўз билан айтганда, ушбу 6 йил давомида ташқи қарзнинг ЯИМ кўрсаткичларига нисбатан 29,7 фоиз ҳажмида фақатгина 14,7 фоиз бандига ошганлигини ташқи қарзнинг ЯИМга нисбатан солиштирма қийматининг ўсишига бевосита олиб келадиган омиллар билан боғлаш мумкин. Яъни ташқи қарзнинг ўсиши ҳақида сўз борганда ЯИМга нисбатан айнан ушбу 14,7 фоизлик ўсиш бизнинг таҳлилимиз таяниши лозим бўлган кўрсаткич бўлиши лозим. Давлат ташқи қарзининг ўсиш табиати ва динамикасига доир бир нечта яхши хабарлар бор. Биринчидан, ташқи қарзнинг ЯИМга нисбатан ўсиш чўққиси 2022 йилга тўғри келди ва истикболда равон пасайиши кутилмоқда. Иккинчидан, 2021 йилдан буён давлат ташқи қарзининг ўсиш суръатлари шу жумладан ЯИМнинг жадал ривожланиши ва қарзнинг катта қисмининг тўлови ҳисобига сезиларли даражада пасаймоқда. Давлат ташқи қарзи фақатгина 2022 йилнинг бошидан буён унинг 823 млн АҚШ долларлик қисми тўлангани сабабли 1,7 фоизга камайди. Учинчидан, Ўзбекистон ташқи маблағларни узоқ муддатларга ва халқаро даражада танилган молия институтларидан жалб қилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг Халқаро молия институтларидан (ХМИ) жалб қилган ташқи қарз портфели 11,3 миллиард АҚШ долларини ёки ташқи қарзнинг умумий қийматининг 48,7 фоизини ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2023.
2. Қулматов А.А. Ўзбекистон ташқи қарзи: асосий тамойиллар ва истикболлар. // Иқтисодий таҳлил журнали, 2023 йил.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги.

Baxrom QABULOV,
Ma'mun universiteti katta o'qituvchisi

DAVLAT MOLIYASINI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH STRATEGIYALARI

Annotatsiya. Mazkur maqola davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyalarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda davlat moliyasini boshqarish tizimini modernizatsiya qilish yo'llari, iqtisodiyotni rivojlantirish, davlat xarajatlarini samarali boshqarish, soliqlarni to'plash tizimini

optimallashtirish va shaffoflikni oshirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Tadqiqotlar asosida davlat moliyasining samaradorligini oshirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun innovatsion yondashuvlarning zarurligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Davlat moliyasi, boshqaruv tizimi, strategiya, iqtisodiy rivojlanish, soliqlar, shaffoflik, modernizatsiya, moliyaviy samaradorlik.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу стратегий совершенствования системы управления государственными финансами. Он содержит рекомендации по путям модернизации системы управления государственными финансами, экономического развития, эффективного управления государственными расходами, оптимизации системы сбора налогов и повышения прозрачности. На основе исследований показана необходимость инновационных подходов для повышения эффективности государственных финансов и достижения устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: Государственные финансы, система управления, стратегия, экономическое развитие, налоги, прозрачность, модернизация, финансовая эффективность.

Abstract. This article is devoted to the analysis of strategies for improving the state financial management system. It contains recommendations on ways to modernize the state financial management system, economic development, effective management of state expenses, optimization of the tax collection system, and increasing transparency. Based on research, the need for innovative approaches to increase the efficiency of state finances and achieve sustainable economic development is shown.

Key words: Public finance, management system, strategy, economic development, taxes, transparency, modernization, financial efficiency.

Bugungi kunda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish davlatning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga erishish uchun davlat moliyasini samarali boshqarish zarur. Davlat moliyasini boshqarish tizimi nafaqat byudjet mablag'larini taqsimlash, balki davlat resurslarini oqilona ishlatishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolaning maqsadi davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyalarini o'rganish, zamonaviy iqtisodiy talablar va rivojlanish yo'nalishlariga mos bo'lgan amaliy chora-tadbirlarni taklif etishdan iborat.

Davlat moliyasini boshqarish tizimi davlatning moliyaviy resurslarini rejalashtirish, taqsimlash va nazorat qilish faoliyatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu tizim davlat byudjeti, davlat soliqlari, qarz olish operatsiyalari, davlat mulkini boshqarish kabi ko'plab tarkibiy qismlardan iborat. Ushbu tizimning samarali ishlashi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, davlat xizmatlari sifati va davlatning umummilliy vazifalarini bajarish imkonini oshiradi.

1. Byudjetni samarali rejalashtirish va taqsimlash: Byudjet mablag'larining maqsadga muvofiqligini ta'minlash, moliyaviy oqimlarning samaradorligini oshirish davlat moliyasini boshqarish tizimining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

2. Davlat qarzlarini boshqarish: Davlat qarzini samarali boshqarish, qarz olish strategiyasini ishlab chiqish, qarz yukini kamaytirish orqali davlat byudjetiga yuk bo'lmashligini ta'minlash zarur.

3. Nazorat va shaffoflik: Davlat moliyasi bilan bog'liq jarayonlarda ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash fuqarolarning davlat boshqaruviga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Davlat moliyasini boshqarish tizimini yangi bosqichga olib chiqish va byudjet intizomini yanada mustahkamlash, soliq-byudjet tizimining shaffofligini oshirish, O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'laridan foydalanish samaradorligi va natijadorligini oshirish, Davlat byudjetini o'rta muddatli davr uchun rejalashtirishning zamonaviy usullarini joriy etish hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining "2020-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risida"gi Qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2019-yil 30-dekabrda PQ-4555-son qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining bir qator qarorlarni qabul qilishi ham ahamiyatga molik jihatlardan biri sanaladi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining "2020-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risida"gi Qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2019-yil 30-dekabrda PQ-4555-son qaroriga muvofiq quyidagilar 2020 – 2024-yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasining asosiy yo'nalishlari etib quyidagilar belgilangan:

- soliq-byudjet siyosatiga strategik yondashuvni tatbiq etish maqsadida o'rta muddatli byudjet asoslarini ishlab chiqish hamda yillik byudjetni shakllantirishning yangi "natijaga yo'naltirilgan byudjet" tizimini joriy etish;

- makrofiskal prognozlar ishonchliligini ta'minlash bo'yicha institutsional salohiyatni va byudjet jarayoni ishtirokchilarining mas'uliyatini oshirish;

- byudjet mablag'larini taqsimlovchilar va mahalliy davlat hokimiyati organlarining byudjet sohasidagi vakolatlarini va hisobdorligini oshirish hamda ularning mas'uliyatini kuchaytirish;

- fiskal tavakkalchiliklarni baholash, moliyaviy aktivlar va majburiyatlar hisobini yuritish hamda ularni samarali boshqarish tizimini joriy etish;

- byudjet hisobi standartlarini unifikatsiya qilish, ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish orqali moliyaviy intizomni mustahkamlash;

- byudjet ma'lumotlarining ochiqligi, to'liqligi va xalqaro standartlarga mosligini ta'minlash;

- byudjet jarayoni ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlarda davlat moliyasini boshqarish tizimida bir qator muammolar mavjud. Ularga davlat xarajatlarini samarasiz boshqarish, soliqlarni to'plash tizimining yetarlicha rivojlanmagani, davlat qarzlarini nazoratining yetarli emasligi kiradi.

1. Soliqlarni to'plash samaradorligi pastligi. Ba'zi holatlarda soliqlarni yig'ish samaradorligi yetarli darajada emas, bu esa davlatning asosiy daromad manbalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

2. Davlat xarajatlarini boshqarishdagi kamchiliklar. Ko'plab davlatlarda davlat

xarajatlari samaradorligini oshirish uchun zamonaviy boshqaruv mexanizmlari yetarlicha qo'llanilmayapti.

3. *Nazorat tizimidagi yetishmovchiliklar.* Davlat moliyasini boshqarishda mustahkam nazorat tizimining yo'qligi yoki sustligi davlat moliyaviy resurslarining samarasiz ishlatilishiga olib keladi.

Yuqoridagi muammolarni hal qilish va davlat moliyasini samarali boshqarishni ta'minlash uchun bir qator strategiyalar mavjud. Ushbu strategiyalar iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, byudjet va soliqlarni samarali boshqarish hamda davlat moliyaviy resurslarini oqilona ishlatishga qaratilgan.

1. *Byudjetni rejalashtirish va xarajatlarni optimallashtirish*

Byudjet mablag'larini samarali boshqarish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- *xarajatlarni ustuvor yo'nalishlarga yo'naltirish.* Davlat xarajatlarini iqtisodiy rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatadigan sohalarga yo'naltirish.

- *xarajatlar samaradorligini baholash tizimini joriy etish.* Xarajatlarni baholash va ularni aniq maqsadlar asosida taqsimlash orqali byudjet samaradorligini oshirish mumkin.

2. *Soliqlarni to'plash tizimini modernizatsiya qilish*

Soliqlarni to'plash tizimini optimallashtirish davlat daromadlarini oshirishda katta ahamiyatga ega. Buning uchun:

- *raqamli texnologiyalarni joriy etish.* Soliq to'lovlarini elektron platformalar orqali amalga oshirish, soliq organlarining raqamli tizimlarini rivojlantirish orqali soliq tushumlarini oshirish mumkin.

- *soliq stavkalarini soddalashtirish.* Soliq stavkalarini soddalashtirish, soliqlarni undirishda shaffoflikni ta'minlash orqali soliq bazasini kengaytirish mumkin.

3. *Davlat qarzlarini boshqarish strategiyasi*

Davlat qarzlarini samarali boshqarish byudjetning moliyaviy yukini kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega:

- *qarz strategiyasini ishlab chiqish.* Davlat qarzlarini bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqish, qarz yukini optimallashtirish orqali byudjet barqarorligini ta'minlash.

- *qarz to'lovlarini diversifikatsiya qilish.* Davlat qarzlarini turli manbalardan olish, ichki va tashqi qarzlarini muvozanatlash orqali barqaror qarz yukini yaratish mumkin.

4. *Davlat moliyasida shaffoflikni oshirish*

Davlat moliyasida shaffoflikni ta'minlash orqali davlat organlari va jamiyat o'rtasida ishonchni mustahkamlash imkonini beradi:

- *moliyaviy hisobotlarni ochiq qilish.* Davlat moliyaviy hisobotlarini keng jamoatchilikka taqdim etish orqali shaffoflikni oshirish.

- *nazorat va monitoring tizimini rivojlantirish.* Moliyaviy operatsiyalar ustidan kuchli nazorat va monitoring tizimlarini joriy etish orqali korrupsiya va boshqa moliyaviy qoidabuzarliklarning oldini olish.

5. *Davlat xizmatlarini raqamlashtirish va innovatsiyalarni qo'llash*

Davlat xizmatlarini raqamlashtirish va innovatsiyalarni qo'llash orqali davlat moliyasini samarali boshqarishni ta'minlash mumkin:

- *elektron hukumat tizimini rivojlantirish*. Davlat xizmatlarini raqamlashtirish orqali fuqarolar uchun xizmatlarni osonlashtirish, davlat organlari o'rtasidagi integratsiyani oshirish.

- *moliyaviy axborot tizimlarini rivojlantirish*. Moliyaviy axborot tizimlari va ma'lumotlarni qayta ishlash imkoniyatlarini kengaytirish orqali byudjet va soliqlarni boshqarish tizimini takomillashtirish.

Davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish davlat iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va milliy rivojlanish uchun zarurdir. Zamonaviy davlat moliyasini boshqarish tizimini yaratish uchun shaffoflik, samaradorlik va iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadigan chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Maqolada keltirilgan strategiyalar davlat moliyasining samaradorligini oshirish, iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash va jamiyat farovonligini oshirishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2020 – 2024-yillarda O'zbekiston Respublikasi davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori, 24.08.2020-yildagi 506-son.

2. Jones, R., & Pendlebury, M. (2004). Public Sector Accounting. Pearson Education Limited.

3. Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1989). Public Finance in Theory and Practice. McGraw-Hill.

4. IMF va Jahon Banki hisobotlari. Davlat moliyasini boshqarishda xalqaro tajriba va strategiyalar. Washington D.C., 2021.

Moxigul PULATOVA,
Oriental universiteti o'qituvchi-stajyori

MAMLAKATDA IQTISODIY O'SISH SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING MUHIM YO'NALISHLARI

Annotatsiya. Maqolada muallif iqtisodiy o'sish sifatini oshirish omillarining nazariy jihatlariga e'tibor qaratgan bo'lib, unda iqtisodiy o'sishni sifatini tahlil qilish uslubining ketma-ketliklari taklif etilgan, uning samaradorligi tahlili bo'yicha asosiy yo'nalishlar jamlanmasi keltirilgan, mamlakat sifatli iqtisodiy o'sishining o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan hamda iqtisodiy o'sish samaradorligini oshirishning asosiy masalalari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, samaradorlik, iqtisodiy o'sish sifati, innovatsiya, investitsiya, o'sish qonuniyatlari, o'sish nuqtalari.

Аннотация. В статье автор уделил внимание теоретическим аспектам факторов повышения качества экономического роста, в которой предложил ряд методов анализа качества экономического роста, представил краткую информацию об основных тенденциях анализа экономического роста. его эффективности, раскрыты особенности качественного экономического роста страны, подняты основные факторы повышения эффективности экономичес-

кого роста.

Ключевые слова: экономический рост, эффективность, качество экономического роста, инновации, инвестиции, законы роста, точки роста.

Annotation. The author focuses on the theoretical aspects of factors that increase the quality of economic growth, proposes a sequence of methods for analyzing the quality of economic growth, presents a set of main directions for analyzing its effectiveness, reveals the specific features of the country's qualitative economic growth, and presents the main issues for increasing the effectiveness of economic growth.

Keywords: economic growth, efficiency, quality of economic growth, innovation, investment, growth patterns, growth points.

Investitsion ssenariy bo'yicha iqtisodiy o'sish sifatini oshirishni ta'minlash barcha zarur elementlarni zamonaviy texnologik tartib, o'sishining yaxlit reproduktiv konturlariga birlashtira oladigan texnologik, institutsional va tashkiliy tuzilmalarni shakllantirish muammolarini kelishilgan holda hal qilishni talab qiladi. Investitsion va innovatsion faollikni oshirish uchun qulay makroiqtisodiy muhit yaratilishi va mikrodarajada tadbirkorlik xulq-atvorining adekvat motivlarining shakllantirilishi kerak.

Makroiqtisodiy siyosatni ishlab chiqish keng qamrovli va tizimli bo'lishi, pul-kredit siyosatini, investitsion, tarkibiy, sanoat, tashqi savdo, ilmiy-texnikaviy va hozirgi sharoitda iqtisodiy o'sish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan boshqa tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. U jamg'armalarning investitsiyalarga aylanishini, innovatsion faoliyatni rag'batlantirishni, zamonaviy texnik asosda modernizatsiya qilishni va mahalliy ishlab chiqarish tuzilmalarining raqobatbardoshligini oshirishni, iqtisodiyotning ijtimoiy yo'naltirilganligini, ijtimoiy kafolatlar va aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini yaratishni ta'minlashi kerak. O'zbekiston iqtisodiyotida erishilayotgan yutuqlarga qaramay, bu iqtisodiy o'sish, bank-moliya sektorining mustahkamlanishi nuqtai nazaridan makroiqtisodiy barqarorlik, ayni paytda iqtisodiy o'sish samaradorligi va sifatini oshirishga doir muammolar saqlanib turmoqda.

Shu munosabat bilan investitsiya ssenariysi bo'yicha uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiy o'sish sifatini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish zarur. Aholining talabi va mahalliy tovarlar taklifi o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash bo'yicha ham alohida chora-tadbirlar ko'rish talab etilmoqda.

Mavjud muammolarga qaramay, respublika iqtisodiyoti o'ziga xos raqobatdosh ustunliklarga ega. Bu, birinchi navbatda:

- aholini bunyodkorlik mehnatiga, ijtimoiy adolat va sheriklikka, shaxsning jamiyat manfaatlari yo'lida o'zini-o'zi anglashiga yo'naltiruvchi ma'naviy an'analari va aholining yuqori savodxonlik darajasi;
- xomashyo va energiyaga bo'lgan ichki ehtiyojning katta qismini ta'minlaydigan boy tabiiy resurslar;
- aholining turli xil hayotiy faoliyati va ehtiyojlarini ta'minlaydigan keng qamrovli ichki bozor;
- uning malakasining yetarlicha yuqori darajasi bilan birgalikda mehnatning past narxi;
- nisbatan kam xarajat bilan ishlab chiqarishni ko'paytirish imkonini beruvchi

erkin ishlab chiqarish quvvatlarining sezilarli ko'lamini.

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini prognozlash, dasturlash va indikativ rejalashtirish bir yillik, besh yillik va yigirma yillik prognoz davri uchun prognozlash chuqurligi bo'yicha eshelonlashtirilgan bo'lishi kerak. Zamonaviy ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sharoitida tadbirkorlik subyektlari, davlat organlari va umuman jamiyat ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning kelajakdagi tendensiyalarini ilmiy asoslangan bashorat qilishga muhtoj. Shu bilan birga, ko'pgina tarmoqlardagi korxonalarining normal ishlashi uchun ularning rivojlanishini rejalashtirishga rag'bat beruvchi kamida o'n yillik ufq talab etiladi.

Qulay makroiqtisodiy sharoitlarni ta'minlash va samarali investitsiyalar asosida iqtisodiy o'sish sifatini oshirish bo'yicha ustuvor chora-tadbirlar quyidagi shartlarga asoslanishi kerak:

- foiz stavkalarini pasaytirish va ishlab chiqarish faoliyatini qayta moliyalashtirish mexanizmlarini yaratish, pul massasini ishlab chiqarish sektorining pulga bo'lgan talabiga moslashtirish;

- ishlab chiqarish faoliyati va ish haqidan olinadigan soliqlarini kamaytirish, ishlab chiqarishni rivojlantirish, ilmiy-tadqiqot va yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan korxonalar daromadlarini soliqqa tortishdan ozod qilish;

- valyuta kursi va bojxona tariflarini ichki iqtisodiyotning istiqbolli va ijtimoiy ahamiyatga ega tarmoqlarining raqobatbardoshligini ta'minlaydigan darajada ushlab turish;

- tannarx inflyatsiyasining oldini olish maqsadida tabiiy monopoliyalar xizmatlari va iqtisodiyotning yuqori monopollashgan tarmoqlari mahsulotlari narxlarini tartibga solish.

Iqtisodiyotning iqtisodiy o'sish sifatini oshirish rejimiga o'tishi ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish va ishlab chiqarishni rivojlantirishga sarmoya kiritish rentabelligini ta'minlaydigan tegishli makroiqtisodiy sharoitlarni shakllantirishni nazarda tutadi. Bu shartlarga pul muomalasi tizimini normallashtirish va ishlab chiqarish faoliyatini kreditlash mexanizmlarini shakllantirish, foiz stavkalarini pasaytirish va ishlab chiqarish sohasini rivojlantirishga investitsiyalarni moliyalashtirish institutlarini joylashtirish, ishlab chiqarish va ishlab chiqarishga soliq solishni qisqartirish kiradi.

Kelajakdagi rivojlanish rejalarini shakllantirishda o'tmish tendensiyalarining ekstrapolyatsiyasi ustunlik qilmasligi kerak. Vazifa buning aksi – mavjud tendensiyalarni teskari yo'lga qo'yish, iqtisodiy o'sishni innovatsion rivojlantirish modeliga o'tish. Hozirgi sharoitda prognoz mavjud imkoniyatlar va kerakli natijalarning kombinatsiyasi bilan belgilanishi kerak. Buning uchun u zamonaviy iqtisodiy rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olishi, ma'lum bir istiqbol uchun ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning aniq maqsadlarini shakllantirish va tegishli makroiqtisodiy sharoitlarni yaratish va davlat tomonidan tartibga solish orqali foydalanish mumkin bo'lgan mavjud resurslarni inventarizatsiya qilishdan boshlashi kerak.

Prognozlashga qarab, makroiqtisodiy siyosatning mazmuni har xil bo'lishi kerak. Yillik prognozlash siklida u barcha asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar (yalpi ichki mahsulot, bandlik, to'lov balansi, investitsiyalar va boshqalar) va iqtisodiy siyosat vositalari (foiz stavkalari, soliqlar, bojxona tariflari, byudjet xarajatlari, shu jumladan davlat xaridlari) tavsifini o'z ichiga olishi kerak. Yil uchun texnologik prognozlashning

bir qismi davlat byudjetini shakllantirish va davlat sektorini rivojlantirish rejasini tayyorlashdir.

Davlat byudjetini shakllantirish tamoyillari iqtisodiyotni tartibga solish tizimining umumiy mantig'iga muvofiq, rivojlanishga yo'naltirilgan holda qayta ko'rib chiqilishi kerak. Rivojlanish maqsadlarining ustunligi tegishli byudjetni rejalashtirish texnologiyasi bilan qo'llab-quvvatlanishi kerak. Uni ishlab chiqish tegishli sohalar bo'yicha byudjet xarajatlari darajasini belgilovchi qonun hujjatlarida belgilangan standartlarga, shuningdek, xarajatlarni rejalashtirish va amalga oshirishning dasturiy-maqsadli tamoyiliga asoslanishi kerak. Shu bilan birga, fan va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni rag'batlantirish, shuningdek, kelajakdagi rivojlanish barqarorligining asosini tashkil etuvchi ta'limga sarflanadigan mablag'lar birinchi o'rinda turishi kerak. Investitsion dasturlarga ustuvor ahamiyat berilishi kerak. Ularni moliyalashtirish jamlanma byudjetdan olib qo'yilishi lozim bo'lgan Taraqqiyot byudjeti hisobidan amalga oshirilishi hamda o'z va qarz manbalari, shu jumladan Markaziy bank kreditlari hisobidan qayta moliyalashtiriladigan rivojlanish institutlari orqali amalga oshirilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, davlat sektorini rivojlantirish rejalari butun mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni rejalashtirish bilan uyg'unlashtirilishi kerak. Davlat sektori mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirishda "lokomotiv" rolini o'ynashga da'vat etilgan. Davlat sektori iqtisodiy barqarorlik manbai va uning o'sishining generatoriga aylanishi kerak, bu esa uni rivojlantirishni rejalashtirish uchun juda jiddiy talablarni qo'yadi.

Bunda davlat institutlarining sifat roli ortib boradi. Davlat institutlarining yuqori sifati makroiqtisodiy siyosatning samarali amalga oshirilishi bilan ifodalanadi, bu esa dasturlarni eng kam xarajat va yo'qotishlar bilan amalga oshirish imkonini beradi, bunda hal qiluvchi omil aholining muayyan siyosat yuritilishiga ishonchi hisoblanadi. So'nggi paytlarda ushbu mavzu bo'yicha tobora ko'proq olib borilayotgan tadqiqotlar davlat institutlari qanchalik yaxshi bo'lsa, makroiqtisodiy siyosatning amalga oshirilishi qanchalik samarali bo'lsa, makroiqtisodiy o'sish shunchalik barqaror bo'ladi va shunga mos ravishda iqtisodiy o'sish sifatini oshirish uchun shart-sharoitlar yaxshilanadi, degan xulosani tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jahon Banki ma'lumotlari (World Bank Data) – rasmiy iqtisodiy ko'rsatkichlar va prognozlar (<https://www.worldbank.org>).

2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki rasmiy hisobotlari – O'zbekiston iqtisodiy barqarorligi va bank sektori bo'yicha yillik ma'lumotlar (<https://www.cbu.uz>).

3. Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF) – global raqobatbardoshlik indeksleri va rivojlanish hisoboti (<https://www.weforum.org>).

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi – milliy iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari (<https://stat.uz>).

5. Davlat byudjetini shakllantirish texnologiyalari bo'yicha tadqiqotlar: Zamonaviy moliyaviy strategiyalar jurnali (Modern Financial Strategy Journal).

6. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) prognozlari – makroiqtisodiy siyosat

bo'yicha tavsiyalar (<https://www.imf.org>).

7. Ilmiy-texnikaviy taraqqiyot va innovatsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha tadqiqot: "Innovatsiya va Iqtisodiyot" jurnali.

8. BMT Taraqqiyot dasturi (UNDP) – iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha rivojlanish maqsadlari (<https://www.undp.org>).

Саёра ЗАКИРОВА,
к.э.н., доцент Университета мировой экономики и дипломатии
Темурхон МАКСУДОВ,
магистрант Университета мировой экономики и дипломатии

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ НОВЫХ ИНДУСТРИАЛЬНЫХ СТРАН ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКИ

Аннотация. В статье рассматриваются факторы, способствующие инвестиционной привлекательности новых индустриальных стран Латинской Америки, таких как Бразилия, Мексика, Аргентина и Чили. Исследование фокусируется на уникальных ресурсах региона, политической и экономической стабильности, развитии инфраструктуры и вызовах, с которыми сталкиваются страны региона на пути к интеграции в мировую экономику. Анализ основан на изучении макроэкономических показателей, политической среды и текущих изменений, оказывающих влияние на приток иностранных инвестиций.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, новые индустриальные страны, природные ресурсы, политическая стабильность, инфраструктура, прямые иностранные инвестиции.

Abstract. The article examines the factors that contribute to the investment attractiveness of newly industrialized countries in Latin America, such as Brazil, Mexico, Argentina and Chile. The study focuses on the region's unique resources, political and economic stability, infrastructure development and the challenges that the countries of the region face on their path to integration into the global economy. The analysis is based on the study of macroeconomic indicators, the political environment and current changes that affect the inflow of foreign investment.

Keywords: investment attractiveness, newly industrialized countries, natural resources, political stability, infrastructure, foreign direct investment.

Инвестиционная привлекательность представляет собой совокупность экономических, политических, социальных и правовых условий, которые способствуют или препятствуют привлечению капитала в страну. Этот показатель играет ключевую роль в развитии государств, особенно тех, которые находятся на пути индустриализации. В условиях глобализации инвесторы стремятся размещать капитал в регионах, где можно обеспечить наилучшее соотношение риска и доходности.

Латинская Америка, будучи динамично развивающимся регионом,

занимает особое место в глобальной экономике. Новые индустриальные страны (НИС) Латинской Америки, такие как Чили, Мексика, Бразилия и Колумбия, становятся центром притяжения инвестиций благодаря высоким темпам экономического роста, значительным природным ресурсам и выгодному географическому положению. Несмотря на экономические кризисы, политическую нестабильность и пандемию COVID-19, регион сумел сохранить определённую привлекательность для инвесторов, что подтверждается объемами привлечённых инвестиций. На сегодняшний день общий объём прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в Латинскую Америку превышает \$220 миллиардов ежегодно (по данным ООН за последние годы).

В сравнении с другими развивающимися регионами, такими как Юго-Восточная Азия или Африка, Латинская Америка обладает рядом преимуществ, включая близость к крупнейшим рынкам США и Европы, богатство природных ресурсов (нефть, медь, сельскохозяйственная продукция), а также растущее население с увеличивающимся уровнем потребления. Однако ей также присущи значительные вызовы, такие как коррупция, высокий уровень неравенства и инфраструктурные проблемы, что иногда снижает её конкурентоспособность.

Современные новые индустриальные страны Латинской Америки, такие как Бразилия, Мексика, Аргентина и Чили, играют значимую роль в мировой экономике. Эти государства развивались на фоне исторических колониальных влияний, сырьевой зависимости и внешнеэкономических кризисов, однако за последние несколько десятилетий продемонстрировали значительный прогресс. Основываясь на уникальном сочетании природных ресурсов, улучшении экономической политики и социальной стабильности, эти страны сегодня привлекают крупные инвестиции, что положительно влияет на их экономическое развитие и рост промышленности.

1. Природные ресурсы как ключевой фактор привлекательности. Латинская Америка обладает обширными природными ресурсами, которые делают её одной из самых привлекательных регионов для инвестиций. Бразилия и Аргентина – ведущие экспортёры сельскохозяйственных товаров, таких как соя и мясо, тогда как Чили, благодаря крупнейшим в мире запасам меди, доминирует в её производстве. Перу и Боливия также обладают огромными запасами минеральных ресурсов, включая серебро, олово и литий, который важен для технологий хранения энергии и производства электромобилей. Это обилие ресурсов обеспечивает Латинской Америке устойчивый приток капитала, способствуя экономическому росту.

Однако управление такими активами требует стратегического подхода. Без диверсификации экономики регион может столкнуться с негативными последствиями «ресурсного проклятия», когда чрезмерная зависимость от экспорта сырья тормозит развитие других отраслей. Примеры стран, которые успешно используют ресурсы для стабильного роста, показывают, что грамотное управление и устойчивое использование природных богатств могут значительно улучшить макроэкономическую ситуацию, повысить качество жизни и укрепить международные позиции стран региона.

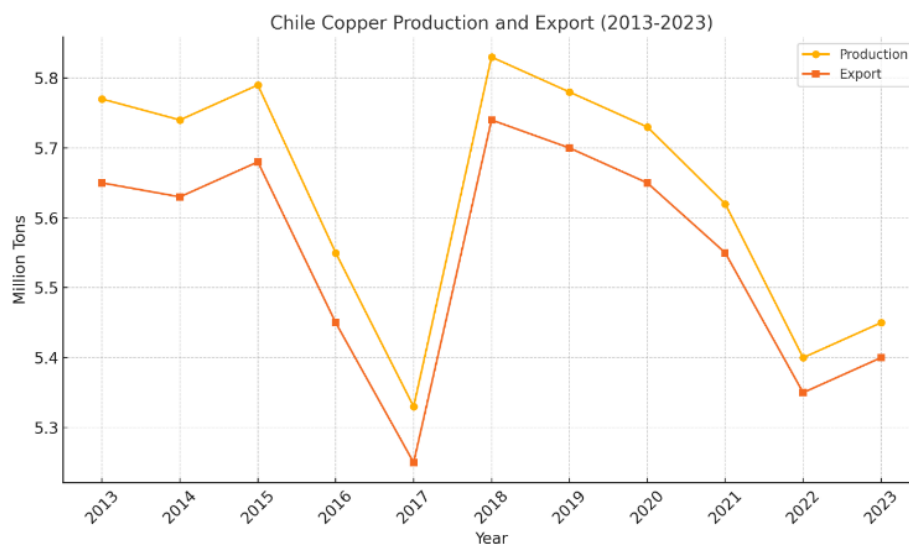

Рис 1. Графика анализа добычи и экспорта меди Чили за последние 10 лет¹⁸²

Рисунок демонстрирует достижения Чили как мирового лидера в добыче и экспорте меди, обеспечивающего около трети глобального производства. Успехи страны обусловлены богатой минеральной базой, высокоразвитой инфраструктурой, значительными инвестициями и технологическими инновациями. Спад в 2017 году был вызван истощением старых месторождений и временными операционными трудностями, но в 2018 году Чили побила рекорд благодаря запуску новых проектов и восстановлению спроса на мировом рынке. До 2022 года наблюдался общий спад из-за падения цен на медь, экологических ограничений и снижения активности на месторождениях. С 2023 года начался рост, что связано с улучшением мирового спроса, в частности со стороны Китая, внедрением более эффективных технологий и запуском новых добывающих мощностей. Для дальнейшего роста Чили планирует привлекать инвестиции, развивать экологически чистые технологии и расширять геологоразведку для открытия новых месторождений.

Латиноамериканские страны продолжают совершенствовать свои подходы к использованию природных ресурсов, привлекая ответственных инвесторов и стремясь минимизировать экологические последствия, чтобы обеспечить долгосрочную устойчивость экономики.

2. Политическая и экономическая стабильность. Политическая и экономическая стабильность играют важную роль в инвестиционной привлекательности Латинской Америки, хотя она неоднородна среди стран региона. Страны, такие как Чили и Уругвай, славятся стабильными политическими системами и эффективными экономическими реформами, что делает их привлекательными для долгосрочных вложений. В последние годы Бразилия и Мексика также предпринимают шаги для укрепления демократических институтов и борьбы с коррупцией, что способствует повышению доверия иностранных инвесторов. Политические реформы и усилия по улучшению делового климата создают благоприятные условия для

¹⁸² Источник: Global Business Reports (обзор производства меди в Чили).

зарубежных капиталовложений и способствуют устойчивому развитию.

Тем не менее, Латинская Америка по-прежнему сталкивается с вызовами, такими как политическая неопределенность в некоторых странах и экономическая нестабильность, особенно в периоды изменений правительств или экономических реформ. Например, Аргентина подвержена колебаниям валютного курса и высоким уровням инфляции, что вызывает беспокойство у инвесторов, несмотря на богатые ресурсы страны.

Для поддержания стабильного потока инвестиций страны региона стремятся к созданию благоприятной регуляторной среды и укреплению экономических основ. Совокупные усилия по улучшению политической и экономической стабильности позволяют Латинской Америке сохранять свою конкурентоспособность на глобальном уровне, даже в условиях высокой мировой конкуренции.

3. Развитие инфраструктуры и привлечение иностранных инвестиций

Развитие инфраструктуры является важным фактором инвестиционной привлекательности новых индустриальных стран Латинской Америки. Дорожные сети, порты, энергетические объекты и цифровая инфраструктура создают основу для роста экономики и интеграции в глобальные цепочки поставок. Крупные инфраструктурные проекты привлекают иностранных инвесторов, так как улучшают логистику, снижают транспортные расходы и повышают конкурентоспособность продукции на мировых рынках.

Китай активно инвестирует в инфраструктуру стран Латинской Америки, вкладывая средства в строительство транспортных и энергетических объектов, что содействует росту торговли и связям с Азией. Например, инвестиции в модернизацию портов и железных дорог Бразилии и Перу укрепляют торговый потенциал этих стран, а новые электростанции в Аргентине и Чили помогают решить вопросы энергодефицита. Международные финансовые институты, такие как Всемирный банк и Межамериканский банк развития, также играют важную роль, предоставляя финансирование для ключевых инфраструктурных проектов.

Вложения в инфраструктуру создают мультипликативный эффект, положительно влияя на другие сектора экономики и повышая качество жизни населения. Развитие инфраструктуры способствует привлечению долгосрочных инвестиций и улучшению макроэкономических показателей, что укрепляет позиции Латинской Америки на мировой арене.

4. Перспективы и вызовы для инвесторов

Латинская Америка представляет значительные перспективы для инвесторов, но также сопряжена с рядом вызовов, которые требуют внимательного анализа. Основные перспективы связаны с богатством природных ресурсов, растущим населением и улучшением инфраструктуры. Природные богатства региона, такие как нефть, газ, медь и литий, делают его привлекательным для ресурсных компаний. К примеру, с ростом спроса на литий, особенно для производства аккумуляторов и электромобилей, страны с его запасами, такие как Боливия и Аргентина, становятся перспективными направлениями для вложений.

Стремительное развитие инфраструктуры, поддерживаемое иностранными инвестициями и государственными инициативами, также открывает новые возможности. Благодаря улучшению транспортных путей и энергетических объектов снижается стоимость производства и транспортировки товаров, что увеличивает их конкурентоспособность. Развитие цифровой инфраструктуры и расширение доступа к интернету создают перспективы для технологических стартапов и компаний, работающих в сфере e-commerce и финтеха, открывая доступ к растущей потребительской базе региона.

Тем не менее, инвесторы сталкиваются с рядом вызовов, которые могут существенно повлиять на доходность вложений. Одним из таких вызовов является политическая нестабильность, которая характерна для ряда латиноамериканских стран. Изменения правительств и политический курс могут вызывать неопределенность и изменчивость регулирования, что повышает риски для долгосрочных вложений. Например, национализация ресурсов в Венесуэле и недавние политические волнения в Перу стали факторами, снижающими доверие инвесторов.

Экономические колебания, такие как высокая инфляция и колебания валютных курсов, также представляют вызов для инвесторов. Например, экономика Аргентины страдает от значительной инфляции, что влияет на способность иностранных компаний поддерживать стабильную прибыльность. Вдобавок к этому, во многих странах Латинской Америки остаются нерешёнными проблемы с коррупцией, что может усложнить ведение бизнеса и увеличить административные издержки.

Для успешного инвестирования в Латинской Америке компаниям важно учитывать как перспективы, так и вызовы региона. Выстраивание стратегий с учётом политических и экономических рисков, а также партнёрство с местными организациями и использование государственной поддержки могут помочь минимизировать риски и повысить доходность вложений.

Инвестиционная привлекательность новых индустриальных стран Латинской Америки представляет собой сложный и многогранный феномен, который включает в себя как большие перспективы, так и значительные вызовы. Совокупность факторов, таких как обилие природных ресурсов, постепенное укрепление политической и экономической стабильности, а также развитие инфраструктуры, формирует уникальные условия для привлечения иностранных капиталовложений в регион. Страны, обладающие природными богатствами, такими как медь, литий, нефть и газ, становятся центрами внимания для инвесторов, особенно с учётом глобального перехода к экологически устойчивой экономике и ростом спроса на чистую энергию и электромобили.

Политическая и экономическая стабильность, хотя и неоднородная в регионе, демонстрирует значительные улучшения в некоторых странах, таких как Чили, Уругвай и частично Бразилия, что повышает уровень доверия со стороны зарубежных инвесторов. Развитие инфраструктуры, в свою очередь, открывает новые возможности для вложений, улучшая логистику, доступ к

рынкам и условия для ведения бизнеса в целом. Внедрение цифровых технологий и расширение доступа к интернету стимулируют рост стартапов и открывают новые перспективы в таких областях, как финтех, электронная коммерция и телекоммуникации.

Однако Латинская Америка также сталкивается с рядом вызовов, которые требуют от инвесторов осторожности и гибкости. Политические изменения, нестабильность законодательства, а также высокая инфляция и колебания валютных курсов, характерные для ряда стран региона, могут существенно повлиять на доходность вложений. Экономические кризисы, такие как текущие проблемы в Аргентине, и риски, связанные с коррупцией, остаются важными факторами, которые снижают привлекательность региона для инвесторов.

Несмотря на вызовы, Латинская Америка сохраняет своё стратегическое значение на глобальной арене и продолжает оставаться одним из основных направлений для иностранных инвестиций. Для успешного вложения средств в этом регионе инвесторам важно учитывать как сильные стороны, так и потенциальные риски, разрабатывать долгосрочные стратегии и стремиться к установлению партнёрских отношений с местными организациями. Выбор инвестиционных направлений, которые могут положительно сказаться на экономическом росте региона и повысить уровень жизни местного населения, также способствует устойчивому развитию Латинской Америки и укреплению её позиции на международной арене.

Таким образом, исследование инвестиционной привлекательности новых индустриальных стран Латинской Америки является актуальной задачей для анализа факторов, влияющих на инвестиционный климат, а также выработки рекомендаций по преодолению препятствий и использованию возможностей региона.

Список литературы:

1. Burki, S. J., & Perry, G. E. (1997). *The Long March: A Reform Agenda for Latin America and the Caribbean in the Next Decade*. World Bank Publications.
2. Cardoso, E., & Helwege, A. (1995). *Latin America's Economy: Diversity, Trends, and Conflicts*. MIT Press.
3. CEPAL (Economic Commission for Latin America and the Caribbean). (2021). *Economic Survey of Latin America and the Caribbean 2021*. United Nations.
4. ECLAC (Economic Commission for Latin America and the Caribbean). (2020). *Foreign Direct Investment in Latin America and the Caribbean*. United Nations.
5. Grosse, R. (Ed.). (2007). *Multinationals in Latin America*. Routledge.
6. Heston, A., & Summers, R. (1996). The Penn World Table (Mark 5): An Expanded Set of International Comparisons, 1950-1988. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 327-368.
7. Palma, G. (2003). Latin America during the Second Half of the Twentieth Century. In H.-J. Chang (Ed.), *Rethinking Development Economics* (pp. 125-152). Anthem Press.
8. Pion-Berlin, D. (1989). *The Economics of Latin American Politics: The*

Socio-Economic Strata's Influence on Foreign Direct Investment in Latin America. Journal of Inter-American Studies and World Affairs, 31(1-2), 17-48.

9. Stallings, B., & Peres, W. (2000). Growth, Employment, and Equity: The Impact of the Economic Reforms in Latin America and the Caribbean. Brookings Institution Press.

10. Thorp, R. (1998). Progress, Poverty and Exclusion: An Economic History of Latin America in the 20th Century. IDB Publications.

Baxrom QABULOV,
Ma'mun universiteti katta o'qituvchisi

IQTISODIY TAHLILNING ROLI VA AHAMIYATI: BIZNES QARORLARINI QABUL QILISHDA ASOSIY OMILLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiy tahlilning asosiy tamoyillari, ularning biznes jarayonlariga ta'siri hamda zamonaviy iqtisodiy tahlil usullarining amaliy qo'llanilishi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy tahlil, bozor tahlili va prognozlash, strategik rejalashtirish, risklarni boshqarish va oldindan baholash.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные принципы экономического анализа, их влияние на бизнес-процессы, а также практическое применение современных методов экономического анализа.

Ключевые слова: экономический анализ, анализ рынка и прогнозирование, стратегическое планирование, управление рисками и прогнозирование.

Abstract. This article discusses the main principles of economic analysis, their impact on business processes, and the practical application of modern economic analysis methods.

Key words: economic analysis, market analysis and forecasting, strategic planning, risk management and forecasting.

Iqtisodiy tahlil – iqtisodiyotning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, kompaniyalar va davlat tashkilotlariga moliyaviy qarorlarni to'g'ri qabul qilishda yordam beradi. Iqtisodiy tahlil orqali biznes subyektlari o'z faoliyatlarining samaradorligini baholaydi, istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi va bozor o'zgarishlariga moslashadi. Raqamli texnologiyalar va global bozordagi o'zgarishlar iqtisodiy tahlilning doirasini kengaytirdi va yanada chuqurroq ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish imkonini yaratdi.

2023-yilda chop etilgan iqtisodiy tahlilga oid tadqiqotlar ko'rsatishicha, bugungi kunda iqtisodiy tahlil metodlari korxona va tashkilotlar uchun dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, raqamli transformatsiya iqtisodiy tahlilga katta ta'sir o'tkazmoqda va qarorlarni tezkor qabul qilish uchun zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi kengaymoqda. Misol uchun, Smith va Taylor (2023) o'z maqolalarida katta ma'lumotlar (Big Data) yordamida iqtisodiy jarayonlarni aniq prognoz qilish imkoniyatlarini tahlil qilgan. Boshqa bir tadqiqotda (Li va Chen, 2023)

esa sun'iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy tahlilda qanday foyda keltirishi, xatolarni kamaytirish va ma'lumotlarga asoslangan strategiyalar ishlab chiqishda yordam berishi haqida fikr yuritilgan.

Tahlil natijalari iqtisodiy tahlilning quyidagi yo'nalishlar bo'yicha qaror qabul qilish jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatishini ochib berdi:

1. *Bozor tahlili va prognozlash.* Bozorni tahlil qilish orqali korxonalar bozor sharoitlari, raqobatchilar faoliyati va iste'molchilarning ehtiyojlarini chuqurroq o'rganishi mumkin. Smith va Taylor (2023) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda ko'rsatilganidek, katta ma'lumotlar (Big Data) va analitik dasturlar yordamida bozor tendensiyalarini aniq prognoz qilish imkoniyati mavjud bo'lib, bu esa korxonalarga samaradorlikni oshirishda katta yordam beradi.

2. *Moliyaviy tahlil va investitsiya qarorlari.* Moliyaviy tahlil yordamida korxonalar o'zining moliyaviy barqarorligini baholaydi, rentabellik darajasini aniqlaydi va investitsion qarorlarni shakllantiradi. Li va Chen (2023) tadqiqotida qayd etilishicha, sun'iy intellekt vositalari moliyaviy tahlilda xatolarni kamaytirish, investitsiya loyihalarining istiqbollarini baholash va samarali kapital taqsimotini amalga oshirish imkonini beradi.

3. *Strategik rejalashtirish.* Iqtisodiy tahlil korxonaga strategik rejalashtirishda yordam beradigan asosiy omillardan biridir. Korxona o'zining resurslari va bozor holatiga ko'ra uzoq muddatli maqsadlarini aniq belgilab, iqtisodiy o'zgarishlarga tezkor moslashishi mumkin.

4. *Risklarni boshqarish va oldindan baholash.* Iqtisodiy tahlil risklarni boshqarishda ham muhim rol o'ynaydi. Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar yordamida korxonalar mavjud va kelajakdagi risklarni oldindan baholashi, risklarni minimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqishi mumkin. Bu esa qarorlarni aniqroq qabul qilishda yordam beradi.

Mazkur tadqiqot iqtisodiy tahlilning biznes qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyatini ochib berdi. Tahlil natijalariga asoslanib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish. Iqtisodiy tahlil samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni keng joriy qilish zarur. Bu texnologiyalar qaror qabul qilishda yanada aniq va tezkor natijalarni taqdim etadi.

2. Bozor tahlilini yanada chuqur o'tkazish. Bozor tendensiyalarini aniq tahlil qilish orqali kompaniyalar iste'molchilar ehtiyojlarini yaxshi tushunib, raqobatbardosh ustunlikka ega bo'lishi mumkin.

3. Risklarni oldindan baholash tizimini joriy qilish. Korxonalar risklarni aniqlash va minimallashtirish uchun iqtisodiy tahlil natijalariga asoslangan oldindan baholash tizimini joriy qilishlari lozim.

4. Iqtisodiy tahlil mutaxassislarini tayyorlash. Iqtisodiy tahlil jarayonlarini samarali boshqarish uchun malakali mutaxassislar tayyorlash va ularning bilimlarini muntazam yangilab borish lozim.

Iqtisodiy tahlil va zamonaviy texnologiyalar yordamida kompaniyalar samarali qarorlar qabul qilish, bozorda barqarorlikka erishish va raqobatda ustun bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, iqtisodiy tahlil yondashuvlarini yanada takomillashtirish va yangi texnologiyalardan samarali foydalanish bu jarayonning keyingi rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Smith, J., & Taylor, R. (2023). "Market Trends Analysis through Big Data." *Journal of Economic Insights*, 14(2), 67-89. DOI: 10.1016/jei.2023.0056.
2. Li, Y., & Chen, M. (2023). "Artificial Intelligence in Financial Analysis: Reducing Errors in Investment Decisions." *Journal of Financial Technologies*, 9(3), 112-130. DOI: 10.1177/jft.2023.0421.
3. Global Economic Forum. (2023). *Economic Analysis and Decision-Making: Trends and Innovations*. Global Economic Forum Report. Available at <https://www.globaleconomicforum.org/>.
4. Davis, P. (2023). "The Impact of Strategic Economic Analysis on Corporate Growth." *Strategic Management Journal*, 20(1), 55–76. DOI: 10.1109/smj.2023.0159.
5. Anderson, K. & Lewis, H. (2023). "Risk Assessment in Economic Analysis: A Machine Learning Approach." *Risk Management and Economic Strategy*, 5(1), 23-45. DOI: 10.1215/rmes.2023.0082.

Abdulfotix AYSACHEV,
Independent Researcher of the Institute of Personnel
Training and Statistical Research

STATISTICAL RESEARCH OF THE ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. *This article examines statistical measures of agricultural enterprise performance, including production trends, financial performance, and challenges faced by these enterprises in a rapidly changing environment.*

Key words: *Agricultural Business Statistics, Global Agricultural Market Analysis, Agricultural Employment, Agricultural Production Trends, Agricultural Business Financials, Agricultural Business Issues.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются статистические показатели эффективности сельскохозяйственных предприятий, включая производственные тенденции, финансовые показатели и проблемы, с которыми сталкиваются эти предприятия в быстро меняющихся условиях.*

Ключевые слова: *статистика сельскохозяйственного бизнеса, анализ глобального сельскохозяйственного рынка, занятость в сельском хозяйстве, тенденции сельскохозяйственного производства, финансы сельскохозяйственного бизнеса, проблемы сельскохозяйственного бизнеса.*

Agriculture plays a crucial role in the world economy, especially in developing countries where it is the main source of income and employment. The agriculture sector accounted for nearly 24 percent of global employment in 2022, underscoring its vital role in sustaining livelihoods¹⁸³. In addition, the global agricultural market was estimated to be

¹⁸³

<https://kun.uz/news/2022/07/16/qishloq-xojaligi-ozbekiston-iqtisodiyoti-uchun-osish-nuqtasidir?q=%2Fuz%2Fn>

more than 10 trillion dollars in 2023, indicating the enormous economic importance of agricultural enterprises¹⁸⁴. These businesses are critical to food security, economic growth and support for rural communities.

Agricultural enterprises are diverse and include a variety of activities, from crop and livestock production to processing and distribution of agricultural products. These businesses can be small family farms or large commercial operations. Their performance is affected by various factors such as weather conditions, market access, technological advancements and government policies.

The economic importance of agricultural enterprises cannot be overstated. They contribute to the gross domestic product (GDP), provide employment and are a source of export earnings. In many countries, agriculture is the backbone of agriculture, sustaining life and ensuring food security.

Over the past decade, agricultural production levels have fluctuated due to a combination of environmental and economic factors.

The statistical analysis of crop and animal husbandry reveals several key aspects:

Crop production: The cultivation of staple crops such as wheat, maize and rice experienced different growth rates in different regions. In some areas, technological improvements and better farming methods have led to increased productivity.

However, production levels were more variable in areas prone to drought or other adverse weather conditions.

Livestock: Livestock has shown steady growth in many regions, driven by increased demand for meat, dairy and other livestock products. Statistics show that poultry and livestock are the largest contributors to livestock products. However, issues such as disease outbreaks and rising feed prices have affected the overall growth of the sector.

Processing of agricultural products: Value-added processing of agricultural products has gained importance as a way to increase profitability and reduce post-harvest losses. Statistical studies show that the number of agricultural enterprises engaged in processing activities such as milling, canning and packaging, which add value to agricultural raw materials, is increasing¹⁸⁵.

Financial indicators of agricultural enterprises differ significantly depending on the scope of activity, type of production and market conditions. Key metrics such as revenue, profit margins and investment levels provide insight into the economic health of these businesses.

Income generated by agricultural enterprises is closely related to product production and market prices. Statistics show that enterprises focused on high-value crops or specialized animal husbandry bring high profits. However, price volatility in agricultural markets leads to significant changes in income.

Profit margins in agriculture are generally low compared to other industries due to the high costs of inputs such as seeds, fertilizers, and labor. Statistical analysis shows that businesses that adopt lean technologies and practices achieve better profit margins. In addition, access to markets and value-added processing increase profitability.

ews%2F2022%2F07%2F16%2Fqishloq-xojaligi-ozbekiston-iqtisodiyoti-uchun-osish-nuqtasidir&ysclid=m0ds9u7qfd781507102

¹⁸⁴ Sobirov B. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi rivoji. "Fan va Texnologiya". 2022 y. 45-52-b.

¹⁸⁵ Anderson P. The Economic Impact of Agriculture. Global Economic Studies. 2023. Pages: 76-89.

Investments in agricultural enterprises are critical for long-term sustainability and growth. Statistical studies show that enterprises that invest in modern equipment, irrigation systems and infrastructure are more resistant to external influences and achieve higher productivity. However, access to capital remains difficult for many small businesses¹⁸⁶.

Problems facing agricultural enterprises

Agricultural enterprises face many challenges that hinder their productivity and profitability. These challenges include:

1. Climate change. Climate change poses a major threat to agricultural enterprises, affecting crop yields, livestock productivity, and the availability of water resources. Statistics highlight the frequency of extreme weather events such as droughts and floods that disrupt agricultural activities and cause economic losses.

2. Market access. Access to markets is critical to the success of agricultural enterprises. However, many small businesses struggle to enter large markets due to inadequate infrastructure, lack of market information, and competition from large manufacturers. Statistical studies show that improving market access can significantly increase the profitability of agricultural enterprises.

3. Technological adoption. Adoption of modern agricultural technologies is important to improve productivity and efficiency. However, many agricultural enterprises, especially in developing regions, face obstacles in adopting these technologies due to high costs and lack of technical knowledge. Statistical analysis shows that enterprises that use technologies such as precision farming, improved seeds and mechanization achieve better production results.

4. Use of finance. Access to finance is a major constraint for many agricultural enterprises. Statistical studies show that limited access to credit and financial services hinders the ability of enterprises to invest in production resources, expand operations and adopt new technologies¹⁸⁷. Expanding financial opportunities is important for the growth and stability of the agricultural sector.

Agriculture is the main economic sector in Uzbekistan. It accounts for about 27% of the GDP, provides employment to more than 30% of the total population of the country, and contributes to reducing poverty. To date, more than 20 million hectares of agricultural land, including 3.2 million hectares of irrigated arable land, are used to grow food products for the needs of the population and raw materials necessary for economic sectors.

In 2019, the strategy for the development of agriculture in 2020-2030 was approved. This Strategy provides for the development of more than 1.0 million hectares of agricultural land and the effective use of more than 535,000 hectares of fallow, pasture and other lands until 2030; to ensure an increase in the average labor productivity of each person employed in the network by 1.7 times or up to 6.5 thousand dollars per year; increase the volume of processed finished products up to 30 percent; envisages increasing the export of products to 20 billion dollars.

Due to the introduction of scientific and innovative developments, the annual production volume of fruits and vegetables, potatoes, legumes and oilseeds increased by

¹⁸⁶ Kumar S. Trends in Agricultural Production: A Global Perspective. *International Journal of Agricultural Sciences*. 2021. Pages: 102-115

¹⁸⁷ Lee M. Financial Performance of Agricultural Enterprises. *Journal of Agribusiness Management*. 2022. Pages: 58-72.

6-8%, meat by 16%, milk by 13%, eggs by 27%, fish production by 2 times, honey increases by 30 percent. The level of fruit and vegetable processing will be increased to 15%, meat from 9% to 15%, milk from 14% to 18%.

The establishment of such an arrangement serves to increase land productivity and the efficiency of land use, including the use of effective methods and technologies aimed at ensuring crop rotation.

Among the countries of Central Asia, Uzbekistan ranks first in terms of population density – 51.4 people per 1 sq. km. 8 people of the republic live on each hectare of irrigated land¹⁸⁸. The growth rate of the population is much higher than the growth rate of the irrigated land area. Therefore, in the last 30 years, the area of irrigated land per capita, that is, due to population growth, has decreased from 0.23 hectares to 0.16 hectares, by almost 25%. According to the Asian Development Bank, if the current trends continue, the irrigated area will decrease by 20-25% in the next 30 years.

The President of the Republic of Uzbekistan adopted a decision "On additional measures to support agricultural enterprises".

In accordance with it, economic reduction of the tax burden on business entities between the regions of our country by simplifying the requirements of the legislation on taxation in agriculture and improving the tax administration, districts and cities based on their conditions, potential and capabilities in order to further develop¹⁸⁹:

- the procedure for calculating the land tax in the double amount for agricultural land plots located in the administrative borders will be canceled;
- the procedure for calculating the land tax for agricultural land plots located on the administrative borders of cities and towns is established based on the current legislation¹⁹⁰.

According to the decision, the Ministry of Economy and Finance, together with the relevant ministries and agencies, will submit to the Cabinet of Ministers the draft Law on amendments and additions to the Tax Code within one month.

In January-July 2023, 6,135 new enterprises were established in the field of agriculture and forestry (excluding farms and peasant farms) in our republic.

Statistical studies of the activity of agricultural enterprises determine the vital and weak areas¹⁹¹. Although there is great potential for growth and development, these businesses face many challenges that require targeted intervention. Agricultural enterprises can improve their productivity, profitability and contribution to economic development by addressing issues such as market access, technology adoption and climate resilience. Continuous statistical analysis is essential to monitor trends, identify problems and inform policies that support the sustainable growth of the agricultural sector.

¹⁸⁸ Hernandez R. Challenges Facing Agricultural Enterprises in the 21st Century. Agriculture and Development Press. 2023. Pages: 145-160.

¹⁸⁹ Chen Y. Technological Adoption in Agriculture. Advances in Agricultural Technology. 2022. Pages: 85-98.

¹⁹⁰ www.stat.uz

¹⁹¹ <https://kun.uz/news/2022/07/16/qishloq-xojaligi-ozbekiston-iqtisodiyoti>

INNOVATIONS: THE FUEL FOR REGIONAL ECONOMIC GROWTH

Abstract: *The article discusses regional economic development affecting by innovations. About significant a role in driving regional economic development through innovations.*

Key words: *innovations, role of innovations, collaboration in innovative environments, economic growth.*

Аннотация. *В статье рассматривается региональное экономическое развитие, которое влияют инновации. О значительной роли инноваций в стимулировании регионального экономического развития.*

Ключевые слова: *инновации, роль инноваций, сотрудничество в инновационной среде, экономический рост.*

Innovation plays a critical role in driving regional economic development and improving the well-being of people worldwide. When innovations are adapted and customized to local circumstances, they become more effective and relevant in addressing the specific needs and challenges of the region.

Tailored innovations have the potential to solve local problems, increase productivity, and create new job opportunities. For example, a region with an agriculture-based economy may benefit from innovations in crop management, irrigation systems, or food processing techniques. Similarly, a region with high population density and traffic congestion may benefit from innovations in transportation and urban planning.

Furthermore, fostering collaboration among different stakeholders such as policymakers, businesses, academia, and community organizations is essential for successful innovation. Collaborative efforts enable the exchange of knowledge, resources, and expertise, leading to more effective and impactful innovations. For instance, public-private partnerships can leverage the strengths and resources of both sectors to develop and implement innovative solutions.

Investments in innovation are crucial for creating an enabling environment that supports research, development, and commercialization of new ideas. Governments and private sector organizations need to allocate resources and provide financial support for research and development activities, technology transfer programs, and innovation hubs. These investments not only drive economic growth but also attract foreign direct investment and promote entrepreneurship.

Additionally, innovation is best fostered in conducive environments that nurture creativity, risk-taking, and entrepreneurial spirit. Supportive policies, regulations, and infrastructure, along with access to education and training, are essential components of a conducive innovation ecosystem. Governments should create policies that encourage innovation and protect intellectual property rights, while also providing incentives for businesses and individuals to invest in research and development.

Regional economic development refers to efforts to improve the economic well-being and quality of life in specific areas. Think of it as planting a garden; each region has its unique soil, climate, and plants. When you choose the right seeds, nurture them well, and ensure they get enough sunlight, they thrive. Similarly, innovations act as the seeds that help various regions grow economically.

The Role of Innovations in Economic Growth. Innovations are those fresh ideas, tools, or processes that change the way things are done. These can range from new technology, like apps that make life easier, to methods that improve manufacturing efficiency. Just like a new recipe can enhance a dish, innovations enhance economic activities. They create jobs, increase productivity, and attract investment. Regions that embrace these changes usually see their economies flourish.

Technology: The Game Changer. Technology is often at the forefront of regional economic development. It acts like a turbocharger for local businesses. For instance, think of a small town that adopts online sales. Suddenly, local artisans can sell their handcrafted goods worldwide. This not only boosts local sales but also brings in revenue from outside.

Moreover, technology, such as data analysis, helps businesses understand market trends better. This understanding allows companies to adapt quickly, serving customers more efficiently. As a result, the region's economy grows stronger.

Education: Building a Skilled Workforce. Education is another vital innovation that drives regional growth. Just like a builder needs skilled workers to construct a sturdy house, businesses need educated employees to thrive. When regions invest in training programs and universities, they're not just enhancing knowledge; they're building a capable workforce.

As these educational institutions thrive, they attract students and families, leading to population growth. More people result in more customers for local businesses, creating a positive cycle of economic enhancement.

Collaboration: A Key to Success. Innovations often thrive in environments of collaboration. For example, when local governments, businesses, and educational institutions work together, they can tackle challenges more effectively. Imagine a three-legged stool: without any leg, it can't stand. If one sector falls behind, it can drag others down with it.

By forming partnerships, regions can pool resources, share knowledge, and foster a spirit of innovation. This teamwork opens doors to new opportunities, enabling everyone to benefit from the outcomes.

Sustainable Innovations: A Bright Future. Sustainable innovations focus on developing eco-friendly practices. These can range from renewable energy sources to sustainable farming techniques. As regions adopt these practices, they not only protect the environment but also attract eco-conscious investors. This dual benefit makes sustainability a vital aspect of regional economic growth.

Regions that prioritize sustainability often find themselves ahead in attracting new industries. Companies looking for a greener way to operate tend to prefer areas that align with their values, boosting the local economy.

There are numerous cases where innovations have led regions to prosperity in countries. Here are a few notable examples:

1. Silicon Valley, California, USA: Known as the global hub of innovation and technology, Silicon Valley has been at the forefront of advancements in computing, semiconductors, software development, and internet technologies. Innovations like the microprocessor, personal computer, and smartphones have been developed and commercialized in this region, leading to significant economic success and creating thousands of high-paying jobs.

2. NEOM is a futuristic city being developed in Saudi Arabia along the Red Sea coast. It aims to be a hub for advanced technology, innovation, and sustainable living. The project includes sectors such as energy, transportation, biotech, and tourism.

3. Wellington, New Zealand: The capital city of New Zealand has experienced economic growth through innovation, particularly in the film and creative industries. The success of the "Lord of the Rings" and "The Hobbit" film franchises, along with the establishment of cutting-edge film production studios like Weta Digital, has brought significant investments, employment opportunities, and international recognition to the region.

4. Cybersecurity in Virginia, USA: Northern Virginia has emerged as a cybersecurity hub due to its proximity to Washington DC and the presence of government agencies. Numerous cybersecurity companies and research institutions have been established in the region, collaborating with federal agencies and serving as a catalyst for regional economic prosperity.

5. London, England: London has managed to position itself as a global financial and fintech leader, attracting innovative companies and entrepreneurs from around the world. The city's reputation for innovation in the finance sector, advancements in fintech, and favorable business environment have contributed to its economic prosperity and dominance in the financial services industry.

6. Renewable energy projects: Saudi Arabia has set ambitious goals for renewable energy production. Projects like the Sakaka Solar Energy Plant and the Dumat Al Jandal Wind Power Project are part of the country's commitment to transition to clean energy sources and reduce its carbon footprint.

7. Bangalore, India: Bangalore, also known as the "Silicon Valley of India," is a major tech hub in Asia. It has a thriving IT and software services industry, attracting multinational companies and startups alike. Bangalore's success in innovation is driven by a large pool of skilled tech professionals, a supportive ecosystem, and a culture that encourages risk-taking and entrepreneurship.

Conclusion: The Path Forward. The efficiency of innovations in regional economic development is undeniable. By embracing technology, fostering education, encouraging collaboration, and prioritizing sustainability, regions can unlock their full potential. Just like tending to a garden, nurturing these innovations leads to flourishing economic growth. As communities recognize the importance of adapting to changes, they set themselves up for a brighter, more prosperous future. In summary, placing a strong emphasis on and allocating resources toward innovation is essential for the economic growth of regions and the welfare of individuals globally. When innovations are designed to fit local conditions, encourage cooperation, draw in investments, and are backed by favorable environments, they can significantly

reshape economies, generate employment opportunities, and enhance the quality of life for both individuals and communities.

References

1. Gao, L. N., & Ma, Y. (2019). Innovation, Upgrading of Labor Factors and Regional Economic Growth. *Journal of Southwest University for Nationalities (Humanities and Social Sciences)*, 40, 95-101.
2. Jeremy Howells Innovation and regional economic development: A matter of perspective? <https://dx.doi.org/10.1016/j.respol.2005.03.014>
3. Doloreux, D. What We Should Know about Regional Systems of Innovation / D. Doloreux // *Technology in Society*. – 2002. – № 24 (3). – P. 243–263. – DOI: 10.1016/S0160-791X(02)00007-6

Batir IRGASHEV,
Independent Researcher of the Institute of Personnel
Training and Statistical Research

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY STATISTICS

Abstract. *This article describes the importance of foreign economic activity statistics, the main trends, their role in the formation of economic policy, management of business strategies and the impact on international relations. The article also highlights the features of understanding and using statistics to make effective decisions in a globally interconnected economy.*

Key words: *foreign economic activity, world trade statistics, trade balance, economic policy, international trade, business strategy, foreign direct investment, sustainable development.*

Аннотация. *В данной статье описано значение статистики внешнеэкономической деятельности, основные тенденции, их роль в формировании экономической политики, управлении бизнес-стратегиями и влияние на международные отношения. В статье также освещаются особенности понимания и использования статистики для принятия эффективных решений в условиях глобально взаимосвязанной экономики.*

Ключевые слова: *внешнеэкономическая деятельность, статистика мировой торговли, торговый баланс, экономическая политика, международная торговля, стратегия бизнеса, прямые иностранные инвестиции, устойчивое развитие.*

Foreign economic activity, often called international trade or global trade, plays a crucial role in the economic development of countries. By engaging in foreign trade, countries can gain access to resources, technologies, and markets that are unavailable domestically, stimulating growth, creating jobs, and raising living standards.

According to the World Trade Organization (WTO), global trade has grown

significantly over the past few decades. The total value of global trade in 2023 will be more than \$25 trillion, a steady increase from \$17 trillion in 2010. This growth is due to factors such as globalization, technological progress, and trade policy liberalization.

The leading countries in terms of exports and imports have remained relatively stable, with China, the United States and Germany in first place. In 2023, China will be the world's largest exporter, with total exports of approximately \$3.7 trillion. The USA and Germany took the next places, exporting \$2.5 trillion and \$1.7 trillion, respectively.

On the import side, the United States is the largest importer, with total imports of \$3.4 trillion. China and Germany followed, with imports worth \$2.4 trillion and \$1.6 trillion, respectively. These figures emphasize the interconnectedness of the global economy and the important role these countries play in the development of international trade.

A country's trade balance, which is the difference between exports and imports, is a crucial indicator of its economic health. A positive trade balance (trade surplus) indicates that the country exports more than imports, making a positive contribution to the GDP. Conversely, a negative trade balance (trade deficit) can be a cause for concern, as it can lead to increased external debt and economic weakness.

For example, in 2023, China reported a trade surplus of around \$1.3 trillion, a key factor in its robust economic growth. On the other hand, the United States recorded a trade deficit of about \$900 billion, raising concerns about its long-term economic sustainability.

The structure of international trade differs in different sectors. The manufacturing sector, particularly electronics, machinery and automobiles, dominates world trade. In 2023, manufacturing accounted for nearly 70% of global exports, with electronics being the largest subsector.

Agricultural products and goods, such as oil and gas, also play an important role in foreign economic activity. For example, Saudi Arabia, as one of the world's leading oil exporters, will exceed \$200 billion in total oil exports in 2023.

Regional trade agreements (RTAs) have a major impact on foreign economic activity. The European Union (EU), the North American Free Trade Agreement (NAFTA), now the US-Mexico-Canada Agreement (USMCA), and the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) are among the most important RTAs.

These agreements facilitate trade by lowering tariffs, removing trade barriers, and harmonizing regulations among member states. For example, the RCEP, which includes 15 Asia-Pacific countries, accounts for about 30 percent of world GDP and 28 percent of global trade, making it one of the largest trading blocs.

Foreign direct investment (FDI) is an important component of foreign economic activity, which includes investments made by a company or individual in one country to business interests located in another country. Global FDI inflows are estimated at \$1.8 trillion in 2023, reflecting a recovery from declines seen during the COVID-19 pandemic.

The United States and China were the largest recipients of FDI, attracting \$450 billion and \$310 billion, respectively. These investments are often focused on sectors such as technology, manufacturing and finance, contributing to economic growth and job creation.

Despite the advantages of foreign economic activity, a number of problems remain. Trade tensions, particularly between the United States and China, have led to the

imposition of tariffs and other trade barriers, disrupting global supply chains. In addition, geopolitical risks such as the conflict in Ukraine have affected energy prices and trade flows.

However, there are also many opportunities. The growth of digital trade, the rise of e-commerce and the increasing importance of trade in services are opening new avenues for countries to increase their foreign economic activity. In addition, the shift to sustainable trade practices driven by environmental concerns is reshaping global trade patterns.

Statistics of foreign economic activity emphasize the importance of international trade in the world economy. As countries continue to engage in cross-border trade, understanding these statistics is critical for policymakers, businesses and investors. By analyzing trade volume, sector distribution and regional agreements, stakeholders will be able to make informed decisions that contribute to economic growth and stability.

In a rapidly changing global landscape, staying abreast of trends in foreign economic activity will be critical to addressing challenges and capitalizing on the opportunities that lie ahead.

Statistics of foreign economic activity are very important for understanding the dynamics of world trade and its impact on the national and international economy. These statistics are more than just numbers, they provide insight into how countries interact economically with each other, affecting everything from domestic job creation to international relations.

In our country, during the reporting period, the republic's foreign trade turnover reached 14.8 billion dollars. The volume of exports was 5.7 billion dollars, and the volume of imports was 9.1 billion dollars. Compared to the corresponding period of last year, the volume of export decreased by 2.9%, the volume of import increased by 23.4%. The negative balance of foreign trade turnover amounted to 3.4 billion dollars.

There are specific characteristics and reasons for studying and researching statistics of foreign economic activity, which are manifested in the following:

1. *Formation of economic policy.* Governments rely on accurate statistics of foreign

economic activity in formulating economic policies. These statistics help policymakers understand the trade balance, identify key trading partners, and identify sectors that are doing well or need help. For example, if a country has a persistent trade deficit, it will need to change its policies to increase exports or reduce dependence on certain imports.

2. *Global economic integration.* Because economies are interconnected, understanding foreign economic activity statistics can help countries operate more effectively in global markets. These statistics reveal patterns of trade, investment flows and economic interdependence that allow countries to strengthen ties with key partners and diversify their economic activities. For example, a country uses these statistics to enter new markets or reduce reliance on a single trading partner.

3. *Business strategy and decision-making.* Statistics of foreign economic activity for enterprises are necessary for strategic planning. Companies use these statistics to assess market potential, identify export opportunities, and make informed decisions about investment and expansion. By analyzing trends in international trade, companies will be able to adapt their strategies to global economic conditions, ensure competitiveness and stability.

4. *Monitoring of economic health.* Trade statistics are a barometer of a country's economic health. A growing trade surplus can indicate strong economic performance and competitiveness, while a persistent trade deficit can indicate underlying economic problems. Regular monitoring of these statistics allows governments and economic analysts to take timely action to address potential problems and take advantage of opportunities.

5. *International relations and trade negotiations.* Statistics of foreign economic activity are of decisive importance in the formation of international relations and trade negotiations. Countries use these statistics to protect fair trade practices, negotiate trade deals, and resolve disputes. For example, during trade negotiations, countries may refer to their trade volumes, trade balances, and industry strengths to argue for better terms or protection of certain industries.

6. *Sustainable development and resource management.* In the context of sustainable development, these statistics help promote natural resource management and sustainable trade practices. By analyzing trade in commodities such as oil, gas, and agricultural products, countries can develop strategies to balance economic growth with environmental sustainability. This is especially relevant for countries that rely on the export of natural resources.

7. *Decisions on investments and direct investments.* Foreign direct investment (FDI) trends, an important component of foreign economic activity statistics, are crucial for attracting and managing foreign investment. Countries and businesses can use these statistics to identify attractive investment destinations, understand investor behavior, and attract foreign direct investment that contributes to economic growth and job creation. used for policy making.

8. *Adapting to global shocks.* Global economic shocks such as financial crises, pandemics or geopolitical conflicts can have a significant impact on international trade. Foreign economic activity statistics provide the information needed to assess the extent of these impacts and formulate a response strategy. For example, during the COVID-19 pandemic, countries used trade statistics to understand disruptions in supply chains and

adjust trade policies accordingly.

9. *Public awareness and education.* Finally, these statistics are critical to raising public awareness of the importance of global trade. They help citizens understand how international trade affects their daily lives, from the price of goods and services to job opportunities. Educational institutions and the media often use these statistics to inform the public and promote informed discussions about economic issues.

The relevance of foreign economic activity statistics cannot be overestimated.

They are an integral part of effective economic policy, business strategy, international relations and sustainable development. In a rapidly globalizing world where economic fortunes are increasingly interconnected, understanding and using these statistics is critical to addressing the complexities of the global economy. For governments, businesses or individuals, these statistics provide the basis for informed decision-making and long-term prosperity.

References

1. Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. *International Economics: Theory and Policy*. 11th Edition, Pearson, 2018, pp. 120-135.
2. Salvatore, D. *International Economics*. 13th Edition, Wiley, 2019, pp. 210-225.
3. Feenstra, R. C., & Taylor, A. M. *International Trade*. 4th Edition, Worth Publishers, 2017, pp. 75-89.
4. Hill, C. W. L. *International Business: Competing in the Global Marketplace*. 12th Edition, McGraw-Hill Education, 2019, pp. 300-315.
5. Cavusgil, S.T., Knight, G., & Riesenberger, J.R. *International Business: The New Realities*. 5th Edition, Pearson, 2020, pp. 410-425.
6. Markusen, J. R., Melvin, J. R., Kaempfer, W. H., & Maskus, K. E. *International Trade: Theory and Evidence*. McGraw-Hill, 1995, pp. 150-170.
7. Appleyard, D. R., & Field, A. J. *International Economics*. 9th Edition, McGraw-Hill Education, 2017, pp. 230-245.
8. Todaro, M. P., & Smith, S. C. *Economic Development*. 12th Edition, Pearson, 2015, pp. 320-335.

Baxtijamol ANORBOYEVA,
Doctoral student of the Institute of Personnel
Training and Statistical Research

STATISTICAL ANALYSIS OF PRODUCTION OF FRUIT AND VEGETABLE PRODUCTS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract. *This article describes a statistical analysis of production trends, growth rates and problems of the fruit and vegetable industry of the Republic of Uzbekistan.*

Key words: *Fruit and vegetable production in Uzbekistan, Uzbekistan's agriculture, Uzbekistan's fruit production trends, vegetable production statistics, Uzbekistan's agricultural exports, water shortage in Uzbekistan's agriculture,*

Harvesting post-collection losses.

Аннотация. В данной статье описан статистический анализ производственных тенденций, темпов роста и проблем плодоовощной отрасли Республики Узбекистан.

Ключевые слова: производство фруктов и овощей в Узбекистане, сельское хозяйство Узбекистана, тенденции производства фруктов в Узбекистане, статистика производства овощей, экспорт сельскохозяйственной продукции Узбекистана, нехватка воды в сельском хозяйстве Узбекистана, потери после сбора урожая.

Agriculture is one of the main sectors of the economy of Uzbekistan, and fruit and vegetable production plays an important role. Favorable climatic conditions combined with centuries-old agricultural traditions have made Uzbekistan one of the leading countries in Central Asia in terms of fruit and vegetable cultivation¹⁹².

The agricultural sector of Uzbekistan is diverse, and fruit and vegetable production is an important component. This industry makes a significant contribution to the country's gross domestic product and provides employment to a large part of the population. In recent years, the government has implemented various initiatives to increase productivity in agriculture, focusing on modernization of farming equipment, improvement of irrigation systems, and expansion of export markets.

Fruit and vegetable production in Uzbekistan has grown significantly over the last ten years. According to the information of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, in 2023, about 20 million tons of fruits and vegetables will be grown in our country, and a steady increase compared to previous years was observed.

This growth can be attributed to several factors, including improved agricultural practices, increased investment in the sector, and favorable weather conditions.¹⁹³

The production of fruits such as apples, grapes, melons and apricots is growing steadily. Total fruit production reached 7 million tons in 2023, with grapes and apples contributing the most. In particular, grapes have become the main export commodity, and Uzbekistan exports a significant part of the cultivated crop to neighboring countries and beyond.

Vegetable production, which includes crops such as tomatoes, cucumbers, onions and carrots, has also experienced significant growth. In 2023, the total production of vegetables was about 13 million tons. Tomatoes and cucumbers are the leading crops, and a significant part of the harvest is processed into canned and pickled products for export.

Fruit and vegetable production is concentrated in several important regions of Uzbekistan, each of which makes its own contribution to the industry. Andijan, Samarkand, Tashkent and Fergana regions are major producers and account for a significant share of the national product. Fertile soils and advanced irrigation systems in these areas have made it possible to obtain high yields, and this is important for the agricultural products of Uzbekistan¹⁹⁴.

¹⁹² Sobirov B. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi rivoji. "Fan va Texnologiya". 2022 y. 45-52-b.

¹⁹³ Mirzayev T. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi va suv resurslaridan foydalanish. "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi". 2021 y. 78-85-b.

¹⁹⁴ Karimov A. Meva-sabzavot yetishtirish va eksport imkoniyatlari. "Sharq". 2023 y. 60-68-b.

Although fruit and vegetable production in Uzbekistan is on the way to growth, the sector is facing a number of problems. These include:

Water shortage. Despite the advances in irrigation, water scarcity remains a significant problem, especially in the arid regions of the country. Effective water management practices are critical to maintaining and increasing production levels.

Post-harvest losses. Lack of proper storage and processing facilities leads to significant post-harvest losses. Investing in infrastructure improvements and modern storage technologies can reduce these losses and increase the profitability of the sector.

Market access. Although Uzbekistan has achieved success in exporting agricultural products, access to international markets remains a problem due to strict quality standards and competition from other producing countries. Expanding export markets and improving product quality are essential for future growth.

Comprehensive measures aimed at expanding production, storage, processing and export of fruit and vegetable products are being implemented in the republic.

For the implementation of projects for the intensive development of fruit and vegetable production, cultivated areas have been significantly expanded, capacities for storage and processing of fruit and vegetable products have been launched, and financial resources, including funds from international financial institutions, are being actively attracted.

At the same time, the high level of competition in the markets of foreign fruit and vegetable products requires the rapid introduction of modern methods of agrotechnics and management of production and product delivery processes.

However, a number of negative factors prevent effective use of the potential of the agro-industry sector of our country and its development. They include the following:¹⁹⁵

firstly, failure to fully use the market mechanisms of mutual cooperation between producers and preparers of fruit and vegetable products in the issues of placement of consumer crops and their varieties on the market of fruit and vegetable crops;

secondly, the low level of compliance with contract discipline by small agricultural producers, which is manifested in actions such as timely, qualitative, complete or complete non-fulfillment of concluded contracts;

thirdly, lack of favorable opportunities for the mechanization of agricultural labor, the introduction of modern intensive, first of all, water-saving technologies, their storage and transportation, and the accumulation of financial resources for the independent entry of agricultural producers into the foreign market ;

fourthly, the fact that producers of agricultural products are not satisfactorily supplied with seeds and seedlings of high-yielding and high-quality varieties that are popular in the markets;

fifth, the low level of the personnel training system that does not meet the real needs of agricultural producers, including the lack of international cooperation on the training of highly qualified specialists of the middle and higher levels with modern knowledge;

sixthly, underdevelopment of logistics and transport infrastructure leads to the loss of part of the harvest, as well as the sale of cultivated products at low prices and, as a

¹⁹⁵ Rahmatov N. O'zbekiston qishloq xo'jaligi statistikasi. "Yangi Asr Avlodi". 2020 y. 33-40-b.

result, unsatisfactory financial performance of agricultural producers;

seventh, lack of in-depth scientific research on current issues of agro-technologies of various crops and their implementation, low level of interaction between scientific institutes and producers of agricultural products.

In order to ensure the rapid and effective development of fruit and vegetable production, to expand the production of high-quality and competitive finished products, to release them to large foreign markets, the President of the Republic of Uzbekistan dated 29.03.2018 "Addition to the rapid development of fruit and vegetable production in the Republic of Uzbekistan" Decree No. PF-5388 "on measures" was adopted and is one of the documents that serve as the main foundation for further development of this field.

According to the statistics agency, 20.3 thousand tons of plums, 32.9 thousand tons of grapes (dried) and 25.6 thousand tons of peaches were exported.

In addition, melons and watermelons - 90,600 tons, cherries - 45,000 tons, apricots - 57,400 tons, cabbage - 75,200 tons were exported.

Also, 40.8 thousand tons of tomatoes, 57.9 thousand tons of mash and 237.7 thousand tons of onions were exported to foreign countries.

Earlier, in January-June 2023, information was provided about partner countries with a high share in Uzbekistan's exports.

According to the statistics agency, during the indicated period, the highest indicator of Uzbekistan's exports was recorded with Russia - 1.3 billion dollars.

The next places were China and Kazakhstan, which exported 1 billion and 699.3 dollars of products, respectively.

In January-May 2024, Uzbekistan exported 722.1 thousand tons of fruits and vegetables worth 420.1 million US dollars.

Compared to the corresponding period of 2023, this indicator increased by 10.4% or by 68.3 thousand tons.

Non-destructive processing of fruit and vegetable products and extending their seasonality is one of the unused opportunities. The abundance of the assortment of freshly preserved wet fruits prevents the price of this type of products from artificially increasing in the markets every year in the winter-spring season, and has a positive effect on the social protection of the population, and there is no need to import similar products in the winter season¹⁹⁶.

One of the highest factors of development of competitive product production and improvement of its assortment structure is the preparation of a wide range of nutritional supplements based on the processing of natural raw material reserves available in our region.¹⁹⁷ For example, the main part of the nutritional supplements of sweet drinks is made using artificial raw materials (vinegar, extracts) that are imported for foreign exchange. However, the potential of raw materials available in our republic, competitive, natural and pure nutritional supplements that can be obtained on the basis of wet fruit processing can reveal dozens of new aspects of the range of soft drinks based on raw materials. At the same time, it will be possible to restore the work of hundreds of enterprises of different capacity of the production of soft drinks in the regions, which do

¹⁹⁶ www.stat.uz

¹⁹⁷ Abdullayev R. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligi. "Adolat". 2021 y. 47-54-b.

not have foreign currency funds for imported raw materials.¹⁹⁸

According to the results of the analysis, the year-by-year increase in the volume of fruit and vegetable products has led to the elimination of a number of problems and shortcomings in the storage and processing network, and the wide use of modern innovative, resource-saving digital technologies in the reform of the sector. requires an increase.

The statistical analysis of fruit and vegetable production in Uzbekistan shows the steady growth of the sector and the possibilities of its further development. By continuing to invest in modern agricultural practices, infrastructure and market access, Uzbekistan can strengthen its position as a leading producer and exporter of high-quality fruits and vegetables¹⁹⁹. Addressing the current challenges will be crucial in unlocking the full potential of this important sector and ensuring sustainable growth in the coming years.

Malika TOSHPULATOVA,
Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti tayanch doktoranti

O‘ZBEKISTONNING MAKROIQTISODIY MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA SAVDO SHARTNOMALARINING O‘RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonning xalqaro savdo shartnomalari orqali makroiqtisodiy rivojlanishiga qo‘shgan hissasi tahlil qilingan. Unda savdo kelishuvlari mamlakatning yalpi ichki mahsuloti, investitsiyalar hajmi va eksport imkoniyatlarini kengaytirishdagi roli ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro savdo shartnomalari, iqtisodiy rivojlanish, eksport, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, diversifikatsiya, JST, proteksionizm, savdo integratsiyasi, makroiqtisodiy siyosat.

Аннотация. В данной статье анализируется вклад Узбекистана в макроэкономическое развитие через международные торговые соглашения. Рассматривается роль торговых соглашений в увеличении валового внутреннего продукта, объема инвестиций и экспортных возможностей страны.

Ключевые слова: международные торговые соглашения, экономическое развитие, экспорт, прямые иностранные инвестиции, диверсификация, ВТО, протекционизм, торговая интеграция, макроэкономическая политика.

Annotation. This article analyzes Uzbekistan's contribution to macroeconomic development through international trade agreements. It highlights the role of trade agreements in increasing the country's gross domestic product, investment volume, and export opportunities

Keywords: international trade agreements, economic development, export,

¹⁹⁸ Yuldashev O. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyalari. 2022 y. 102-110-b.

¹⁹⁹ <https://lex.uz/docs/-3604601>

foreign direct investment, diversification, WTO, protectionism, trade integration, macroeconomic policy.

O'zbekiston Markaziy Osiyodagi dengizga chiqish imkoniyatiga ega bo'lmagan davlatlardan biri bo'lib, 1991-yilda mustaqillik erishgan. Mustaqillikka erishganidan buyon sezilarli iqtisodiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Savdo shartnomalarini strategik tarzda amalga oshirish uning makroiqtisodiy rivojlanishining asosi bo'ldi. Savdo shartnomalariga a'zo bo'lish nafaqat har bir davlat yalpi ichki mahsulotning o'sishi, inflyatsiya va bandlik darajasi kabi makroiqtisodiy omillarga ta'sir qilish potensialiga, balki xalqaro bozorlar bilan integratsiyani kuchaytiradi.

Savdo shartnomalari iqtisodiy o'sish, eksport va importni rivojlantirish, tashqi investitsiyalarni jalb qilish, va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda:

- savdo aloqalarini kengaytirish;
- investitsiyalarni jalb qilish;
- mahsulotlar diversifikatsiyasi;
- iqtisodiy integratsiya;
- ijtimoiy iqtisodiy rivojlanish kabi omillar orqali ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatlar o'rtasidagi savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan xalqaro iqtisodiy siyosatning asosi-savdo shartnomalari hisoblanadi. Savdo shartnomalariga a'zo bo'lishning asosiy yutug'i shuki, ta'riflar va boshqa savdo to'siqlarini kamaytirish orqali mamlakatlar yanada ochiq va raqobatbardosh savdo muhitini rivojlantirishi mumkin

Savdo shartnomasi a'zo bo'lgan davlat iqtisodiyotining holatiga qarab ijobiy hamda salbiy ta'sir etishi mumkin. Savdo bitimlarining eng muhim afzalliklaridan biri savdo imkoniyatlarini kengaytirishdir. Tariflarni pasaytirish va tarifsiz to'siqlarni kamaytirish orqali bu kelishuvlar mamlakatlarga katta bozorlarga chiqish imkonini beradi. Masalan, 1994-yilda Shimoliy Amerika erkin savdo bitimi (NAFTA) kuchga kirgandan so'ng, keyingi yigirma yil ichida Qo'shma Shtatlar, Kanada va Meksika o'rtasidagi savdo hajmi uch baravar oshdi. Savdo hajmining oshishi, ayniqsa, eksport imkoniyatlarini kengaytirishdan foydalanish uchun qulay bo'lgan tarmoqlarda ish o'rinlari yaratilishiga va iqtisodiy o'sishga olib keldi.

Savdoni rivojlantirishdan tashqari, savdo bitimlari ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TTXI) jalb qiladi. Barqaror va bashorat qilinadigan tartibga solish muhitini ta'minlash orqali mamlakatlar xorijiy investorlar uchun yanada jozibador bo'lishi mumkin. Masalan, 2007-yilda Vyetnamning Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a'zo bo'lishi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimining sezilarli o'sishiga olib keldi, bu 2007-yildagi 10 milliard dollardan 2018-yilda taxminan 15

milliard dollargacha ko'tarildi²⁰⁰. Ushbu sarmoya Vyetnamning iqtisodiy o'sishi uchun juda muhim bo'lib, so'nggi yillarda yalpi ichki mahsulotning o'rtacha 6-7% o'sishiga yordam berdi²⁰¹.

Savdo shartnomalarining yana bir muhim jihati iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishni rag'batlantirishdir. Yangi bozorlarni ochish va raqobatni rag'batlantirish orqali ushbu kelishuvlar mamlakatlarni an'anaviy iqtisodiy asoslaridan tashqari turli sohalarni o'rganishga undaydi. Misol uchun, ASEAN erkin savdo hududi a'zo mamlakatlarga o'z iqtisodiyotlarini diversifikatsiya qilish imkonini berdi, bu esa bir qancha Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlarida ishlab chiqarish va xizmatlarning sezilarli o'sishiga olib keldi. Ushbu diversifikatsiya sanoatning yagona tarmoqlariga qaramlikni kamaytirishga yordam beradi va iqtisodiy zarbalarga chidamlilikni oshiradi.

O'zbekistonning bir qator davlatlar bilan ikki tomonlama savdo shartnomalari mavjud. Hozirgi kunga kelib, O'zbekistonning taxminan 50 dan ortiq davlat bilan ikki tomonlama savdo kelishuvlari imzolangan. Ushbu kelishuvlar savdo-sotiqni, investitsiyalarni va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan. Asosiy davlatlar orasida Xitoy, Rossiya, Janubiy Koreya, Turkiya, Hindiston va boshqa mamlakatlar bor. Ushbu kelishuvlar orqali O'zbekiston xalqaro bozorlar bilan integratsiyalashish va iqtisodiy o'sish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Hozirgi kunga qadar O'zbekiston davlatlar bilan ikki tomonlama savdo kelishuvlari natijasida sezilarli iqtisodiy o'zgarish qayd etdi.

Savdo kelishuvlari va iqtisodiy o'sishni ta'sirini:

1. YaIM va savdo hajmiga ta'siri;
2. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar;
3. Tarmoqlarni diversifikatsiya qilish kabilarda ko'rishimiz mumkin.

Savdoni liberallashtirish O'zbekistonda yalpi ichki mahsulotning o'sishi bilan bog'liq. Mamlakatning savdo shartnomalari katta bozorlarga chiqishni osonlashtirdi, natijada savdo hajmi oshadi. Jumladan, Xitoy bilan savdo shartnomasi eksport, xususan, to'qimachilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining o'sishiga olib keldi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining o'sish sur'ati 2017-yildan 2023-yilgacha o'rtacha 5,3 foizga yetgan, bu qisman savdo kelishuvlari bilan bog'liq²⁰². Eksport 2017-yildagi 12 milliard dollardan 2022-yilda 18 milliard dollargacha ko'tarildi, to'qimachilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlari savdo kelishuvlari bilan qo'llab-quvvatlangan sezilarli o'sishni ko'rsatdi²⁰³.

Savdo shartnomalari iqtisodiy rivojlanish uchun muhim bo'lgan to'g'ridan-

²⁰⁰ Phung Thanh Quang Foreign direct investment in Vietnam after ten years of WTO accession: trends and opportunities

²⁰¹ <https://shs.cairn.info/revue-economie-internationale-2009-2-page-43?lang=fr>

²⁰² <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview>

²⁰³ <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview>

to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Investorlar uchun yanada bashoratli va xavfsiz muhitni ta'minlash orqali ushbu kelishuvlar O'zbekistonga sarmoya kiritish bilan bog'liq risklarni kamaytiradi. Tog'-kon sanoati, energetika va qishloq xo'jaligi kabi sohalarda xorijiy kompaniyalarning mavjudligi texnologiya transferi va ish o'rinlari yaratilishiga yordam berdi. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning eng katta hisssasi tog'-kon sanoati (30%), energetika (25%) va ishlab chiqarish (20%) tarmoqlarida kuzatildi, bu savdo kelishuvlari bilan rag'batlantirilgan diversifikatsiya sa'y-harakatlarini aks ettiradi. O'zbekiston so'nggi yetti yilda 78 milliard dollardan ortiq xorijiy investitsiyalarni jalb qildi²⁰⁴.

O'zbekistonning paxta eksportiga tayanishi tarixan o'z iqtisodiyotini tashqi ta'sirlarga nisbatan zaif qilib qo'ygan. Savdo shartnomalari ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish kabi tarmoqlarga diversifikatsiyani rag'batlantirdi. Savdo kelishuvlari asosida maxsus iqtisodiy zonalar (SEZ) tashkil etilishi elektronika va avtomobilsozlik kabi tarmoqlarning o'sishiga yordam berdi.

Savdo kelishuvlarining ijobiy ta'siriga qaramay, O'zbekiston bir qator muammolarga duch kelmoqda:

1. Iqtisodiy zaiflik;
2. Institutsional to'siqlar;
3. Global iqtisodiy tendensiyalar.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasining asosiy hamkorlar kesimida tovar va xizmatlar eksporti, mln. AQSh doll²⁰⁵

Hududlar	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Rossiya Federatsiyasi	2019,2	2117,3	2531,9	1485,8	2088,2	3099,1
Xitoy	2025,5	2875,4	2528,7	1937,1	2529,1	2511,2
Turkiya	877,8	944,8	1217,6	1019,0	1692,4	1512,1
Qozog'iston	1057,6	1352,2	1393,0	908,4	1178,4	1393,1
Qirg'iziston	178,3	269,7	669,6	760,5	792,0	978,4
Afg'oniston	615,6	602,5	617,0	776,7	667,5	750,7
Turkmaniston	69,9	59,5	144,3	126,1	191,9	195,2
Germaniya	32,5	53,7	62,2	67,6	72,2	91,4
Fransiya	148,9	196,3	214,7	89,7	21,3	70,8
Koreya Respublikasi	143,3	108,7	102,9	51,3	57,7	42,8
<i>Jami eksport hajmi</i>	7168,6	8579,9	9482,0	7222,2	9290,7	10644,8
<i>Umumiy eksport hajmi</i>	12553,7	13990,7	17458,7	15102,3	16662,8	19293,7
<i>Umumiyga nisbatan ulushi</i>	57,10 %	61,33 %	54,31 %	47,82 %	55,76 %	55,17 %

O'zbekiston iqtisodiyoti tashqi ta'sirlarga, xususan, xom ashyo narxlarining o'zgarishiga zaifligicha qolmoqda. Bu ishonch iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish

²⁰⁴ <https://daryo.uz/en/2024/10/23/uzbekistan-attracts-over-78bn-in-foreign-investments-in-past-seven-years>

²⁰⁵ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan

bo'yicha sa'y-harakatlarni davom ettirish muhimligini ta'kidlaydi.

Zaif institutsional asoslar savdo kelishuvlarini samarali amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Korrupsiya, byurokratiya va shaffoflikning yo'qligi biznes muhitida jiddiy muammolar bo'lib qolmoqda.

Global landshaft rivojlanmoqda, proteksionizm va geosiyosiy keskinlik kuchaymoqda. Ushbu tendensiyalar savdo oqimlarini buzishi va O'zbekistonning eksportga yo'naltirilgan tarmoqlariga ta'sir qilishi mumkin.

Yuqoridagi 1-jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, tovar va xizmatlar eksporti jami eksport hajmining 50 % i dan ko'prog'i 10 ta davlat xissasiga to'g'ri kelmoqda. Ular jami eksport hajmining 2017-yildagi ulushi 57,10% ni tashkil qilgan bo'lsa, 2022-yilga kelib 55,17% ni tashkil qilgan. Rossiya, Turkiya, Turkmaniston davlatlariga eksport hajmi yildan yilga sezilarli oshgan, 2022-yildagi eksport hajmini 2017-yilga nisbatan solishtirsak, qariyb 50% dan ko'proq o'sganini ko'rish mumkin. Biroq, so'nggi yillarda Koreya Respublikasi hamda Fransiya davlatlariga tovar va xizmatlar eksporti sezilarli pasaygan. Shuningdek, so'nggi yillarda mamlakatimiz eksport geografiyasi hamda asosiy hamkor mamlakatlar hisoblangan JST tarkibiga kiruvchi davlatlar bilan tashqi savdo munosabatlari ko'lamini yanada kengaytirishga qaratilgan faol choralar ko'rilmogda. Agarda O'zbekiston JSTga a'zo bo'lsa, eksport bozori yanada kengayishi mumkin hamda amaldagi hamkorlar bilan olib boriladigan savdo tariflarida sezilarli o'zgarishlar bo'ladi.

Laziza QUDRATOVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti

ZAKOT HISOBLASH VA UNI MOLIVAVIY HISOBOTLARDAGI AKS ETTIRISH

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi zakot bazasini hisoblash usullari va uni moliyaviy hisobotlarda aks ettirishga oid qonun-qoidalar va fikr-mulohazalar keltiriladi. AAOIFI tashkilotining zakot hisobiga oid shariat va buxgalteriya standartlaridagi nozik nuqtalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: zakot, sof aktivlar usuli, AAOIFI standartlari, majburiyat, xarajat, kapital.

Аннотация. В данном тезисе представлены правила и мнения о методах расчета базы закята и ее отражении в финансовой отчетности. Рассмотрены тонкости в стандартах шариата и стандартах бухгалтерского учета организации AAOIFI относительно учета закята.

Ключевые слова: закят, метод чистых активов, стандарты AAOIFI, обязательства, стоимость, капитал.

Abstract. This thesis presents the rules and opinions on the methods of calculating the zakat base and its reflection in financial statements. The subtle points of the Sharia and accounting standards of AAOIFI organization regarding zakat accounting are considered.

Key words: zakat, net asset method, AAOIFI standards, liability, cost, capital.

Zakotni hisoblash va uni moliyaviy hisobotlarda aks ettirishning o'ziga xos qonun-qoidalari mavjud. Zakot bazasi turli standartlarga ko'rsa turli usullarda hisoblanadi. Zakotni hisoblashning 5 ta usuli amalda qo'llaniladi²⁰⁶:

1-usul: sof aktivlar usuli. Hanafiy-Shofi'iy usuli yoki an'anaviy usul deb ham ataladi. AAOIFI standartlari ham shu usulga tayanadi. Bu usulga ko'ra zakot bazasi quyidagicha aniqlanadi:

$$\text{Sof joriy aktivlar} = \text{joriy aktivlar} - \text{joriy majburiyatlar}$$

Formulaga binoan, zakot bazasi sof joriy aktivlarga teng bo'ladi, u esa joriy aktivlardan joriy majburiyatlarni ayirib topiladi.

AAOIFI standartlariga ko'ra, zakot berilishi kerak bo'lgan mol-mulk quyidagilardan iborat hisoblanadi:

- savdo uchun sotib olingan aktivlar (masalan, inventar, sotiladigan qimmatli qog'ozlar, investitsiya qimmatli qog'ozlari);
- moliyaviy aktivlar (masalan, mudoraba, mushoraka, salam, istisna, ijara va boshqalar);
- naqd pul;
- debitorlik qarzlari.

Aktivlar bazasidan chegirib tashlanadigan majburiyatlar esa quyidagilardan iborat:

- joriy yoki qisqa muddatli majburiyatlar;
- cheklanmagan investitsiya hisoblarining o'z kapitali;
- ozchilik manfaati;
- muassasadagi hukumatga tegishli kapital;
- muassasadagi vaqf fondlariga tegishli kapital;
- xayriya tashkilotlariga tegishli kapital va boshqalar.

2-usul: professor Kamol A'jiyyah usuli. U tavsiya etgan usulga ko'ra zakot bazasi quyidagicha hisoblanadi:

$$\text{Zakot bazasi} = \text{sof joriy aktivlar} + \text{yil yakuni uchun foyda}$$

Bu usulning mantiqiy asosi sof joriy aktivlari kam bo'lgan, lekin yuqori foydaga ega bo'lgan kompaniyalar zakot to'lash majburiyatini olishidir. Agar asosiy e'tibor faqat sof joriy aktivlari qaratilsa, bu kompaniyalar zakot to'lashdan ozod bo'lar edi.

3-usul: kapital egalarining sof kapitali metodi Saudiya Arabistonining zakot agentligi tomonidan qo'llaniladi. Bu usul asosiy e'tiborni kapitalga qaratadi va sof asosiy vositalar ham moddiy, ham nomoddiy aktivlarni o'z ichiga oladi.

$$\text{Zakot bazasi} = (\text{ustav kapitali} + \text{zaxiralar} + \text{taqsimlanmagan foyda} + \text{yil yakuni uchun sof foyda}) - (\text{sof asosiy vositalar} + \text{boshqa korxonalarga investitsiyalar} + \text{yil yakuni uchun zarar})$$

4-usul: sof o'suvchi kapital usuli Badaviy va Sulton tomidan ishlab chiqilgan.

$$\text{Zakot bazasi} = \text{sof aylanma kapital} + \text{qisqa muddatli qarzlari} - \text{joriy aktivlarni moliyalashtirish uchun foydalaniladigan uzoq muddatli qarzlari}$$

²⁰⁶ Financial accounting and reporting for Islamic banks. Sh. N. Htay, S.A, Salman. IBFIM, Kuala Lumpur, 2014. PP. 126-129.

Qisqa muddatli qarzlarni qo‘shilishi uchun ular quyidagi maqsadlardan bir uchun ishlatilgan bo‘lishi kerak:

- asosiy vositalarni moliyalashtirish;
- uzoq muddatli qarzni to‘lash;
- kapital fondini kamaytirish.

5-usul: sof investitsiya fondi usuli.

Zakot bazasi = kapital + uzoq muddatli majburiyatlar – asosiy vositalar

Bunda kapitalga ustav kapitali, zaxiralar, taqsimlanmagan foyda va yil yakuni uchun sof foyda kiradi. Asosiy vositalarga amortizatsiyadan keyingi moddiy sof asosiy vositalar (bino, transport vositalari, mashinalar va boshqalar), amortizatsiyadan keyingi nomoddiy asosiy vositalar va uzoq muddatli investitsiyalar kiradi.

AAOIFIning 35-sonli shariat standartiga ko‘ra, zakot berish bazasini yuqorida keltirilgan birinchi(sof aktivlar usuli) va beshinchi(sof investitsiya fondi usuli)usullari orqali hisoblash mumkin va ushbu standart sof aktivlar usuliga tayanadi. Har ikki usulda ham baholash asosi har xil bo‘lib, ular orasidagi farqlar to‘g‘ri hisobga olinsa, bir xil natija olinadi²⁰⁷.

AAOIFI talablariga ko‘ra, savdo aktivlari bozor qiymatida (bozor sotish narxi yoki pul ekvivalenti qiymati) o‘lchanishi kerak²⁰⁸.

Zakot stavkasi Grigoriy kalendar yilidan foydalanadigan kompaniyalar uchun 2 577% va hijriy yili uchun 2,5% ni tashkil etadi²⁰⁹.

Zakot to‘lashi mumkin bo‘lgan muassasalar ikkiga bo‘linadi:

1. Zakot to‘lashi shart bo‘lgan muassasalar–qonun yoki nizom muassasadan zakotni to‘lashni talab qilsa, ta’sis hujjatlariga ko‘ra muassasa zakotni to‘lashi shart bo‘lsa, aksiyadorlarning umumiy yig‘ilishi muassasaning zakot to‘lash majburiyatini to‘g‘risida qaror qabul qilsa yoki ba’zi manfaatdor tomonlar bilan tuzilgan shartnomada tashkilot zakot majburiyatini to‘lashi shart bo‘lsa, bunday muassasalar zakot to‘lashga majbur muassasalar qatoriga kiradi.

2. Zakot to‘lashi shart bo‘lmagan muassasalar – boshqa hollarda muassasa kapital egalari nomidan zakot to‘lashi shart bo‘lmaydi.

Zakotni to‘lashi shart bo‘lgan muassasa AAOIFI tashkilotining 39-sonli buxgalteriya standartiga ko‘ra, o‘z moliyaviy hisobotida ushbu davr uchun to‘lanishi lozim bo‘lgan joriy zakotni xarajat sifatida tan oladi va davr foyda-zarariga kiritadi²¹⁰.

Zakot to‘lashi shart bo‘lmagan muassasa ma’lum manfaatdor shaxslar nomidan zakot to‘lash bo‘yicha vakil hisoblansa, zakot uchun to‘lanadigan har qanday miqdor tegishli manfaatdor tomonlarning kapitalidan chegiriladi, ya’ni zakot taqsimlanadigan foydaning manfaatdor shaxsga tegishli qismidan to‘lanadi. Taqsimlanadigan foyda tegishli manfaatdor tomonlarning zakot majburiyatlarini bajarish uchun yetarli bo‘lmagan taqdirda, to‘lanishi lozim bo‘lgan zakot miqdori tegishli manfaatdor

²⁰⁷ AAOIFI Shari’ah Standard No. (35). Zakah.

²⁰⁸ Issues in Islamic accounting. B. Shanmugam, V. Perumal, A.H. Ridzwa. Universiti Putra Malaysia Press, 2005. P. 173.

²⁰⁹ AAOIFI Shari’ah Standard No. (35). Zakah.

²¹⁰ AAOIFI Financial Accounting Standard 39. Financial Reporting for Zakah.

tomonlardan olinadigan qarz sifatida hisobga olinadi.

Zakot majburiyatlari zakot to'lashi shart bo'lgan muassasalarda balans hisobotida majburiyat sifatida tan olinadi, zakot to'lashi shart bo'lmagan muassasalarda esa sharh sifatida oshkor etiladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, zakot hisoblashning turli usullari amalda qo'llaniladi, zakot miqdorini hisoblash va uni moliyaviy hisobotlarda aks ettirish uchun AAOIFI standartlaridan foydalaniladi.

Shaxnoza SAYDAZIMOVA,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti
Ilmiy rahbar: A.A. Xudoyarov,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti, i.f.n.

O'ZBEKISTONNING JAHON TOVAR VA XIZMATLAR BOZORIGA INTEGRATSIYALASHUV JARAYONI

Annotatsiya. *Xalqaro bozor, jahon tovar va xizmatlar bozoriga integratsiyalashuv jarayoni qator liniyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu jahon bozoriga O'zbekistonning a'zo bo'lishi, undan ko'zda kutilayotgan natijalar va istiqbollari bisyordir. Mamlakatimizning jahon tovar va xizmatlar bozoriga integratsiyalashuvi turli yo'nalishlar va asosiy muhim yondashuvlari bilan amalga oshirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *O'zbekiston, JST (Jahon Savdo Tashkiloti), YeOII, Savdo Integratsiyasi, Investitsion Integratsiya, Sanoat Integratsiyasi, Moliya Integratsiyasi, Transport va Logistika Integratsiyasi, Texnologik Integratsiya, Madaniy va Ijtimoiy Integratsiya.*

Аннотация. *Процесс интеграции в международный рынок, мировой рынок товаров и услуг включает в себя ряд направлений. Членство Узбекистана на этом мировом рынке, ожидаемых результатов и перспектив много. Большое значение имеет интеграция нашей страны в мировой рынок товаров и услуг, которая должна осуществляться по различным направлениям и основным важным подходам.*

Ключевые слова: *Узбекистан, ВТО (Всемирная торговая организация), ЕАЭС, торговая интеграция, инвестиционная интеграция, промышленная интеграция, финансовая интеграция, транспортно-логистическая интеграция, технологическая интеграция, культурная и социальная интеграция.*

Abstract. *The process of integration into the international market, world market of goods and services includes a number of lines. Uzbekistan's membership in this world market, the expected results and prospects are many. The integration of our country into the world market of goods and services is of great importance to be carried out in different directions and main important approaches.*

Keywords: *Uzbekistan, WTO (World Trade Organization), EAEU, Trade Integration, Investment Integration, Industrial Integration, Financial Integration, Transport and Logistics Integration, Technological Integration, Cultural and Social*

Integration.

Xalqaro moliya tashkilotlari jahon iqtisodiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular turli davlatlarga, ya'ni undagi yirik loyihalarga xoh u bir mamlakat rivoji uchun, xoh bir nechta mamlakatlar rivoji uchun bo'lsin, ularga mablag' ajratish va kredit berish bilan shug'ullanadi. Shu bilan bir qatorda, jahon savdosini rivojlantirish va moliya tizimini barqarorlashtirishga yordam beradi. Shu sababli ham tashkilotlarning tadbirkorlikni rivojlantirishda ham o'rni juda katta.

Xalqaro moliyaviy institutlarning mamlakatimiz bilan amaliy aloqalari va ularni rivojlantirish masalalari bo'yicha iqtisodchi olimlar va mutaxassislar o'z tadqiqotlarida fikr va mulohazalarini keltirib o'tishgan.

“Jahon moliya bozori” atamasini turli mualliflar turli xil izohlaydilar. “Jahon moliya bozori” atamasining izohlardagi farqi uning keng yoki tor ma'nodagi izohlari hisoblanadi. Lekin keng yoki tor ma'nodagi izohi ham turlicha tushuniladi. Masalan, taniqli olim L.N.Krasavinaning qayd etishicha, “jahon moliya bozorlari keng ma'noda mamlakatlar orasida pulli kapitallarning akkumulyatsiyasi va qayta taqsimotini ta'minlovchi bozor munosabatlari sohasidir. Jahon moliya bozori tor ma'noda fond bozori, ya'ni qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar bozoridir”²¹¹. Bunda Krasavina Jahon moliya bozorlarini qator mezonlar bo'yicha va bozor tuzilmasi nuqtai nazaridan tasniflaydi:

- valyuta bozorlari (shu jumladan, yevro valyutalar bozori);
- ssuda kapitallari bozori, ular pul bozori, kapitallar bozori, Yevropa bozoriga bo'linadi;
- fond bozorlari;
- sug'urta bozorlari;
- oltin bozorlari²¹².

R.E.Olimova o'z tadqiqotida O'zbekiston va xalqaro moliyaviy tashkilotlar o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni rivojlantirish masalalari, hozirgi kunda mustaqil Respublikamizning dunyoning yirik moliya tashkilotlari bilan aloqasi kuchayib borayotganini ko'rsatib o'tgan. Bu esa o'z navbatida, O'zbekiston tadbirkorlari uchun jahon bozoriga chiqish va natijada respublikada iqtisodiy, ijtimoiy farovonlik yanada rivojlantirishini ta'kidlagan²¹³.

Sh.Yovkochev “Xalqaro moliya institutlarining O'zbekiston Respublikasidagi investitsion faoliyati tahlili” nomli maqolasida xalqaro moliya institutlarining O'zbekiston Respublikasidagi investitsion faoliyati to'g'risida fikr yuritilgan. Unda xalqaro moliya instituti investitsion faoliyati xususiyatlariga alohida to'xtalib o'tilgan. Maqolada Jahon banki guruhi, Osiyo Taraqqiyot Banki va Islom Taraqqiyot Banklarining ajratgan kredit liniyalari tahlil etilgan²¹⁴.

Shuningdek, mazkur mualliflarning fikricha, Xalqaro Moliya Fondi va Xalqaro

²¹¹ Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. / Под ред. Красавиной Л.Н. – М.: Финансы и статистика, 2007. С. 289.

²¹² O'sha manba.

²¹³ Olimova R.E. O'zbekiston va xalqaro moliya tashkilotlar o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni rivojlantirish masalalari. Academic Research in Educational Sciences, Volume 2 (Issue 3), 488-490.

²¹⁴ Ёвқочев Ш. Халқаро молия институтларининг Ўзбекистон Республикасидаги инвестицион фаолияти таҳлили. // Экономика и бизнес. 2019, 1 (121).

Tiklanish va Taraqqiyot Bankining a'zo mamlakatlariga ajratgan kreditlari tahlil etilgan. Tahlil natijasida hozirgi kunga kelib, xalqaro moliya institutlarining dunyo mamlakatlari rivojlanishidagi o'rni to'g'risida atroflicha xulosa qilinadi²¹⁵. Bundan tashqari muallif o'z tadqiqotlarida iqtisodiy-matematik modellarga va xalqaro moliya institutlarining investitsion xususiyatlariga to'xtalib o'tgan²¹⁶.

Biz boshqa mualliflar fikriga qo'shilamiz, bunda jahon moliya bozorining turli segmentlarini ajratish maqsadga muvofiq.

Jahon tovar va xizmatlar bozoriga integratsiyalashuv – bu mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning yanada chuqurlashishi va global iqtisodiyotga kirish jarayonidir. Bu jarayon quyidagi bir necha asosiy omillar orqali amalga oshadi:

1. *Savdo erkinligi*. Mamlakatlar o'rtasida tariflar, kvotalar va boshqa savdo to'siqlarining kamayishi, bu esa tovarlar va xizmatlarning erkin harakatlanishini ta'minlaydi.

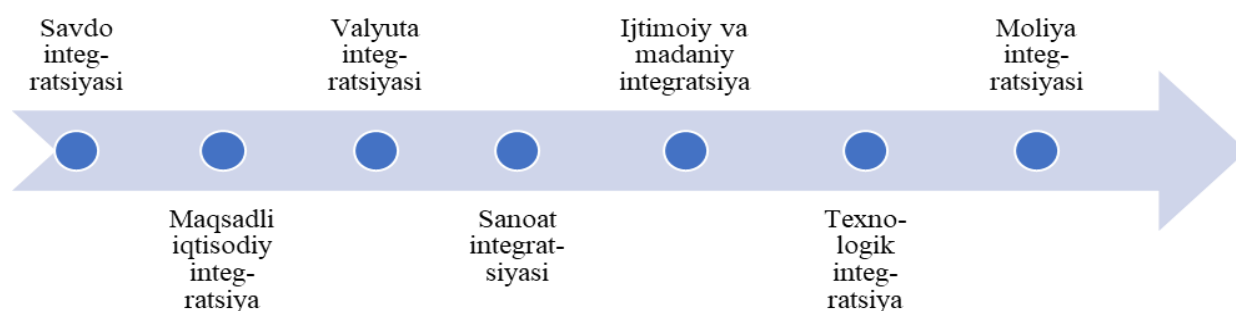
2. *Investitsiyalar*. Xalqaro investitsiyalar oqimi va transmilliy kompaniyalar faoliyatini kengaytirish, mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishiga yordam beradi.

3. *Texnologik rivojlanish*. Global bozorlarning texnologik taraqqiyoti, mahsulotlar va xizmatlarning sifatini oshirish va yangi innovatsiyalarni joriy etishga imkon yaratadi.

4. *Standartlar va normativlar*. Xalqaro standartlar va sertifikatlash tizimlari orqali tovarlar va xizmatlar sifatini ta'minlash va ularga kirish imkoniyatlarini oshirish.

5. *Raqobat*. Raqobat kuchayishi ishlab chiqaruvchilarning sifat va narx bo'yicha yaxshilanishiga olib keladi, bu esa iste'molchilar uchun afzallik yaratadi.

Bu integratsiyalashuv jarayoni rivojlanayotgan mamlakatlar uchun yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ular o'rtasida ijtimoiy va iqtisodiy tengsizliklarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun bu jarayonni boshqarishda ehtiyotkorlik va strategik yondashuv zarur.

1-rasm. Jahon tovar va xizmatlar bozoriga integratsiyalashuv turlari

Savdo integratsiyasi erkin savdo zonalarida mamlakatlar o'rtasida tarif va kvotalar yo'q qilinadi, bu orqali tovarlar va xizmatlar erkin harakatlanadi. Masalan, NAFTA (Shimoliy Amerika Erkin Savdo Shartnomasi). Maqsadli iqtisodiy integratsiya bu bir nechta davlatlar birlashib, umumiy iqtisodiy siyosat va savdo

²¹⁵ Ёвқочев Ш. Халқаро молия институтларининг жаҳон иқтисодиёти архитектурасидаги ўрни. 2018, 6 (114).

²¹⁶ Ёвқочев Ш. Халқаро молия институтлари фаолиятини ташкил этувчи иқтисодий-математик моделларнинг назарий асослари. // Экономика и бизнес. 2019, 10 (130)

qoidalarini ishlab chiqishidir. Misol sifatida Yevroittifoqni keltirish mumkin. Navbatdagisi Valyuta integratsiyasi bo'lib, davlatlar bir umumiy valyuta orqali iqtisodiy aloqalarni osonlashtiradi, masalan, Yevro pul birligi. Keyingisi sanoat integratsiyasi boshqa mamlakatlarda filiallar ochish va ishlab chiqarish jarayonlarini global miqyosda tashkil etish orqali sanoatni birlashtirish hisoblanadi.

Ijtimoiy va madaniy integratsiya esa boshqacha qilib aytganda o'zaro madaniy almashuvlar bo'lib, mamlakatlar o'rtasida madaniy va ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish, bu orqali iste'molchilar va ishchilar o'rtasidagi bog'lanishlar kuchayadi. Texnologik integratsiya mamlakatlar o'rtasida innovatsiyalar va yangi texnologiyalarni almashish, bu orqali iqtisodiy samaradorlik oshiriladi. Moliya integratsiyasi ya'ni xalqaro moliya bozorlariga kirish mamlakatlar o'z moliya institutlarini global moliya tizimiga integratsiyalash uchun rivojlantiradi.

Bu integratsiyalashuv turlari global iqtisodiy jarayonlarda muhim rol o'ynaydi va mamlakatlarning iqtisodiy o'sishini rag'batlantiradi. Har bir integratsiya turi o'ziga xos xususiyatlari va afzalliklariga ega bo'lib, bu mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning rivojlanishiga yordam beradi.

O'zbekistonning jahon tovar va xizmatlar bozoriga integratsiyasi bir qancha muhim bosqichlar va yo'nalishlar orqali amalga oshirilmoqda. O'zbekistonning bu jarayondagi asosiy yo'nalishlaridan biri savdo siyosatini liberallashtirish hisoblanib, bu O'zbekiston davlatlari o'rtasidagi savdo to'sqinliklarini kamaytirish, tariflarni pasaytirish va savdo erkinligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirmoqda. Bu, o'z navbatida, xalqaro bozorlarga kirishni osonlashtiradi. Xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lish bu O'zbekiston Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a'zo bo'lish jarayonini davom ettirmoqda. Bu mamlakatning xalqaro savdo qoidalariga moslashishiga va global bozorga kirish imkoniyatlarini oshirishiga yordam beradi.

Investitsiya muhiti bu mamlakatda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratish, jumladan, investitsiya dasturlari va imtiyozlar orqali. Bu O'zbekistonni xalqaro bozorlar uchun jozibador qiladi. Transmilliy kompaniyalar bilan hamkorlik bu O'zbekistonda faoliyat yurituvchi transmilliy kompaniyalar bilan hamkorlik orqali texnologiyalar va tajribalarni almashish. Bu, o'z navbatida, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirishga yordam beradi. Sanoat diversifikatsiyasi bu O'zbekiston iqtisodiyotining diversifikatsiyasi, ya'ni qishloq xo'jaligidan sanoatga o'tish va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga e'tibor qaratish. Transport va logistikani rivojlantirish bu xalqaro transport yo'laklarini rivojlantirish, bu orqali O'zbekistonni mintaqaviy logistika markaziga aylantirish. Bu xalqaro savdo aloqalarini kengaytiradi.

Yuqorida keltirilgan jarayonlar O'zbekistonning jahon tovar va xizmatlar bozorida o'z o'rnini mustahkamlash va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan strategiyalar hisoblanadi. O'zbekistonning integratsiyalashuv jarayonida mamlakatning milliy manfaatlarini himoya qilishi va global iqtisodiy muhitdagi o'zgarishlarni hisobga olish muhimdir.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda quyidagilarni ustuvor yo'nalishlar sifatida olsak bo'ladi:

- respublikaning eksport quvvatini rivojlantirish, xususiy tadbirkorlik korxonalari mahsulotlari yordamida eksportga yo'naltirilgan mamlakat iqtisodiyotini

shakllantirish;

– eksport imkoniyatlarini kengaytirish, jahon bozorlariga kirib borish uchun, avvalo, qimmatbaho xom-ashyoni qayta ishlash negizida tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi qo'shma korxonalarni rivojlantirish zarur. Eksportni kengaytirishga qaratilgan strategiyani faol qo'llash bilan bir qatorda importning salmog'ini qisqartirishga qaratilgan siyosatga izchillik bilan o'tkazish, ichki ishlab chiqarilgan tovar va mahsulotlarning chetdan keltirilishini oqilona darajada kamaytirib borish talab qilinadi;

– xalqaro huquq va tashqi iqtisodiy faoliyat, bank tizimi, hisob-kitob va statistik hisob sohasida malakali kadrlar tayyorlashni tashkil qilish kabilar muhim sanaladi.

Raxmatillo ALIJONOV,
Farg'ona politexnika instituti magistranti

MEVA-SABZAVOTLAR KLASSTERLARIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH MUAMMOLARI

Annotatsiya. Maqola mamlakatimizda oziq-ovqat sanoatini mahsulotlarini, jumladan, meva-sabzovotchilik mahsulotlari ishlab chiqarishning zamonaviy ob'yektlari, jumladan meva-sabzavot klasterlari faoliyati yoritilgan. Shuningdek, maqolada O'zbekiston Respublikasidan horijiy mamlakatlarga meva-sabzovotchilik mahsulotlarining eksport hajmining tahlili amalga oshirish bo'lib, eksport salohiyatini oshirishda turizimni rivojlantirish.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat, meva -sabzovotchilik, eksport salohiyati, turizim.

Аннотация. В статье описаны современные мощности по производству продукции пищевой промышленности, в том числе плодоовощной продукции, в том числе деятельность плодоовощных кластеров в нашей стране. Также в статье проведен анализ объемов экспорта плодоовощной продукции из Республики Узбекистан в зарубежные страны и разработана методика повышения экспортного потенциала.

Ключевые слова: продукты питания, плодоовощная продукция, экспортный потенциал, туризм.

Annotation. The article covers the activities of modern facilities for the production of food industry products, including fruit and vegetable products, in our country, including fruit and vegetable clusters. The article also analyzes the volume of exports of fruit and vegetable products from the Republic of Uzbekistan to foreign countries, and develops tourism to increase export potential.

Keywords: food, fruit and vegetable production, export potential, tourism.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Meva-sabzavot mahsulotlarini tashqi bozorlarga chiqarish samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2018-yil 17-oktabrdagi PQ-3978-son qarori ijro etildi respublikada meva-sabzavot sanoatini rivojlantirish, meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilish faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida

meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarish va impor o'rnini bosuvchi mahsulotlarni yaratish masalalarig hukumat tomonidan alohida e'tibor qaratilmoqada. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yil 9-dekabrda meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan klasterlar tashkil etish, meva-sabzavotlar yetishtirish sifati va eksporti hajmini oshirish masalalari muhokamasi ko'rib chiqildi eksport qiluvchi korxonalarni yanada qo'llab-quvvatlash maqsadida Agrar sohada hosildorlik va mehnat unumdorligini yanada oshirish maqsadida Prezident farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi qabul qilingan bo'lib Statistik ma'lumotlarga ko'ra, yurtimizda yiliga 21 million tonnadan ortiq meva-sabzavot yetishtiriladi. Bog' va tokzorlarda hosildorlik juda past. Masalan, xorijiy davlatlarda bir gektar intensiv bog'dan 70-100 tonna, ayrim mevalardan 130 tonnagacha hosil olinsa, yurtimizda bir gektardan 10-30 tonna, an'anaviy bog'-tokzorlarda esa 4-5 tonna mahsulot olinadi.

Tabiy resurslaridan yer va suvdan samarali foydalanimaslik, sohaga investitsiyalarni keng jalb etishga, ishlab chiqaruvchilarning yuqori daromad olishiga va mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirishga to'sqinlik qilmoqda. meva-sabzavot mahsulotlari xavfsizligini ta'minlash va iste'mol ratsionini yaxshilash, talab etilmoqda bozor tamoyillarini keng joriy etish, sifat nazorati infratuzilmasini rivojlantirish, eksportni rag'batlantirish, maqsadli xalqaro bozorlarda raqobatbardosh, yuqori qo'shilgan qiymatli qishloq xo'jaligi va meva-sabzavot yaratishni nazarda tutuvchi qulay agrobiznes muhitini va qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish orqali statistik ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va tarqatishning ishonchli uslublarini joriy etishni nazarda tutuvchi tarmoq statistikasining shaffof tizimini yaratish.

O'zbekistonda meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilish geografiyasi kengayib bormoqda. Jumladan, 2024-yilning yanvar-mart oylarida O'zbekiston xorijga qiymati 219,8 mln AQSh dollariga teng bo'lgan 375,3 ming tonna meva va sabzavotlar eksport qilgan. Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, bu ko'rsatgich 2023-yilning mos davri bilan solishtirilganda 72,5 foizga yoki 157,7 ming tonnaga ko'paygan. O'zbekistonning Meva-sabzavot mahsulotlarining asosiy eksport bozorlari Pokiston (26,2 foiz), Rossiya (25,1 foiz), Qozog'iston (10,5 foiz) va Xitoy (9,2 foiz) davlatlari hissasiga to'g'ri kelgan.

1-jadval

O'zbekistonda meva-sabzavot mahsulotlarini 2024-yilning yanvar-mart oylarida eksport hajmi²¹⁷ (foizda)

Mamlakatlar	2024-yil
2024-yil yanvar-mart oylarida meva-sabzavotlar eksporti	
Pokiston	26,2
Rossiya	25,1
Qozog'iston	10,5
Xitoy	9,2
Boshqa davlatlar	29,0

²¹⁷ Meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqid <http://lex.uz//uz/docs/-4213596>

2024-yilning yanvar-mart oylarida meva-sabzavotlar eksporti ulushi jami eksportning 3,4 foizini tashkil etgan.

Fikrimizcha 2023-yil yakuni bo'yicha meva-sabzovotchilik mahsulotlarining eksport hajmini kamayishi mamlakatimizda qish faslida bo'lgan animal sovuq o'z ta'sirini ko'rsatgan.

Hozirgi vaqtda ishlab chiqaruvchilar qo'lida ko'p miqdordagi mahsulot qolib ketmoqda, uni xorijiy iste'molchiga yetkazib berish (sotish) tizimi to'liq shakllanmagan. Shu sababli, tashqi va ichki bozorlaridagi raqobatlar ta'sirini hisobga olgan holda meva-sabzovotchilik sohasining eksport salohiyatini oshirish yo'nalishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish va eksportini rag'batlantirish – bunda mavjud muammolar yangi navlar, saqlash, qayta ishlash, logistika, imtiyozli kredit va yashil yo'laklarni kengaytirish, pishiqchilik mavsumi davrida mahsulotlarni isrofgarchiligi oldini olish va narxlarini bir meyorda bo'lishini ta'minlashda hududiy saqlash va qayta ishlash korxonalarini tashkil etish;

eksportbop meva-sabzavotlarni ekish va parvarishlash bo'yicha soha olimlari tomonidan hududlarning geografik va iqlim sharoitiga mos holda texnologik kartalarning ishlab chiqilishi, sifatli urug' bilan ta'minlanishni yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiq. Bu o'rinda eksportbop ko'chat navlari va urug'lar yetkazib beruvchi xo'jaliklarni ko'paytirish va ularni davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash.

Meva-sabzavot sanoatini takomillashtirish va turizimi rivojlantirish orqali chet el mamlakatlariga meva-sabzavotlarni yetkazib berish hajmini oshiri hamda tashqi bozorga kirib borishiga keng imkoniyatlarni yaratish lozim. eksport qiluvchi korxonalarni yanada qo'llab-quvvatlash maqsadida Eksportni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi resurslari hisobidan meva-sabzavot mahsulotini eksport qiluvchi korxonalarga eksportoldi va eksport bilan bog'liq savdo operatsiyalarini takomillashtirish.

Shuni xulosa qilib aytishimiz mumkinki, meva-sabzavot sanoatini rivojlantirish orqali meva-sabzavot mahsulotlarini tashqi bozorlarga chiqarish samaradorligini oshirish, meva-sabzavot sanoatini takomillashtirish yangi haridorlarni topish, iqtisodiy barqarorlashtirish hamda mahalliy klaster siyosatini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 15-dekabr PQ-52-sonli "Meva-sabzavotchilik sohasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, tarmoqda klaster va kooperatsiya tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida qarori.

2. Meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqid <http://lex.uz//uz/docs/-4213596>

3. Meva-sabzavotchilik sohasida klasterlar tashkil etish <https://kun.uz/news/2020/02/29/meva-sabzavotchilik-sohasida-klasterlar-tashkil-etish-tartibi-elon-qilindi>

Sadoqat BEGALI,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti
Ilmiy rahbar: N.Sh.Batirova,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti, PhD

THE ROLE OF ISLAMIC FINANCE IN THE INNOVATIVE AND DIGITAL ECONOMY

Abstract. *This article examines the growing role of Islamic finance in the digital economy and analyses its impact on ethical investment and financial inclusion through Shariah-compliant solutions. It looks at how Islamic fintech companies are innovating in mobile banking, digital lending and crowdfunding using technologies such as artificial intelligence and blockchain. The article also looks at the history of Islamic finance and its integration with modern technology.*

Key words: *Islamic finance, digital economy, ethical investment, financial inclusion, shariah-compliant, islamic FinTech, blockchain.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается растущая роль исламских финансов в цифровой экономике и анализируется их влияние на этические инвестиции и финансовую доступность посредством решений, соответствующих шариату. В нем рассматривается, как исламские финтех-компании внедряют инновации в области мобильного банкинга, цифрового кредитования и краудфандинга, используя такие технологии, как искусственный интеллект и блокчейн. В статье также рассматривается история исламских финансов и их интеграция с современными технологиями.*

Ключевые слова: *Исламские финансы, цифровая экономика, этические инвестиции, финансовая доступность, соответствие шариату, исламские финтех-технологии, блокчейн.*

Islamic finance has become a major player in the emerging landscape of the innovation and digital economy. With the rise of financial technology and digital platforms, Islamic finance principles have created a framework for ethical and responsible financial transactions that align with the values of Muslim investors.

One of the major contributions of Islamic finance to the digital economy is its focus on ethical investment and financial inclusion. Islamic finance adheres to Shariah principles and ensures that investments are channeled into businesses that align with Islamic values, such as halal food production, renewable energy projects, and fashion brands. It plays a critical role in promoting sustainability, social responsibility, and ethical business practices in the digital economy.

Furthermore, Islamic finance principles have helped develop innovative financial solutions that meet the unique needs of Muslim consumers in the digital world. From Shariah-compliant digital banking services to Islamic microfinance platforms, the integration of Islamic finance principles has expanded the range of financial products and services available to Muslim communities in the digital economy.

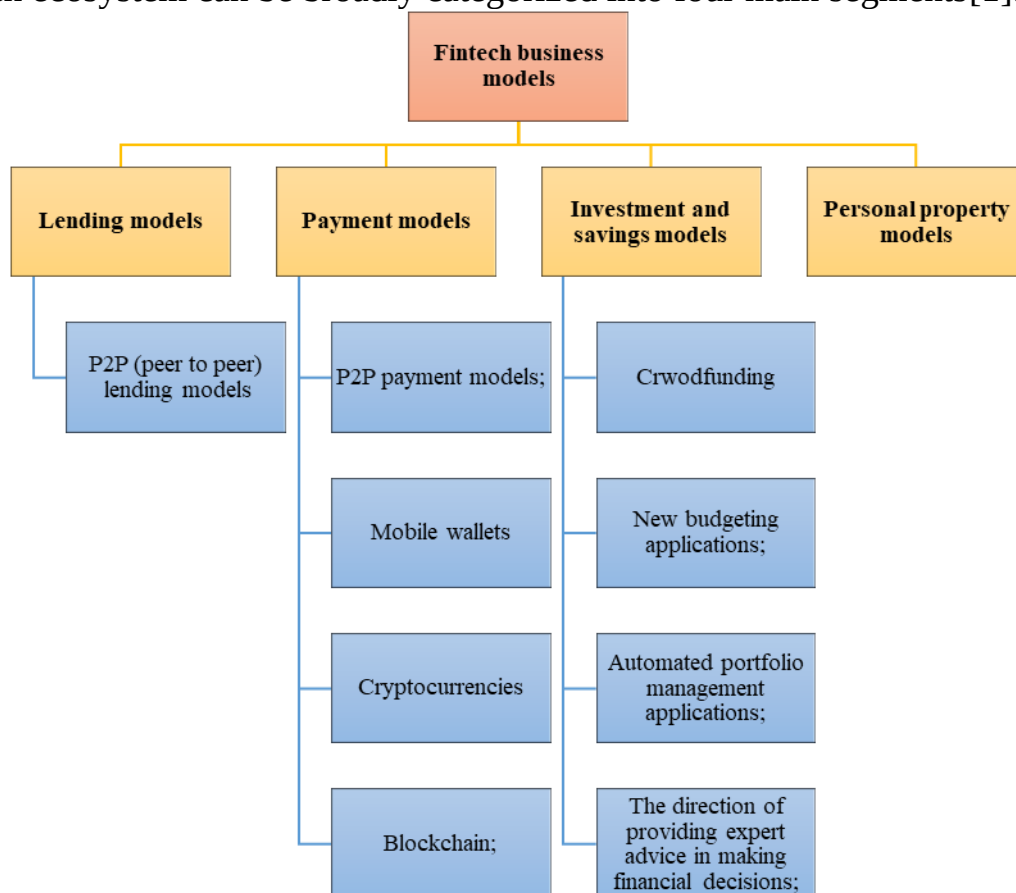
The following sections of this paper examine the unique contribution of

Islamic finance to the innovation and digital economy, highlighting its role in shaping ethical financial practices, promoting inclusivity and advancing responsible innovation in digital finance.

The finance sector has undergone significant technological and procedural transformations from the late 20th century to the present. This shift has forced companies to compete in a highly dynamic and adaptable market that demands responsiveness. Modern financial environments push market participants to adopt innovative financial solutions through advanced information and communication technologies.

FinTech – a blend of "finance" and "technology"—has become a pivotal force in reshaping the finance industry, particularly in the 21st century. By the end of 2023, FinTech had attracted a substantial \$113.7 billion in investments, reflecting its rapid growth. FinTech broadly refers to a sector that uses IT to enhance service efficiency and offers diverse financial operations such as payment services, lending platforms, crowdfunding, digital banking, asset management, and insurance.

The FinTech ecosystem is multi-faceted and expansive, involving active participation from startups, tech giants, financial institutions, and regulatory bodies. Each player contributes to the dynamic and innovative ecosystem, fostering broad opportunities for collaboration and competition. The business models within the FinTech ecosystem can be broadly categorized into four main segments[1].

1-picture. Fintech business models

Speaking about the history of fintech, although the fintech revolution is associated with the global financial crisis of 2008, Arvinda A. emphasizes that it began after World War II with the widespread use of checks by banks. The history of

FinTech can be divided into three major phases, each marked by technological advancements that transformed the financial services industry.

FinTech 1.0 (1945-1970). FinTech's journey began in 1945 with the introduction of checks as a payment method, marking the start of technological innovation in the financial sector. In 1958, Bank of America further advanced consumer finance by launching the first credit card, setting the stage for new payment solutions.

FinTech 2.0 (1970-2000s). The next era, from the 1970s to the early 2000s, witnessed rapid technological progress. In 1967, the installation of the first ATM revolutionized banking by allowing consumers to access cash 24/7. The 1970s saw the emergence of electronic trading systems, modernizing stock markets through electronic transactions. The 1980s brought core computer technologies to banks, enabling them to handle large volumes of transaction data more efficiently. In the 1990s, the internet boom spurred the rise of online banking, allowing financial institutions to offer services through websites. In 1998, PayPal became one of the first companies to facilitate online digital payments. The 2000s saw a surge in online brokerage services and high-frequency trading, which transformed the landscape of investing and trading.

FinTech 3.0 (2008 onwards). The 2007-2008 global financial crisis triggered distrust in traditional financial institutions and increased interest in alternative financial services, paving the way for the modern FinTech era. In 2009, Bitcoin emerged as the first decentralized cryptocurrency, leveraging blockchain technology to rethink digital currencies. The 2010s saw the rise of smartphones, leading to a boom in mobile banking and payment apps, making financial services directly accessible through user devices. In 2014, Apple Pay's launch marked a major shift toward mobile, contactless, and digital wallet payments. Toward the late 2010s, artificial intelligence and machine learning began to integrate into FinTech, offering solutions for personalized finance, predictive analytics, fraud detection, and customer service through tools like chatbots and robo-advisors.

In response to the transformations caused by the COVID-19 pandemic in 2020, a new phase, FinTech 4.0, has emerged, reflecting rapid growth in the industry and setting it apart from other sectors with significant positive growth trends. Key developments during this phase include:

- *Digital Payments:* The shift to contactless and digital payments surged, with more consumers preferring online and mobile payment solutions.
- *Remote Banking:* Banks and financial institutions adapted quickly to remote banking through mobile apps and online account management tools.
- *Increased Focus on Cybersecurity:* With the rise in digital transactions, cybersecurity became a priority for FinTech companies.
- *Advancements in AI and Automation:* FinTech companies increasingly used AI and automation to streamline processes, improve customer service, and enhance decision-making.
- *Expansion of Digital Lending:* FinTech firms began using technology to offer faster loan approvals, better terms, and flexible payment options.

As FinTech continues to revolutionize traditional banking and financial services, innovations like blockchain, mobile payments, and peer-to-peer lending have changed how people and businesses manage their finances. Within this evolving landscape, Islamic FinTech has emerged as a dynamic sub-sector, combining cutting-edge technologies with Shariah-compliant financial principles. Islamic FinTech emphasizes ethical investment, risk-sharing, and social responsibility, aiming to integrate modern financial technologies into Islamic law and offer solutions that align with the economic and ethical standards of Muslim communities.

The concept of Islamic FinTech represents the intersection of technology and Islamic finance, offering products and services aligned with Shariah principles derived from the Quran and Sunnah. Islamic FinTech platforms use advanced technologies – such as artificial intelligence, blockchain, big data, and cloud computing – to deliver Shariah-compliant financial services through innovative digital channels. These platforms support business models that contribute to economic, environmental, financial, and social goals, specifically aiming to:

- Enhance the efficiency of Islamic financial products and services;
- Promote financial inclusion;
- Reduce poverty and foster social justice.

Islamic financial technologies strive to make Islamic financial services more accessible, convenient, and efficient, in line with the core objectives of Islamic law (Maqasid al-Shariah) [2].

From 2022 to 2023, global Islamic FinTech transactions reached \$138 billion, with projections suggesting growth to \$306 billion by 2027 at a compound annual growth rate (CAGR) of 17.3%. This growth rate surpasses the global FinTech industry's CAGR of 12.3% over the same period, with key players by transaction volume including Saudi Arabia, Iran, Malaysia, the UAE, Indonesia, and Kuwait [3].

The history of Islamic finance shows that commercial Islamic banks began emerging in the 1960s, with the establishment of the Mit Ghamr Bank in Egypt [4]. Islamic finance principles, however, trace back to the origins of Islamic law, in contrast to traditional banking, which dates back to the founding of the Bank of England in the 1660s. Key Stages in Islamic FinTech Development [5]:

- *7th Century: Foundations of Islamic Finance.* Islamic finance roots lie in the teachings of the Quran and Hadith, advocating against interest (riba), promoting ethical investments, and risk-sharing, principles practiced since the Prophet Muhammad's (S.A.W.) time. Early Islamic trade emphasized fairness and social justice.

- *20th Century: Rise of Islamic Banking.* The formalization of Islamic finance began in 1963 with Egypt's first Islamic bank, Mit Ghamr, marking a systematic approach to Shariah-compliant banking.

- *1970-1990s: Growth of Islamic Financial Institutions.* The 1970s saw the establishment of several Islamic banks globally, including Dubai Islamic Bank (1975) and Malaysia's Bank Islam (1983), accelerating Shariah-compliant finance as countries integrated these products into their financial sectors.

- *1980-1990s: Introduction of Takaful and Sukuk.* New financial instruments

like Takaful (Islamic insurance) and Sukuk (Islamic bonds) expanded Islamic finance's reach. Regulatory frameworks were developed to ensure adherence to Shariah principles.

– *2010s to Present: Rise of FinTech*. The global FinTech revolution, driven by technology, began influencing Islamic finance, leading to Shariah-compliant services such as peer-to-peer lending, mobile banking, and crowdfunding platforms.

The current market state and prospects indicate significant growth in Islamic FinTech, driven by startups and established organizations leveraging technology to offer innovative services tailored to Muslim consumers. Islamic FinTech plays a critical role in promoting financial inclusion, particularly in regions like the Middle East and Southeast Asia. The Islamic FinTech landscape is shaped by several key segments that drive its development and growth [6].

In this context, it is worth mentioning Al-Khwarizmi. He was one of the first scholars to introduce the fundamental concepts of algebra, numerals, and algorithms to the world. Today, the foundations of algebra and algorithms serve as the pillars of modern technology, as every modern device and technology is based on fundamental algorithms. Roy Friedman emphasizes in his book *Introduction to Financial Technology* that the father and pioneer of the technological revolution was a Muslim scholar.

References

1. Truong, T. (2016). How FinTech industry is changing the world.
2. Mohamed, H. & Ali, H. (2022). Chapter 4 Emergence of Islamic Fintech and its Developments. In *Blockchain, Fintech, and Islamic Finance: Building the Future in the New Islamic Digital Economy* (pp. 67-107). Berlin, Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110745016-004>
3. Global Islamic Fintech Report 2023/24. Dinar Standard.
4. Iqbal, Munawar & Molyneux, Philip. (2005). History and Growth of Islamic Banking and Finance. 10.1007/978-0-230-50322-9_4.
5. Alam, Nafis & Gupta, Lokesh & Zamani, Abdolhossein. (2019). Emergence of Shariah-Tech and Its Landscape.
6. <https://ifnfintech.com/ifn-islamic-fintech-landscape-eligibility-criteria/>

Mohizarxon ISOMIDINOVA,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti
Ilmiy rahbar: A.A.Xudoyarov,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti, i.f.n.

TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Maqolada xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda iqtisodiy zonalarining roli, investitsiya salohiyatini oshirish uchun yaratilgan qulayliklar va TTXI strategiyasining iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyatini ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TTXI), soliq imtiyozlari,

maxsus iqtisodiy zonalar, iqtisodiy rivojlanish, kapital, ish o'rinlari, infratuzilma, huquqiy muhit.

Аннотация. В статье научно анализируется роль экономических зон в привлечении иностранных инвестиций, объекты, создаваемые для повышения инвестиционного потенциала, а также значение стратегии ПИИ в экономическом развитии.

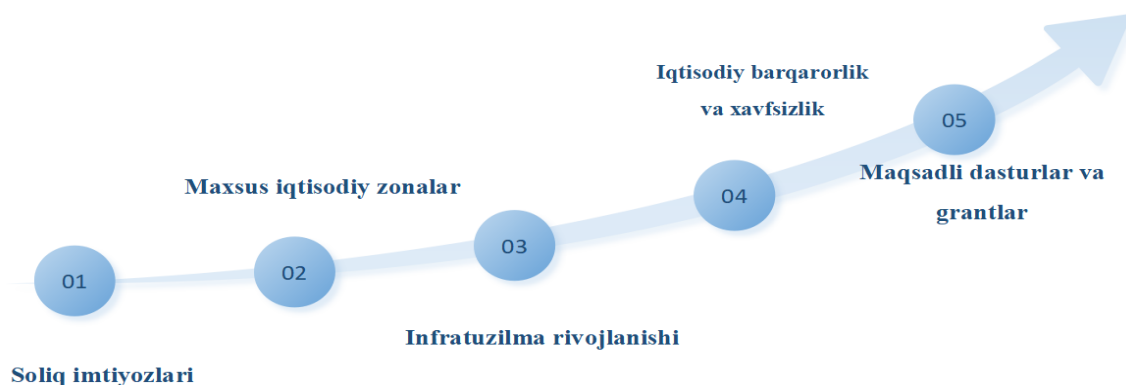
Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, налоговые льготы, особые экономические зоны, экономическое развитие, капитал, рабочие места, инфраструктура, правовая среда.

Abstract. The article provides a scientific analysis of the role of economic zones in attracting foreign investment, the facilities created to increase investment potential, and the importance of the FDI strategy in economic development.

Keywords: foreign direct investment (FDI), tax incentives, special economic zones, economic development, capital, jobs, infrastructure, legal environment.

XXI asrda iqtisodiy globalizatsiya jarayonlari tufayli davlatlar o'z iqtisodiy o'sishini tezlashtirish va xalqaro raqobatbardoshligini oshirish uchun to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni (TTXI) jalb qilishga katta ahamiyat qaratmoqda. TTXI mamlakatlar uchun texnologiyalar, kapital va yangi ish o'rinlari keltirish orqali iqtisodiy o'sishning muhim omili hisoblanadi. Shu sababli ko'plab mamlakatlar xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha o'ziga xos strategiyalar ishlab chiqib, xalqaro investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish ustida ish olib boradi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TTXI) mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. TTXI mamlakatga xorijiy sarmoyalarni, innovatsiyalarni va yangi texnologiyalarni olib keladi, shuningdek, ish o'rinlarini yaratishga va mahalliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Shu sababli, ko'plab davlatlar xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun o'z iqtisodiy siyosatlarini ishlab chiqishmoqda. Ushbu bobda TTXI jalb qilishning mexanizmlari, davlatning roli va samarali strategiyalar tahlil qilinadi.

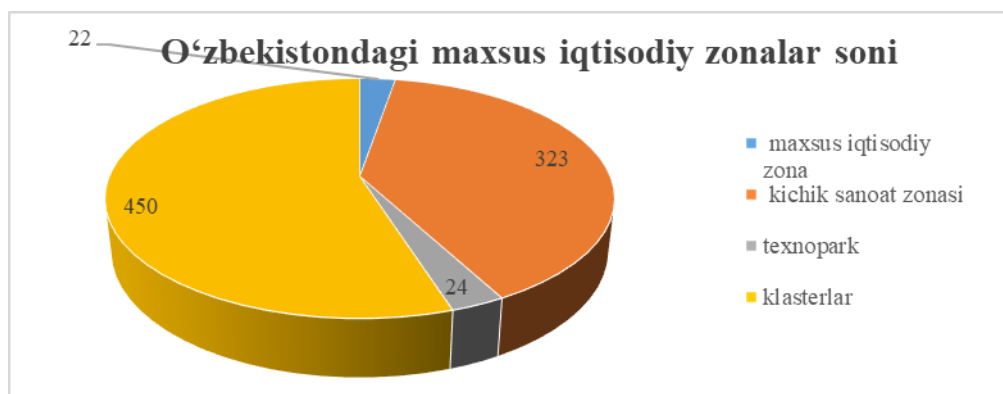
1-rasm. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari²¹⁸

1-rasmda TTXI jalb qilishda mamlakatimizda foydalanilayotgan mexanizmlarni sanab o'tdik. Hozirgi kunda mamlakatimizga eng ko'p investitsiya

²¹⁸ Muallif tomonidan ishlangan.

jalb qilayotgani bu erkin iqtisodiy zonalaridir. Erkin iqtisodiy zonalar asosan xorijlik tadbirkorlar uchun hamkorlikda faoliyat olib borish maqsadida mamlakatda ajratilgan hudud hisoblanadi. Har bir EIZ larda investorlar uchun qulay biznes muhiti yaratib berilishiga katta e'tibor qaratilgan bo'lib, ular soliq imtiyozlari, bojxona bojlaridan qisman yoki to'liq ozod etish kabi shart-sharoitlar yaratilgan. "Erkin iqtisodiy zona O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan tashkil etiladi. Erkin iqtisodiy zonaning maqomi, shuningdek uning qancha muddatga tashkil etilishi mazkur zonani tashkil etish to'g'risidagi qaror bilan belgilanadi. Erkin iqtisodiy zonaning chegaralari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Erkin iqtisodiy zonaning faoliyat ko'rsatish muddatini uzaytirish belgilangan muddat tugashidan kamida uch yil oldin O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan amalga oshiriladi". Shu kabi TTXI ni jalb qilish mexanizmlaridan samarali foydalanish natijasida 2023-yilga kelib, O'zbekiston iqtisodiyoti xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda o'z ko'rsatkichlarini yaxshilagan bo'lib, mamlakatga yil davomida 22,4 milliard dollar xorijiy investitsiyalar kirib kelgan²¹⁹, bu esa O'zbekistonning investitsiya salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Hozirgi kunga kelib erkin iqtisodiy zonalar va maxsus iqtisodiy zonalarining mamlakatimiz iqtisodiyotidagi o'rnini quyida rasm ko'rinishida keltirib o'tamiz (2-rasm).

2-rasm. 2023-yil holatiga ko'ra maxsus iqtisodiy zonalar soni²²⁰

2023-yilning 1-oktabr holatiga ko'ra ishtirokchisi mavjud jami 22 ta maxsus iqtisodiy zona, 323 ta kichik sanoat zonasi, 24 ta texnopark hamda 450 ta klasterlar mavjud bo'lib, ularning tarkibidagi korxonalar soni MIZda 752 tani, KSZda 2488 tani, texnoparklarda 1 501 tani va klasterlarda 455 tani tashkil etadi.

Bugungi kunga kelib EIZlar faoliyatida neft-gaz, kimyo sanoati va turizm, qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat va sanoat, konchilik, energiya va transport, to'qimachilik sanoati, aviatsiya, logistika va transport, axborot texnologiyalari, logistika va xizmatlar kabi sohalar yetakchi hisoblanadi.

Ko'plab davlatlar xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish va iqtisodiy o'sishni tezlashtirish uchun to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga e'tibor qaratmoqda. TTXI mamlakatlarga texnologiyalar, kapital va yangi ish o'rinlarini olib kelib, mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli,

²¹⁹ O'zbekiston Respublikasi investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. gov.uz

²²⁰ Stat.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.

ko‘plab davlatlar xalqaro investorlar uchun qulay biznes muhiti yaratish va iqtisodiy siyosatlarini optimallashtirish orqali TTXI jalb qilish strategiyalarini ishlab chiqmoqda. O‘zbekiston misolida, erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) va maxsus iqtisodiy zonalar (MIZ) kabi mexanizmlar xorijiy sarmoyadorlar uchun keng imkoniyatlar taqdim etishini ko‘rib chiqdik. Bu kabi mexanizmlardan foydalanish O‘zbekistonning xalqaro miqyosdagi investitsiya salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Abduqodir ABDUVALIYEV,
Student of Webster university in Tashkent,
Supervisor: Manoug Somakian,
Professor of Webster University in Tashkent

REFORMS IN THE IMPLEMENTATION OF THE GOALS AND OBJECTIVES OF NATIONAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract. *The article analyzes the reforms carried out in recent years for the Sustainable development goals (SDG) in Uzbekistan. According to the results of the study, the formation of statistics on missing SDG data is proposed, for this the importance of studying the global methodology is noted, and the relevance of the formation of the collection of necessary information is justified.*

Keywords: *economy, indicators, Sustainable Development Goals, methodology, data.*

Аннотация. *В статье анализируются реформы проводимые за последние годы в области Целей устойчивого развития в Узбекистане. По результатам исследования предложено формирование системы статистики по отсутствующим данным ЦУР.*

Ключевые слова: *экономика, индикатор, Цели Устойчивого Развития, методология, данные.*

For some time the reformers have been operating in the country. In particular, at the presidency of the Republic of Uzbekistan in 2023, held on September 11, 2030, a resolution on the development of the strategy "Uzbekistan-2030" PF-158 will be adopted, according to which everyone has the authority to create favorable conditions for restoring the country's economy, provide its large population, provide it with resources and to protect the environment, the law must serve as a guide to action.

Recognizing the results achieved by the world's countries within the framework of the Millennium Development Goals, it became necessary to achieve completely unrealized goals within this framework and set goals that lead the world community towards new development fronts after 2015. In this way, at the 2012 Rio+20 Conference of the United Nations (UN) on the topic of sustainable development, the leaders of the countries of the world agreed to develop sustainable development goals (SDG). The result of extensive discussions involving experts from the world, civil society organizations, citizens, and private sector representatives led to the UNDP determination, which should be achieved by 2030. SDG were officially

adopted at the UN historical summit in September 2015.

The UNDP program consists of 17 global Goals with 169 tasks, these goals are as follows:

- 1) ending extreme poverty;
- 2) ending hunger;
- 3) health and well-being;
- 4) quality education;
- 5) gender equality;
- 6) clean water and sanitation;
- 7) cheap and clean energy;
- 8) decent jobs and economic growth;
- 9) industrialization, innovation and infrastructure;
- 10) inequality reduction;
- 11) Sustainable Cities and settlements;
- 12) responsible consumption and production;
- 13) fighting climate change;
- 14) preservation of marine ecosystems;
- 15) conservation of terrestrial ecosystems;
- 16) peace, justice and effective governance;
- 17) cooperation towards sustainable development.

In order to control the implementation of national goals and objectives in the field of sustainable development in the period up to 2030, approved by a joint decision of the Council of the Legislative Assembly of the Supreme Assembly, a parliamentary commission was formed and 6 thematic expert working groups were formed, responsible for the implementation of the relevant UNDP goals:

- ensuring economic well-being (54 indicators);
- environmental sentiment (43 indicators);
- good management (39 indicators);
- health (36 indicators);
- education (10 indicators);
- it is envisaged that indicators will be formed in such areas as social protection (13 indicators).

It is known that the Republic of Uzbekistan joined the international agenda on Sustainable Development, adopted at the United Nations summit in September 2015, and has a commitment to fulfill the tasks set out in the agenda. In order to systematically organize the implementation of the tasks of this agenda, the resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated October 20, 2018 №841 “On measures to implement national goals and objectives in the field of sustainable development in the period up to 2030” was adopted.

This decision approved the “roadmap” for the implementation of the goals and objectives of National Sustainable Development in the field of sustainable development in the period up to 2030. Also, the composition of the Interagency Working Group for the development and monitoring of SDG national indicators was approved by the meeting statement of the Coordination Council for the implementation of national goals and objectives in the field of sustainable

development for the period up to 2030 on December 27, 2018.

Thus, the country has adopted a total of 16 national goals and 126 tasks in the field of sustainable development in order to ensure the approval and implementation of the above decisions.

Currently, it includes 190 indicators, of which 155 correspond to global indicators, 24 have been replaced by “trustees”, and 11 have been included as national indicators.

There was also a joint seminar organized by the United Nations Food and Agriculture Organization (FAO) representative office as part of the Technical Assistance Project on “strengthening national capacity in implementation”, which examined the methodology for calculating UNDP indicators related to the thematic direction of “effective management”.

In 2019, with the technical support of the UNDP, a national website was developed, which serves as a source of data for monitoring SDG achievements, informing the public about the current situation in the country, making political decisions, as well as for national and international users.

The concept of the Website is developed taking into account advanced developments in the field of activity, and it consists of 7 sections. The site has a user-friendly interface. It allows you to download new indicators with details of any level, as well as methodological information and is interpreted in Uzbek, Russian, and English serves.

With technical support from UNICEF, a Multi-Indicator Cluster Survey (MICS-2022) was conducted in Uzbekistan in 2021, covering a number of topics (education, social protection, health, child protection, etc.). Polls were conducted by households in selected neighborhoods of the Republic. Thanks to this, it was achieved to observe the progress of SDG achievements in relation to the situation of children and mothers in various socio-economic groups. The results of the survey were the basis for updating information about Uzbekistan in international databases and were used to calculate the SDG index.

In conclusion, today it is required to create relevant mechanisms for the formation and collection of information, which are not available on certain indicators of the UNDP, and to actively introduce it into socio-economic processes.

References

1. United Nations General Assembly. "Agriculture Development, Food Security, and Nutrition." A/78/466/Add.1, adopted on 19 December 2023, during the 78th Session, under agenda item 23(a). Available in A/78/PV.49.
2. World Health Organization (WHO). (2020). Food security. World Health Organization (WHO)
3. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). (2020). The state of food security and nutrition in the world. UNICEF, for every child
4. <https://unstats.un.org/sdgs/metadata>
5. https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oslo-manual-2018_9789264304604-en
6. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000227748_rus

7. https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isc-ed-2011-ru_0.pdf,
8. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000219109_rus
9. <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/isc-ed-fields-of-education-training-2013-ru.pdf>
10. https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_83rev1r.pdf,
[https://unstats.un.org/unsd/tourism/publications/IRTS%202008%20Compilation%20Guide%20\(R\).pdf](https://unstats.un.org/unsd/tourism/publications/IRTS%202008%20Compilation%20Guide%20(R).pdf)
11. <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/unesco-framework-for-cultural-statistics-2009-ru.pdf>
12. <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/statistics/iccs.html>
13. <https://hlpf.un.org/countries/uzbekistan/voluntary-national-review-2020>
14. <https://stat.uz/ru/60-poleznaya-informatsiya/3766-miko>
15. <https://mics.unicef.org/surveys>

Dilfuzaxon DEXQONBOYEVA,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi talabasi
Ilmiy rahbar: N.Sh.Batirova,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti, PhD

ISLOM IQTISODIYOTIDA MUSHORAKANING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi islom moliyasida keng tarqalgan sherikchilikning turi, tomonlarning moddiy va nomoddiy aktivlarni sarmoya qilishliklari orqali tuziladigan, mushoraka bilan tanishtiriladi. Mushoraka sherikchiligiga oid qur‘ondan dalillar, uning xususiyatlari va qonun-qoidalari tashuntiriladi. Jumladan, ushbu sherikchilikdagi tomonlarning majburiyatlari, foyda va zararining qay tartibda taqsimlanishi yoritiladi. Xulosada ushbu sherikchilikning asosiy maqsadi bu foyda olishga qaratilganligi, lekin foyda taqsimlanishi kelishuvga asoslangan bo‘lishiga qaramasdan zarar tomonlarning kiritgan kapital ulushiga qarab taqsimlanishi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: mushoraka, kapital, sarmoya, foyda va zarar taqsimoti, tomonlar majburiyatlari.

Аннотация. Этот тезис знакомит с мушараккой, распространенным типом партнерства в исламских финансах, сформированным путем инвестирования сторонами материальных и нематериальных активов. Разъясняются свидетельства из Корана о партнерстве Мушарака, его особенностях и правилах. В частности, будут разъяснены обязательства сторон в этом товариществе, порядок распределения прибылей и убытков. В заключение отмечается, что основной целью данного товарищества является получение прибыли, но несмотря на то, что распределение прибыли осуществляется на основе соглашения, убыток распределяется согласно доле вложенного сторонами капитала.

Ключевые слова: товарищество, капитал, вложение, распределение прибылей и убытков, обязательства сторон.

Abstract. This thesis introduces the type of partnership common in Islamic finance, *musharaka*, formed by the parties investing tangible and intangible assets. The evidence from the Quran regarding the *musharaka* partnership, its features and rules are explained. In particular, the obligations of the parties in this partnership, the order in which profits and losses are distributed are explained. The conclusion emphasizes that the main purpose of this partnership is to make profits, but despite the fact that the distribution of profits is based on an agreement, losses are distributed according to the share of capital contributed by the parties.

Keywords: *musharaka*, capital, investment, distribution of profits and losses, obligations of the parties.

Islom iqtisodiyotida moliyalashtirish savdo yoki sotishga asoslangan moliyalashtirish bilan birga, asosan kapitalga asoslangan moliyalashtirish turi keng tarqalgan. Kapitalga asoslangan moliyalashtirishning muhim xususiyatlari sifatida kapital, foyda va zararni taqsimlash nisbatlarini ko‘rish mumkin.

Islom iqtisodiyotining asosiy to‘rt taqiqlari ribo, g‘arar, maysir va ba‘zi mahsulotlarning savdosidir. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, islom iqtisodiyotidagi sherikchiliklarning barcha turi, nafaqat mushoraka balki murobaha, mudoraba va muzora’alar yuqorida keltirilgan taqiqlangan faoliyatlarning oldini olishligi bilan ajralib turadi. Undan tashqari, ushbu sherikchilikning asosiy maqsadi bu foyda olishga qaratilgan, shu bilan birga islom iqtisodiyotining to‘qqizinchi tamoyiliga muvofiq tartibda amal qiladi. Ya’ni boylikni g‘amlab, uni o‘ziga ham boshqalarga ham foydasiz holda saqlash yomon hislatligi va bu islom iqtisodiyotida ijtimoiy jinoyatligi keltirilgan. Mushoraka sherikchiligida esa bir tomondan sarmoya kiritishi, boylikning to‘planmasligiga balki nafaqat o‘zi va boshqa bir tomonning ham foyda olishiga sababchi bo‘ladi. Ikkinchi tarafdin esa, Islom iqtisodiyotining uchinchi tamoyiliga mutanosiblikda amalga oshirilishi, ya’ni dunyo mol-mulki, boyligi hammanikidir, uni halol yo‘l bilan o‘zlashtirish talab etiladi. Umuman olganda mushoraka sherikchiligi bu an’anaviy sherikchilik kabi deyarli bir xil, ammo u islom iqtisodiyoti qoidalari bilan birga muvofiq tarzda amal qilsagina sherikchilik sahih hisoblanadi.

Mushoraka sherikchiligi islom moliyasida keng tarqalgan sherikchilik hisoblanadi. Mushoraka atamasi arabcha “shaaraka” fe’lidan olingan bo‘lib, sherik, birga qatnashmoq kabi ma’nolarni anglatadi. Ushbu tushunchaning talqini turli ulamo va iqtisodchilar tomonidan turlicha taqlin etilgan. I.Varde quyidagicha ta’rif beradi: “Qo‘shma korxona (oddiy sherikchilik) to‘g‘risidagi kelishuvni bank mijoz bilan sherikchilikda kirishadi, bunda ularning har ikkisi ustav kapitalida ishtirok etadilar va ba’zan loyiha yoki bitimni boshqaradilar”.

M.Usmoniy: “Biznes va savdo talqinida ishbu atama qo‘shma korxona (oddiy sherikchilik)ni anglatadi, bunda barcha sheriklar umumiy ishdagi foyda va zararni taqsimlaydilar, ushbu so‘zning mazmuni islom fiqhida ishlatiladigan “shirkat” atamasidan kengroqdir. Mushoraka atamasi “shirkat”ning xususiy shakli – “shirkat ul-amval” bilan cheklangan, unda ikki yoki undan ortiq shaxslar o‘z kapitalini qo‘shma

tijoriy korxonaga investitsiya qiladilar”²²¹.

X.Visser esa mushoraka shartnomasiga bu ulushli ishtirok shartnomasining shakli sifatida tarif beradi. Foyda va zararlar kelishilgan shartlarga muvofiq, garchi har qanday adolatli mutanosiblikda taqsim qilinishi mumkin bo‘lsada, odatda u sheriklarning firma kapitalidagi ulushga mutanosib taqsim qilinadi”.

R.Bekkin: “Mulkiy sherikchilik bo‘lib, unda ikki yoki bir necha shaxs o‘z omonatlarini umumiy loyihaga birlashtiradilar va ulushli ishtirok tartibida kompaniyani tashkil etadilar”.

M.Kalimullina: “Ikki va undan ortiq taraflar o‘rtasida sherikchilik to‘g‘risidagi shartnoma bo‘lib, bunda har bir sherik ma‘lum bir pul yoki moddiy aktivlarni umumiy ishga kiritadi, shartnomaga ko‘ra, bu ularning har biriga ko‘ra, foydani taqsimlash shartlari asosida kompaniya aktivlaridan foydalanib, ish yuritish imkonini beradi”.

Ushbu berilgan ta‘riflar orqali mushoraka bu ikki yoki undan ortiq sheriklarning foyda olish maqsadida sarmoyalarini biznesga kiritishi tushuniladi. Zarar esa ular kiritgan kapitalning ulushiga nisbatan, foyda esa kelishuvga asosan taqsimlanadi. Biznes va savdoga oid holda esa, mushoraka ikki yoki undan ortiq tomonlar o‘rtasidagi hamkorlikdagi tadbirkorlik / mulkiy sherikchilikka aytiladi. Bunda sheriklar ma‘lum miqdordagi pul yoki mol-mulk shaklidagi sarmoyalarini umumiy biznesga (biznes loyiha / korxona) tikadi va ushbu biznes doirasida ko‘rilgan foyda tomonlarning kelishuviga asosan, zarar esa har bir sherikning umumiy sarmoyadagi ulushiga mutanosib ravishda taqsimlanadi.

Mushoraka nafaqat biznes hamkorlar o‘rtasida biznes loyihalarni amalga oshirishda, balki foiz asosidagi moliyalashtirishga muqobil vosita hamdir. Demak mushoraka, biznes hamkorlik uchun ham, tadbirkorlik loyihalarni moliyalashtirish uchun ham, iqtisodiyotdagi taqsimlash/qayta taqsimlash maqsadlari uchun ham mosdir.

Islom, foiz asosida moliyalashtirish adolat tamoyiliga zid deydi, chunki bunda tomonlarning biriga (yo qarz beruvchiga yoki qarz oluvchiga) nisbatan albatta adolatsizlik sodir bo‘ladi, chunki qarz oluvchi zarar ko‘rsa ham oldindan o‘rnatilgan daromadni talab qilish unga nisbatan adolatsizlik, qarz oluvchi kutilganidan ancha ko‘p foyda ko‘rsa ham oldindan belgilangan darajada daromad berishi qarz beruvchiga nisbatan adolatsizlik bo‘ladi. Mushorakada esa moliyalashtiruvchi tomon pul tikilgan biznesga bevosita bog‘liq bo‘ladi, biznes qanchalik moliviy jihatdan muvaffaqiyatli bo‘lsa, moliyalashtiruvchi tomon ham shunchalik ko‘p daromad oladi. Zarar ham shunday. Mana shu, ikki tomon uchun ham adolatli shartnomadir.²²²

Islomda moliyalashtiruvchi tomon uchun aniq-ravshan tamoyillar bor. Ularga ko‘ra, moliyalashtirish nima maqsadda amalga oshirilayotganligi aniq bo‘lishi kerak. Agar maqsad ikkinchi tomonga beg‘araz moliyaviy yordam ko‘rsatish bo‘lsa, u holda bu foizsiz qarz shaklida bo‘ladi va bunda moliyalashtiruvchi tomon hech qanday daromadga umid qilmaydi. Lekin agar maqsad foyda olish bo‘lsa, u holda moliyalashtiruvchi tomon ikkinchi tomoning biznes loyihasida hamkor sifatida ishtirok etadi.

Shu bilan birga, mushorakani moliyalashtirish mahsuloti sifatida amalda qo‘llash

²²¹ Abdullayev R.V. Islom iqtisodiyotida savdo va tadbirkorlik. – T.: 2022. B. 178-179.

²²² <https://islommoliyasi.uz/uz/mushoraka-kirish/>

qiyin bo'lgani uchun ba'zilar uni bugungi kunda qo'llash deyarli ilojsiz, va u tadbirkorlarning kundan kunga kuchayib borayotgan talablariga javob bermaydi deyishadi. Islom mushoraka qo'llanishi uchun qandaydir bir muayyan shakl yoki tartib/jarayon belgilab bermagan, balki umumiy talablarni belgilab berganki, bitim ushbu talablar doirasida har qanday ko'rinishda amalga oshirilishi mumkin.

Kiritilayotgan sarmoyaga to'xtaladigan bo'lsak tomonlar sarmoyasining jinsi va sifati bir xil bo'lishi shart emas. Ya'ni bir taraf pul bilan, ikkinchisi esa ko'chmas mulk bilan kirishi mumkin. Muhimi, sherikchilik boshlash paytida kiritilayotgan mulkning qiymatini aniqlab olishlari va qayd etib qo'yishlari lozim.

Sarmoyadagi sheriklarning har biri sherikchilik jarayonida qo'shimcha daromad olish imkoniyatidan foydalanishi mumkin. Ya'ni o'zi biror bir ishga yollanib yoki biror ish qilib (masalan, hunarmandchilik qilib) qo'shimcha daromad olishi mumkin. Ammo bunda uning faoliyati sherikchilik faoliyati bilan bir xil bo'lmasligi kerak. Chunki sheriklar o'zlarining sheriklik faoliyati maqsadiga zid tarzda yoki raqobatchi sifatida ish yuritishi mumkin emas.

Sherikchilikdagi mulkni qanday tarzda tasarruf qilish belgilab olinsa, bu holda uni kelishilgan ko'rinishda tasarruf qilish lozim bo'ladi. Sheriklardan biri ikkinchisining hissasi hisoblangan ulushdan tabarru' (evazsiz xarajat) qilmaydi va uning sheriklikdagi mulkiga talafot yetkazmaydi. Bunday qilish sheriklikdan ko'zlangan maqsadga zid hisoblanadi.²²³

Shuningdek, mushorakada sherigining ulushidan beriladigan zakotni uning ruxsatisiz berib yuborilmaydi. Sheriklar o'zlarining shaxsiy mulklarini sheriklikdagi mulklar bilan aralashtirib ham yubormaydi. Chunki bunday qilish anglashilmovchilik va ziddiyat keltirib chiqaradi.

Sheriklarning qo'lidagi umumiy mulk omonatdir. Barcha mazhab ulamolari sheriklik mulki va sarmoyalari ularning qo'lida omonat ekanligiga ittifoq qilishgan. Omonat mulkka qasddan talafot yetkazilsa, uni to'lab beriladi. Ammo mulkka qasddan talafot yetkazilmagan holda to'lab berilmaydi.

O'zaro kelishuvga rioya qilmaslik huquqbuzarlik (taaddiy) hisoblanadi. Sheriklar dengizga savdo moli bilan chiqmaslik yoki nasiyaga savdo qilmaslikka kelishishsa va qaysi bir sherik shu shartlarga rioya qilmasa va buning oqibatida uning qo'lida sheriklik moliga zarar yetsa, zarar uchun javobgarlik o'shaning zimmasiga bo'ladi.

Foydalanilgan adaboyotlar ro'yxati

1. N.Batirova, I.Berdiyev. Islom iqtisodiyoti asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent: Lesson Press nashriyoti, 2024. -132 bet.

2. Baydaulet Ye.A. Islomiy moliya asoslari. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2019. – 432 b.

3. Abdullayev R.V. Islom iqtisodiyotida savdo va tadbirkorlik. – T.: “Effect-D” nashriyoti, 2022. – 232 b.

4. Ravshanov A., Abdurasulov B. Islom iqtisodiyotida fiqhiy qoidalar. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2019. – 248 b.

5. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Bozor va unga bog'liq masalalar. –Toshkent: “Hilol-Nashr”, 2020. – 104 b.

²²³ <https://islommoliyasi.uz/uz/mushoraka-boshqaruv-shartnoma/>

6. Шариатские стандарты. Организация бухгалтерского учета и аудита исламских финансовых учреждений. ААОIFI: Исламская книга, 2017. – 920 стр.
7. Taqi Usmani. An introduction to islamic finance. Karachi, Pakistan. 2014. – 250 p.
8. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. – Toshkent: “Hilol-nashr”, 2015. – 456 b.
9. Burhoniddin Margʻinoniy. Hidoya. Uchinchi jild. – Toshkent: Hilol nashr, 2021. – 608 b.
10. Беккин Р.И. Исламское страхование (*такафул*). – Казань: Казан ун-т, 2012. – 140 с.
11. Mohammad Hashim Kamali, Sheila Aimon Yussof. Islamic transactions and finance. Jalan Elmu, 2016. – 305 p.
12. Вахитов Г.З. Основы исламской экономики: практикум/ Г.З.Вахитов-Казань: КФУ, 2016. – 112 с.

“Jahon va milliy turizm rivojlanishida zamonaviy trendlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya akunida qilingan umumiy xulosa va takliflarlar

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyada qilingan ma’ruza mavzulari muhokamasi va bildirilgan fikrlar bo’yicha xulosa va takliflar:

– bugungi kunda Malayziya, Turkiya, BAA, Saudiya Arabistoni kabi xorijiy mamlakatlar raqamli transformatsiyani joriy etib, sayyohlar uchun onlayn platformalar, mobil ilovalar va aqlli turizm tizimlarini yaratishda katta muvaffaqiyatlarga erishmoqda. Konferensiya ishida xorijiy mamlakatlar tajribalari haqida ma’lumotlar berilgan bo’lib, ulardan foydalangan holda O‘zbekistonda ham turizmni raqamlashtirishni kuchaytirish orqali onlayn bronlash tizimlarini, raqamli marketing va mobil ilovalarni rivojlantirish mumkin. Bu yutuqlar sayyohlar uchun qulaylik yaratib, mamlakatni yanada jozibador qilishga yordam beradi. Xususan, olingan bilim va tajribalardan “Buxoro ziyoratgohlarining elektron 3D modelini yaratish” innovasion loyihasini amalga oshirishda foydalanish loyihani muvaffaqiyatli yakunlanishida va Buxoro ziyoratgohlarining global turizm bozoriga targ’ib qilinishida qo‘l keladi;

– jahondagi muhim zamonaviy trendlardan biri barqaror turizmni rivojlantirish va ekologik turizm uchun imkoniyatlarni qo‘llashdir. O‘zbekiston ham o‘zining tabiiy boyliklari va madaniy merosidan foydalangan holda, ekologik barqaror turizmni rivojlantirishi lozim. Bu nafaqat tabiiy resurslarni saqlashga, balki mahalliy iqtisodiyotni barqaror ravishda qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi. Xususan, O‘zbekistonning yirik sayyohlik markazlari, masalan, Buxoro, Samarqand va Xiva, tarixiy obidalarni saqlash va ekologik turizmni rivojlantirish orqali barqaror turizmni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Tabiatni asrash va madaniy merosni himoya qilish bilan birga, turizmni samarali ravishda boshqarish zarur;

– bugungi kunda tibbiy turizm yo‘nalishida yirik muvaffaqiyatlarga erishgan Hindiston, Tailand, Turkiya, Malayziya, Yaponiya va Yevropa mamlakatlarining boy tajribalaridan foydalangan holda O‘zbekistonda tibbiy turizmni rivojlantirish mumkin. Toshkent va boshqa yirik shaharlar tibbiy xizmatlar va sog‘liqni saqlash sohasida innovatsiyalarni joriy etish orqali xalqaro sayyohlarni jalb etishi imkoniyatiga ega. Bu, ayniqsa, stomatologiya, plastik jarrohlik, reabilitatsiya va psixologik davolash xizmatlariga bo‘lgan talabni oshiradi. Ayniqsa, qo‘shni mamlakatlarda O‘zbekistonning tibbiy turizmiga talab yuqoriligi bu yo‘nalishni rivojlantirishga kuchli asos bo‘ladi;

– konferensiyada ilgari surilgan Sayohat va turizm raqobatbardoshligi indeksi (Travel and Tourism Competitiveness Index – TTCI) asosida mamlakatimizning turizm infratuzilmasi, xavfsizlik, boshqaruv, madaniyat va ekologik barqarorlik kabi omillarga tayangan holda, turizm sohasining muvaffaqiyatini baholash bo’yicha tadqiqotlar olib borish va milliy metodologiyani ishlab chiqish maqsadga muvofiq deb topildi. Sayohat va turizm raqobatbardoshligi indeksini O‘zbekistonda samarali qo‘llash mamlakatning turizm sohasini takomillashtirish va jahon turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Indeks natijalariga asosan O‘zbekiston turizm infratuzilmasini yaxshilash, ekologik barqarorlikni ta’minlash,

hukumat siyosati va marketing strategiyalarini rivojlantirish, xizmatlar sifatini oshirish va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

– turizm sohasida outsorsing keng tarmoqlar va ko'plab xizmatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, turoperatorlar, turizm xizmati, yosh mutaxassislarni o'qitish, marketing, yangiliklar tarqatish, infratuzilma xizmatlari va xizmat ko'rsatish sohaslarini outsorsing asosida ijro etish mumkin. O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish va uni jahon miqyosida raqobatbardosh qilish maqsadida outsorsing amaliyotini joriy qilish o'ta muhim hisoblanadi. Mamlakatimizda outsorsing asosida turizm sohasidagi xizmatlarni ko'rsatishni rivojlantirish uchun huquqiy va normativ bazani takomillashtirish, turizm sohasidagi kadrlarning malakasini oshirish uchun ta'lim dasturlarini, treninglarni hamda malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Outsorsing amaliyotini O'zbekistonda qo'llanilishi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki jahon turizm bozorida O'zbekistonning raqobatbardoshligini kuchaytirishga ham yordam beradi;

– Turkiya, Malayziya, Misr va Pokiston kabi mamlakatlar bilan turizm sohasida o'zaro hamkorlik va tajriba almashinuvini tizimli yo'lga qo'yish dolzarb ahamiyatga ega. Bu O'zbekistonning turistik brendini xalqaro turizm bozoriga targ'ib qilish, shuningdek, o'zaro hamkorlikda ilmiy tadqiqotlar olib borish, ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, professor-o'qituvchilarning malaka oshirish va stajirovkasini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega;

– turizm sohasidagi zamonaviy talab va trendlarga mos keluvchi kadrlarni tayyorlash bo'yicha yangi o'quv dasturlarini ishlab chiqish. Bu mamlakatda xizmatlar sifatini oshirish bilan bir qatorda, turistik oqimlarni ko'paytirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MUNDARIJA

Kirish.	3
YALPI MAJLIS	
Tuxliyev N., Maksudova Sh. Turizmda raqamli texnologiyalar transformatsiyasining nazariy va amaliy jihatlari.	5
Ahmad Musa Sayfiddin. Misr turizmi rivojlanishida zamonaviy trendlar.	14
Астанакулов О. Туризм замонавий шакллариининг жаҳон бозорига таъсири.	18
Абдуллаев Р. Қатар туризм индустрияси ривождаги тенденциялар.	23
Irtaza Nawaz, Vokhidova M. Exploring the language barriers faced by foreign religious tourists in Uzbekistan: an analysis of challenges and proposed solutions.	26
Рисқулов Р. Жаҳон туризм аутсорсинг амалиётини ўзбекистон шароитида қўллаш имкониятлари.	36
Soxibova M. Ziyorat turizmi infratuzilmasini boshqarishning xususiyatlari.	41
I SHO'BA	
JA'HON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHINI O'RGANISHNING NAZARIY VA USLUBIY JIHATLARI	
Исаджанов А. Барқарор туризм стратегияси: хусусиятлари ва ривожланиш устуворликлари.	46
Abdullayev A. Turizm faoliyatida transport harakatlarini optimallashtirish.	49
Гулямова Г. Замонавий зиёрат туризми: назарий масалалар ва ривожланиш тенденциялари.	52
Maturov I. Turizm industriyasining rivojlanishida matematik modellarning zaruriyati.	56
Xudoyarov A. O'zbekistonda turizmni rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari samaradorligi.	59
Sodikov Z. Ekoturizm rivojlanishining ilmiy-uslubiy jihatlari.	62
Jahongirov K., Ababaxriyeva O. Ta'lim turizmi xizmatlarini rivojlantirishda diniy ta'lim muassasalarining o'rni.	64
Valixonov A. The importance of tourism statistics: a base for sustainable development and economic growth.	68
Abdumannobova G. Turizmning iqtisodiyot rivojlanishi bilan sabab-oqibat bog'liqligini baholash.	72
Rasulova X. Inklyuziv turizmni rivojlantirish xususiyatlari va ustuvorliklari (yevropa ittifoqi mamlakatlari misolida).	75
Usmonova Sh. Mehmonxona faoliyatida sifat standartlarini boshqarish.	77
Maksudova Sh. VR va 3D texnologiyalar asosida sayohatlarni tashkil etish imkoniyatlari.	80
Xolmatov A. Ziyorat turizmi menejmentidagi muammolar va ularning yechimlari.	86
II SHO'BA	
JA'HON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHIDA TARKIBIY O'ZGARISHLAR VA YANGI TRENDLAR	
Muminova E. Milliy turizmni rivojlantirish istiqbollari.	90
Sadibekova B. Xitoy Xalq Respublikasining turizm industriyasi – mamlakatni yuqori sifatli rivojlanish asosi sifatida.	92
Акмалов Ш. Туризм как важнейший фактор экономического развития Ирана.	96
Зиядуллаева Л. Туризм – ключевое направление экономического развития ОАЭ.	100
Maturov S. O'zbekistonda turizm rivojlanishida yangi tendensiyalarning o'ziga xos xususiyatlari.	103
Jiyanov U. Turizm xizmatlari samaradorligini oshirishning iqtisodiy o'sishga ta'siri.	105

Tashtayeva S., O'Imasov A. O'zbekistonda turizm rivojlanishining me'yoriy-huquqiy asoslari	108
Jiyanov U. Xalqaro turizmning zamonaviy tendensiyalari va barqaror rivojlanish yo'nalishlari.	114
Jahongirov K. O'zbekistonda ta'lim turizmini rivojlantirish imkoniyatlari va istiqbollari.	117
Хамракулов И., Бахтиёрлов М. Экономические аспекты спортивного туризма: перспективы для регионов.	122
Farxodova Sh., Bahodirov S. Saudiya Arabistonida zamonaviy turizm rivojlanish shakllari.	125
Muzaffarova M. Milliy turizm rivojlanishida yangi tendensiyalar va o'ziga xos xususiyatlar: o'tmish, bugun va kelajak.	131
Ibragimova M. O'zbekistonda ziyorat turizmining o'ziga xos xususiyatlari (Xorazm viloyati misolida).	135
Abdusalomova F. Buxoro viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirish istiqbollari.	139
Azizova S. Mintaqaviy turizmni rivojlantirishda innovatsion marketing texnologiyalaridan samarali foydalanish yo'llari (Farg'ona vodiysi misolida).	142
Кодирова Г. Возможности и перспективы развития зеленой экономики и экотуризма в узбекистане.	145
Jamalova F. O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishda Halol standartlarini joriy etishning ahamiyati.	150

III SHO'BA

JAHON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Hakimova N., Rahimova D. Jahon va milliy turizm rivojlanishida innovatsion yondashuvlar va axborot-kommunikatsion texnologiyalarining o'rne.	154
Shokirov Y. The role of technology in enhancing the industrial tourism experience.	157
Xakimova G. Trends in the use of digital and innovative technologies in global and national tourism development.	161
Aliqulov A. Jahon va milliy turizm raqamli transformatsiya: tendensiyalar va kelajak istiqbollari.	165
Ababaxriyeva O. Jahon va milliy turizm rivojlanishida innovatsion yondashuvlar va axborot-kommunikatsion texnologiyalarining o'rne.	168

IV SHO'BA

“O'ZBEKISTON – 2030” STRATEGIYASIDA BELGILANGAN VAZIFALARNI AMALGA OSHIRISHNING IJTIMOIIY-IQTISODIY MASALALARI

Шарифходжаев Ш. Скрытые издержки в агропродовольственных системах.	172
Abdullayev R., Dadabaev U. Islamic insurance – takaful and it's global growth.	175
Abdirashidov A. Iste'mol tovarlari bozori: o'ziga xos xususiyatlar, tendensiyalar va rivojlanish qonuniyatlari.	179
Закирова С. Международное сотрудничество в области устойчивого развития: реалии и вызовы.	184
Кулматов А. Иқтисодий атраф-мухитдаги ўзгаришлар билан ўзвий боғлиқлиги.	188
Батирова Н. Характеристики договора аренды в исламском финансировании.	192
Yuldashev F. Sanoat korxonalari faoliyati samaradorligini oshirish muammolari.	197
Кулматов А., Кодирова С. Ташқи қарзлар ва уни бошқаришнинг ўзига хос хусусияти.	200

Qabulov B. Davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyalari.	203
Pulatova M. Mamlakatda iqtisodiy o'sish sifati va samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlari.	207
Закурова С., Максудов Т. Инвестиционная привлекательность новых промышленных стран латинской америки.	211
Qabulov B. Iqtisodiy tahlilning roli va ahamiyati: biznes qarorlarini qabul qilishda asosiy omillar.	217
Aysachev A. Statistical research of the activity of agricultural enterprises.	219
Jurayeva G. Innovations: the fuel for regional economic growth.	223
Irgashev B. Specific characteristics of foreign economic activity statistics.	226
Anorboyeva B. Statistical analysis of production of fruit and vegetable products in the Republic of Uzbekistan.	230
Toshpulatova M. O'zbekistonning makroiqtisodiy muhitini shakllantirishda savdo shartnomalarining o'rni.	234
Qudratova L. Zakot hisoblash va uni moliyaviy hisobotlarda aks ettirish.	238
Saydazimova Sh. O'zbekistonning jahon tovar va xizmatlar bozoriga integratsiyalashuv jarayoni.	241
Alijonov R. Meva-sabzavotlar klasterlarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish muammolari.	245
Begali Sadoqat. The role of islamic finance in the innovative and digital economy.	248
Isomidinova M. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari.	252
Abduvaliyev A. Reforms in the implementation of the goals and objectives of national sustainable development in the Republic of Uzbekistan.	255
Dexqonboyeva D. Islom iqtisodiyotida mushorakaning o'ziga xos jihatlari.	258

**“JAHON VA MILLIY TURIZM RIVOJLANISHIDA
ZAMONAVIY TRENDLAR”**

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari

Sahifalovchi: Kamoliddin Jahongirov
Muharrir: Uktam Jiyanov

Bosishga ruxsat etildi: 20.11.2024-yil
Bichimi 60x84 1/8. «Times New Roman»
garniturada raqamli bosma usulda chop etildi.
Shartli bosma tabog‘i 19. Adadi 100. Buyurtma № 20-11.
Tel.: (99) 832 99 79; (99) 817 44 54.
«IMPRESS MEDIA» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Qushbegi ko‘chasi, 6-uy.

